Монети и парично обръщение в Търново (XII – XIVв.)

Монография, научна, първо издание, 317 стр. с 64 графични и 24 фототаблици.

Настоящото изследване запознава читателите с многобройните и разнообразни монети, сечени и използвани в старата българска столица Търново. Върху основата на 13 400 екземпляра от 326 монетни типа са представени монетите на средновековни владетели от България, Византия, Латинската империя, Никея, Солун, Епир, Венеция, Сърбия, Златната орда и др. държави. Изследването е придружено с подробни таблици с графични изображения, фотоснимки, метрологични и статистически данни за монетните находки.

© н. с. к. и. н. Константин Дочев

Велико Търново, 1992

ВЪВЕДЕНИЕ

Историята на Велико Търново ни дава възможност да проследим неговото издигане през 1186г. от провинциална военна крепост в столица на възстановената българска държава и постепенното му обособяване в един от най-големите и цветущи средновековни градове на Балканския полуостров. Наред със съсредоточаването на политическата и църковната власт, "царстващият Търновград" се оформил през XIII и XIV в. и в първостепенен производствен и пазарен център със собствено монетосечене и развито парично обръщение.

При проучване миналото на Търново голям дял заемат писмените извори, с които до известна степен е изяснена политическата история на града от 1186 г. до неговото завладяване от турците през 1393 г. Археологическите изследвания предоставиха нови, неизвестни данни за материалната и духовна култура на този наш, най-значителен средновековен град. В резултат на тях бяха открити няколко хиляди средновековни монети, които също представляват важен извор за политическа и стопанска история както на Търново, така и за общата история на нашата страна. Ако археологическите открития бяха своевременно обнародвани, то за богатия и разнообразен нумизматичен материал все още липсва цялостно и подробно представяне. Трябва да отбележа, че няма друг град в България, в който да са намерени толкова много монети от периода XII-XIV в., над 13400 екземпляра от 340 монетни типа. Това е солидна основа за изясняване на редица важни въпроси, които се отнасят до възникването и развитието на българското монетосечене. Известно е, че издаването на българските средновековни монети е свързано предимно с дейността на търновския монетен двор. В столицата Търново, наред с процъфтяването на изобразителното изкуство, архитектурата и книжнината, се създава гравьорска школа със свой стил и традиции в монетното производство.

Заедно с монетите на българските владетели в Търново са открити монетни издания на Византия, Латинската империя, Никея, Епир, Венеция, Сърбия, Влахия, Златната орда и на други държави. Разнообразието от чуждестранни монети винаги е привличало вниманието не само на българските специалисти, но и на редица изследвачи от чужбина, тъй като това огромно монетно количество дава ценни сведения и за монетосеченията на съседните балкански държави.

Настоящото изследване има за цел да представи цялостно и детайлно единичните и колективни находки на български и чуждестранни монети, намерени в района на Търново от период, когато градът бил столица на българската държава /1186-1393/. Многобройните монетни находки дават конкретни данни за различните процеси и явления в паричното обръщение на Търново като например провежданите парични реформи от страна на официалната власт, ролята и съотношението на българските и чуждестранни монети, проявлението на функциите на парите и др.

Нумизматичното проучване е изложено в хронологичен ред, съответстващ на икономическото и политическо развитие на българската държава в периода на късния феодализъм. Същевременно то е съобразено и с възприетата хронология за монетосеченето във Византия и България. Тъй като голяма част от намерените монети са в лошо състояние и фотоснимките невинаги могат да бъдат полезни, за по-голяма прегледност и улеснение монетните типове, описани в отделен каталог, са представени и в графични таблици с необходимите метрологични и статистически данни.

Широките хронологически граници на това изследване и голямото количество монетни типове не дават възможност за пълна историческа фактология. За да не се преповтарят общоизвестни исторически факти по-подробно са разгледани само онези въпроси от нашата история, които са все още дискусионни и нумизматичният материал се явява като първостепенен извор. Имайки предвид, че тази нумизматична книга е предназначена за един по-широк кръг читатели, от използваната литература са цитирани само по-важните и нови заглавия - исторически писмени извори, нумизматични и исторически монографии, статии и каталози.

За Търново до началото на въстанието на Асеневци през 1186 г. липсват преки писмени сведения. Единствените свидетелства за живота през по-ранните периоди върху това стратегическо и природно защитено място са някои топоними, археологическите и нумизматични паметници. Върху трите хълма "Царевец", "Трапезица", "Девин град", както и върху терасите на р. Янтра, са открити останки от тракийско селище с датировка VI-I пр. н. е. Най-ранните монети, намерени в Търново, се отнасят към този период. Това са 1 бронзова монета на Александър Македонски /336-323/, 1 тетрадрахма на о-в Тасос /II-I в. пр. н. е./ и 14 бронзови и оловни подражания на монетите на гр. Одесос /II-I в. пр. н. е./. Откритите монети от времето на римското владичество са само бронзови, като техният брой е 189 екз. /от I в. - 8 екз.; от II-III в. - 78 екз.; от IV-V в. - 103 екз./. Малко по-голямо е количеството на намерените ранновизантийски монети. Това са медни фолиси, сечени от Анастасий I /491-518/ до Ираклий /610-641/, като монетите на последния датират временното напускане и опожаряване на града поради опустошителните набези на славянски и други племена.

От времето на Първото българско царство няма намерени монети, което не означава, че животът на това място е замрял напълно. Тук отново е възникнало укрепено селище, което било едно от вътрешните български крепости. Освен археологическите останки /архитектура, керамика и други битови предмети/, на хълма "Царевец" е намерен вторият златен медалион на хан Омуртаг /814-831/. Липсата на открити в Търново монети от периода VIII-X в. е напълно естествена, тъй като в годините на ранния феодализъм преобладавало затвореното натурално стопанство, в което все още не можело да се развият функциите на парите като мярка за стойност и платежно средство. Поява на паричното обръщение в Търново, макар и в слаба форма, се отбелязва едва през втората половина на X в. и началото на XI в., за което ще се спрем подробно по-нататък.

I.ПРЕГЛЕД НА НУМИЗМАТИЧНИТЕ ПРОУЧВАНИЯ ЗА ТЪРНОВО

Интересът към българските средновековни монети възниква през първата половина на XIX век като резултат от стремежа на нашите възрожденци да възкресят славната история на българския народ. Тяхната проучвателска дейност за откриване на исторически паметници се насочила предимно към старата столица Търново, която в съзнанието на поробеното население била символ на свободната държава.

Особено важна роля в издирването на исторически паметници имал видният български родолюбец Васил Априлов. През 1837 г. в писмо до Неофит Рилски той препоръчал да се събират стари български монети. Няколко годишните търсения на В. Априлов довели до намирането на сребърна монета на цар Теодор Светослав /1300-1322/. В издадената от него "Деница новоболгарского образования" той пише следното: "...Аз почти се отчаях от успеха на моето търсене, когато моят старателен кореспондент в Търново, местен българин г. Купа, ми съобщи, че придобил намерена в самото Търново, при Трапезица сребърна българска монета." С обнародването на тази монета В. Априлов същевременно коригирал нейното предишно неправилно определение като издание на руския княз Светослав Ярославович.[1]

Редица важни бележки и известия за открити български и византийски монети са известни от родолюбивия и любознателен търновски търговец Стефан Пенювич Ахтар / род. около 1806 г./През 1843 г. той изпратил на известния български учител и книжовник К. Фотинов, пребиваващ по това време в Смирна, изображения на три средновековни монети / 1 златна перпера на никейския император Йоан Ватаци /1222-1254/, 1 сребърна аспра на трапезундския владетел Мануил Комнин /1238-1263/ и 1 сребърна монета на цар Теодор Светослав/.[2] Тези монетни изображения били отпечатани от К. Фотинов в книгата "Общое землеописание". Ст. П. Ахтар изпращал съобщения за намерени български монети и други старини не само на К. Фотинов, но и до известните по онова време български и руски слависти В. Априлов, Спиридон Палаузов, Виктор Григорович и др. През 1844 г. с помощта на С. П. Ахтар бил направен препис на Паисиевата "История славяноболгарская". В този препис е открито писмо, предназначено до Сп. Палаузов. В него С. П. Ахтар съобщава за откриването на медни български монети. Според приложените от автора сравнително точни рисунки се разбира, че те се отнасят до монети на Константин Асен /1257-1277/ и на Теодор Светослав.

Публикуваните от К. Фотинов изображения на стари български монети предизвикали засилен интерес не само у българите, но и в Сърбия и Русия. Изследователите от тези страни, поради липса на достатъчни обобщителни исторически и нумизматични трудове, определяли погрешно голяма част от предоставените им български монети, предимно като издания на българските царе Симеон, Самуил, Асен I или като монети на руски владетели.

Значителна роля за популяризирането на старите български монети имало съчинението на Г. С. Раковски "Няколко речи о Асеню первому", отпечатано в Белград през 1860 г. Тази малка книжка подтикнала редица наши възрожденци да засилят и разширят своята проучвателска дейност. Един от тях е известният д-р Василий Берон, който през 1856 г. се установил в Търново. В книгата си "Археологически и исторически изследвания" той отбелязал твърде важни сведения за запазени по негово време нумизматични и сфрагистични паметници. При едно свое посещение в манастира "Св. Троица", отстоящ на 4 км северозападно от Търново, инокът Харитон му показал държавен печат на българското царство, образец от държавен знак за отличие, както две сребърни и две медни монети.[3] Според В. Берон двете сребърни монети били "същите както оная сребърна монета що има отпечатана от Раковски в неговото съчинение под N 2". Относно споменаването на царския печат засега може само да се предполага, че се касае за печат /вероятно оловен/, който скрепял някоя царска грамота. Споменатите две сребърни монети могат да се определят като екземпляри от най-интензивното българско сребърно монетосечене на цар Иван Александър и сина му Михаил Асен /1331-1355/.

В търсенето и обнародването на стари български монети взели участие и други търновци. През 1862 г. търговецът Димитър Хаджиначов изпратил в Русия златна корубеста монета. Тя била определена от проф. Бодянский като издание на българския цар Иван Асен II/1218-1241/, но такава до сега не е известна от музеите в СССР.[4]

През лятото на 1874 г. в цариградския вестник "Век" по молба на известния хърватски учен В. Богишич било отпечатано съобщение, в което той молел да му се извести за намирането в България на "стари български или други юго-славянски пари". На молбата на проф. Богишич се отзовал българинът Симеон Янчов, които му съобщил за намирането в Търново на сребърни монети на Теодор Светослав, Иван Александър и Иван Шишман.[5]

От 1891 г. в Търново, в продължение на няколко години, археологически проучвания извършил чешкият историк и археолог Карел Шкорпил. Той съобщава, че при копаенето на основи за гимназия на Царевец, северозападно от Патриаршията, били намерени златни и медни български монети.[6]

През 1900 г. по нареждане на княз Фердинанд на Царевец и Трапезица са проведени археологически разкопки, ръководени от френския археолог Жорж Сьор. Резултатите от проучванията били пазени в тайна, но се чуло, че на Трапезица били намерени стари кръстове, огърлици, монети, пръстени и други предмети.[7]

Приблизително от това време е известно сведението на иеромонах Софроний, който в пещерите над Преображенския манастир намерил сребърни монети на Иван Александър с Михаил Асен.[8]

Съобщения за средновековни монети от Търново намират място в редовните бюлетини, публикувани от видния български нумизмат Никола Мушмов. При описанието на монетите от обществените и частни сбирки, Никола Мушмов известява,че в търновския музей той видял сребърни монети на Теодор Светослав, Иван Александър, Иван Шишман, медни монети на Константин Асен и неопределени византийски номизми.[9] В обобщителния за времето си труд /1924 г./ върху монетите и печатите на българските царе, Н. Мушмов използвал монети на Константин Асен, Георги Тертер, Иван Александър и на други български владетели, намерени в района на Търново.[10]

От 1946 г. във Велико Търново започват редовни археологически разкопки на Царевец и неговата околност. При публикуването на резултатите от тях е отделяно, макар и накратко, внимание на монетния материал. Сведения за открити монети дават Я. Николова и Н. Ангелов в поредица от статии и съобщения за археологически обекти на Царевец и Момина крепост/Девин град/.[11] Твърде важно е съоцението на Н. Ангелов за случайно откритите на Трапезица монети, тъй като на този хълм не са провеждани археологически проучвания от времето на княз Фердинанд. От 33 намерени монети 24 са български, а останалите имат византийски произход.[12]

Разнообразните монети, намирани в Търново,са привличали винаги вниманието на видния български нумизмат Тодор Герасимов. В някои свои изследвания върху монетосеченията на български и византийски владетели Т. Герасимов е използвал монети, произхождащи предимно от Търново. В издавания от него бюлетин за колективните находки са отразени и тия от Търново. Това са съобщения за намирането на големите съкровища от билонови корубести византийски номизми от м. "Стрелбището", от ул. "Кефалов", както и за съкровището от 791 сребърни монети на Иван Александър с Михаил Асен от Двореца на Царевец. В редица публикации за монетосеченето на Палеолозите същият автор използва единични екземпляри от Търново.[13] Т. Герасимов извършва и първото нумизматично изследване на част от средновековните монети от Двореца.[14]

През 1967 г. английският нумизмат М. Хенди посещава Търново, като проучва част от колективните находки с византийски монети от района на града. Тяхното съдържание е включено в неговата студия за монетосеченето във Византия от периода 1081-1261 г.[15]

При изследване на характера на монетната циркулация в Преслав и Търново Иван Йорданов използва колективни находки, които за пръв път са разгледани и класифицирани според постиженията на съвременната нумизматична наука.[16] Освен колективните находки, същият автор е включил и единични монети в монографията си за паричното обръщение в българската държава от периода 1081-1261 г.[17]

Големият брой монети, открити в Патриаршеския комплекс на Царевец,са обнародвани от Н. Ангелов. Както в някои свои предишни публикации и тук той е представил само българските монети, докато останалите чуждестранни монети /византийски, венециански, влашки и др./ са отразени частично и определени неправилно.[18]

Данни за намерени единични монети в Търново са използувани от Д. М. Меткалф, английски специалист по средновековна нумизматика. В своето изследване за монетосеченето в Югоизточна Европа /820-1396/ Меткалф привлича откъслечни сведения за византийските номизми на Комнините и тяхното разпостранение в българското царство в края на XII и началото на XIII в.[19] Трябва да отбележа, че поради недостатъчна информация, английският автор достига до неправилни изводи, особено за количеството и разпространението в Търново, както и в Северна България, на т. нар. "български имитации".

С подновяване бюлетина за монетните съкровища от България, издаван от Йорданка Юрукова, отново последваха съобщения за открити в Търново находки от средновековни монети. Тези съобщения се отнасят до намирането на две колективни находки от медни византийски и латински скифати, както и на няколко находки от сребърни български и чуждестранни монети.[20]

През последните две десетилетия се проведоха археологически проучвания и на други средновековни обекти. Освен на хълма "Царевец" разкопки се извършиха в манастирските комплекси "Великата лавра" и "Св. Димитър, както и отчасти в западното подножие на хълма "Девин град". Бяха придобити допълнително още няколко хиляди средновековни монети. Голямото количество и разнообразието на средновековния нумизматичен материал ми даде възможност да публикувам част от резултатите на своите изследвания, предимно в сп. "Нумизматика". Това са статии и съобщения, които се отнасят предимно за неизследвани или дискусионни въпроси от българската и византийска нумизматика. В хода на изложението те ще бъдат използвани или съответно цитирани.

ЛИТЕРАТУРА:

1 С. Авдев. Средновековната българска нумизматика през Възраждането. - Нумизматика, 1982, 4, с. 37.

2 М. Лачев. Стефан Пенювич Ахтар и началото на българската нумизматика. - Нумизматика, 1989, 3, с. 40-44.

3 В. Берон. Археологически и исторически изследвания, Търново, 1886, с. 109

4 С. Авдев. Цит. съч., с. 38.

5 П. Петров. Средновековни монети от Търново и Видин. - Нумизматика, 1983, 2, с. 42-43.

6 К. Шкорпил. План на старата българска столица Велико Търново. - ИАД, I, 1910, с.141.

7 Я.Николова. Няколко документа за разкопките в Търново и Никополис ад Иструм през 1900 г. - ИОМ В. Търново, 1962, I, с. 35.

8 И. Каранешев. История на общежителния монастир "Св. Преображение Господне" при Велико Търново, В. Търново, 1927,I, с. 35.

9 Н. Мушмов. Монети в обществени и частни сбирки в провинцията. - ГНМ, 1921, с. 298.

10 Н. Мушмов. Монетите и печатите на българските царе, С.,1924, с. 82,92, 118, 138, 144, 148-9, 212-13.

11 Н. Ангелов, Я. Николова. Крепостни стени и крепостни съоръжения на средновековната българска столица Търново. - ИОМ В. Търново, 1962, I, с. 57-71; Я. Николова. Две нови жилища в подножието на хълма "Момина крепост" във Велико Търново. - ИОМ В. Търново, 1968, IV, с. 58.

12 Н. Ангелов. Средновековни монети от Трапезица в Търново. - ИОМ, В. Търново 1964, II, с 93.

13 T. Gerasimov. Monnaies des Paléologues avec des représentations d'étoiles. - Byz. Bulgarica. - III, 1969, p. 113.

14 Т. Герасимов. Монетите от Двореца на Царевец, В: Царевград Търнов, I, С., 1973, с 197-258.

15 M. Hendy. Coinage and Money in the Byzantine Empire (1081-1261), Washington, 1969, p.397-398.

16 И. Йорданов. Характер на монетната циркулация в средновековните български столици Преслав и Търново, В: Сб. Средновековният български град, С., 1980, с. 229-239.

17 И. Йорданов. Монети и монетно обръщение в средновековна България /1081-1261/, С., 1984, с.124-126, 145-147.

18 Н. Ангелов. Патриаршеският комплекс на Царевец, В: Царевград Търнов, III, С., 1980, с. 95-105.

19 D. M. Metcalf. Coinage in South-Eastern Europe (820-1396), London, 1979, p.118-119.

20 Й. Юрукова. Монетните находки, откривани в България през 1975 и 1976 г. - Археология, 1978, 4, с. 64; Й. Юрукова. Монетните находки, открити в България през 1977 и 1978 г. - Археология, 1979, 4, с. 63-64.

II. МОНЕТНИ НАХОДКИ ОТ НАЧАЛОТО НА XII в. ДО 1204 г.

1. Монети на Комнините и Ангелите

В годините на Византийското владичество /1018-1186/ Търново запазил ролята си на важна крепост в отбранителната система на Предбалкана и като център на византийската военна и административна власт. Свидетелство за това са някои топоними, останките от крепостни стени и сгради, намерените монети и оловни печати на висши военачалници и сановници.[1]

Откритите в Търново монети от X-XI са твърде малобройни. Освен двата златни хистаменона на Константин IX Мономах /1042-1055/, останалите монети са медни фолиси, издавани във Византия в периода 976-1092 г. Оскъдното количество монети и тяхната ниска стойност показват определена степен на развитие на стоково-паричниа обмен в българските земи през X и XI в. в сферата на все още преобладаващото натурално стопанство.

Таблица А

Владетел	Номинал	Брой
Йоан Цимисхий /970-976/	фолис	7
Василий II/976-1025/	фолис	3
Михаил IV /1034-1041/	фолис	2
Константин IX 1042-1055/	хистаменон	2
	фолис	1
Константин X /1059-1067/	фолис	12
Никифор III /1078-1081/	фолис	1
Алексий I /1081-1118/	фолис	1
Общо		29

Таб. А. Единични монетни находки от периода 976-1092 г.

Политическото укрепване на Византия при Алексий I Комнин /1081-1118/ и последвалото икономическо развитие довели до качествени промени във византийската монетна система и монетно производство. През 1092 г. Алексий I провел радикална парична рефома.[2] С нея се преустановило издаването на нискокачествени златни монети, чийто метален състав от 22 карата през X в. спаднал в края на XI в. на 8-10 карата. Новата и основна реформена номизма /τό νόμίσμσ ύπερπερον/ представлявала корубеста монета от висококачествено злато /20-21 карата/ и теоретично тегло 1/72 от византийската литра или 4,45-4,50 г. Освен златните иперперони били издавани още два вида корубести номизми. Това са електроновата трахея /τό νόμίσμσ τραχύ ἄσπρον/ със златно съдържание от 6-7 карата и билоновата номизма със съдържание от 5-6 % сребро. Четвъртият вид реформена монета /τό νόμίσμσ τεταρτίρόν/ е с медно плоско ядро и с най-ниска стойност. Непосредствено след реформата 1 златен иперперон се равнявал на 3 електронови трахеи или на 48 билонови номизми. Съотношението на медния тетартерон спрямо другите три вида корубести монети е неизвестно. Предполага се, че 1 златна перпера се разменяла за около 864 тетартерона, а 1 билонова номизма за 18 тетартерона.[3]

Главните монетарници, в които започнало отсичането на реформените монети, се намирали в Константинопол и Тесалоника. В първите десетилетия след провеждането на реформата били пуснати твърде много златни монети, като към края на управлението на Алексий I тяхното количество възлизало на около 8-10 милиона екземпляра.[4] При неговите наследници Йоан II Комнин /1118-1143/ и Мануил I Комнин /1143- 1180/ златните и електронови монетосечения били намалени, като за сметка на тях се увеличило производството на билонови номизми. Издаването на билонови монети нараснало особено много при управлението на Мануил I Комнин. Този вид корубеста номизма станала най-употребяваната монета в паричното обръщение на Византия. По приблизителни данни е известно, че само четвъртото билоново монетосечене на Мануил I е възлизало на около 50 милиона екземпляра.[5]

Постепенното навлизане на парично обръщение от монети на Комнините се отбелязва и при намерените монетни находки в Търново. Ако от първите десетилетия на XII в. в Търново са открити само няколко билонови номизми, то техният брой значително нараства от управлението на Мануил I насетне. Това са монети от неговото трето и четвърто билонови монетосечения. Още по-значително нарастване количеството на откритите в Търново византийски монети се отбелязва след 1186 г., когато градът бил издигнат за столица на възстановената българска държава.

Продължителното византийско владичество дало силно отражение както върху политическото, административното и църковно устройство на възобновеното българско царство, така и върху неговото икономическо и културно развитие. В икономическо отношение това най-силно проличава при запазване на византийската парична система на Комнините в България и след 1186 г.

Общото количество на византийските монети от Търново, издавани в периода 1092-1204 г., е 5178 екземпляра /366 единични и 4812 монети от 10 колективни находки /Таб.Б./. Това голямо монетно количество дава възможност да се направят някои интересни наблюдения върху организацията на византийското монетосечене и промените, които са настъпили в него през втората половина на XII в. При наличието на няколко подробни и обобщаващи изследвания върху византийското монетосечене през този период,[6] тук ще се отдели внимание само на ония въпроси, които са все още дискусионни.

Таб.Б. Византийските монети от периода 1092-1204 г.

Владетел	Колективни находки		Единични находки		Общо
Алексий I /1081-1118/	2		1		3
Йоан II /1118-1143/	2		1		3
Мануил I /1143-1180/					
I-во билоново сечене	2		2		4
II-ро билоново сечене			1		1
III-то билоново сечене	59		33		92
VI-то билоново сечене	143		82		225
тетартероново сечене			2		2
Андроник I /1183-1185/	40	/1 AV/	17		57
Исак II /1185-1195/	2109	/5 EL/	116	/1EL/	2225
Алексий III/1195-1203/	2455		110		2565
Общо	4812		366		5178

Количествените данни от Търново, сравнени с други известни находки от България, не показват съществени различия. И при търновските находки билоновите монети на Йоан II, Мануил I /първо и второ билоново монетосечене/ са представени с по един или два екземпляра. Увеличение на билоновите номизми се отбелязва при третото и четвъртото билонови монетосечения на Мануил I, а най-голямо при монетите на Исак II и Алексий III. Данните от метрологичния анализ показват постепенно спадане на средното тегло от управлението на Мануил I насетне. Средното тегло на билоновите номизми от третото сечене на Мануил I е 3,45 г.; от четвъртото - 3,35 г.; на Андроник I - 3,45 г.; на Исак II - 3,05 г., а на Алексий III - 2,95 г. Паралелно с понижение на теглото се намалявало и сребърното съдържание. При монетите на Мануил I то е между 5-9%, при Андроник I - 6%, а при Алексий III - 3%.[7] Данните от лазерния микроспектрален анализ, извършен върху няколко билонови номизми от Търново показват, че монетите на Мануил I /четвърто билоново сечене/ имат около 4-5% сребро, на Исак II - 4% и на Алексий III-3%.[8] Намаляването на теглото, както и на сребърното съдържание на металната сплав се извършвало от официалните монетарни власти. Това се налагало най-вече от финансови затруднения и нуждата от повече парични знаци за вътрешния стоково-паричен обмен на Византийската империя. Така през 70-те години на XII в. било променено стойностното съотношение между златния иперперон и билоновата номизма. Ако при Алексий I - 1 златна перпера се разменяла за 48 билонови номизми, то към края на управлението на Мануил I 1 златна перпера се равнявала на 120 билонови номизми.[9] При Исак II и Алексий III се отбелязва ново спадане на стойността на билоновата номизма спрямо златния иперперон от 1:120 на 1:184.[10] Типично стойностно намалени билонови монети на Исак II са екземплярите от вариант В/с/,/Таб.VII/, а на Алексий III също от вар.В/с/,/Таб.VIII/.

С проучването на монетните находки от Търново може да се вземе отношение и върху все още дискусионния въпрос относно датировката на вторично орязаните билонови номизми от края на XIIв. Орязването на циркулиращите монети се извършвало от официалната финансова власт не само в Константинопол и Тесалоника, но и в другите по-големи градове на Византийската империя. Тази мярка била наложена от промените в стойностното съотношение на билоновата номизма спрямо златния иперперон. За период от 60-70 години стойността на билоновата номизма спадала на няколко пъти, докато златният иперперон запазил своето златно съдържание от 21-22 карата и постоянното си тегло от 4,45-4,50 г. Поради наличието в паричното обръщение на билонови монети с различна номинална стойност през 90-те години на XII в. започнало орязване на номизмите на Йоан II, Мануил I, Андроник I, Исак II и Алексий III. Засега няма единно мнение относно точната датировка на това вторично орязване. Повечето автори отнасят това явление към 1195-1203 г.[11] Други предполагат, че орязаните монети са военновременни пари с умишлено намалена стойност, предназначени за плащания в провинциите на Империята.[12]

Данните от откритите над 200 колективни находки от България и съседните балкански страни сочат, че орязаните монети присъстват в съкровища, които съдържат билонови номизми на Алексий III или други по-късни монети, т.е. те са изгубени или укрити след 1195 г. Орязването хронологически съвпада с рязката промяна на стойността на билоновата номизма в края на XII в. Анализът на колективните находки от Търново показва подобна датировка, но този процес е преминал през няколко етапа. Колективните находки "Търново I" и "Търново II", "Двореца I", "Двореца II" не съдържат орязани монети, тъй като те са укрити преди 1200 г. Орязани екземпляри има в находките, укрити след 1200 г. като "Царевец 21", "Стрелбището", "Царевец-6". В колективната находка "Царевец 21", от общо 170 монети, 9 са орязани и имат размер 23-25 мм. Значително количество орязани монети съдържа колективната находка "Стрелбището", която е една от най-големите в България. От общо 4356 билонови номизми 667 са вторично орязани.[13] Техният размер е в границите на 18-22 мм. В същата находка по-голямата част от монетите на Алексий III са орязани предимно от вар. А, като някои екземпляри имат размер 18-19 мм. Резултатите от изследванията на търновските монети, сравнени с останалите находки от България показват, че орязването на циркулиращите билонови номизми е започнало около 1195-1197 г., когато финансовите власти започнали да орязват част от намиращите се в обръщение стари, с по-висока стойност монети на Алексий I, ЙоанII, Мануил I, Андроник I и на Исак II. Още по-силното обезценяване на билоновата византийска номизма в периода 1200-1204г. наложило орязване не само на по-старите монети, но и на самите билонови номизми на Алексий III, издавани в началото на неговото управление.

КАТАЛОГ

АЛЕКСИЙ I КОМНИН /1081-1118/ - РЕФОРМЕНО МОНЕТОСЕЧЕНЕ - СЛЕД 1092 г.,КОНСТАНТИНОПОЛ

1. Трето билоново монетосечене
   Лице: + АЛЕ ДЕС
   Бюст на императора, със стема, дивитисион и хламида; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - кълбо с кръст.

   Опако: $\overline{IC}$ $\overline{XC}$
   Христос с брада и нимб, туника и колобион, седнал на трон с високо облегало; в л. си ръка държи евангелие.
   Таб. I_1 и Таб.I_2. Справ.: M. Hendy, 1969, $P1.7_{2-4}$.

ЙОАН II КОМНИН /1118-1143/

КОНСТАНТИНОПОЛ

2. Второ билоново монетосечене
   Лице: + IWДЕСПОТТ ПФVРОГNT.
   Бюст на императора, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - кълбо с кръст.

   Опако: $\overline{IC}$ $\overline{XC}$
   Бюст на Христос с брада и кръстат нимб, туника и колобион; в л. си ръка държи евангелие.
   Таб. I_2 и Таб.1_3. Справ.: M. Hendy, 1969, $P1.10_{9-10}$.

ТЕСАЛОНИКА

3. Тетартероново монетосечене

Лице: + IWДЕС . ..

Бюст на императора, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка а в л. - кълбо с кръст.

Опако: O T
ДI PI
MI OC

Бюст на св. Димитър, с туника, броня и сагион; в д. си ръка държи меч, опрян на рамо, а в л. - щит.

Таб. I$_3$ и Таб.I$_4$. Справ.: M. Hendy, 1969, Pl 11 $_{15-17}$.

МАНУИЛ I КОМНИН/1143-1180/

КОНСТАНТИНОПОЛ

4. Първо билоново монетосечене

Лице: MANYHЛ ДЕСПОТ.

Бюст на императора с голобрадо лице, стема, дивитисион и хламида; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - кълбо с кръст.

Опако: $\overline{IC}$ $\overline{XC}$

Бюст на младолик Христос с кръстат нимб, туника и колобион; в л. си ръка държи свитък.

Таб. II$_1$ и Таб.I$_5$. Справ.: M. Hendy, 1969, Pl. 14 $_{10-11}$.

5. Второ билоново монетосечене

Лице: MANYHЛ ДЕСП.

Императорът прав, насреща, с брада, стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - кълбо с кръст.

Опако: $\overline{IC}$ $\overline{XC}$

Бюст на Христос с брада и кръстат нимб, туника и колобион седнал на трон с високо облегало; в л. си ръка държи евангелие.

Таб. II$_2$ и Таб.I$_6$. Справ.: M. Hendy, 1969, Pl. 15 $_{3-4}$.

6. Трето билоново монетосечене

Лице: MANYHЛ ДЕСПОТНС.

Императорът прав, насреща, с брада, стема, дивитисион и хламида; в д. си ръка държи лабарум с дълга дръжка, а в л. - кълбо с двоен или единичен кръст.

Опако: $\overline{M\text{-}P}$ $\overline{\Theta\text{-}V}$

Богородица с нимб, туника и мафорион, седнала на трон без облегало; пред гърдите си държи медалион с глава на младенеца Христос.

Това монетосечене е издавано в две хронологични фази.

Първа фаза - кълбото е с двоен кръст; дръжката на лабарума е без точки, с една или две точки, Таб.III и Таб.I$_7$

Втора фаза - кълбото е с единичен кръст; дръжката на лабарума е с една, две или три точки, Таб.III и Таб.I$_8$

Справ.: Първа фаза, M. Hendy, 1969, Pl. 15 $_{5-10}$.
Втора фаза, Pl. 15 $_{11-13}$

7. Четвърто билоново монетосечене

Лице: MANYHЛ ДЕСПОТНС $\overline{M\text{-}P}$ $\overline{\Theta\text{-}V}$.

Императорът прав, насреща /вляво/, коронясван от Богородица /вдясно/. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л.- кълбо с кръст. Богородица е с туника и мафорион.

Опако: $\overline{IC}$ $\overline{XC}$

Христос с брада, кръстат нимб, туника и колобион седнал на трон без облегало; в л. си ръка държи евангелие.

Според официнните отличителности, които са отразени върху украсата на маниакиона, дивитисиона и лороса, екземплярите от това монетосечене се групират в четири основни варианта, Таб. IV и Таб I$_{9-10}$.

Срещат се екземпляри, украсени с квадратни скъпоценни камъни. Според Й. Йорданов това е белег за една по-ранна фаза на четвъртото билоново монетосечене на Мануил I.

Справ.: M. Hendy, 1969, Pl. 16 $_{1-15}$; Й. Йорданов, 1984, Таб.I $_{1-17}$.

ТЕСАЛОНИКА

8. Тетартероново монетосечене

Лице: MANYHЛ ДЕСПОТНС.

Бюст на императора, с брада, стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи лабарум с дълга дръжка, а в л. - кълбо с кръст.

Опако: $\overline{IC}$ $\overline{XC}$

Голям кръст с радиални лъчи, поставен върху три стъпала.

Таб. III$_3$. Справ.: M. Hendy, 1969, Pl 17 $_{15-16}$.

НЕЛОКАЛИЗИРАНА ГРЪЦКА МОНЕТАРНИЦА

9. Тетартероново монетосечене

Лице: Бюст на императора с голобрадо лице, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи лабарум с дълга дръжка, а в л. - кълбо с кръст.

М
Опако: Монограм във вид на кръст. Д П К
Л

М/ANYHЛ/ Д/ЕСПОТНС/ П/ОРФYРОГЕNНNТОС/ /О/ К/ОМNHNOC/
Таб. II$_4$. Справ.: M. Hendy, 1969, P1 18 $_{1-2}$.

АНДРОНИК I КОМНИН /1183-1185/

10. Иперпероново монетосечене

КОНСТАНТИНОПОЛ

Лице: ANДPONIKOC ДЕСПОТНС. $\overline{\mathrm{IC}}$ $\overline{\mathrm{XC}}$.
Императорът /вляво/ прав, насреща, коронясван от Христос /вдясно/. Императорът е със стема, дивитисион лорос; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. кълбо с кръст. Христос е с брада кръстат нимб, туника и колобион, в л. си ръка държи евангелие.

Опако: $\overline{\mathrm{M}}$-P $\Theta\overline{\text{-V}}$.
Богородица с нимб, туника и мафорион, седнала на трон с високо облегало; пред гърдите си държи медалион с глава на младенеца Христос.
Таб. V и Таб.I$_{11}$. Справ.: M. Hendy, 1969, P1 18 $_{9-10}$.

11. Билоново монетосечене

Лице: ANДPONIKOC ДЕСПОТНС. $\overline{\mathrm{IC}}$ $\overline{\mathrm{XC}}$.
Описанието като при иперпероновото монетосечене.
Опако: $\overline{\mathrm{M}}$-P $\Theta\overline{\text{-V}}$.
Богородица права, насреща, стъпила върху субпендион, с туника и мафорион; пред гърдите си държи медалион с глава на младенеца Христос.
Таб. V$_2$ и Таб.I$_{12}$. Справ.: M. Hendy, 1969, P1 18 $_{15-16}$.

ИСАК II АНГЕЛ /1185-1195/

КОНСТАНТИНОПОЛ

12. Електроново монетосечене

X
Лице: ICAAKIOC ДЕСПОТНС ОА · и варианти.
M

Императорът /вляво/ прав, насреща, коронясван от Архангел Михаил. Императорът е със стема, дивитисион и хламида: в д. си ръка държи кръст с къса дръжка, а в л. - анексикакия. Архангел Михаил е с нимб, къса войнишка туника, броня и сагион; в л. си ръка държи скиптър, завършващ на върха с три разклонения или три топченца.

Опако: $\overline{\mathrm{M}}$-P $\Theta\overline{\text{-V}}$
Богородица с нимб, туника и мафорион, седнала на трон с високо облегало. Пред гърдите си държи медалион с глава на младенеца Христос.
Таб. VI и Таб.2 $_1$ Справ.: M. Hendy, 1969, P1 20 $_{5-6}$.

13. Билоново монетосечене

Лице: ICAAKIOC ДЕСПОТНС в две вертикални колони.
Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос и сагион. В д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - анексикасия. В дясното горно поле - Божията десница, коронясваща императора.
Опако: $\overline{\mathrm{M}}$-P $\Theta\overline{\text{-V}}$
Богородица с нимб, туника и мафорион, седнала на трон с високо облегало. Пред гърдите си държи медалион с глава на младенеца Христос.
В зависимост от украсата на маниакиона, дивитисиона и лороса, както и на някои символи върху трона на Богородица, екземплярите от това монетосечене се групират в четири основни варианти/Таб.VII и Таб.2 $_{2-4}$/
Срещат се изключително рядко и монети, върху които императорът е представен с двоен кръст.
Справ.: M. Hendy, 1969, PI 20 $_{9-13}$; 21 $_{1-7}$.

АЛЕКСИЙ III АНГЕЛ /1195- 1203/

КОНСТАНТИНОПОЛ

14. Билоново монетосечене

Лице: Императорът прав, насреща със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка. Вляво от него е представен св. Константин със същото облекло и инсигнии. Императорът и светецът държат помежду си кълбо с кръст.

Опако: Бюст на младолик Христос с широк кръстат нимб, туника и колобион; с д. си ръка благославя а в л. - държи свитък.

Това монетосечене е издавано в две хронологични фази, чието отличие е в начина на изписване на надписите.

Първа фаза: Лице: АЛΕΞΙΟСДЕСП о KWNTANTI.

Опако: $\overline{\mathrm{IC}}$ $\overline{\mathrm{XC}}$

Втора фаза: Лице: АЛΕΞΙΟСДЕСП о KWNTANTI.

Опако: + $\overline{\mathrm{KERO}}$ HΘ$\overline{\mathrm{E}}$I. $\overline{\mathrm{IC}}$ XC

В зависимост от украсата на владетелското облекло и инсигниите, екземплярите от билоновото монетосечене на Алексий III се групират в четири основни варианта - Таб. VIII и Таб.2 $_{5\text{-}9}$.; Справ.: M. Hendy, 1969, P1. 22 8-12; 23$_{1\text{-}7}$.

ЛИТЕРАТУРА:

1 И. Дуйчев. Търново като политически и духовен център през късното средновековие. - Археология, 1966, 3, с.2; История на Велико Търново, 1, с. 68-81; К.Тотев. Новооткрит печат на севаст Георги Глава от Царевец. -Нумизматика, 1982, 4, с. 15-16. От Царевец произхождат още 5 непубликувани византийски оловни печата от XI-XII в., като един от тях вероятно е императорски.

2 M. Hendy. Coinage and Money...p.40, 42-46; D. M. Metcalf. Coinage in South-Eastern Europe...p.104; M. Hendy. Studies in the Byzantine Monetary Economy, c.300-1450, Cambridge, 1985, p.513-516.

3 M.Hendy. Studies... p.516

4 D. M. Metcalf. Coinage in South-Eastern Europe...p.106.

5 D. M. Metcalf. Op. cit., p.110

6 M.Hendy. Coinage and Money in the Byzantine Empire; C. Morrisson. Catalogue des Monnaies Byzantines de la Bibliotheque Nationale, vol. II, Paris, 1970.

7 D. M. Metcalf. Silver and Tin in the Bizantine Trachy Coinages 1160-1261. - RBN, 1977, C XXIII, p.107-131.

8 Анализът е извършен в химическата лаборатория на Историческия музей във В. Търново от Миряна Папазова

9 D. M. Metcalf. Coinage and Money...p.170.

10 Ibidem, p.171.

11 Ibid., p.181; Ph. Grierson. The Date and Fineness of byzantine "neatle-clipped" Trachea.-N. circ., 1975, 2, p. 58 И. Йорданов. Българското имитативно монетосечене от началото на XIIIвек.-Нумизматика, 1978, 3 с.7.

12 D. M. Metcalf. Neatly-clipped Trachea and the Question of Byzantine monetary Expedients in the late Twelth Century. - N.circ., X, 1973, p.370-371; D. M. Metcalf. The Istambul Hoard of 1946 and the Date neatle-clipped Coins.-N. circ., IX, 1975, p. 330.

13 К. Дочев. Й. Алексиев. Колективна находка на билонови скифати от Велико Търново.- Нумизматика, 1981, 2, с.11-20.

III. МОНЕТИ ОТ ПЕРИОДА 1204-1257 Г.

1. Имитационни монетосечения

А. Българско имитативно монетосечене

В студията си върху византийското монетосечене от периода 1081-1261г. английският изследовател М. Хенди определи голяма част от билоновите номизми на Мануил I, Исак II и на Алексий III като имитации, сечени в българската държава в края на XII и началото на XIII в. Неговите изводи се основаваха на данните от голям брой непроучени колективни находки не само в България, но и от съседните балкански страни. Като причина за появата на това имитативно монетосечене М. Хенди посочи нуждата от парични знаци за развиващото се българско стопанство.[1] По повод на това определение възникнаха и други мнения. Според Д. Меткалф това са военновременни пари, със сравнително по ниска стойност от официалните монети, чието издаване започнало към края на управлението на Мануил I и продължило до 1204 г.[2] Други автори предположиха, че тези имитации са най-ранните монети, сечени от латинците след превземането на Константинопол през 1204 г.[3] Върху основата на обстоен анализ, извършен на нови съкровища от България, И. Йорданов подкрепи и допълни изводите на М. Хенди за широкото разпространение на дискусионните имитации в нашите земи. Той предложи и една относителна хронология при отсичането на трите имитативни типа. За най-ранен е определен тип А /около 1200-1204 г./, имитиращ четвъртото билоново монетосечене на Мануил I; тип В /около 1204-1207 г./, имитиращ билоновите номизми на ИсакII; тип С /след 1207г./, имитиращ билоновите номизми на Алексий III.[4] Тази негова конкретна датировка беше съобразена с политическата обстановка на Балканския полуостров при управлението на българските царе Калоян/1197-1207/ и Борил/1207-1218/.

Намерените български имитации в Търново са общо 843 екз.- 324 единични и 519 от 9 колективни находки /Таб. X/. Датата на укриване на колективните находки от Търново с български имитации не се различава от датировката на останалите известни съкровища с такива монети. Всички търновски колективни находки с български имитации съдържат монети на Алексий III, т. е. те са укрити или изгубени след 1195 г. В по-ранните находки са представени само тип А и тип В, а в по-късните - предимно от тип С. Това означава, че монетите от първите два типа, най-вече от тип В, поради своето по-ранно отсичане, са отпаднали от обръщение към 1215-1220 г., докато употребата на тип С продължила до около 1225-1230 г., но с намален тегловен и модулен стандарт. Подобна последователност в използването на българските имитации се отбелязва и при единичните екземпляри. При тях най-многобройни са от тип С, общо 225 екз. /208 цели и 17 орязани и срязани вторично/. При тип А и тип В, общо 99 екз., орязаните екземпляри са 9. Масовото нарязване на циркулиращите монети се отнася най-рано към 1225-1230 г., за което ще се отдели внимание в една от следващите глави. Това вторично орязване се явява като косвено доказателство за по-продължително използване на тип С в монетното обръщение.

Данните от търновските находки подкрепят предложената от И. Йорданов относителна хронология при отсичането на трите имитативни типа. От друга страна, при екземплярите от тип С се наблюдават доста очебийни стилови, тегловни и модулни различия. Такива могат да се посочат и от тип А, докато екземплярите от тип В имат еднородна изработка и близко средно тегло. Тегловният стандарт на монетите от тип А е около 2,80 г., който е почти еднакъв с теглото на билоновите номизми на Алексий III, издавани в периода 1200-1203 г. Приблизително такъв е и стандартът на имитациите от тип С, варианти С/I/ и С/II/-2,60-2,70 г./Таб.X/. Върху споменатите варианти лоросите на императора и св. Константин са украсени по същия начин, както върху оригиналните електронови и билонови номизми на Алексий III.[5] Тези имитации са отличават с относително добрата си изработка и по-високо средно тегло за разлика от другите по-леки и грубо изработени монети от тип С.

Ако за датировката на трите имитативни типа има известни косвени данни, най-вече от нумизматичния материал, то на въпроса къде и от кого са сечени българските имитации, трудно може да се отговори. Според М. Хенди българските имитации са сечени във Верoя,[6] тъй като около този град са намерени колективни находки с най-много имитативни монети /от Казънлък. Мъглиж, Кортен и др.[7] Същият автор отбелязва, че тези имитации не са издавани в Търново, понеже в края на XII и началото на XIII в. в новата столица все още не е имало условия за организирането на интензивно монетно производство. Донякъде заключенията на М. Хенди са правилни, тъй като намерените български имитации в Търново са малко /843 екз./, в сравнение с откритите на други места в България имитативни монети. Топографският анализ на колективните находки показва, че те произхождат от селища около важни военни крепости или от райони на активни военни действия . Статистичеките данни сочат, че от общо откритите в България около 14 000 български имитации /тип А -4160, 30%; тип В - 3160, 23% и тип С - 6580, 47%/от тях 10625 екз. произхождат от Южна България.[8] Намерените български имитативи от днешна Северна

Гърция са 3251 екз./тип А -821, тип В - 179 и тип С - 1711/.[9] Известно е, че при управлението на цар Калоян и цар Борил, Тракия била арена на постоянни военни действия между българи и византийци, а след 1204 г. до около 1210 г. - между българи и латинци. Обобщените нумизматични данни сочат, че по-голямата част от имитациите на византийски билонови номизми са били предназначени през първото десетилетие на XIII в. за военни нужди, като колективните находки с такива монети трасират понастоящем позициите и направленията на българската армия в периода 1201-1213г.

Поради липса на конкретни писмени доказателства, засега може само да се гадае къде са се намирали монетарниците за производство на този вид имитативни монети. Според намерените екземпляри количеството на т. нар. "българско имитационно монетосечене" е възлизало на няколко десетки милиона монети. Тогава възниква логичният въпрос за възможността българската държавна власт да организира издаването на такова огромно количество медни корубести монети, без да е имала до тогава опит и традиции в монетосеченето. Според стиловия анализ на българските имитации, предимно от тип А и тип С, може да се каже, че голяма част от тях са работени от гръцки гравьори, които са участвали в изработката на оригиналните номизми на Алексий III Ангел. На базата на тези косвени данни е логично да се посочи, че има вероятност първоначално българските имитации да са сечени по време на българо-византийския съюз, сключен между цар Калоян и гръцката аристокрация през 1204-1206 г. Този съюз бил създаден за възпиране завоевателните стремежи на латинските рицари.[10] В периода 1204-1206 г. само няколко големи града в Тракия се намирали под контрола на византийците или българите - Адрианопол, Филипопол и Вероя, така че в посочените градове са действали една или няколко монетарници за имитативни монети. През лятото на 1206 г. гръцко-българският съюз бил окончателно разтрогнат, поради приемане върховенството на латинския император от страна на тракийската византийска аристокрация и последвалите опустошителни походи на цар Калоян в Тракия. От друга страна, нумизматичните находки сочат, че издаването на трите типа български имитации е продължило още 15-20 години. Относно локализацията на монетарниците, издавали български имитации след 1206 г., по мое мнение, могат да се изкажат още няколко хипотези. Има вероятност една част от трите имитативни типа да е сечена в Адрианопол в периода 1206-1208 или няколко години след това. Едно от условията на тракийската византийска аристокрация при сключване на латино-гръцкия съюз през 1206 г. е било Адрианопол и Димотика да бъдат под управлението на Теодор Врана Комнин, византийски военоначалник на латинска служба. Същият действително получил правото от латинския император Анри дьо Ерно да управлява като васален владетел Адрианопол и Димотика. Както ще видим в последващата глава, Теодор Врана е сякъл свои монети, може би също в Адрианопол. Именно през този кратък период, от лятото на 1206 г. до 1208г. или най-късно до 1210 г., за нуждите на гръцкото население в полунезависимото княжество на Теодор Врана с център Адрианопол, да са издавани имитации на най-използваните във Византия билонови номизми от края на XII в.

Втората възможност е трите имитативни типа да са сечени в българското царство и то в самото Търново. На хълма "Царевец", върху терасата, западно от т. нар. "Балдуинова кула", са намерени останки от металургична дейност, свързана с обработката на мед. Открити са големи количества стопилки, парчета от изкована медна ламарина, както и многобройни неотпечатани пластинки. Те са леко вдлъбнати, като по форма и тегло са твърде сходни с монетите от имитативен тип С.

Предварителният физически анализ показа, че неотпечатаните монетни пластинки са много близки по структура и метален състав с някои екземпляри от имитативен тип С.[10] Все пак е нужно да отбележа, че са изследвани само няколко неотпечатани ядра, като данните от тях не могат да се приемат за сигурно доказателство за производството на т. нар. "български имитации" в столицата Търново.

КАТАЛОГ

ИМИТАТИВНО МОНЕТОСЕЧЕНЕ ОТ МЕДНИ КОРУБЕСТИ МОНЕТИ

НЕЛОКАЛИЗИРАНА МОНЕТАРНИЦА

1. Тип А. /Както четвъртото билоново монетосечене на Мануил I Комнин, **вар. С/**

Лице: MANYHЛ ДЕСПОТНС, $\overline{\mathrm{M}}$-P $\overline{\odot}$-V

Императорът прав, насреща /вляво/, коронясван от Богородица. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л.- кълбо с кръст. Богородица е с нимб туника и мафорион.

Опако: $\overline{\mathrm{IC}}$ $\overline{\mathrm{XC}}$

Христос с брада, кръстат нимб, седнал на трон без облегало; в л. си ръка държи евангелие. От двете страни на Христос, над облегалата на трона, са представени по една петолъчна звезда.

Таб. IX$_1$ и Таб.2$_{10-11}$. Справ.: M. Hendy. 1969. P1.24$_{1-9}$.

2. Тип В /Както билоновото монетосечене на Исак II Ангел, вар.А/

Лице: ICAAKIOC ДЕСПОТНС в две вертикални колони, често с пропуснати или разместени букви.

Императорът е със стема, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л.- анексикакия. В дясното горно поле е представена Божията десница, коронясваща императора.

Опако: $\overline{\mathrm{M\text{-}P}}$ $\overline{\Theta\text{-}\mathrm{V}}$

Богородица с нимб, туника и мафорион, седнала на трон с високо облегало; пред гърдите си държи медалион с главата на младенеца Христос.

Таб. IX$_2$ и Таб.2$_{12}$; Справ.: M. Hendy. 1969. P1.24 10-14.

3. Тип С /Както билоновото монетосечене на Алексий III Ангел, втора хронологична фаза/

Лице: АЛЕ ΞΙΟСДЕСП о KWNTANTI .

Императорът /вляво/, и св. Константин, /вдясно/, прави, насреща, държат помежду си кълбо с кръст. Двамата са представени със стеми, дивитисиони и лороси; държат в ръцете си лабарум или кръст с къса дръжка.

В зависимост от украсата на лоросите и дивитисиона на императора и св. Константин, търновските екземпляри се групират на четири варианта.

Опако: $\overline{\mathrm{IC}}$ $\overline{\mathrm{XC}}$

Бюст на младолик Христос с голям кръстат нимб, туника и колобион; в л. си ръка държи свитък.

Таб. IX$_{3\text{-}7}$ и Таб.3$_{1\text{-}4}$. Справ.: M. Hendy. 1969. P1.24 15;25 1-5

Б. Имитативно монетосечене в Латинската империя /1204-1261/.

Терминът "латинска имитация" е въведен през 1969 г. от английския нумизмат М. Хенди. В своето изследване за византийското монетосечене от периода 1081-1261 г. той установи, че голяма част от медните корубести номизми, определяни до тогава като оригинални издания на византийските императори от XII и началото на XIII в., са всъщност техни имитации, сечени след 1204 г. в новосъздадената Латинска империя[11]. Повечето от тези подражания представляват комбинации от иконографски сюжети и елементи на златните, електронови и билонови монети на Комнините и Ангелите. За част от имитациите наименованието "имитатив" е напълно фиктивно, тъй като представените върху тях изображения са нови и неизползвани във византийското скифатно монетосечене до 1204 г. Като причина за издаване на този вид корубести монети М. Хенди основателно посочи, че латинците за свое улеснение запазили и продължили сеченето на монети по византийски образец в окупираните от тях територии на Византийската империя. От направените впоследствие допълнителни проучвания, предимно от българска страна,

бяха публикувани нови типови. Техният общ брой възлиза на 35 типа[12], а количеството на намерените само в България монети за сега е около 20000 екземпляра. Също така латинските имитации, открити и в Търново, са най-многобройни, в сравнение с останалите монети от първата половина на XIII в. Те са 2571 екземпляра, което представлява близо 70% от общо използваните в града монети за периода 1204- 1257 г.

Според датировката, мястото на отсичане, теглото и размерите на монетните ядра, имитативните типове са групирани в три серии. Датировката на сериите с голям модул, А-В, Константинопол и А-С, Тесалоника /тегло 2,5-3,5 г. диам. 25-28 мм/, се отнася към 1204-1230 г.; на серия C-D-U /тегло 1,5-3,0 г., диам. 20-28 мм/-към 1220-1240 г; на серия А-Н, малък модул/размер 16 - 23 мм, тегло 1,0 - 2,0 г./ - към 1210 - 1240 г.[13] Трябва да отбележа, че независимо от няколкото изследвания, които донякъде уточниха относителната датировка и хронология на имитационните серии, съществуват още редица неизяснени въпроси, отнасящи се до конкретния организатор на имитациите, мястото на производството на някои от сериите, както и причините за масовата им употреба в българската държава. Голямото количество латински имитации, намерени в Търново, дава основателен повод да се спра малко по-подробно върху това интензивно имитационно монетосечене, което по приблизителни данни е възлизало на десетки милиона екземпляра.

Както при колективните и единични находки от други райони на България, така и при търновските монети се отбелязва известна малобройност на по-ранните латински имитации с голям модул от серия А-В /Константинопол/ и А-С /Тесалоника/, /Таб.XI/. Тази оскъдност на монети от посочените имитативни серии в българското парично обръщение може да се обясни с масовото използване в началото на XIII в. на българските имитативи, чието издаване продължило до около 1225 г.

Латинските имитации от серия C-D-U са общо 624 екз., което е и най-голямото количество такива монети, откривани у нас при археологически разкопки /Таб.XIII/. Почти всички екземпляри са орязани и нарязани на по-няколко части и повечето от тях имат малкомодулни съответствия.

Най-многобройни са имитациите с малък модул от серия А-Н /1858 екз./ и то предимно от тип А /1455 екз./, /Таб. XIII/. За тяхната по-точна датировка особено важни се явяват препечатките върху имитации от другите две серии /орязани или нарязани/ или върху други монети, предимно на солунски и никейски владетели. Така например, в Търново са намерени общо 11 препечатки. От тях тип А е отпечатан върху 7 орязани или срязани латински имитации с голям модул /тип А, Тесалоника, тип Р и R от серия C-D-U/; 1 върху монета на Йоан Дука /1237-1244/ от серия I; 3 върху неопределени срязани фрагменти от голямо модулни монети; тип D върху срязан екземпляр от тип А, Тесалоника; тип Е върху срязан фрагмент на тип В, Тесалоника; тип F върху срязана половинка на тип С, Тесалоника. Всички тези препечатки показват, че издаването на серия А-Н продължило до средата или към края на 40-те години на XIII в. Известна трудност при определянето им като официални или имитативни монети създават екземплярите с малък модул от тип G и тип H /копиращи първото билоново монетосечене на Теодор I Ласкарис, Никея/ и на тип B, Магнезия /вж. Таб.XIV/. Както М.Хенди, така и И.Йорданов посочват, че някои екземпляри от тип G носят типичните белези на имитативните монетосечения, а други могат да се определят като оригинални никейски издания. От наблюдението върху търновските монети от двата типа /G и H/ може да се каже, че голяма част от тях са явни имитации. Те имат много малък размер и ниско тегло, изображенията са груби и с плитък релеф, а върху обратната страна не са отпечатани фигурите на Богородица или на Христос Емануил. Същевременно, известни са монети от тип G и тип H от други райони на България, които не се различават от оригиналните издания на Теодор I Ласкарис, освен с по-малкия си размер.[14] От това възниква и основателният въпрос имитации ли са малкомодулните монети от тип G и тип H, или са оригинални никейски издания, които пък са копирани впоследствие от някоя друга държава. Отговорът на този, както и на останалите неизяснени въпроси около латинските имитации, могат да бъдат намерени, само ако се вземат под внимание характера и особеностите на монетосеченето и паричното обръщение през този период в страните от Балканския полуостров. Има няколко конкретни писмени доказателства, които сочат, че латинците започнали да издават медни монети непосредствено след 1204 г.. Никита Хониат описва как варварите, т.е. латинците, използвали статуите от Хиподрума в Константинопол за сеченето на монети.[15]

В една от клаузите на договор от 1219 г. между никейския император Теодор I Ласкарис и венецианския подеста на Романия Джиакомо Тиеполо, двете страни се задължавали да не копират своите монети.[16] Това задължение било включено в договора преди всичко от страна на никейците, тъй като в Никейската империя била запазена монетната система на Комнините. В нея било продължено сеченето на златни, сребърни и билонови корубести монети, основани на златния иперперон. Както при Теодор I, така и при неговите наследници в Никея никога не били сечени или използвани венециански плоски сребърни грошове. Поради тази причина никейците не са имали нужда да имитират венецианските грошове, а споменатата клауза била насочена пряко към Венеция или някоя друга държава, зависима от нея, която вече имала обичай да имитира византийски номизми. Тези две много важни писмени никейски и други византийски свидетелства подсказват, че организатор и производител на имитативните монетосечения в Латинската империя била Венеция. Като главен финансов инвеститор на Четвъртия кръстоносен поход, Венеция се възползвала след превземането на Константинопол още повече да разшири своето политическо и икономическо влияние в новосъздадената Латинска империя, Балканския полуостров и Средиземноморието. При подялбата на византийските територии венецианците получили голяма част от Константинопол, редица важни крепости в Източна Тракия и по крайбрежието на Мраморно море и Дарданелите, както и няколко острова в Йонийско море. Те успели да закупят от Бонифаций Монфера и остров Крит.[17] При разпределение на заграбената плячка от Константинопол латинските рицари издължили на венецианците сумата от 50 хиляди сребърни марки /1 венецианска марка = 217,40 г./, без да се смята частта от останалия полагащ се им дял.[18] Наред с големите териториални и материални облаги венецианците придобили правото да избират свой патриарх в Константинопол, а техният подеста, който се титулувал "дукс на Романия", имал правото да сключва междудържавни договори без да е зависим от латинския император.[19] Също така, при решаването на важни дела за Латинската империя, в съвета на 12-те барони били винаги включвани и представители на Венеция.[20] За улесняване на търговската си дейност в окупираните византийски територии, предприемчивите и находчиви венецианци не въвели своята монетна система, основана на сребърната марка, а запазили и продължили сеченето на монети по византийски образец. Само Венеция, с нейните огромни финансови средства и дългогодишен опит в търговията с Византия имала възможност да организира и произведе такава многомилионна монетна продукция, с която да задоволи потребностите на паричното обръщение не само на Латинската империя, но и на някои съседни държави. Независимо че Венеция вече имала известен опит в издаването на своите сребърни грошове, то при производството на латинските имитации са използвани предимно гръцки гравьори и работници. Първоначално сеченето на имитациите се осъществявало в Константинопол и Тесалоника, чиито монетарници имали столетни традиции в монетосеченето, но не е изключено да са действали и други монетни центрове в рамките на Латинската империя, като например Адрианопол.

За успешното реализиране на своите търговски интереси, най-вече в българската държава, Венеция се възползвала от посредничеството на Дубровник, който след 1204 г. се намирал под политическото върховенство на венецианската република. Град Дубровник поддържал традиционни връзки с българските земи още от XII в. Известен е договорът от 1192 г. между Исак II Ангел и Дубровник, според който рагузците получили големи търговски права не само в цяла Романия /Византия/, но и в българското царство.[21] Своите привилегии Дубровник още повече разширил след подобряване на българо-латинските отношения през 1213 г. и най-вече при управлението на Иван Асен II /1218-1241/.[22]

С известната грамота от 1230 г. българският цар потвърдил правата на дубровчаните за свободна и безмитна търговия в цялата своя държава, включително и в новоприсъединените райони от Беломорска Тракия, Тесалия и Епир.[23] При преките наследници на цар Иван Асен II добрите политически и икономически отношения между Дубровник и България се запазили, като през 1253 г. бил сключен военно-търговски договор.[24] През първата половина на XIII в. икономическите връзки между Дубровник и България били осъществявани не само върху натуралната стокова размяна. Голяма част от внасяните и изнасяните български и чуждестранни стоки се купували и продавали с пари, тъй като българската държава имала вече добре развита парична циркулация. Дубровник по това време няма собствено монетосечене, чието начало се датира едва през 1337 г. През XII и XIII в. в Дубровник била възприета византийската парична система с основна единица златната перпера, първоначално реална, а през XIII и XIV в. тя е използвана като сметководна единица.[25] След 1200 г. започнали да се употребяват и венециански сребърни грошове, най-вече в търговията с Венеция или с други държави, чиято монетна система се основавала на сребърната марка. Според редица запазени писмени документи е видно, че от XIII до XVIII в. Дубровник имитирал монетите на почти всички държави, с които търгувал. Така например, през първата половина на XIII в. той имитирал монетите на Романия /Византия или Латинската империя/, Армения, Иконийския султанат и др.[26] Някои от имитативните медни монети се споменават в дубровнишките писмени документи от XIII в. под наименованието "харуби", "каруби" или като "капучии", които били не само с корубеста форма, но и нарязани.[27] В друг писмен документ от 1440 г. се отбелязва, че в старо време в Дубровник били издавани монети с образа на цариградския император.[28] Върху основата на данните от писмените извори, даващи сведения за сеченето на имитативни медни монети в Дубровник и анализа на нумизматичния материал от България, в една специална статия посочих, че част от латинските имитации са издавани и от дубровничаните.[29] Като дубровнишки емисии бяха определени имитациите от серия C-D-U, тъй като върху тях са представени светци-покровители на Дубровник. От друга страна, същите светци са покровители и на Венеция, така че възниква трудност точно да се определи дали имитациите от серия C-D-U са сечени от венецианците в Константинопол, или те са произвеждани както в столицата на Латинската империя, така и в Дубровник. Все пак цитираното задължение между Никея и Венеция от 1219г. да не копират взаимно своите монети подсказва, че още през второто десетилетие на XIII в. Дубровник вече е сякъл имитации на билоновите номизми на Теодор I Ласкарис.

Организирането на т. нар. "латинско имитативно монетосечене" било продиктувано преди всичко от търговските интереси на Венеция и Дубровник. След 1204 г. в новосъздадената Латинска империя, венецианците запазили и продължили производството на скифатни билонови номизми по образец на византийското монетосечене от XII в. Поради това иконографското оформление на голяма част от латинските имитации е съчетание от различни монетни типове, сечени във Византия от 1092 до 1204 г., както и тези на Никейската империя, пуснати след 1208 г. Освен това, върху сюжетната трактовка на някои имитативни типове проличава прякото влияние на Венеция и Дубровник. Като пример могат да се посочат представянето на апостолите Петър и Павел, Йоан Кръстител, покровители на двата града, чиито изображения никога до 1204 г. не са използвани върху византийските монети. Голяма част от латинските имитации, предимно с малък модул, могат да бъдат определени като търговски монетосечения, предназначени за търговията с България и районите в близост до нейните граници, в които преобладавало българско население. От второто десетилетие на XIII в. в българската държава с наблюдава тенденция за постепенно снижаване теглото и размерите на циркулиращите билонови и медни монети. Около 30-те и 40-те години теглото на монетите е около 1,0-2,0 г. Влезлите в обръщение по-тежки монети, предимно от серия C-D-U на Никея и Солун, както и по-ранните византийски и латински издания, били орязвани от българските финансови власти до установения от държавата паричен мащаб. Това доста добре проличава от монетните находки не само от Търново, но и от останалите райони на България. В Търново 90% от всички голямомодулни монети, циркулирали в периода до 1257 г., са вторично орязани или нарязани, докато при монетите с малък модул орязването е приложено към 30%. Венеция и Дубровник се съобразявали с промените и особеностите на българското парично обръщение и произвеждали медни корубести монети с подобно тегло. Това много добре проличава не само от голямото количество малкомодулни екземпляри от серия A-H /1858 екз./, но и от наличието на монети с малък модул от почти всички голямомодулни типове на серия C-D-U. Статистическият анализ на единичните и колективни находки латински имитации, с малък модул, от района на Балканския полуостров, показва, че те се откриват предимно на територията на днешна България, както и в районите, които тогава са влизали в пределите на българската държава.

КАТАЛОГ

ИМИТАТИВНО МОНЕТОСЕЧЕНЕ ОТ МЕДНИ КОРУБЕСТИ МОНЕТИ /1204-1261/

КОНСТАНТИНОПОЛ, серия А-В, голям модул /1204-?/

1. Тип А.

Лице: MANOVHЛ ДЕСПОТHC.

Императорът прав, насреща, със стема дивитисион и хламида; в д. ръка държи лабарум с дълга дръжка, а в л. - анексикакия.

Опако: $\overline{\mathrm{M}}$-P Θ-$\overline{\mathrm{V}}$

Богородица с нимб, туника и мафорион, седнала на трон с високо облегало; пред гърдите си държи медалион с глава на младенеца Христос.

Таб.X^{1} и Таб.3$_{5}$. Справ.: M.Hendy.1969, Pl.25$_{6-10}$.

2. Тип В.

Лице: MANOVHЛ ДЕСПОТHC - често пъти в обратен ред.

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и хламида; в д.ръка държи меч в ножница, с върха̀ надолу, а в л. - кълбо с кръст.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.

Христос с брада и кръстат нимб, туника и колобион, седнал на трон с високо облегало; в л. ръка държи евангелие.
Таб. X_2 и Таб.3_6 ; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl.25 $_{11-12}$.

ТЕСАЛОНИКА, серия А-С, голям модул /1204-1224/.

3. Тип А.

Лице: Допоясна фигура на императора, със стема, дивитисион и лорос; в д. ръка държи скиптър с кръст, а в л. ръка - кълбо с кръст.

Опако : $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.

Христос с брада, кръстат нимб, туника и колобион, седнал на трон без облегало; дясната му ръка е вдигната за благословия, а в л. държи евангелие. Отляво или отдясно е представена по една многолъчна звездичка.
Таб. X_4 и Таб.3_7 ; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl.28 $_{1-4}$.

4. Тип В.

Лице: Императорът прав, насреща, със стема, дивитисон и хламида; в д. ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. кълбо с кръст.

Опако:
$\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$
O NY
EM НЛ
MA

Бюст на Христос, с брада, кръстат нимб, туника и колобион; с д.ръка благославя, а в л. държи свитък.
Таб. X_5 Таб.3_8 ; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl. 28 $_{5-8}$.

5. Тип С.

Лице:НАΓΙАЕЛЕNЕ О КОТАNТ - или варианти.

Св.Елена /вляво/ и Св.Константин /вдясно/ прави, насреща, държат помежду си двоен кръст, с дълга дръжка. Св.Елена е със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър, украсен на върха с три топченца. Св.Константин е със същото облекло, в л. си ръка държи скиптър с кръст.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.

Христос е с брада, кръстат нимб, туника и колобион, седнал на трон без облегало; д. му ръка е вдигната за благословия, а в л. държи

евангелие. Вдясно над трона е представено кръстче.
Таб. X_6 и Таб.3_9 ; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl.28 $_{9-10}$.

СЕРИЯ C-D-V, ГОЛЯМ И МАЛЪК МОДУЛ.

КОНСТАНТИНОПОЛ - ДУБРОВНИК?

6.ТИП С.

Лице: /АЛЕΞІОС ДЕСПОТНС/

Императорът със стема, дивитисион и лорос, седнал на трон без облегало; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - анексикакия. Горе, вдясно - благославяща Божия десница.

Опако: $\overline{\text{M-P}}$ $\overline{\Theta}$-V

Богородица с нимб, туника, мафорион, седнала на трон с високо облегало. Пред гърдите си държи медальон с младенеца Христос.
Таб. X_3 и Таб.4_1; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl.25 $_{13}$.

7. Тип D.

Лице: MANOVHЛ ДЕСПОТНС.

Императорът прав, насреща, със стема, маниакион, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - кълбо с кръст.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.

Бюст но голобрад Христос, с кръстат нимб, туника и колобион; в лявата си ръка държи свитък.
Таб. XI^1 и Таб.4_{2-3}; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl.25 $_{14-15}$.

8. Тип Е.

Лице: MANOVHЛ ДЕСПОТНС.

Императорът прав, насреща, със стема, маниакион, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - кълбо с двоен кръст.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.

Бюст но голобрад Христос, с голям кръстат нимб туника и колобион; в лявата си ръка държи свитък.
Таб. XI^2 и Таб.4_4 ; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl.26 $_1$.

9. Тип F.

Лице: MANOVHЛ /ДЕСП/. М.

Императорът прав, насреща /вляво/ коронясван от Богородица. Императорът е със стема, дивитисион и хламида; в д. си ръка държи лабарум с дълга дръжка, а в л. - анексикакия. Богородица е с нимб, туника и мафорион.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.

Христос с брада, кръстат нимб, туника и колобион, седнал на трон без облегало; дясната му ръка е вдигната за благословия, а в лявата държи евангелие.

Таб. XI$_3$ и Таб.4$_5$; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl.26$_2$.

10. Тип G.

Лице:

Императорът прав, насреща /вляво/ и голобрад военен светец /вдясно/, държат помежду си лабарум с дълга дръжка. Императорът е със стема, дивитисион, лорос и хламида; в д. си ръка държи скиптър с кръст. Светецът е с къса войнишка туника, броня и сагион; в л. си ръка държи скиптър с кръст.

Опако: $\overline{\text{M-P}}$ $\overline{\Theta\text{-V}}$.

Богородица с нимб, туника и мафорион, седнала на трон с високо облегало; пред гърдите си държи медалион с глава на младенеца Христос.

Таб. XI$_4$; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl.26$_3$.

11. Тип H.

Лице: /ANДPONIKOC/ДECПOTHC. $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$

Императорът прав, насреща /вляво/ коронясван от Христос /вдясно/. Императорът е със стема, маниакион, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка. Христос е с брада, кръстат нимб, туника и колобион; в л. си ръка държи евангелие.

Опако: $\overline{\text{M-P}}$ $\overline{\Theta\text{-V}}$.

Богородица с нимб, туника и мафорион, седнала на трон с високо облегало; пред гърдите си държи медалион с глава на младенеца Христос.

Таб. XI$_5$ и Таб.4$_6$; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl.26$_{4\text{-}5}$.

12. Тип J.

Лице: KWN /ДЕСП/

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион, лорос и хламида; в д. си ръка държи меч, опрян на рамо, а в л. - кълбо с кръст.

Опако:

Архангел прав, насреща, с нимб, къса туника и сагион; в д. си ръка държи скиптър, украсен на върха с три топчеица, а в л. - кълбо с кръст.

Таб. XI$_6$ и Таб.4$_7$; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl.26$_{7\text{-}9}$.

13. Тип N.

$\overline{\text{IW}}$ O
Д Г
Лице: ЕС Е
ПО
ТНС

Императорът прав, насреща /вляво/ и св. Георги, голобрад и с нимб, държат помежду си двоен кръст с дълга дръжка, върху три стъпала. Императорът е със стема, дивитисион и хламида; д. му ръка е положена върху гърдите. Светецът е с къса туника, броня и сагион; в л. си ръка държи меч в ножница, с върха надолу.

Опако: $\overline{\text{M-P}}$ $\overline{\Theta\text{-V}}$

Богородица Оранта, права, насреща, с нимб, туника и мафорион

Таб. XI$_7$ и Таб.4$_8$; Справ.: M.Hendy, 1969, P1.26$_{14\text{-}15}$

14. Тип O.

$\overline{\text{IW}}$ T
Лице: ДЕС ПО
П РФ
V

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисон, лорос и сагион; в д.ръка държи лабарум с дълга дръжка, а в л. - кълбо с кръст.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$

Христос прав, насреща, с брада, кръстат нимб, туника и колобион, стъпил върху субпендион; д.ръка е вдигната за благословия, а в л. - държи евангелие.

Таб. XII$_8$ и Таб.4$_9$; Справ.: M.Hendy, Pl.27$_{1\text{-}2}$.

15. Тип O$_1$

Лице:

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисон, лорос и сагион; в д.ръка държи дълго копие, а в л. - кълбо с кръст.

Опако: IC XC или X C
N K N K

Голям равнораменен кръст.

Таб. XII$_9$ и Таб. 4$_{10}$; Справ.: D.M.Metcalf, 1973 Pl.9 $_{36\text{-}40}$

16. Тип P.

X
Лице: M

Архангел Михаил прав, насреща, с нимб, къса войнишка туника, броня и сагион; в д.ръка държи тривърх скиптър с къса дръжка, а в л. - кълбо с кръст.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$

Бюст на голобрад Христос, с голям кръстат нимб, туника и колобион; а в л. - държи свитък.

Таб. XII$_{10}$ и Таб. 4$_{11}$; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl.27$_{3\text{-}4}$.

17. Тип R.

Лице: $\overline{\text{M-P}}$ $\overline{\text{Θ-V}}$

Богородица Оранта, с нимб туника и мафорион, права, насреща.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$

Христос с брада, нимб, туника и колобион, седнал на трон без облегало; д. му ръка е вдигната за благословия, а в л. - държи евангелие.

Таб. XII$_{11}$ и Таб. 4$_{12}$; Справ.: M.Hendy, Pl.27$_{6\text{-}7}$.

18. Тип S.

Лице: $\overline{\text{M-P}}$ $\overline{\text{Θ-V}}$ H.AΓIOCOPITICA - в две вертикални колони.

Богородица Агиасоритиса права, обърната надясно, с нимб, туника и мафорион; върху някои екземпляри горе, вдясно, е представена Божията десница.

Опако: O AΓIOC ΠETPOC - в две вертикални колони.

Св.Петър прав, насреща с нимб, туника и колобион; в д.ръка държи скиптър с кръст, а в л. - два ключа.

Таб. XII$_{12}$ и Таб. 5$_{1}$; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl.27$_{8\text{-}9}$.

19. Тип T.

Лице: O AΓIOC ΠETPOC O AΓIOC ΠAVΛOC - в две вертикални колони.

Св.Петър /вляво/ и св.Павел /вдясно/ прави, насреща, прегърнати; двамата светци са с туники, нимбове и колобиони. Св.Петър е с къса брада, а св.Павел - с дълга.

Опако: $\overline{\text{M-P}}$ $\overline{\text{Θ-V}}$ H.AΓIOCOPITICA - в две вертикални колони.

Богородица Агиасоритиса права, обърната надясно с нимб, туника и мафорион.

Таб. XII$_{13}$ и Таб. 5$_{2}$; Справ.: M.Hendy, Pl.27$_{10\text{-}11}$.

20. Тип U

Лице: O $\overline{\text{IW}}$
AΓ OΠP

Св. Йоан Предтеча /Кръстител/ прав, насреща, с нимб, дълга брада и коси, туника и колобион; в д. си ръка държи двоен кръст с дълга дръжка.

Опако: OAΓI ...

Светец с къса къдрава брада прав, насреща, с нимб, фелон и омофорион; ръцете му са вдигнати в молитвен жест.

Таб. XII$_{14}$ и Таб. 5$_{3}$; Справ. :Й.Йорданов, 1984, Таб.XXVI$_{10\text{-}12}$

21.Тип V

Лице: ... KWNTAN ...

Императорът със стема, дивитисион и лорос, седнал на трон с високо облегало; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - кълбо с кръст.

Опако:

Военен светец прав, насреща, с нимб, с къса войнишка туника, броня и сагион; в д. си ръка държи дълго копие, а в л. - изправен щит.

Таб. XII$_{15}$ и Таб. 5$_{4}$; Справ.: Й.Йорданов, 1984, Таб.XXVI$_{5\text{-}6}$

ИМИТАТИВНИ МОНЕТИ С МАЛЪК МОДУЛ /1208 - 1261?/

НЕЛОКАЛИЗИРАНИ МОНЕТАРНИЦИ /Константинопол?, Тесалоника?, Дубровник?/

СЕРИЯ A - H

22. Тип A.

Лице:
} Както тип А, Константинопол, но с по-малък размер.
Опако:

Таб. XIII$_{1}$ и Таб. 5$_{5}$; Справ.: M.Hendy, 1969. Pl.29$_{1\text{-}3}$.

23. Тип B.

Лице:
}Както тип В, Константинопол, но с по-малък размер.
Опако:

Таб. XIII$_{2}$ и Таб. 5$_{6}$; Справ.: M.Hendy, 1969. Pl.29$_{4\text{-}6}$.

24. Тип C.

Лице:
}Както тип С от серия C-D-U, но с по-малък размер.
Опако:

Таб. XIII$_{3}$ и Таб. 5$_{7}$; Справ.: M.Hendy, 1969. Pl.29$_{7\text{-}9}$.

25. Тип D.

Лице:
}Както тип А, Тесалоника, но с по-малък размер.
Опако:

Таб. XIII$_{4}$ и Таб. 5$_{8}$; Справ.: M.Hendy, 1969. Pl.29$_{10\text{-}12}$.

26. Тип E.

Лице:

}Както тип В, Тесалоника, но с по-малък размер.

Опако:

Таб. XIII$_5$ и Таб. 5$_9$; Справ.: M.Hendy, 1969. Pl.29$_{13-15}$.

27. Тип F.

Лице:

}Както тип С, Тесалоника, но с по-малък размер.

Опако:

Таб. XIII$_6$ и Таб. 5$_{10}$; Справ.: M.Hendy, 1969. Pl.29$_{16-18}$.

28. Тип G.

Лице:

}Както Първо билоново монетосечене на Теодор I Ласкарис, Никея.

Опако:

Таб. XIII$_7$ и Таб. 5$_{11}$; Справ.: M.Hendy, 1969. Pl.29$_{19-20}$.

29. Тип H.

Лице:

}Както тип В от билоновото монетосечене на Теодор I Ласкарис, Магнезия.

Опако:

Таб. XIII$_8$ и Таб. 5$_{12}$; Справ.: Й.Йорданов, 1984, Таб.XXVII$_{10-11}$.

ЛИТЕРАТУРА:

1 M.Hendy. Coinage and Money...p.219-222.

2 D.M.Metcalf. Byzatinobulgarica: The Second Bulgarian Empire and the Problem of "Bulgatian Imitative Trachea before and after 1204". - N.circ., 1973, XI, p.418-421.

3 J.Touratsoglou. The Edessa /1968 Hoard of Billon Trachea. - ΕΚ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ, 28/1973, ΑΘΗΝΑΙ, 1975, 68-69.

4 Й.Йорданов. Българско имитативно монетосечене от началото на XIII век. - Нумизматика, 1978,3, с. 3-18.

5 M.Hendy. Op.cit., Pl.22 4-6; Pl.23 1-4.

6 Ibidem, p.222.

7 Й.Йорданов. Цит.съч., с. 10, Таб.II.

8 M.Hendy. Op.cit.,p.352-366: Й.Йорданов. Цит.съч., с.10, Таб.II.

9 J.Touratsoglou. Unpublished Hoards of Billon Trachea from Greek Macedonia and Thrace. - Balkan Studies, 14, 1973, p.131 - 160.

10 Предварителният физико-спектрален анализ е извършен в химическата лаборатория на Историческия музей, В.Търново, от М.Папазова.

11 M.Hendy. Op.cit., p.191-217.

12 Й.Йорданов. Монети и монетно обръщение в средновековна България... с.52-59.

13 Й.Йорданов. Монети и монетно обръщение... с.52-59.

14 К.Дочев, М.Аспарухов. Две колективни находки с корубести билонови монети от Плевенския край. - Известия на музеите в Северозападна България, 1990, 16, с.70-71.

15 N.Choniatae. Historia... p. 649 79-83.

16 G.Tafel und Thoms,G. Urcunden zur alteren Handels und Staats geschihte der Republik Venedig mit besonderer Bezichung auf Byzans und die Levante (Fontes Rerum Austriacarum), Viena, 1856, vol.2, p.207.

17 А.Данчева - Василева. България и Латинската империя /1204-1261/, С., 1985, с.49-51.

18 Жофоа дьо Вилардуен. Завладяването на Константинопол /превод и ред. И.Божилов/, С.,1985, с.87.

19 G.Tafel und G.Thomas. Op.cit., p.207. R.Cessi. Delibreazioni del Maggior Consiglio di Venezia, I.Bologna, 1950 - Латински извори за българската история, IV, 1981, с.34-35.

20 Ж. дьо Вилардуен. Цит.съч., с.87-88.

21 V.Bogisic et C.Jirecek. Liber Statutorum Civitatis Ragusii compositus anno 1272, Zagrabiae, 1904, P.LXII-LXIII; G.Tsancova-Petcova and B.Primov. Dubrovnic, Byzantium and Bulgaria of the End of the 12-th Century. - Etudes historiques, III, 1966, p.79-94.

22 А.Данчева - Василева. Цит.съч., с.105-108.

23 И.Дуйчев. Из старата българска книжнина, С., 1944, с.42-43.

24 И.Дуйчев. Цит.съч., с.49.

25. М.Решетар. Дубровачка нумизматика, Сремски Карловци, 1924, с.50-51.

26 V.Bogisic et C.Jirecek. Op.cit., p.196; P.de Resetar. La zecca della republica di Ragusa. - Bulletino de archeologica e storia Dalmata, Spalato, 1891-91, p.141.

27 V.Bogisic et C.Jirecek. Op.cit., p.19, 21, 23. М.Решетар. Цит.съч. с.42.

28 М.Решетар. Цит.съч., с.684-685.

29 К.Дочев. За произхода на някои типове латински имитативни монети. - Нумизматика, 1985, 4, с.6-19.

2. Монети на самостоятелния византийски владетел Теодор Врана /1206-1208/

Всред намерените в Търново византийски билонови номизми от XII и началото на XIII в. има 4 екземпляра от един твърде дискусионен монетен тип. Това са корубести монети, представящи владетел с име Теодор. За принадлежността на тези доскоро загадъчни монети са изказани различни хипотези, които могат да се групират в две основни мнения: че това са издания на Теодор Мангафа, византийски независим владетел във Филаделфия /Мала Азия/ през 1189-1190 г. или на българския цар Теодор Петър "Белгун" /1186-1197/.[1] В една обстойна статия представих достатъчно убедителни доказателства, които не подкрепят изразените вече мнения.[2] В надписа вдясно от фигурата на владетеля не може да се разчете името МАГГАФАС или прозвището БѢЛГУNЪ /на кирилица/, ВЕЛГУNОС /на гръцки/, с което е известен само цар Иван Асен I от Поменика, приложен към Бориловия синодик. В гръцките, латински и български писмени извори името на цар Петър, по-големият брат на Иван Асен I, е предавано като ПЕТРОС; ΣТЛАВАПЕТРОС; PETRUS; KALOPETRUS; KALOPETRUS FLACHUS; ПЕТРА ЦРА; ТЕОДОР, наречен ПЕТЪР, но никъде ТЕОДОР ПЕТЪР "БЕЛГУН". Според общовъзприетото становище на специалистите историци, прозвището "БЕЛГУН" /в смисъл на умен, мъдър/ се отнасяло само за Иван Асен I, който малко след 1186 г. поел политическото и военно управление на българската държава. От друга страна, данните от колективните находки, които съдържат такива монети, имат датировка на укриване или загубване след 1204 г., което косвено подсказва, че дискусионното издание е сечено през първото десетилетие на XIII в. Топографският анализ на намерените единични и колективни находки дава тяхното разпространение предимно в района на Югоизточна и отчасти в Централна Северна България.

Като най-важен доказателствен факт за правилното разчитане фамилията на владетеля е представеният вдясно от него надпис от 4 букви. Върху по-запазените екземпляри този надпис започва с голямо В, със знак отгоре за съкращение, последван от монограм, съставен от буквите А, N и огледално Р, от което не е трудно да се разчете името BPANAC, а пълният надпис върху монетите е ΘЕОДWPOC BPANAC.

Теодор Врана е син на известния военачалник Алексий Врана, чийто родови владения се намирали в Източна Тракия с център Адрианопол. Фамилията Врана била в роднински връзки с Комнините, което давало възможност на нейните членове да заемат високи военни и административни служби във Византийската империя.[3] По времето на Исак II Алексий Врана на няколко пъти се домогвал до императорския престол. През 1186г. той се обявил за василевс, но загинал при обсадата на Константинопол.[4]

Амбициите на Алексий Врана за самостоятелна владетелска власт били осъществени от неговия син Теодор Врана. Непосредствено след превземането на Константинопол от латинците през 1204г. Теодор Врана съзрял в създалата се обстановка благоприятна възможност за постигане на самостоятелна владетелска власт. В началото на латинската окупация той се оженил за принцеса Агнес, сестра на френския крал Филип Огюст /1180-1223/ и вдовица на сваления византийски император Андроник I Комнин.[5]

През лятото на 1206г. се отбелязва окончателно разтрогване на съюза между цар Калоян и тракийските гърци, който имал първоначален замисъл да възпре латинското нашествие. Византийските аристократи от Тракия се обърнали за помощ към регента и бъдещ император на Латинската империя Анри дьо Ерно. Били изпратени пратеници и до Теодор Врана, който се намирал по това време в Константинопол като началник на военен отряд. Тракийските гърци искали Теодор Врана да посредничи за сключване на мирен договор с латинците и преминаването на византийските територии в Тракия под върховенството на латинския император. В замяна на това те настоявали да им бъде представен за техен владетел Теодор Врана, а градовете Адрианопол и Димотика под негово управление.[6]

Теодор Врана заел своето владение през август 1206г. Макар и васал на латинския император Анри дьо Ерно, Теодор Врана се ползвал с правата на самостоятелен владетел, включително и с правото да сече свои монети. За тогавашния момент, той се считал за пряк продължител на династията на Комнините,[7] както и за политически водач на гръцкото население в Тракия. Родството с френския кралски двор още повече улеснило придобиването на политически и териториални отстъпки от страна на латинския император. Някои подробности върху монетите показват, че Теодор Врана бил не само политически водач на тракийските гърци, но той се изявявал и като защитник и покровител на Православието в Латинската империя. Това негово покровителство е символизирано чрез представянето му с двоен патриаршески кръст. Васалното положение на Теодор Врана, в което се намирал спрямо латинския император в Константинопол, не му давало право да изписва титла равна на василевската, макар че той имал титлата "кесар". Вероятно поради тази причина върху неговите медни монети не е изписана владетелска титла, а само някои инсигнии като царската стема с висулки, дивитисиона и лороса, двойния кръст подсказват за самостоятелна владетелска власт.

Относно къде са сечени монетите на Теодор Врана е логично да се посочи Адрианопол, като най-вероятна монетарница на неговите монети. Тази локализация обяснява факта, че монетите на "загадъчния Теодор" се откриват предимно на територията на днешна България.

КАТАЛОГ

АДРИАНОПОЛ

Билоново /медно/ скифатно монетосечене

Лице: Владетел в цял ръст, със заоблена брада и мустаци, стема с висулки, маниакион, дивитисон и лорос. В д. ръка държи двоен кръст с къса дръжка, а л. е положена върху гърдите.

Владетелят е стъпил върху овален субпендион, обшит с бисери. Вляво - вертикален надпис: + Θ Д О ; вдясно, също вертикален надпис: голяма буква В, със знак за съкращение отгоре, под нея монограм от буквите А, Р и N.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.

Христос прав, насреща, с брада и голям кръстат нимб, туника и колобион; д. му ръка е положена пред гърди за благословия, а в л. държи евангелие. Христос е стъпил върху правоъгълен субпендион.
Таб. XIV и Таб.5$_{13-14}$.
4 екз. - тегло и размери: 3,78; 3,30
/отчупена/; 2,65; 2,35; 24-26мм.

ЛИТЕРАТУРА:

1. E.Pochitonov. La plus ancienc emission monetaire de l'croque di Second Royaume= - Byzantinoslavica, XXXI, 1969, 1, p. 54-62. Й.Йорданов. Монетосеченето на Теодор Мангафа, узурпатор във Филаделфия 1189-1190 и 1204-1208г. - Нумизматика, 1976, 1-2, с. 20-28.; Й.Йорданов. Още веднъж за монетите на Теодор - Петър. - Нумизматика, 1982, 4, с. 17-25; В.Пенчев. Бележки към някои средновековни български монетосечения. - Нумизматика, 1984, 1, с. 12-13; П.Петров. Възстановяване на българската държава /1185-1197/, С., 1985, с.64; M.Hendy. Studies in the Byzantine Monetary Economy... p. 438-439.
2. К.Дочев. Още веднъж за медните монети, отдавани на цар Теодор - Петър /1186-1197/ или на византийския владетел Теодор Мангафа /1189-1190/. - Нумизматика, 1990, 1, с. 29-37.
3. А.Каждан. Социальный состав господствующего класса Византии XI-XII в., М., 1974, с.93; Annae Comneane Porphyrogennetae Alexias, rec. A. Reifferscheid, I-II, Lipsiae, 1884. Гръцки извори за българската история, VIII, с.43 и 55; Nicetae Honiatae. Historia, рес. J.A.Dieten, pars I, Berolini et Novi Eboraci, 1975, p.52; 317, 358-359; В.Златарски. История на България през средните векове, С., 1972, 2, с. 185, 378-379, 382.
4. N. Choniatae. Op.cit., p.376, 378-380.

5. Жофроа дьо Вилардуен. Завладяването на Константинопол /превод и ред. И.Божилов/, С., 1985, с.115; Х.Коларов. Един малко известен извор за битката при Одрин в 1205 г. и сетнините от нея. - ИБИД, XXXIII, 1980, с. 271.
6. Жофроа дьо Вилардуен. Цит.съч., 118-119; Латински извори за българската история, IV, С., 1981, с.15; Х.Коларов. Цит.съч., с.271; N.Choniatae.Op.cit., p.627; Ф.И.Успенский. История Византийской империи, III, Москва-Ленинград, 1948, с.434.
7. Ф.И.Успенский. Цит.съч., с.434.

3. Монети на Никейската империя /1204-1261/.

В създадената след 1204 г. Никейска империя били запазени традициите на византийското монетосечене от XII в. При управлението на Теодор I Ласкарис /1208-1222/, Йоан III Ватаци /1222-1254/ и Теодор II Ласкарис /1254-1258/ монетарниците в Никея и Магнезия /Мала Азия/ произвеждали корубести златни, сребърни и билонови номизми, както и плоски медни тетартерони. След 1246г., когато Солун бил окупиран и включен към Никейската империя, започнало сеченето и в тази монетарница на никейски корубести монети, но само от мед и билон. Според тегловния и модулния си стандарт никейското монетосечене следва това на Комнините, но в него се отбелязват и някои новости, предимно в иконографското оформление. Владетелите на Никея започват да се изобразяват със своите фамилни покровители, като Христос Халкитис, св.Теодор, св.Георги, св.Константин и св. Трифон. Върху отделни сребърни и медни издания се появяват многолъчната звезда и лилията, които по-късно стават характерни символи за монетите на династията на Палеолозите /1258-1453/.

Теодор I Ласкарис /1208-1222/

От монетите на този никейски император в Търново са намерени само билонови екземпляри /общо 32/, Таб.XIV. Известна трудност възниква при определянето на малкомодулните монети, копиращи някои от билоновите типове на Теодор I с голям модул.[1] Вече отбелязах, че при тях възниква колебание дали те са оригинални никейски издания или същите могат да се отнесат към масовите латински имитативни монетосечения. Анализът на екземплярите от двата типа с малък модул /тип G и тип H/, подражаващи първото билоново монетосечене /Никея/ и тип B, Магнезия показа, че те носят характерните белези на останалите малкомодулни латински имитации - сравнително малък размер /15-18мм/; без надписи върху лицевата страна; плитък релеф; липса на изображения върху обратната страна; сроден стил и маниер на гравиране с останалите латински имитации.

За имитативния произход на голяма част от малкомодулните монети, копиращи билоновите номизми на Теодор I Ласкарис, могат да се посочат още няколко важни свидетелства. Едно от тях е споменатата клауза в договора от 1219г., с която никейският император задължавал венецианците да не копират неговите монети.[2] Другото свидетелство е наличието на малкомодулни екземпляри от тип G и тип H, които са препечатани върху нарязани монети с голям модул. Нарязването на циркулиращите в България монети започнало най-рано към 1225-1230г. Това още един път показва, че част от разглежданите малкомодулни монети са сечени и след смъртта на Теодор I и е потвърждение за техния имитативен произход.

КАТАЛОГ

ТЕОДОР I КОМНИН ЛАСКАРИС /1208-1222/

НИКЕЯ

1. Първо билоново монетосечене.

Лице:ΘΕΟΔWΡΟC Ο ΘΕΟΔWΡΟC

Императорът прав, насреща /вляво/ и св.Теодор, с брада и нимб /вдясно/, държат помежду си двоен кръст с дълга дръжка. Императорът е със стема, маниакион, дивитисон и лорос; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка. Св.Теодор е с къса войнишка туника, ризница и сагион; в л. си ръка държи дълго копие, опряно на рамо.

Опако: $\overline{\mathrm{M}}$-P $\overline{\Theta}$-V

Богородица с нимб, туника и мафорион, седнала на трон с високо облегало; пред гърдите си държи медалион с глава на младенеца Христос.

Таб. XV$_1$ и Таб.6$_1$; Справ. :M.Hendy, Pl.30$_{7-10}$.

2. Второ билоново монетосечене.

Лице: ΘΕΟΔWΡΟC ΔΕCΠΟΤΗC ΚΟΜΝΗΝΟC Ο ΛΑCΚΑΡΗC в две вертикални колони.

Императорът прав, насреща със стема дивиитисон и хламида; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л.- анексикакия. Горе, вдясно - Божията десница, коронясваща императора. Върху някои екземпляри от двете страни на императора е представена по една звездичка.

Опако: $\overline{\mathrm{IC}}$ - $\overline{\mathrm{XC}}$.

Христос с брада, нимб, туника и колобион, седнал на трон без облегало; с д. си ръка благославя, а в л. държи евангелие. От двете му страни, над трона, по една звездичка.

Таб. XV$_2$ и Таб.6$_2$; Справ. :M.Hendy, 1969. Pl.31$_{1-5}$.

МАГНЕЗИЯ

Билоново менетосечене

3. Тип А.

Лице: Императорът прав, насреща /вляво/ и св. Теодор, с брада и нимб /вдясно/, държат помежду си лабарум с дълга дръжка. Императорът е със стема, маниакион, дивитисон и лорос; в д. си ръка държи анексикакия, а отляво, към пояса му е закачен дълъг меч, в ножница. Св.Теодор е с къса войнишка туника, ризница и сагион; в л. си ръка държи копие, опряно на рамо; отдясно към пояса му е закачен дълъг меч, в ножница.

Опако: $\overline{\mathrm{IC}}$ $\overline{\mathrm{XC}}$.

Христос прав, насреща, с брада, нимб, туника и колобион; д. ръка е вдигната пред гърди за благословия, а в л. държи евангелие; от двете му страни е представен по един равнораменен кръст.

Таб. XV $_3$; Справ. :M.Hendy, Pl.31 $_{6-7}$.

4. Тип В.

Лице:

Императорът, прав, насреща /вляво/ и св.Теодор, с брада и нимб /вдясно/, държат помежду си двоен кръст с дълга дръжка, върху три стъпала. Императорът е със стема, дивитисион и хламида; в д. си ръка държи меч с върха надолу. Св. Теодор е с къса войнишка туника, броня и сагион; в л. си ръка държи меч с върха надолу.

Опако: $\overline{\mathrm{IC}}$ $\overline{\mathrm{XC}}$.
EM NY
MA НЛ

Бюст на младолик Христос, с голям кръстат нимб, туника и колобион; д. ръка е вдигната пред гърди за благословия, а л. държи свитък.

Таб. XV $_4$ и Таб.6 $_3$; Справ. :M.Hendy, 1969, Pl.31 $_{6-7}$.

Йоан III Ватаци /1222-1254/ и Теодор II Ласкарис /1254-1258/.

Една от най-забележителните черти на монетосеченето на Йоан III Ватаци е издаването на златни корубести монети в големи количества.[3] Тяхното тегло от 4,30 - 4,4 г. и сравнително високото им съдържание на злато /16-18 карата/ ги доближава до по-старите златни имперперони на Комнините. Поради тези качества перперите на Йоан III били търсени и употребявани не само в Никейската империя, но и във всички балкански държави, включително в България.

В Търново са намерени 13 монети от Второто златно монетосечене на Йоан III, издавано в Магнезия /Таб.XV/. От тях 9 екземпляра принадлежат на три малки колективни находки от по 3 златни перпери. Като интересна подробност може да се отбележи наличието на различни знаци, нанесени с тънко острие върху няколко перпери. Досега има само опити да се обясни значението на тези знаци, като дело на различни сарафи, които обозначавали теглото, броят или златното съдържание на монетите в съответни мерни единици /карати, скрипули и др./.[4]

Голямото количество златни монети на Йоан III Ватаци и тяхното разпространение из целия Балкански полуостров, за един кратък период от 10-12 години, са предизвиквали винаги съмнение сред специалистите, относно цялостната им принадлежност към Никейската империя. Засега има само предположения, според които част от перперите на Йоан III са имитирани от венецианци и генуезци,[5] а според мен - и от дубровчаните. Особено важно в това отношение се явява сведението на Франческо Пеголоти, търговски наблюдател на Флоренция в Константинопол през 20-те и 30-те години на XIV в. При описание на златните монети Пеголоти споменава за "латински перпери от 16 1/2 карата" и "обикновени перпери от 16 3/4 карата", както и за наличието на точки и други символи върху тях. Във връзка с това мога да отбележа, че трите златни перпери от колективната находка "Царевец-19" /всичките вторично орязани/ се отличават от останалите перпери на Йоан III, намерени в Търново, предимно с по-грубата си изработка и липсата на владетелското име и титла. Върху една от монетите украсата на императорския дивитисион е допълнително нанесена с поансон и тънко острие. Откритите билонови номизми на Йоан III са сравнително малко, едва 23 екз. /14 от Магнезия и 9 от Тесалоника/. Независимо от това при тях се констатира един екземпляр от неизвестен досега монетен тип /Таб. XVI 6/. Той е твърде сходен с допълнително представената от М. Хенди монета на Йоан III, сечена в Магнезия /вж. M.Hendy, Pl.51 6/.

В Никейската империя, освен монети с имената на нейните императори, били насечени и анонимни плоски медни тетартерони. От този вид монети в Търново е намерен само един екземпляр.

От Теодор II Ласкарис в Търново е открита само една билонова номизма, която е много рядко срещан монетен тип. Това е единственото досега познато издание на Теодор II, сечено в монетарницата на Тесалоника.

КАТАЛОГ

ЙОАН III ДУКА ВАТАЦИ /1222-1254/.

МАГНЕЗИЯ

Иперпероново монетосечене /второ/.

Лице: $\overline{\text{IW}}$ ДЕСПОТН TW ПОРФ... $\overline{\text{M}}$-P $\overline{\Theta}$-V

Императорът прав, насреща /вляво/, коронясван от Богородица /вляво/. Императорът е със стема, дивитисон и лорос; в д. си ръка държи лабарум с дълга дръжка, в л. - анексикакия. Богородица е с нимб, туника и мафорион.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.

Христос с брада, нимб, туника и колобион, седнал на трон без облегало; д. му ръка е издигната за благословия, а в л. държи евангелие.

Таб. XVI$_1$ и Таб.6$_{4-5}$; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl.31 13-15 Pl.32$_{1-5}$

Билоново монетосечене.

2. **Лице:** $\overline{\text{IW}}$ ДЕСП.

Императорът прав, насреща, с раздвоена брада /вляво/ и Богородица /вдясно/, държат помежду си дълъг жезъл, завършващ на върха с многолъчна звезда. Императорът е със стема, дивитисон и лорос; д. му ръка е положена върху гърдите. Богородица е с нимб, туника и мафорион.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.

Бюст на младолик Христос, с голям кръстат нимб, туника и колобион.

Таб. XVI$_2$ и Таб.6$_6$; Справ. :D.M.Metcalf, 1975, N° 97.

3. **Лице:**

Императорът прав, насреща, с раздвоена брада, стема, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. кълбо със звезда.

Опако: Христос с брада, нимб, туника и колобион, седнал на трон без облегало.

Таб. XVI$_3$; Справ. :D.M.Metcalf, 1975, N° 98 A.

4. /Тип G/.

Лице: $\overline{\text{IW}}$ О ДYK.

Императорът прав, насреща, с раздвоена брада, стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. кълбо с кръст.

Опако: Богородица с нимб, туника и мафорион, седнала на трон с високо облегало; пред гърдите си държи медалион с глава на младенеца Христос.

Таб. XVI$_4$ и Таб.6$_7$; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl.33$_{7-8}$.

5. /Тип I/.

Лице: Императорът прав, насреща, с раздвоена брада, стема, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи анексикакия, а в л. кълбо с лабарум.

Опако: Богородица с нимб, туника и мафорион, седнала на трон с високо облегало; пред гърдите си държи медалион с глава на младенеца Христос.

Таб. XVI$_5$; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl.33$_{10}$.

6. **Лице:**

Бюст на императора, с раздвоена брада, стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. кълбо с кръст.

Опако: Богородица с нимб, туника и мафорион, седнала на трон с високо облегало; пред гърдите си държи медалион с глава на младенеца Христос.

Таб. XVI$_6$; Непубликуван тип.

7. **Лице:** ..ОДYK.

Императорът прав, насреща, с раздвоена брада, стема, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. кълбо с двоен кръст. От двете страни на императорската фигура по една голяма буква "B".

Опако: Богородица с нимб, туника и мафорион, седнала на трон с високо облегало.

Таб. XVII$_7$ и Таб.6$_8$; Справ.: S.Bendall & P.Donald, 1979, p.266, N° 3.

Заб. Този монетен тип, макар и с известно съмнение, е определен от С.Бендъл и П.Доналд към управлението на Андроник II Палеолог /1282-1328/.Двата екземпляра от Търново произхождат от колективна находка, в която най-късните монети са на Мануил Дука /1230-1237/.Върху единия екземпляр е изписано фамилното име О ДYKAC,което е носено от Йоан III Ватаци и от Теодор II Ласкарис. Това ме кара да отнеса този монетен тип към управлението на Йоан III Ватаци.

ТЕСАЛОНИКА

Билоново монетосечение /1246-1254/

8. /Тип С/

Лице: Императорът прав, насреща, с дълга раздвоена брада, стема, къса войнишка туника, броня и сегион; в д. ръка държи лабарум с дълга дръжка, а в л. - анексикакия. Вдясно, горе - голяма многолъчна звезда.

Опако: При запазени екземпляри е представен св.Димитър, седнал на трон без облегало.

Таб.XVII$_{9}$; Справка: M.Hendy, 1969, PI.42$_{5\text{-}6}$.

9. /Тип К/

Лице: Бюст на императора, с дълга раздвоена брада, стема, дивитисион и лорос; в дясната ръка държи лабарум с къса дръжка, а в лявата - кълбо с кръст.

Опако: $\overline{\mathrm{IC}}$ $\overline{\mathrm{XC}}$.

Бюст на младолик Христос, с голям кръстат нимб, туника и колобион; д. му ръка е вдигната пред гърди за благословия, а в л. държи свитък.

Таб.XVII$_{10}$; Справка: M.Hendy, 1969. PI.43$_{8\text{-}9}$.

НЕЛОКАЛИЗИРАНА МОНЕТАРНИЦА

Анонимно медно тетартероново монетосечене

10. Лице: Две големи букви "В", допрени една до друга.

Опако: I C
X C

Голям равнораменен кръст

Таб. XVII$_{8}$; Справ. M.Hendy, 1969, Pl. 36.$_{11}$

ТЕОДОР II ЛАСКАРИС /1254-1258/

ТЕСАЛОНИКА

Билоново монетосечене

1. Лице: Императорът пра́в, насреща /вляво/ и св.Димитър, голобрад и с нимб, държат помежду си модел на крепост с три кули. Императорът е със стема, дивитасион и лорос; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка. Св.Димитър е с къса войнишка туника, броня и сагион; в л. си ръка държи копие, опряно на рамо.

Опако: Голям равнораменен кръст с раздвоени краища.

Таб.6$_{10}$; 1,95г.; 22мм; Справ. M.Hendy, Pl.43$_{10}$.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Засега познатите билонови монетни типове на Теодор I са общо 5. За тях вж: M.Hendy. Coinage and Money...p.228-236; Й.Йорданов. Монети и монетно обръщение в Средновековна България...с.66-69.
2. Вж. по-горе, с. бел.16.
3. По-ново и подробно изследване за златното монетосечене на ЙоанIII вж. в: Й.Йорданов. Цит.съч., с.69-70, 73-76.
4. В.Герасимова-Томова. Графити върху монети от Горнославското съкровище. - Нумизматика, 1981, 3, с.7-17.
5. Й.Йорданов. Цит.съч., с.73-76; D.M.Metcalf. Coinage in South-Eastern Europe...p.131-132.

4. Монети на Солунската империя /1224-1246/

Началото на монетосеченето на солунските владетели се поставя през 1224 г., когато предприемчивият и амбициозен Теодор Комнин Дука /1224-1230/ успял да отвоюва окупирания от латинците Солун и да се провъзгласи за император. Солун бил обявен за столица на новата империя. Както в Никея, така и издаваните в Солун монети следвали традицията на византийското монетосечене от XII в., когато в града били сечени златни, електронови, билонови и медни номизми. Красивият и елегантен стил, характерен за гравьорите от Солунската монетарница, се запазил и при изработката на монетите от XIII в.

През краткото съществуване на Солунската империя били сечени само сребърни и медни корубести номизми. Голяма част от медните скифати намерили широка употреба в българската държава. Тяхното разпространение в тогавашните предели на България е напълно естествено, тъй като Солунската империя изпаднала в пълна политическа зависимост от българското царство за период от близо 10-15 години. Това станало след победата на цар Иван Асен II над Теодор Дука в битката при Клокотница през 1230 г.

Откритите в Търново монети на владетелите от Солунската империя са общо 303 екземпляра /1 сребърен и 302 медни/. От тях 28 принадлежат на Теодор Комнин Дука; 119 на Мануил Комнин Дука /1230-1237/; 156 на Йоан Комнин Дука.

Относно монетите на Теодор Дука търновските находки не внасят нещо ново от представените монетни типове в изследванията на М.Хенди и на Й.Йорданов.[1] По особен интерес представлява сребърният екземпляр /тип В/, с който златните перпери на цар Иван Асен II имат твърде голямо сюжетно сходство /Таб. XVIII 1/. Останалите монети на Теодор Дука са медни, като по-голямата част от тях са нарязани.

Монетните издания на Мануил Дука, общо 119 екз., са също само медни скифати. В своята студия М.Хенди представи монетите на Мануил Дука само в един модул.[2] При публикуването на колективните находки от с. Долна Кабда, "Петър и Павел" и от района на Солун, се констатираха малкомодулни съответетствия при голяма част от монетните типове на Мануил Дука.[3] Всред намерените монети от Търново също се откриха малкомодулни екземпляри на този солунски владетел. Изданията с голям модул имат размери 21-24 мм., а с малък модул 15-19 мм.

Между единичните находки се откриха няколко препечатки, които са особено важни не само за изясняване хронологията при отсичане на отделните монетни типове на Мануил Дука, но и за датировката на орязването и нарязването на циркулиращите монети в българското парично обръщение. При монетите с голям модул има 3 препечатки - 2 при тип А и 1 при тип С, но за съжаление не може да се установи върху какви монети са отпечатани. Повечето препечатки са върху орязани, срязани наполовина или нарязани на повече части голямомодулни монети. Така например, върху срязана наполовина монета на Теодор Дука /тип F/ е отпечатана монета на Мануил Дука от тип А с малък модул. Останалите препечатки са на малкомодулни матрици върху монети на Мануил Дука с голям модул - върху срязана монета от тип А е препечатан тип С, малък модул; върху четвъртинка от отрязан фрагмент на тип С е препечатан същият тип, но с по-малък модул /общо 3 такива препечатки, върху срязана половинка от тип А е отпечатан тип С, с малък модул; върху срязана половинка от тип А е отпечатан тип G/.

Най-многобройни са монетните издания на Йоан Комнин Дука, син на Теодор Дука. От тях в Търново са намерени 156 екз. През краткото управление на младия Йоан Дука в Солун са сечени само медни корубести номизми, но с твърде голямо иконографско разнообразие. Както през Античността владетелят е символично обожествяван приживе, така за пръв път във византийското монетосечене Йоан Дука е представен като небесен ангел с разперени криле и церемониално владетелско облекло. Върху монетите на Йоан Дука могат да се видят редица нови иконографски сюжети. Освен честото представяне на св. Димитър, покровителят на Солун и на фамилията Дука, репертоарът е обогатен и с изображения на херувими, серафими, ангелски криле, лунния сърп, знаме с кръстове и други символи, които не са използвани във византийското монетосечене до XIII в.

Една от най-характерните черти за монетосеченето на Йоан Дука е наличието на три различни модулни серии. Всяка от тях има приблизителни размери на монетните ядра от 23-25 мм /серия I/, 18-21мм. /серия II/ и 13-16 мм /серия III/. Първоначално М.Хенди представи общо 29 монетни типа на Йоан Дука / 5 от I-ва, 5 от II-ра и 19 от III-та серия/.4. В последствие бяха публикувани още 9 нови типа.[5] Интересни данни за монетосеченето на младия солунски владетел се получиха от анализа на колективната находка от с. Долна Кабда, Търговишко. Стана видно, че голяма част от монетните типове от серия I и II имат съответствия и в серия III, както и обратното - за монетите, които бяха известни само от серия III се оказа, че имат свои прототипове и в първите две серии. Й.Йорданов предположи, че тази закономерност ще се отбележи и при останалите монетни типове, които са познати в една или две серии.[6] Това предположение се потвърди от намерените в Търново монети на Йоан Дука. Така например, типовете E, G, H, N, O и Q, познати от серия III, имат съответствия в серия II; тип I /серия I/ се откри и в серия III.

Според 2 екз. от монетен тип на Йоан Дука, описан допълнително от М.Хенди 7, можа да се установи, че светецът, който коронясва императора е св. Никола. Засега това е най-ранното изобразяване на св. Никола върху византийски монети.

ТЕОДОР КОМНИН ДУКА /1224-1230/

ТЕСАЛОНИКА

Сребърно монетосечение

1. /Тип В/

Лице: ΘΕΟДWΡΟCДΕCП ΟΑΓΙCДΙΜΙΤΡΙΟC.

Императорът прав, насреща /вляво/ поема от св.Димитър /вдясно/ модел на крепост с три кули. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; д. му ръка е положена върху гърдите. Св.Димитър е голобрад, с нимб, къса войнишка туника, ризница и сагион. Горе, между двамата е представена Божията десница, коронясваща императора.

Опако: M-P Θ-V. /Η ΑΓΙΟCW/ΡΗΤΗCΑ - в две вертикални колони.

Богородица права, насреща, с нимб, туника и мафорион, с вдигнати за молитва нагоре ръце.

Таб.XVIII$_1$; Справка: M.Hendy, 1969, PI.37 $_{3-4}$.

Билоново /медно/ монетосечение

2. /Тип А/

Лице: ΘΕΟДWΡΟCДΕCП ΟΑΓΙCДΙΜΙΤΡΙΟC.

Императорът прав, насреща /вляво/ и св. Димитър /вдясно/, държат помежду си кръст, вписан в кръг, с дълга дръжка; под кръста е представен малък триъгълник. Императорът е със стема, дивитисион и хламида; д. му ръка е положена върху гърдите. Св.Димитър е голобрад, с нимб, къса войнишка туника, ризница и сагион; в л. ръка държи късо копие, опряно на рамо. триъгълник

Опако: IC XC O EMANYHЛ - в две вертикални колони.

Бюст на голобрад Христос, с голям кръстат нимб, туника и колобион; д. му ръка е вдигната пред гърди за благословия, а в л. държи свитък.

Таб.XVIII$_2$; Справка: M.Hendy, 1969, PI.37 $_{7-9}$.

3. /Тип В/

Лице: ΘΕΟДWΡΟCДΕCП ΟΑΓΙCДΙΜΙΤΡΙΟC.

Императорът прав, насреща /вляво/ коронясван от св.Димитър /вдясно/. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи жезъл с кръст, а в л. - анексикакия. Светецът е голобрад, с нимб, къса войнишка туника и сагион, стъпил върху овален субпендион; в лявата си ръка държи меч в ножница, с върха надолу.

Опако: IC XC.

Христос с брада, голям кръстат нимб, туника и колобион, седнал на трон без облегало; д. му ръка е издигната за благословия, а в л. държи свитък.

Таб.XVIII $_3$; Справка: |M.Hendy,1969, PI.37 $_{10-12}$.

4. /Тип С/

Лице: ΘΕΟДWΡΟCДΕCП ΟΑΓΙΟCΘΕΟД.....

Императорът прав, насреща /вляво/ и св.Теодор, с брада и нимб, държат помежду си кръст, вписан в кръг с дълга дръжка; под кръста е представен малък триъгълник. Императорът е със стема, дивитисон и лорос; в д. си ръка държи меч с върха надолу. Св.Теодор е с брада, нимб, къса войнишка туника, ризница и сагион; в л. си ръка държи изправен щит.

Опако: M-P Θ-V

Богородица с нимб, туника и мафорион, седнала на трон с високо облегало; пред гърдите си държи медалион с глава на младенеца Христос.

Таб.XVIII $_4$; Справка: M.Hendy, 1969. PI.38 $_{1-2}$.

5. /Тип G/

Лице: ΘΕΟДWΡΟC ДΕCΠΟΤΗC ΚΟΜΝΗΝΟC Ο ДΥΚΑC - в две колони.

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - кълбо с кръст. Горе, вдясно, Божията десница, коронясваща императора.

Опако: IC XC.

Бюст на голобрад Христос, с голям кръстат нимб, туника и колобион; д. му ръка е вдигната пред гърди за благословия, а в л. държи свитък.

Таб.XVIII $_5$; Справка: M.Hendy, 1969, PI.38 $_{8-9}$.

МАНУИЛ КОМНИН ДУКА /1230-1237/

ТЕСАЛОНИКА

Билоново /медно/ монетосечение

1. /Тип А/

Лице: MANYHЛ. IC XC.

Императорът прав, насреща /вляво/, коронясван от Христос /вдясно/.

Императорът е със стема, дивитисион, лорос и хламида; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - анексикакия. Христос е с брада, кръстат нимб, туника и колобион; в лявата си ръка държи евангелие. Вдясно от него са представени лунен сърп между две многолъчни звездички.

Опако: О Д
АГ НМ
ІО І
С ОС

Бюст на св.Димитър, голобрад, с нимб, туника, ризница и сагион; в д. си ръка държи копие, опряно на рамо, а в л. - кръст пред гърдите си.
Таб.XIX $_1$ и Таб.7 $_1$; Справка: M.Hendy, 1969, PI.39 $_3$.

2. /Тип C/

OA
Лице: MANYHЛ ГІ ДІМІТРІОС
OC

Императорът прав, насреща /вляво/ и св.Димитър /вдясно/ държат помежду си кълбо с двоен кръст. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст. Светецът е голобрад, с нимб, дивитисион, лорос и хламида; в л. си ръка държи дълго копие.

Опако: $\overline{M}$-P $\overline{\Theta}$-V.
Бюст на Богородица Оранта с нимб, туника и мафорион, с вдигнати за молитва ръце; от двете й страни по една многолъчна звезда.
Таб.XIX $_2$ и Таб.7 $_2$; Справка: M.Hendy, 1969, PI 39 $_6$.

Забележка: Открити са 7 препечатки - 2 екз. върху тип А на Мануил Дука върху срязани монети; 2 екз. върху тип С на Мануил Дука, срязани върху срязани монети; 1 екз. върху срязана монета от тип D на Мануил Дука; 2 екз. са препечатани върху неопределени монети.

3. /Тип D/
Лице: MANYHЛДЕСП OKWNTANTI...
Императорът прав, насреща /вляво/ и св. Константин /вдясно/ държат помежду си двоен кръст с дълга дръжка. Императорът е със стема, дивитисон и лорос; в д. си ръка държи скиптър, завършващ на върха с три разклонения. Светецът е представен със същото облекло и инсигния, която държи в л. си ръка.

Опако: X X
A M

Бюст на Архангел Михаил, с нимб, дивитисон и лорос; в д. си ръка държи меч, опрян на рамо, а в л. - ножница или свитък?
Таб. XIX $_3$; Справ.: M. Hendy, 1969, PI.39 $_7$.

4. /Тип F/ MANYHЛ ОАГІОДІМ.
Лице: Допоясни фигури на императора /вляво/ и св. Димитър /вдясно/, държат помежду си меч в ножница с върха надолу. Императорът е със стема, дивитисон и лорос; д. му ръка е положена върху гърдите. Светецът е голобрад, с нимб, туника, ризница и сагион. Горе, между тях, са представени сегмент от небесния свод и Божията десница, коронясваща императора. В средата над небесния свод - многолъчна звезда.

Опако: ОАГІ...WPO...
Бюст на св. Теодор с брада, нимб, туника, броня и сагион; в д. си ръка държи късо копие, опряно на лявото рамо, а в л. - щит.
Таб. XIX $_4$ и Таб.7 $_3$; Справ. M. Hendy, 1969, PI.39 $_9$.

5. /Тип G/

ПОЛІС
ОЕСА
Лице: MANYHЛДЕСП ЛON ОАГІОДІМІТР...
ІКІ

Императорът /вляво/ и св. Димитър /вдясно/ седнали на трон без облегало, държат помежду си модел на крепост с три кули, символизиращ град Солун. Императорът е със стема, дивитисон и лорос; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка. Св. Димитър е голобрад, с нимб, туника, броня и сагион; в л. си ръка държи меч, опрян на рамо.

Опако: X X
A M

Архангел Михаил прав, насреща, снимб, къса войнишка туника, ризница и сагион; пред себе си държи меч в ножница.
Таб. XIX $_5$; Справ.: M. Hendy, 1969. PI.39 $_{10-11}$.

6. /Тип H/
Лице: MANYHЛДЕС ...
Императорът прав, насреща /вляво/, коронясван от св. Константин /вдясно/. Двамата са представени със стеми, дивитисиони и лороси; д. ръка на императора е положена върху гърдите му, а в л. държи анексикакия. Св. Константин държи в лявата си ръка скиптър с кръст.

Опако: KERO $\overline{H\Theta}$EI. $\overline{IC}$ $\overline{XC}$.
Бюст на голобрад Христос, с голям кръстат нимб, туника и колобион; д. му ръка вдигната пред гърдите за благословия, а в л. държи свитък.
Таб. XIX $_6$; Справ.: M. Hendy, 1969, PI.51 $_{7-8}$.

ЙОАН КОМНИН ДУКА /1237-1244/

ТЕСАЛОНИКА

Билоново /медно/ монетосечене - Серия I.

1. /Тип А/
Лице: IWANNICДЕС.
Императорът /вляво/ и Богородица /вдясно/ прави, насреща, държат помежду си кръст, вписан в кръг с дълга дръжка; под кръста е представен малък триъгълник. Императорът е със стема, маниакион, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи анексикакия. Богородица е с нимб, туника и мафорион.
Опако: Върху запазени екземпляри е представен св. Димитър, седнал на трон без облегало.
Таб. XX$_1$ и Таб.7$_4$; Справ: M. Hendy, Pl.40$_1$.

2. /Тип В/
Лице: IWA ...ДЕСП.
Императорът /вляво/, прав, насреща, коронясван от св. Димитър /вдясно/. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - анексикакия. Св. Димитър е голобрад, с нимб, къса войнишка туника, броня и сагион; в л. си ръка държи меч в ножница с острието надолу.
Опако: ОАГ Θ...
Св. Теодор прав, насреща, с нимб, къса войнишка туника, ризница и сагион; в д. си ръка държи копие с дълга дръжка, а в л. - изправен щит. От двете му страни - по една линия.
Таб. XX$_2$ и Таб.7$_5$; Справ. M.Hendy, 1969, Pl 40$_2$.

3. /Тип D/
Лице: IWANICДЕСПОТ ОАГIOCДIMIT.
Допоясни фигури на императора /вляво/ и на св. Димитър /вдясно/, държат помежду си двоен кръст. Императоръът е със стема, дивитисион и лорос; д. му ръка е положена върху гърдите. Светецът е с нимб, къса войнишка туника и сагион.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.
Бюст на Христос, с брада, голям кръстат нимб, туника и колобион; с д. си ръка благославя, а в лявата държи свитък.
Таб. XX$_3$ и Таб.7$_6$; Справ.: M. Hendy, 1969, Pl. 40$_4$.

4. /Известен от серия III като тип О/
Лице: I W.
Императорът прав, насреща представен като ангел с разперени криле, стема, дивитисон и лорос; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - анексикакия.
Опако: $\overline{\text{M}}$-P $\overline{\Theta}$-V.
Допоясно изображение на Богородица Оранта с нимб, туника и мафорион; от двете ѝ страни по една многолъчна звездичка.
Таб. XX$_4$ и Таб.7$_7$.

5. Лице/ ДЕСПОТНС IWANNIC.
Императорът прав, насреща, със стема, дивитисон и лорос; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - анексикакия. Горе, вдясно, Божията десница, коронясваща императора.
Опако: $\overline{\text{M}}$-P $\overline{\Theta}$-V.
Богородица с нимб, туника и мафорион, седнала на трон без облегало; пред гърдите си държи медалион с глава на младенеца Христос.
Таб. XX$_5$ и Таб.7$_8$.

Серия II

1. Лице:
} Както N 1 от серия I, но с по-малък модул.
Изображенията са по-опростени и схематични.
Опако:
Таб. XXI$_1$

2. Лице:
} Както N 2 от серия I, но с по-малък модул.
Опако:
Таб. XXI$_2$

3. Лице:
} Както N 3 от серия I, но с по-малък модул.
Опако:
Таб. XXI$_3$

4. /Познат от серия III, тип G/
Лице: Императорът прав /вляво/ и голобрад светец /св. Димитър?/ държат помежду си модел на крепост с две кули. Императорът е със стема, дивитисон, лорос и сагион; д. му ръка е положена на гърдите. Светецът е с къса войнишка туника, ризница и сагион; в л. си ръка държи меч или копие, опряно на рамо.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$
NH KA

Патриаршески кръст с радиални лъчи между раменете.

Таб. XXI$_4$.

5. /Познат от серия III, тип J/

Лице: IW.

Императорът прав, насреща, голобрад, със стема, къса войнишка туника и сагион; в д. си ръка държи меч, опрян на рамо, а в л. - модел на крепост с три кули.

Опако: Голям равнораменен кръст, с лъчи между раменете.

Таб. XXI$_5$ и Таб.7$_9$.

6. /Познат от серия III, тип N/

Лице: IWANNIC

Допоясна фигура на императора, голобрад, със стема, дивитисон и лорос; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - анексикакия.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$:

Бюст на Христос, с брада, голям кръстат нимб, туника и колобион.

Таб. XXI$_6$; Справ.: S.Bendall, 1978, Pl.27$_{385\text{-}386}$.

7. Лице:

} Както N 5 от серия I, но с по-малък модул; различия в украсата на дивитисиона и лороса.

Опако:

Таб. XXI$_7$ и Таб.7$_{10}$

8. Лице:

} Както N 4 от серия I, но спо-малък модул; различия в украсата на дивитисиона и лороса.

Опако:

Таб. XXII$_8$.

9. Лице: $\overline{\text{M}}$-P $\overline{\Theta}$-V

Богородица Оранта права, насреща, с нимб, туника и мафорион; от двете й страни по една многолъчна звезда.

Опако: Голяма шестолъчна звезда с ромбовидни лъчи между раменете.

Таб. XXII$_9$ и Таб.7$_{11}$; Справ.: M. Hendy, 1969, p. 285.

Заб.: Този монетен тип е определен от М. Хенди към монетосеченето на Йоан Комнин Дука, серия III, тип Q, не само поради малкия модул, но и поради факта, че 1 екз. произхожда от съкровището Три водици /Пазарджишко/. В него, освен монети на Йоан Дука Комнин, има и няколко екземпляра на Йоан III Ватаци. Т. Герасимов /Бизантинобулгарика, 1969, N°13/; С. Бендал и П. Доналд, 1979, с.196, N°8, отнасят същия тип към монетосеченето на Андроник II /1282-1328/ или на Андроник III Палеолог /1328-1341/. И. Йорданов определя дискусионните монети към Йоан III Ватаци, сечени в Солун след 1246г., когато градът бил окупиран от никейците. Наличието на екземпляри със силно скифатна форма в две или три модулни серии подсказва, че разглеждания монетен тип трябва да се отнесе с по-голяма сигурност към монетосеченето на Йоан Комнин Дука, т.е. към XIII в.

10. Лице: ... ПОТНС.

Императорът прав, насреща, голобрад, със стема, дивитисон, лорос и хламида; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - кълбо с кръст.

Опако: В центъра е представен лунен сърп, заобиколен от многолъчни звезди и групи от по три зрънца.

Таб. XXII$_{10}$ и Таб.7$_{12}$; Справ.: S. Bendall, 1978, p.113, Pl.27$_{445}$.

Серия III

1. /Тип A/

Лице: Както N° 1 от серия I, но с много малък модул.

Опако: Без изображение.

Таб XXIII^1 и Таб.7$_{13}$; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl.40$_{12\text{-}13}$.

2. /Тип B/

Лице: Както N° 2 от серия II, но с много малък модул.

Опако: Без изображение.

Таб. XXIII^2 и Таб.7$_{14}$; Справ.: M. Hendy, 1969, Pl.40$_{14}$.

3. /Тип C/

Лице: Допоясни фигури на голобрад император и светец /св. Димитър?/, държат помежду си кръст, вписан в кръг. Под кръста е представен триъгълник. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; д. му ръка е положена върху гърдите. Светецът е с нимб, туника и ризница.

Опако: Без изображение.

Таб. XXIII$_3$ и Таб.7$_{15}$; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl.40$_{15}$.

4. /Тип E/

Лице: Допоясни фигури на голобрад император и светец, държат помежду си двоен кръст. Императорът е със стема и дивитисион.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.

Бюст на Христос с брада и голям кръстат нимб.

Таб. XXIII$_4$ и Таб.7$_{10}$; Справ.: M. Hendy, 1969, Pl.41$_{3-4}$.

5. /Тип F/

Лице: IW ОАГДМ.

Императорът прав, насреща /вляво/ и св. Димитър /вдясно/, държат помежду си кръст с дълга дръжка или меч? Императорът е със стема, дивитисон и лорос; в д. си ръка държи анексикакия. Светецът е с нимб, къса войнишка туника, ризница и сагион; в л. си ръка държи късо копие, опряно на рамо.

Опако: Глава на херувим с разперени четири криле.

Таб. XXIII$_5$ и Таб.7$_{17}$; Справ.: M. Hendy, 1969, Pl.41$_{5-6}$.

6. /Тип G/

Лице:

} Както N° 4 от серия II, но с по-малък модул.

Опако:

Таб. XXIII$_6$ и Таб.8$_1$; Справ.: M. Hendy, 1969, Pl.41$_{7-8}$.

7. Лице:

} Както N° 5 от серия I, но с много малък модул.

Опако:

Таб. XXIII$_7$ и Таб.8$_2$; Справ.: S.Bendall, 1978, Pl.27$_{435}$.

8. /Тип K/

Лице: Допоясна фигура на голобрад император, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи знаме с два кръста, вписани в кръг; в л. си ръка държи кръст с дълга дръжка.

Опако: Разперено ангелско крило.

Таб. XXIII^8 и Таб.8$_3$; Справ.: M. Hendy, 1969, Pl.41$^{12-13}$.

9. /Тип N/

Лице:

} Както N° 6 от серия II, но с по-малък модул.

Опако:

Таб. XXIII$_9$ и Таб.8$_4$; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl41$_{15-16}$.

10. /Тип O/

Лице:

} Както N° 4 от серия I и N° 8 от серия II, но с по-малък модул.

Опако:

Таб. XXIV$_{10}$ и Таб.8$_5$; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl41$_{17}$.

11. /Тип P/

Лице: Бюст на голобрад император, със стема и разперени ангелски криле, застанал зад крепостна стена.

Опако: Без изображение.

Таб. XXIV$_{11}$ и Таб.8$_6$; Справ.: M.Hendy, 1969, Pl41$_{18}$.

12. /Тип Q/

Лице:

} Както N° 9 от серия II, но с по-малък модул.

Опако:

Таб. XXIV$_{12}$ и Таб.8$_7$; Справ.: M.Hendy, 1969, p.285.

13. Лице: IW OANIKOЛ...

Голобрад император /вляво/, коронясван от св. Никола /вдясно/. Императорът е със стема, дивитисон и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - анексикакия. Светецът е с брада, нимб, фелон и омофорион; в л. си ръка държи евангелие.

Опако: Неясно изображение - архангел прав, насреща или две ангелски криле, между тях глава на херувим /?/.

Таб. XXIV$_{13}$ и Таб.8$_8$

Справ.: T. Bertele, 1978, Pl.VI 86; M. Hendy, 1969, p.408.

14. Лице: IWANNIC ДЕСПОТНС

Императорът със стема, дивитисон и лорос, седнал на трон без облегало; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - анексикакия.

Опако: Без изображение.

Таб. XXIV$_{14}$ и Таб.8$_9$; Справ.: Този монетен тип е познат от серия II, Вж. M. Hendy, 1969, Pl.40$_{9-10}$.

15. Лице: IWДЕ ОАДIM.

Бюстове на императора /вляво/ и на св. Димитър /вдясно/. Между тях жезъл, завършващ на върха с голяма лилия.

Опако: Без изображение.

Таб. XXIV$_{15}$ и Таб.8$_{10}$; Справ.: S.Bendall, 1978, Pl.28$_{474}$.

16. Лице:

Голобрад светец /св. Димитър?/, с нимб, ризница, къса войнишка туника и сагион, седнал на трон без облегало; на колената си държи дълъг меч.

Опако: Без изображение.

Таб. XXIV$_{16}$ и Таб.8$_{11}$; Справ.: S.Bendall, 1978, p.114.

17. Лице:

Голобрад светец /вляво/ и императорът /вдясно/, държат помежду си жезъл, завършващ на върха с голяма буква "В". Императорът е със стема, дивитисон и лорос. Светецът е с нимб, къса войнишка туника, ризница и сагион; в д. си ръка държи меч с върха надолу.

Опако: При запазени екземпляри е представена права фигура на архангел Михаил.

Таб. XXIV^{17} и Таб.8$_{12}$; Справ.: S.Bendall, 1978, Pl. 28$_{493}$.

ЛИТЕРАТУРА:

1 M. Hendy. Coinage and Money ... p.268-274: И. Йорданов. Монети и монетно обръщение...с. 78-80.

2 M. Hendy. Op.cit., p.275--278;

3 I. Jordanov. Une trouvaille collective de monnaies du Moyen age (XIII s.) pres du vilage de Dolna Kabda, district de Targoviste. Byzantinobulgarica, VI, 1980, p.180-181, D.M.Metcalf. "The Peter Paul Hoard"... p.171; S. Bendall. Thesslonican Coinage of the Mid Thirteen Century in the Light of a New Hoard. -- N. circ. 8, 1978, p.113.

4 M.Hendy. Op.cit., p.279--285.

5 P.Protonotarius. More rare unpublished Coins of the Empires of Nicaea and Thessalonica. N. circ.,82,1974, p.54; S.Bendall, Op.cit.,p.113--115.

6 I.Jordanov. Op.cit., p.181--182.

5. МОНЕТИ НА БЪЛГАРСКИ ЦАРЕ ОТ ПЕРИОДА 1204-1257 Г.

ИВАН АСЕН II /1218-1241/

От управлението на цар Иван Асен II са познати един тип златни перпери и един тип медни скифати, които са първите български монетни издания с кирилски надписи.[1] До неотдавна към този български владетел бяха определяни и един тип сребърни плоски монети с надписи на латински.[2] Според някои нови изследвания това са имитации на венециански сребърни грошове, сечени в нелокализирани монетарници в Северозападна България, Сърбия, а вероятно и в Дубровник. Тяхната употреба и разпространение в пределите на българската държава се датира най-рано към 80-те и 90-те години на XIIIв.[3]

При публикуването на единствената известна засега златна перпера на Иван Асен II Т. Герасимов основателно посочи, че тази монетна емисия е отсечена в чест на победата на българския цар над Теодор Комнин Дука в битката при Клокотница в 1230 г.[4] По същия повод били отсечени и неговите медни монети. Двете издания на Иван Асен II са изработени в характерния елегантен и красив солунски стил. По мое мнение е логично допускането, че двата вида монети на Иван Асен II са гравирани от гръцки майстори и отсечени в монетарницата на Солун при управлението на Мануил Комнин Дука.[5]

Както златните, така и медните монети на Иван Асен II били пуснати с възпоменателна цел и то в доста ограничени количества.[6] От друга страна, статистическите данни убедително сочат, че от 1218 до 1257 г. не само в Търново, но и в цялото българско царство масово са използвани т.нар. "латински имитации" и по-малки количества солунски и никейски монети. Така например, в Търново намерените латински имитации са 2571 екз., солунските - 303 екз., никейските - 69 екз., на Иван Асен II - 3 екз. Тези интересни данни разкриват една твърде характерна особеност на българското парично обръщение от първата половина на XIII в. На пръв поглед е учудващо и необяснимо защо в българската държава в периода на своето най-голямо териториално разширение, силна политическа власт и сравнително добре развито парично обръщение са използвани предимно чуждестранни монети. Трудността при обяснението на този феномен може би се дължи на малкото публикуван нумизматичен материал, както и на все още преобладаващото погрешно мнение, че издаването на монети е висша привилегия и изява на самостоятелна върховна власт на българските царе. Както показват историческите факти нито владетелите от Първото царство, нито първите Асеневци са секли свои монети, макар че цар Калоян получил официално това право от римския папа Инокентий III. За изтъкване на своето политическо върховенство българските ханове, князе и царе използвали друг вид изяви, като отсичането на златни медалиони, сребърни и оловни печати, върху които са представени техните изображения, инсигнии, титли и фамилни покровители. От VIII до края на XII в. в българското парично обръщение са използвани предимно монетите на Византия, които всъщност през този период са служели като международни пари не само за страните от Балканския полуостров, но и за държавите от Средиземноморието. По време на Първото българско царство не възникнало собствено българско монетосечене, поради все още утвърждаващите се нови феодални порядки и липсата на големи градски центрове с развито стоково протизводство. През годините на византийското владичество обективно развиващите се стоково-парични отношения в Империята способствали за включването на голяма част от българските градове и селища в нейния икономически живот. През XII в. византийското монетосечене достигнало своя връх. Само четвъртото билоново монетосечене на Мануил I Комнин понастоящем се изчислява на около 50 милиона екземпляра, като билоновите издания на Исак II Ангел и на Алексий III Ангел са превишавали няколко пъти тази приблизителна цифра.

Във възстановената българска държава първите Асеневци, поради липса на традиции в монетосеченето, както и от наличието на големи количества златни и билонови номизми, запазили византийската парична система на Алексий I Комнин. Не случайно цар Калоян и цар Борил, наред с използването на традиционните византийски номизми, въвели в обръщение билонови монети, имитиращи едни от най-популярните билонови издания на Мануил I, Исак II и Алексий III.

Поради наложилата се традиция в използването на византийските монети в паричното обръщение на държавите от Балканския полуостров предприемчивите венецианци и дубровчани организирали след 1204 г. интензивни имитативни монетосечения, които в по-голямата си част подражавали старите номизми от XII в. От тези търговски монетосечения се възползвали както Иван Асен II, така и неговите преки наследници Каломан I /1241-1246/ и Михаил II Асен /1246-1256/.

Имитативните монетосечения едва ли са навлизали в България само по пътя на дребните парични плащания. Моето мнение е, че тези монети са били внасяни на големи парични суми и предоставяни на официалните български финансови власти, които от своя страна ги използвали за различни плащания. Относно разпространението на латинските имитации съм отбелязвал, че техен главен вносител бил Дубровник поради предоставените му от страна на Иван Асен II извънредно големи търговски привилегии. Не е изключено да са съществували подобни търговски улеснения и за Венеция, макар че няма за това запазени официални документи, каквито са Дубровнишката грамота или военно-търговския договор между венецианския подеста и Никея.[7]

При производството на търговските монетосечения се вземал предвид установения в съответната държава паричен мащаб. В периода 1220-1240 г. в българската държава е установен сравнително по-нисък тегловен стандарт за медните монети в сравнение в Латинската империя, Никея и Солун. Този тегловен стандарт е от около 1,0-1,5 г, който до 1257 г. бил занижен още повече. Поради това започнало нагаждане на издаваните от Венеция и Дубровник търговски монетосечения според тегловния стандарт в България. Такива са били латинските имитации със среден и малък модул и солунските монети на Мануил Дука и Йоан Дука от серия II и серия III.

За задоволяване растящите нужди на вътрешния стоково-паричен обмен на българската държава се налагало да се внасят твърде големи парични суми. Към средата на 40-те години се отбелязва значително намаление на вноса от латински имитации. Поради липса на българско монетосечене, както и на достатъчни количества чуждестранни монети, започнало масовото нарязване на циркулиращите парични знаци, с цел да се увеличи тяхното количество. Вследствие на тази спекулативна мярка към началото на 50-те години намиращите се в обръщение медни монети достигнали такива малки размери, че вече не могли да изпълняват функциите на пълноценни пари. Възникналата монетна криза била постепенно преодоляна чрез реформеното монетосечене на цар Константин Асен.

КАТАЛОГ:

ИВАН АСЕН II /1218-1241/

/ТЕСАЛОНИКА?/

Медно монетосечене

Лице:

IW	CT	Царят /вляво/ и св. Димитър, голобрад с нимб /вдясно/, държат помежду си жезъл с дълга дръжка, завършващ на върха с многолъчна звезда. Царят е със стема, маниакион, дивитисион, лорос и халамида; в д. си ръка държи скиптър с кръст с къса дръжка. Св. Димитър е с къса войнишка туника, ризница и сагион; в л. си ръка държи меч в ножница с върха надолу.
AC	Ы	
Ѣ	Д	
N	M	
Ъ	T	
ЧР		

Опако: $\overline{IC}$ $\overline{XC}$.

Бюст на Христос с брада, голям кръстат нимб, туника и колобион с д. си ръка благославя, а в л. държи евангелие.

Таб. XXVI$_1$ и Таб.8$_{13}$; Справ.: Н. Мушмов, 1924, с.69, Обр. 4-5.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Т. Герасимов. Първата златна монета на цар Иван Асен II. - ИБАИ, VIII, 1934, с.361-368; Н. Мушмов. Монетите и печатите на българските царе, С., 1924, с.69-70.
2. Н. Мушмов. Монетите и печатите... с.68
3. С. Авдев. Имитация на венециански грошове от България. - Нумизматика, 1982, 1, с.19-26.
4. Т. Герасимов. Цит. съч., с.365-368.
5. В. Пенчев. Едно мнение за характера на скифатното монетосечене на Иван Асен II. - Нумизматика, 1977, 1-2, с.29-45.
6. За публикуваните медни монети на Иван Асен II вж: И. Йорданов. Монети и монетно обръщение... с.90.
7. И. Дуйчев. Из старата българска книжнина...с.42-43; G.Tafel und G.Thomas. Urcunden zur alteren Handes ...p.207.

IV. МОНЕТОСЕЧЕНЕ И МОНЕТИ В ТЪРНОВО ОТ ПЕРИОДА 1257-1300 г.

1. КОНСТАНТИН АСЕН /1257-1277/

При управлението на българските царе Каломан I /1241-1246/ и Михаил II Асен /1246-1256/ политическото могъщество на България постепенно западнало. На нейно място се издигнала Никейската империя, чиито императори Йоан III Ватаци и Теодор II Ласкарис успели да затвърдят своето присъствие на Балканите, особено след превземането на Солун през 1246 г. Тяхната цел била да изгонят латинците от Константинопол и да възстановят Византийската империя в нейните граници от преди 1204 г.

Два неподготвени похода на Михаил II Асен, срещу никейците през 1254 и 1255 г., довели до сключване на несправедливия Регински мир, според който България се лишила от редица важни крепости в Тракия и Родопите.[1] Част от болярството начело с царския братовчед Каломан организирали заговор и убийството на цар Михаил II Асен през 1256 г. Узурпаторът Каломан II се задържал само няколко месеца на търновския трон, тъй като бил убит от привържениците на сваления законен цар. По същото време за цар на България бил издигнат боляринът Мицо, женен за дъщеря на Иван Асен II[2]. Поради някои негови неуспехи срещу никейците, както и липсата на владетелски качества, цар Мицо Асен бил принуден да напусне Търново, тъй като срещу него бил противопоставен Константин Тих, управител на голяма област в Югозападна България. Засега няма сигурни данни, според които Константин Тих да е имал някакви роднински връзки с Асеневци до заемането на търновския престол. Георги Акрополит нарича Константин "син на Тиха" или "Тиховият син Константин"[3], а Георги Пахимер изрично подчертава, че българският цар бил наполовина сърбин[4]. За сръбския произход на цар Константин се споменава във Виргинската грамота, където е отбелязано, че той бил внук на крал Стефан Неман /1165-1193/[5].

С идването си в Търново през 1257 г. цар Константин успял да прекрати дворцовите междуособици и да укрепи, макар и временно, българската държава. С Никея бил сключен мирен договор, скрепен с женитба на цар Константин с принцеса Ирина, дъщеря на Теодор II Ласкарис и внучка на Иван Асен II. Наред с това българският цар предприел енергични мерки за подобряване финансовото положение на своето царство. В столицата Търново се създала монетарница с добре организирано производство на пълноценни медни корубести монети, предназначени предимно за задоволяване нуждите на вътрешния стоково-паричен обмен.

От цар Константин Асен са познати шест типа медни корубести монети.[6] В Търново са намерени общо 458 екз., което е и най-голямото количество такива монети намирано у нас. Върху основата на тяхното изследване и привличането на данни от други райони на България беше изградена една относително точна хронология за монетосеченето на цар Константин.[7]

Първите монети, отсечени от Константин Асен, се датират към 1257-1258 г. Това са екземплярите от тип I, вар. А/а/ /Таб. XXVI/. Върху тях липсва фамилното име "АСѢNЪ", което показва, че те са издадени преди женитбата на българския цар с никейската принцеса Ирина, дъщеря на никейския император Теодор Ласкарис и внучка на Иван Асен II.[8] С този брак цар Константин се свързвал официално с фамилията на Асеневци и с никейския императорски двор. След сватбата върху сечените монети от същия тип името на царя "KONCTANДHNЪ" е вече съпроводено и с фамилното име "АСѢNЪ" /Таб. XXII, вар. а и вар. б/.

Последователността при отсичане на другите два основни типа /II и III/ е определена от препечатването на монети от типа "царят на трон" върху тип I /4 препечатки/ и "царят на кон" върху екземпляри от типа "царят на трон" /18 препечатки/.[9] Според наличните препечатки издаването на монетите от тип II /"царят на трон"/ се датира към 1261-1262 г. През това време са произвеждани монети от типа "царят прав", вар. Б /а/ и Б /б/. При изданията от тип II /"царят на трон"/ се отбелязва слабо увеличение на средното тегло от 0,5 г, както и при отделни екземпляри от тип III /"царят на кон"/. Това вероятно се дължало на опитите на финансовите власти да изравнят тегловния стандарт на българските медни монети с теглото на византийските билонови номизми, сечени в монетарницата на Константинопол непосредствено след 1261 г.[10]

В сравнително най-голямо количество са издавани монетите, върху които царят е представен като триумфиращ конник. Съпоставката на писмените извори с данните от византийските монети показва, че Константин Асен е представен с кръста, взет като плячка от Исак II Ангел по време на разгрома на неговата армия през 1190 г. в Тревненския балкан. След тази военна победа братята Асен и Петър поставили традицията всяка година на 6 януари /Богоявление/ да се чествува в Търново най-тържествено триумфът на българското оръжие. След тях този празник бил отбелязван от всички български царе, включително от Константин Асен.[11] Конкретен повод за отсичане на монетната емисия, представяща царя като триумфиращ конник, е проведеният през 1264 г. срещу Византия съвместен българо-татарски поход. С тази съвместна акция Константин Асен имал желанието да си възвърне от византийците някои важни крепости в Източна Тракия и по Черноморието. Военният поход причинил повече нещастия на българското население, тъй като татарите опустошили всички земи, през които минали. Цар Константин Асен не извлякъл почти никакви изгоди от войната, но неговото честолюбие било донякъде задоволено, защото византийският император Михаил VIII Палеолог не се осмелил да влезе в открито сражение, а позорно избягал в Константинопол.[12]

Независимо от своя частичен успех, българският цар се постарал след войната срещу Византия, да отсече по-големи количества монети, върху които той пожелал да бъде изобразен като герой-победител. Тази иконографска сцена е новост не само за българското, но и за монетосеченията на Византия и Сърбия. Техните императори и крале започнали да секат подобни сребърни и медни монети едва от 30-те години на XIV в. насетне.[13]

Една от намерените препечатки се явява като твърде важно доказателство за правилното определяне на един рядко срещан тип български монети. Това са медни скифати на цар Мицо Асен, който претендирал за търновския трон и след изгонването му през 1257 г. от Търново. Екземплярът представлява медна монета на Мицо Асен, препечатана от монета на Константин Асен от типа "царят на кон" /Таб.9 б/. Препечатката е неоспоримо доказателство, че монетите на цар Мицо в никакъв случай не могат да бъдат определяни като издания на друг български цар, управлявал след Константин Асен.[14] Препечатването на Мицовите монети може да се разгледа като политическа мярка от страна на Константин Асен, която целяла да покаже, че той е единственият законен цар на България и само той имал правото да сече монети.

В периода 1265-1268 г. българските финансови власти наложили нов паричен мащаб, според който теглото на българските медни монети било занижено с близо 0,5-0,75 г. По такъв тегловен стандарт са издавани екземплярите от тип IV и V /Таб. XXVII/. Отсичането на тип VI може да се свърже с нуждите на паричното обръщение от монети с по-ниска стойност. От всички останали монетни типове на Константин Асен нито един от тях не е издаван с такива малки размери и ниско тегло /18-22 мм; 0,90-1,0 г/. Нужда от такива нискостойностни монети вероятно е имало, тъй като към началото на 70-те години започнало орязване и нарязване на част от циркулиращите монети на Константин Асен и византийските номизми на Михаил VIII Палеолог. Финансовите власти се опитали да спрат тази практика чрез отсичане на тип VI, чието средно тегло е близо два пъти по-ниско от теглото на по-ранните издания на Константин Асен.

Монетосеченето на цар Константин Асен отразява не само политическия му суверенитет, но то е резултат от закономерна икономическа необходимост. Неговите медни издания се появяват, когато в българската държава се чувствувала остра необходимост от монети за вътрешна размяна и за изплащане на задълженията към фиска. Монетите на Константин Асен за период от близо десетина години преобладавали количествено в българското парично обръщение като напълно заменили обезценените орязани и нарязани чуждестранни монети от първата половина на XIII в. /латински имитации, солунски и никейски номизми/. Друга характерна черта за монетосеченето на Константин Асен е неговата масовост, която не се отразила върху художествено-естетическото оформление на отделните монетни типове. От прегледаните 458 екземпляра се откриха само няколко еднакви двойки матрици, което подсказва за продукция от 2-3 милиона монети.

КАТАЛОГ

КОНСТАНТИН АСЕН /1257-1277/

ТЪРНОВО

Медно монетосечене

1. Тип I, вар. А /а/.

Лице: КОСТДН N ЧР и варианти.

Царят прав, насреща, със стема, дивитисон и лорос; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - кълбо.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$

Бюст на младолик Христос, с голям кръстат нимб, туника и колобион; д. му ръка е издигната пред гърди за благословия, а в л. държи свитък. От двете му страни е представен по един равнораменен кръст.

Таб. XXVI $_1$ и Таб.8 $_{14}$.

2. Тип I, вар. А /б/.

Лице: КО Д
СТ N
ЧР

Описанието както при вар. А /а/.

Опако: Описанието както при вар. А /а/.

Таб. XXVI $_2$ и Таб.8 $_{15}$.

3. Тип I, вар. Б /а/.

Лице: КО ЧР
СТ А
АД С
N Ѣ
N

Описанието както при вар. А /а/.

Опако: Описанието както при вар. А /а/.

Таб. XXVI $_3$ и Таб.8 $_{16}$.

4. Тип I, вар. Б /б/.

Лице: КО ӴР
СТ А
Д С
N N

Описанието както при вар. А /а/. Краищата на лороса са украсени с три кръга, а не с четири, както при останалите варианти.

Опако: Както при вар. А /а/.

Таб. XXVI $_4$ и Таб.17 $_{18}$.

5. Тип II

Лице: KW $\overline{\text{ЧР}}$
СТ АС
AN N
Д

Царят със стема, дивитисон и лорос, седнал на трон без облегало; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - анексикакия. Горе,, вдясно - Божията десница, благославяща царя.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.

Голям равнораменен кръст; в полетата между долните рамене по една звезда. Върху някои екземпляри с по-малък размер, надписът IC XC липсва. На негово място са представени две звезди, а между долните рамене на кръста - по една групичка от три точки.

Таб. XXVII $_5$ и Таб.9 $_1$

6. Тип III

Лице: KWC АСѢN
ТАДN ЧР

Царят на кон, в ход надясно, със стема, маниакион, дивитисион, лорос и развяваща се назад хламида /сагион?/; в д. си ръка държи двоен кръст с къса дръжка, а в л. - юздите на коня. Горе, вдясно е представен небесен свод.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.

Бюст на Христос с брада, голям кръстат нимб, туника и колобион; с дясната си ръка благославя, а в л. държи евангелие.

Таб. XXVII $_6$ и Таб.9 $_{3-4}$

7. Тип IV

Лице: КО $\overline{\text{ЧР}}$
СТ А
AN С
Д N

Царят прав, насреща, със стема, маниакион, дивитисон и лорос; в д. си ръка държи кръст, вписан в кръг, с дълга дръжка, а в л. - анексикания. Върху дръжката на кръста две точки. От двете страни на царя са представени по една или по две осмолъчни звезди.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.

Бюст на Христос с брада, нимб, туника и колобион; д. му ръка е издигната в страни за благословия, а в л. държи евангелие. Под него са представени две осмолъчни звезди.
Таб. XXVII$_7$ и Таб.9$_7$

8. Тип V

Лице: KW
C

Описанието както при тип IV.

Опако: Бюстът на Богородица Агиасоритиса с нимб, туника и мафорион; под нейното изображение - две осмолъчни звезди.
Таб. XXVII$_8$ и Таб.9$_8$

9. Тип VI.

Лице: KW ӴР
C

Допоясна фигура на царя, насреща, със стема, маниакион, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи лабарум с дълга дръжка, а в л. - кълбо с кръст.

Опако: Шестокрил серафим с нимб.
Таб. XXVII$_9$ и Таб. 9$_{9\text{-}10}$.

ЛИТЕРАТУРА:

1 В. Златарски. История на българската държава през средните векове, III, 1972, с.458-461.

2 В. Златарски. Цит. съч., с. 472-473.

3 Гръцки извори за българската история, VIII, С., 1972, с.205.

4 Гръцки извори за българската история, Х,С., 1980, с.166.

5 Й. Иванов. Български старини из Македония, С., 1970, с.581.

6 К. Дочев. Хронология на монетосеченето на цар Константин Асен /1257-1277/. - Нумизматика, 1982, 2, с.3-19.

7 К. Дочев. Цит. съч., с.4-12.

8 Гръцки извори... VIII, с.205; Гръцки извори...Х, с.167.

9 Освен в Търново, такива препечатки са намерени в Преслав и средновековното селище над Севтополис. За тях вж: И. Йорданов. Български монети от Преслав.- МПК, 1981,3, с.11; В. Пенчев. Монетите от средновековното селище над Севтополис, В: Сб. Севтополис, 2, с.158.

10 S.Bendall and P.Donald. The Billon Trachea of Micnael VIII Palaeologos (1258--1282), London, 1974, p.1--15.

11 За честването на този празник в Търново вж: Гръцки извори... VIII, с.211 и 302; Гръцки извори... Х, с.180.

12 Гръцки извори...Х, с.157; В.Златарски. Цит.съч., с.514-517.

13 S.Bendall and P.Donald. The Later Palaeologan Coinage...p.242.

14 За несполучливото предатиране на тези монети към управлението на българския цар Смилец /1292-1298/ вж: М.Станков. На кой български владетел от края на XIIIв. са медните монети приписвани на Мицо. - Нумизматика, 1980, 1, с.9-17.

2. МИЦО АСЕН /1256-1263/

От този български цар са познати само един тип медни корубести монети, които продължават да бъдат едни от най-дискутираните издания в нашата средновековна нумизматика. Първоначално монетите на цар Мицо бяха определяни като неясни български или отнасяни към управлението на цар Михаил Шишман /1323-1330/.[1] Т. Герасимов, върху основата на исторически и нумизматични доказателства посочи, че това са монети на цар Мицо, отсечени по време на краткото му управление в Търново през 1256 г.[2] През последните години бяха придобити нови екземпляри, които дадоха възможност да се внесат редица уточнения относно локализацията на монетарницата, датировката, както и изписаните върху монетите име и фамилия на цар Мицо. Според топографския анализ на намерените монети, които произхождат предимно от Североизточна България, беше изразено мнението, че Мицо издавал своите медни скифати след напускането на Търново в края на 1256 г. в неговата временна резиденция Преслав.[3]

В Търново досега са открити 10 монети на Мицо. Една от тях е препечатана от монета на Константин Асен /тип III - "царят на кон"/. Препечатката се явява като твърде важно доказателство, че монетите на цар Мицо не могат да се разглеждат като издания на цар Смилец /1292-1298/, както това беше изказано в една необоснована хипотеза.[4]

Независимо от извършените нови проучвания върху монетосеченето на Мицо, все пак останаха някои все още неуточнени въпроси. Те се отнасят най-вече откога и къде са сечени неговите монети. Тази неяснота възниква поради оскъдната информация в писмените извори дали Мицо бил провъзгласен за цар в Търново, макар и за няколко месеца, или бил само претендент за търновския престол с присвояване на царска титла.[5] Според някои нови виждания Мицо заел търновския трон към края на 1256 г. след смъртта на узурпатора Каломан II.[6] За издигането на Мицо за български самодържец спомогнало родството му с Асеневци по женска линия /той бил женен за дъщеря на Иван Асен II от брака му с Ирина Дука Комнина/. Поради неуспешната война с Никея, както и противопоставянето срещу него на голяма част от българското болярство, Мицо Асен бил принуден да напусне Търново и да води борба срещу новоизбрания български цар Константин Асен. Засега се предполага, че Мицо Асен се укрепил в Преслав или в някоя друга здрава крепост в Североизточна България, откъдето водил няколкогодишна война с Константин Асен. В периода 1261-1263 г. Мицо Асен се принудил да се откаже от борбата за царския трон.[7] Той потърсил убежище при византийския император Михаил VIII Палеолог, който му предоставил владение в района на античната Троя.

При съпоставката на историческите факти с данните от нумизматичните находки възниква въпросът дали Мицо Асен е отсякъл своите монети в Търново по време на краткото си управление, или те са издавани изцяло в неговата нова резиденция /Преслав, Овеч или някоя друга крепост в Североизточна България/. Засега е трудно да се отговори с по-голяма точност, но могат да се допуснат няколко възможности. Едната от тях е, че Мицо Асен издал част от своите монети в Търново след издигането му за цар на България. За това свидетелстват изписаната върху монетите царска титла и наличието на 10 намерени екземпляра в Търново /близо 1/4 от известните негови монети/. Според другата, Мицо Асен продължил да сече своите монети и в новата си резиденция или там той осъществил изцяло своето монетосечене от медни скифати. В подкрепа на втората вероятност се явяват топографските данни от единични екземпляри на Мицо Асен, намерени в Североизточна България и най-вече около Преслав.

МИЦО АСЕН /1256-1263/

НЕЛОКАЛИЗИРАНА МОНЕТАРНИЦА /ТЪРНОВО-ПРЕСЛАВ/

Медно скифатно монетосечене

Лице: Допоясна фигура на царя със стема, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи жезъл, завършващ на върха с три разклонения, а в л. - кръст с дълга дръжка. Вляво от фигурата на царя монограм, съставен от буквите М, Н, Ц и О; над него голяма буква Ѧ и Божията десница, коронясваща царя; вдясно - титлата - ЧР.

Опако: O NK O Л A C.
Бюст на св. Никола, с къса къдрава брада, голям нимб, фелон и омофорион; в д. си ръка държи евангелие.
Таб. XXV$_2$ и Таб.9$_{11-12}$.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Н. Мушмов. Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе, С. 1912, с.499, Таб.66 15; Н. Мушмов. Монетите и печатите на българските царе...с.96-97.
2. Т. Герасимов. Няколко неиздадени български монети. - ГНМ, VI, 1936, с.237-241.
3. И. Йорданов. Монетосеченето на Мицо Асен /1256-1263/ във Велики Преслав.- Нумизматика, 1981, 4, с.21-41; В. Пенчев. Опит за уточняване на датировката на монетосеченията на Мицо и Яков Светослав. -

Нумизматика, 1985, 2, с.20-22.

4. М. Станков. На кой български владетел от края на XIIIв... с.9-17.
5. П. Ников. Българо-унгарски отношения от 1257 до 1277 г. - Сп. БАН, 1920, XII, 7, с.51-56; В. Златарски. История на българската държава през средните векове, III, с.468.
6. И. Божилов. Фамилията на Асеневци, просопография и генеалогия, С., 1985, с.111; И. Лазаров. Управлението на Михаил II Асен и Ирина Комнина /1246-1256/. - Векове, 1984, 2, с.18-19.
7. В. Златарски. Цит. съч., с.493; П. Петров. Българо-византийските отношения през втората половина на XIII век, отразени в поемата на Мануил Фил "За военните подвизи на известния чутовен протостратор". - ИИБИ, 1956, VI, с.551 и сл; И. Божилов. Цит. съч., с.111.

3. ДЕСПОТ ЯКОВ СВЕТОСЛАВ /1263-1275/

По произход русин, Яков Светослав намерил убежище в България в края на 30-те години на XIII в., когато Южна Русия била опустошена от татарите. Като потомък на руска княжеска фамилия Яков Светослав получил от цар Иван Асен II владение някъде в Северозападна България, чиито граници на юг достигали до Македония.[1]

В началото на 60-те години Яков Светослав се очертал като един от най-силните български боляри. С негова помощ бил отблъснат военен поход на унгарския крал Стефан V от 1261 г., насочен срещу българския цар Константин Асен.[2] В знак на благодарност за получената подкрепа цар Константин Асен удостоил Яков Светослав с високата титла "деспот".[3] По време на българо-византийската война през 1263 г. Яков Светослав потърсил сближение с унгарския крал Стефан V, от когото получил не само териториални отстъпки, но и титлата "император на България".[4]

В периода 1264-1266 г. деспот Яков Светослав отново станал съюзник на Константин Асен, като му оказал помощ за възвръщане на Северинската област. Вероятно през тези съвместни военни действия цар Константин Асен се принудил да признае пълната самостоятелност на Яков Светослав. През 1272 г. той отхвърлил своята привидна васалност спрямо Унгария и насочил своите амбиции вече и към търновския трон. Яков Светослав, подобно на своя съвременник Мицо Асен, също имал роднински връзки с Асеневци. Още през 1261 г. той се оженил за една от дъщерите на Теодор II Ласкарис, която е внучка на Иван Асен II.[5] За да пропагандира своята независимост и претенциите си за българската царска корона, Яков Светослав издал в ограничено количество свои медни корубести монети, които макар и несръчно изработени, били съобразени по размер и тегло с медните монети на Константин Асен. За да подчертае своите роднински връзки с Асеневци, Яков Светослав се погрижил да изобрази върху своите монети св. Димитър, покровителят на царската фамилия.

До сега от територията на днешна България са известни само около 14-15 екземпляра на Яков Светослав, което показва, че те били пуснати не толкова за нуждите на паричното обръщение, а за личната изява и популярност на самостоятелния деспот. На хълма "Царевец" са открити 4 негови монети, които спомогнаха да се уточнят някои подробности върху представените на тях изображения. Яков Светослав е представен със стема без висулки /пендулии/, меч и щит, отговарящи на неговия деспотски ранг.[6]

Като използвал слабостта на цар Константин Асен, деспот Яков Светослав още повече засилил амбициите си за търновския престол. В някои писмени документи той е споменат с царска титла.[7] Това негово желание довело до преждевременната му смърт през 1275 г.

КАТАЛОГ

ДЕСПОТ ЯКОВ СВЕТОСЛАВ /1263-1275/

НЕЛОКАЛИЗИРАНА МОНЕТАРНИЦА

Медно монетосечене

1. Тип I

Лице: Кръгов надпис ДЕС СВТ.

Допоясна фигура на деспота, насреща, със стема без висулки, маниакион и дивитисион; в д. си ръка държи меч, опрян на рамо, а в л. - изправен щит; върху щита е изобразен кръст.

Опако: Светец прав, насреща, с нимб, туника и вдигнати за молитва ръце.

2 екз.; 1,76 г., 20 мм; 0,60 г, 19 мм /орязана/.

Таб. XXVIII$_1$ и Таб.10$_1$

Заб.: Орязаният екземпляр е препечатан върху монета на Константин Асен, вероятно върху тип IV.

2. Тип II

Лице: Надписът и описанието както при тип I

Опако: Бюст на светец /св. Димитър/, прав, насреща, с нимб и туника. Върху някои екземпляри, намерени на други места, св. Димитър държи в лявата си ръка кръст пред гърди.

2 екз.; 2,70, 2,10 г; 25-25 мм.

Таб. XXVIII$^{2-}{}_3$ и Таб.10$_2$

ЛИТЕРАТУРА:

1. П. Ников. Българо-унгарски отношения от 1257 до 1277 г. - Сп. БАН, 1920, XII, с.114; Гръцки извори за българската история... X, с.152.
2. П. Ников. Цит. съч., с.108 и 117.
3. В. Златарски. История на българската държава...III, с.499
4. П. Ников. Цит. съч., с.124-131; 136-137.
5. Гръцки извори за българската история...X, с.152.
6. К. Дочев. Монетосеченето на деспот Яков Светослав. - Нумизматика, 1980, 1, с.3-8; В. Пенчев. Опит за уточняване датировката на монетосеченията на Мицо и Яков Светослав... с.22-23.
7. М. Станчева. С. Станчев. Боянският поменик, С., 1963, с.28.

4. ГЕОРГИ I ТЕРТЕР /1280-1292/

А. Сребърно монетосечене.

Засега към монетосеченето на Георги I Тертер се отнася само един тип сребърни монети. Това са първите български сребърни издания с плоски ядра. До неговото управление са сечени само корубести монети. В сюжетно отношение сребърните монети на Георги Тертер имат твърде голяма прилика с венецианските грошове. Различията са в двата кръгови надписа "Г Е W Р Г Н Е", заместили имената на венецианския дож и на св. Марко, но върху тях е запазена титлата "DUX", която е необичайна за българската и византийска монетна титулатура.[1] Съпоставени със сребърните монети на следващите български царе /на Теодор Светослав, Михаил Шишман Асен, Иван Александър/ изданията на Георги Тертер се отличават очебийно от тях по своя стил и сюжетна трактовка. Различен е и гравьорският маниер, който не е характерен за търновските моneторезачи. По начина на изработка това издание до известна степен се доближава до сребърните монети на Михаил Шишман Асен, сечени в нелокализирани монетарници в Северозападна България или в Сърбия.[2] Предвид тези характерни отличителности може определено да се твърди, че сребърните монети на Георги I Тертер не са сечени в Търново. Екземплярите от това издание, макар и малко на брой, насочват към разпространение в Западна България. От всичко 14 известни монети 1 екз. произхожда от съкровището от с. Тишевица, Врачанско; 8 екз. са притежание на НИМ и АИМ, София.[3] За една монета на Георги Тертер е отбелязано, че е намерена заедно с имитация на венециански грош, в близост до град Сплит /Хърватско/.[4] Друга монета произхожда от колективна находка, намерена в Гостивар, Западна Македония.[5] Единственият екземпляр от Търново е намерен на Царевец, Южен склон. Това е препечатка върху монета от типа на венецианския или сръбския грош. Екземплярът е твърде лек /1,35 г/, докато средното тегло на останалите монети на Георги Тертер е около 1,70 г.[6] Възможно е матрицата от типа на Георги Тертер да е нанесена върху имитация на венециански грош, тъй като такива имитации имат подобно тегло и са произвеждани масово в края на XIII и началото на XIII в, предимно в Сърбия и Дубровник.[7]

Другата отличителност на сребърните монети на Георги Тертер е изписаната титла "DUX" между фигурите на царя и св. Георги. Тази титла не е изписвана върху нито едно българско или византийско монетно издание преди и след Георги I Тертер. До заемането на търновския трон той е познат с титлите "стратег" и "деспот".[8] След коронацията през 1280 г. Георги I Тертер е споменаван в българските, византийски и латински писмени извори с титлите "цар", "василевс" и "император", което показва, че неговото царско достойнство било познато както във Византия, така и в други държави като Сърбия, Дубровник, Неаполитанското княжество и Венеция.[9] Засега е трудно да се даде някакво приемливо обяснение за странната титла "DUX" върху сребърните монети на Георги I Тертер, но един от вероятните отговори би могъл да се потърси в политическите събития от периода 1280-1282 г., когато българският цар участвал в антивизантийската коалиция. В нея влизали Неаполитанското княжество, Венеция, Сърбия, Дубровник и Епирската държава.[10] Видът на неговите сребърни монети, копиращи венецианските или сръбски грошове, навеждат на мисълта за отсичане на един тип "дипломатическо монетосечене", издадено най-вероятно в Сърбия или Дубровник, не толкова за нуждите на българското парично обръщение, а за поласкаване личността на цар Георги I Тертер.

Б. Медно монетосечене.

Новост за българското монетосечене е изобразяването на съвладетел върху монетните издания. Върху единствения тип медни корубести монети на Георги I Тертер той връчва жезъл с кръст на своя син Теодор Светослав, бъдещият български цар.[11] Тези медни монети били пуснати не само за вътрешния стоково-паричен обмен, но с тях се оповестявало издигането на царския син за съуправител на държавната власт. Отсичането на медните монети на Георги I Тертер може да се датира към периода 1284-1285 г., тъй като от 1280 до 1284 г. Теодор Светослав пребивавал като заложник на Михаил VIII Палеолог в Никея, а след 1285 до 1299/1300 г. той отново бил изпратен от баща си като заложник, но този път в стана на татарския хан Ногай.[12]

Медните монети на Георги I Тертер, за разлика от сребърното му издание, са изработени в традиционния българо-византийски стил, според който ясно проличава маниерът на търновските гравьори. В Търново са открити 39 единични екземпляра, което е най-голямото количество монети на цар Георги I Тертер, намирано у нас. При техния комплексен анализ можа да се установи, че върху всички екземпляри личните имена на двамата владетели са изписани по един и същи начин - Г Е W Р Г Н, в някой случай с разместване на Г и Н, и С В А Т Н. При нито един екземпляр не беше отбелязан надпис ГЕWРГНЕ, както това е направено върху сребърните монети.

Тегловният стандарт на медните монети на Георги I Тертер е в границите на 1,80-1,90 г, който е близък с теглото на медните издания на Константин Асен от типове IV и V. Явно, медните монети на Георги I Тертер се оказали с по-висока стойност, спрямо реалния курс на медта по това време и затова голяма част от тях били допълнително орязани. Такива орязани монети са 14 екз. Теглото им е 1,0-1,10 г толкова, колкото теглото на последната емисия от монетосеченето на Константин Асен /тип VI/. Всред намерените в Търново медни монети на Георги I Тертер се откриха само 5 двойки еднакви лицеви и 1 опъкова матрица. Това предполага количество от приблизително 150-200 хиляди екземпляра.

КАТАЛОГ

ГЕОРГИ I ТЕРТЕР /1280-1292/

ТЪРНОВО

Сребърно монетосечене

1. Лице: ГЕWРГНЕ D ГЕWРГН
U
X

Царят /вляво/ и св. Георги /вдясно/ прави, насреща, държат знаме с дълга дръжка. Царят е гологлав, с дълги коси, брада и мустаци, дивитисион и хламида; в л. си ръка държи анексикакия. Светецът е с брада, мустаци, нимб, туника и мантия; в д. си ръка държи евангелие.

Опако: $\overline{IC}$ $\overline{XC}$

Христос с брада, нимб, туника и колобион, седнал на трон с високо облегало; върху коленете си държи евангелие.

Плоско ядро; 1,35г; 19--20 мм.

Таб.10$_3$.

Медно монетосечене

2. Лице: ГЕWГРН СВАТН

Цар Георги Тертер /вляво/ и синът му Теодор Светослав /вдясно/ прави, насреща, държат помежду си кръст с дълга дръжка. Дясната ръка на царя, съответно лявата на Теодор Светослав, са положени върху гърдите. Двамата царе са представени със стеми, дивитисиони и лороси.

Опако: $\overline{IC}$ $\overline{XC}$.

Христос с брада, голям кръстат нимб, туника и колобион, седнал на трон без облегало.

Таб. XXV$_3$ и Таб.10$_4$.

ЛИТЕРАТУРА:

1 Н. Мушмов. Монетите и печатите...с.86; В. Пенчев. Сребърното монетосечене на цар Георги I Тертер /1280-1292/. Системата на тегловния и бройния стандарти при сребърните български монетосечения през XVVV-XIV в. - Нумизматика, 1983, 1, с.22-29.

2 В. Пенчев. Колективна находка /XIV в./ от с. Типевица, Врачански окръг. - Нумизматика, 1983, 3, с.40-41.

3 В. Пенчев. Сребърното монетосечене на цар Георги I Тертер...с.28-29.

4 Н. Мушмов. Сребърни монети на Асен II и Георги I Тертер. - ИБАИ, 1921-1922, св.II, с.178-179.

5 D.M.Metcalf. Coinage in the Balkans (820--1355), Thessaloniki, 1965, p.212.

6 В. Пенчев. Сребърно монетосечене на цар Георги I Тертер---с.28-29.

7 С. Авдев. Имитации на венециански грошове от България. - Нумизматика, 1982, 1, с.19-26.

8 Й. Андреев. Отношенията между България и Неаполитанското кралство през втората половина на XIII в. - Ист. пр., 1978, 4, с.73.

9 Гръцки извори за българската история...X, с.180-181; с.183, 179-180; Й. Андреев. Цит. съч., с.73; В. Златарски. История на българската държава...III, с.525-528.

10 Й. Андреев. Цит. съч., с.73.

11 Н. Мушмов. Монетите и печатите...с.92-93.

12 Т. Герасимов. Медни монети на Георги I Тертер и сина му Теодор Светослав. - ИИД, XIV-XV, 1937, с.111-112.

V. МОНЕТОСЕЧЕНЕ В ТЪРНОВО ОТ ПЕРИОДА 1300-1393 Г.

1. ТЕОДОР СВЕТОСЛАВ /1300-1321/

А. Сребърно монетосечене.

Нов момент в монетосеченето на столичния Търнов се отбелязва при управлението на цар Теодор Светослав. При този владетел се поставя началото на интензивно производство на плоски сребърни монети, продължено от почти всички следващи търновски царе. Досега е познат само един тип сребърни монети с името на Теодор Светослав.[1] Те се отличават с оригинална и красива изработка, носеща маниера на търновските гравьори.

В Търново са намерени общо 35 сребърни екземпляра /9 единични и 26 от 3 колективни находки/. Данните от стиловия и метрологичен анализ, сравнени с предложената от В. Пенчев класификация показват, че монетите от Търново се свеждат до две основни стилови групи.[2] Първата група се отличава с елегантен стил, грижлив рисунък на изображенията, точно центрирани печати, с ясни и четливи надписи на царското име. Тяхното средно тегло е в границите на 1,60 г. Втората група монети е характерна с по-небрежна изработка, неправилни ядра и разкривени надписи. При всички екземпляри е изпусната буквата А в етнонима "БЛЪГАРОМЪ", а теглото им е около 1,50 г. Нормално е да се допусне, че екземплярите от първата група са отсечени в началните години от управлението на Теодор Светослав, не само според по-високото си тегло и добрата изработка, но те носят белези на по-голяма износеност. В допълнение може да се посочи, че 2 екземпляра от тази група са вторично орязани.

От анализа на наличните монети от Търново не можаха да се установят еднакви двойки матрици. Не се отбелязаха допълнителни знаци или символи, каквито са регистрирани върху някои други екземпляри на Теодор Светослав.[3]

Б. Медно монетосечене.

Върху единствения тип медни корубести монети Теодор Светослав е изобразен като триумфиращ конник[4], традиция, поставена от цар Константин Асен. Според монетите от Търново /общо 56 екз.: се установи, че медното монетосечене на Теодор Светослав може да се групира в два варианта. Екземплярите от първия вариант /43 екз./ се отличават с опростена изработка, най-вече при представяне на царя и коня. Теодор Светослав е изобразен с къса, подстригана клиновидна брада и увиснали мустаци, както върху сребърните монети. Върху втория вариант /13 екз./ изображенията на царя и коня са работени от умели гравьорски ръце. Царят е представен с буззесто лице и с раздвоена брада подобно на монетното изображение на неговия съвременник Андроник II Палеолог. Конят е представен с анатомически подробности. Лоросният край на царя е спуснат ниско, почти до копитата на коня. Средното тегло на двете вариантни групи е съответно 1,45 и 1,15 г.

Отсичането на медните монети на Теодор Светослав и то на вар. А, може приблизително да се датира към първите години от неговото управление. Самото изображение върху лицевата страна подсказва вероятния повод за тяхното издаване. След заемането на търновския престол българският цар предприел активни военни действия срещу Византия. Неговата цел била да освободи редица български области в Източна Тракия, окупирани по време на неговото заложничество. През 1304 г. Теодор Светослав нанесъл пълен разгром на византийската армия при Скафида и Виза, с което голяма част от крепостите и селищата по Черноморието и Странджа били възвърнати за България.[5] Вероятно в чест на този военен успех били отсечени първите медни монети на Теодор Светослав, върху които царят по традиция бил представен като триумфиращ конник-победител. Наличието на екземпляри с по-ниско тегло, по-малък размер и с друг маниер на изработка, свидетелства, макар и косвено, че този тип медни монети е издаван и през останалата част от управлението на Теодор Светослав.

КАТАЛОГ:

ТЕОДОР СВЕТОСЛАВ /1300-1322/

ТЪРНОВО

Сребърно монетосечене

Лице: СВАСЛАВ $\overline{\text{ЧР}}$ БЛГАРМ.

Царят прав, насреща, с дълга разклонена брада, увиснали мустаци, стъпил върху овален субпендион. На главата си носи корона, в средата с два големи скъпоценни камъка и пендулии във вид на кръст; в д. си ръка държи скиптър с кръст, с къса дръжка, а л. е положена върху гърдите. Облечен е с дивитисон, лорос и хламида.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.

Христос с брада, кръстат нимб, туника и колобион, седнал на трон без облегало; д. му ръка е издигната за благословия, а в л. държи евангелие. Рамената на трона са украсени с по един тривърх орнамент. Таб. XXIX$_{1-2}$ и Таб.10$_{5-6}$

Медно монетосечене.

Вар. А

Лице: ДР $\overline{\text{ЧР}}$
ΘЕО

Царят на кон в ход надясно, със стема с голям скъпоценен камък в средата, бисерни висулки във вид на кръст, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи кръст, опрян на рамо, а в л. - юздите на коня. Царят е представен с разширена в долната си част клиновидна брада и мустаци.

Опако: Голям равнораменен кръст, украсен по ъглите с малки кръгчета.
Таб. XXIX$_3$ и Таб.10$_7$

Вар. Б

Лице: ΘЕО $\overline{\text{ЧР}}$

Както вар. А, но царят е представен с двойна брада; висулките на стемата са оформени от три вертикално подредени бисера; лоросният край е спуснат ниско до копитата на коня.

Опако: Голям равнораменен кръст, украсен по ъглите с малки кръгчета; в центъра му е представено малко кръгче.
Таб. XXIX$_4$ и Таб.10$_8$.

ЛИТЕРАТУРА:

1 Н. Мушмов. Монетите и печатите на българските царе... с.89.

2 В. Пенчев. Колективна находка от сребърни монети на цар Теодор Светослав. - Нумизматика, 1982, 1 с.4-6.

3 Т. Герасимов. Няколко неиздадени български монети. - ГНМ, 1932/34, с.226.

4 Н. Мушмов. Цит. съч., с.91. Н Мушмов погрешно е отдал още един тип медни монети към монетосеченето на Теодор Светослав. Това всъщност е екземпляр от т.нар. "латински имитации", тип S, голям модул. По-подробно за тази корекция вж: К. Дочев. Иконографски и хронологични уточнения за няколко български монетосечения от XIV в. - Нумизматика, 1989, 1, с.16-18.

5 Гръцки извори за българската история...X, с.204-205.

2. МИХАИЛ III ШИШМАН АСЕН /1323-1330/

А. Сребърно монетосечене

До преди известно време към Михаил Шишман се отнасяха само един тип плоски сребърни монети, върху които царят по традиция е представен като триумфиращ конник.[1] Проучването на колективната находка от с. Тишевица, Врачанско, открита през 1978 г., даде възможност към монетосеченето на този български владетел да се добавят още 4 типа сребърни монети.[2] Два от тях, с имената на Михаил Асен и на Михаил Асен с царица Ирина, дотогава се определяха като издания от управлението на царица Ирина, третата жена на Иван Асен II, и на нейния син Михаил II Асен /1246-1256/.[3] Според стиловите си белези, сюжетна трактовка и тегловен стандарт, монетите от двата основни типа /"царят със св. Георги" и "царят с царица Ирина"/ бяха определени като издания на все още нелокализирани монетарници в Северозападна България.[4] Екземпляри от тези сребърни монетосечения на Михаил Шишман Асен не са открити в Търново, което е едно косвено доказателство, че те не са изработвани в търновската монетарница.

Като столично издание може със сигурност да се определят сребърните монети от типа "царят-конник". Тези монети на Михаил Шишман, по начин на гравиране, са твърде сходни с медните монети на Теодор Светослав, вар. Б, и вероятно са работени от едни и същи гравьорски ръце. В Търново са намерени само 4 екземпляра от типа "царят-конник". Според данните от проучването на други единични и колективни находки с монети на Михаил Шишман е видно, че тегловният стандарт на неговото сребърно монетосечене е в границите на 1,60 г., тегло, което било възприето и поддържано в търновската монетарница от началото на XIV в. до около 1340-1345 г.

Б. Медно монетосечене

Понастоящем от Михаил III Шишман Асен са познати четири типа медни монети.[5] Първите три типа - "царят-конник", "царят със сина си Иван Стефан" и "кръст /монограм на името "Шишман" - носят белезите на гравьорите от търновската монетарница. Четвъртият тип /"царят прав/ бюст на Христос Пантократор"/ е отличителен с малко по-друга изработка /едри изображения, несръчна гравировка, точков рисунък/, според която може да се допусне, че това издание е отсечено в друга монетарница, най-вероятно в Червен.[6]

Както сребърните, така и медните монетосечения на Михаил Шишман са произвеждани в сравнително малки количества. Поради това в паричното обръщение на Търново продължили да се използват медните стамини на Палеолозите и билоновите торнезета на Епирската държава.

КАТАЛОГ

МИХАИЛ III ШИШМАН АСЕН /1323-1330/

ТЪРНОВО

Сребърно монетосечене

1. Тип I

Лице: М̄Х Ч̄Р̄Ь̄

Царят на кон в ход надясно, със стема, маниакион, дивитисон и лорос; в д. си ръка държи кръст с къса дръжка, а в л. - юздите на коня.

Опако: ĪC̄ X̄C̄.

Христос с брада, кръстат нимб, туника и колобион, седнал на трон с високо облегало; д. му ръка е издигната встрани за благословия, а в л. държи евангелие.

Таб. XXX$_1$ и Таб.10$_9$.

Медно монетосечене

2. Тип I /царят със сина си Иван Стефан/

Лице: ИИАWI МХАНЛ.

Царят /вдясно/ и сина му Иван Стефан /вляво/ прави, насреща, държат помежду си кръст с дълга дръжка. Двамата царе са със стеми, дивитисони и лороси.

Опако: Голям монограм на името Шишман.

Таб. XXX$_2$ и Таб.10$_{10}$.

3. Тип II

Лице: Голям монограм на името Шишман; от двете му страни по една шестолъчна звезда.

Опако: Кръст с второ напречно рамо в долната му част; от двете страни по една шестолъчна звезда.

Таб. XXX$_3$ и Таб.10$_{11}$.

ЛИТЕРАТУРА:

1 Н. Мушмов. Монетите и печатите...с.94-96.

2 В. Пенчев. Колективна находка /XIV в./ от с. Тишевица, Врачански окръг. - Нумизматика, 1983, 2, с.15-31.

3 Н. Мушмов. Монетите и печатите... с.71-73; Т. Герасимов. Нови монети на цар Михаил Асен - ИБИД, XVI/XVII, 1940, с.84-90.

4 В. Пенчев. Цит. съч., с.37-39.

5 Н. Мушмов. Цит. съч., с.96-103. За по-късните корекции вж.: Т. Герасимов. Няколко неиздадени български монети. - ГНМ, VI, 1936, с.237-241; Н. Мушмов. Срацимирови монети с двуглав орел. - Византинославика, VI, 1934/35, с.213-218; В. Пенчев. Цит. съч., с.43, бележ.49; М. Станков. Нови типове монети на цар Михаил Шишман /1323-1330/ и на цар Иван Александър /1331-1371/. - Нумизматика, 1983, 3, с.19-20.

6 М. Станков. Цит.съч., с.23-24.

ИВАН АЛЕКСАНДЪР /1331-1371/

А. Сребърно монетосечене.

Известни са два типа сребърни плоски монети на цар Иван Александър. Върху единият царят е представен сам, а върху другия - със сина си Михаил Асен.[1] До неотдавна се възприемаше хронологията, дадена от Н.Мушмов, според която първите сребърни монети на Иван Александър са от типа "царят с Михаил Асен", а тези от типа "царят сам" били сечени след смъртта на царския син /1355 г./[2] При комплексното проучване на единичните и колективни находки с такива монети стана известно, че издаването на типа "царят сам" започнало още в първите години от управлението на Иван Александър.[3] Важни доказателства за това датиране се оказаха препечатаните екземпляри от типа "царят сам" върху сребърни монети на Михаил III Шишман Асен /"царят конник"/, сечени в Търново.[4] Тегловният стандарт на монетите от типа "царят сам" е около 1,60-1,65 г., което показва, че това издание следва и запазва стандарта на сребърните емисии на Георги I Тертер, Теодор Светослав и на Михаил Шишман. От друга страна, надписите върху самите монети подсказват повода за тяхното отсичане. На тях Иван Александър е титулован "цар българом и гръком", т.е. те са издадени непосредствено след битката при Русокастро през лятото на 1332 г., когато българският цар нанесъл пълно поражение на византийския император АндроникIII Палеолог.[5]

От типа "царят сам" в Търново са намерени 5 екз. Един от тях е препечатан върху сребърна монета на Михаил Шишман /"царят конник"/. Това препечатване свидетелства, че в първите години от управлението на цар Иван Александър имало недостиг на сребро и се наложило използването на по-стари сребърни монети.

Вторият тип сребърни монети е най-масовото българско сребърно монетосечене. Върху него са представени цар Иван Александър и най-големият му син от първия му брак Михаил Асен /Таб.XXXII/. Досега от България са известни над 50 колективни находки, съдържащи 6 500 сребърни монети от този тип.[6] Само в Търново са намерени 1029 екз. /141 единични и 889 от 4 колективни находки/. Анализът на многобройните търновски монети, съобразен с данните от проучените находки от други места, даде възможност да се изяснят и уточнят някои въпроси относно номинала на това сребърно издание, организацията на търновската монетарница, както и да се изгради една относителна хронология на отделните монетни емисии, белязани със съответни отличителности.

В Търново са открити 4 колективни находки със сребърни монети на Иван Александър с Михаил Асен. Едната от тях, която е втора по количество от известните /791 екз./, е намерена в едно от приземните помещения на Двореца на Царевец. /Обр.3/. Тя изцяло се състои от сребърни монети от типа "Иван Александър с Михаил Асен". С изключение на 2 екз., на всички останали монети върху лицевата и опакованата страна е гравиран обърнат монограм на титлата "ЦАРЬ"/Ѱ/. Според съкращенията на епитета "благоверен", изписан вляво от фигурата на Иван Александър, монетите се обособяват в две основни групи - със сложен и с обикновен монограм /Таб. XXXII/. Екземплярите със сложен монограм се отличават с много добра изработка, точно центрирани печати и средно тегло между 1,55 - 1,60 г., размер 19-20 мм. Монограмът на Михаил Асен е в четири основни варианта. Средното тегло на втората група, чиито екземпляри имат един и същи съкратен монограм на епитета "благоверен", е между 1,45 - 1,55 г. Те се отличават с опростена изработка и неоформени ядра с размер 20-21мм.[7]

Средното тегло на екземплярите от колективната находка "Двореца" е в границите на 1,45 - 1,60 г. и отразява понижението на тегловния стандарт на монетите от типа "Иван Александър с Михаил Асен" за периода от 1337-1350 г.

Втората колективна находка е намерена на Северозападния склон на Царевец в руините на голяма жилищна сграда /Обр.3/. Тя съдържа 10 сребърни монети на Иван Александър с Михаил Асен, 35 билонови и 1 медни монети на Иван Шишман. Съставът на малката находка показва, че тя е укрита или изгубена в началото на 70-те години на XIV в. при управлението на Иван Шишман. Средното тегло на сребърните екземпляри е 1,10 г., размер 18-19 мм. Всички монети имат нормално изписан монограм на титлата "ЦАРЬ" /Ѱ/, но върху някои от тях той е заменен със звездички.

Третата колективна находка съдържа 20 сребърни монети на Иван Александър и Михаил Асен. Тя е намерена в подножието на хълма "Трапезица". Върху запазените екземпляри монограмът на титлата "ЦАРЬ" е нормално изписан, а тяхното средно тегло и размер е 1,0 г. 18см.

Анализът на трите колективни находки показва, че нормалният монограм на титлата "ЦАРЬ" /Ѱ/ фиксира доста по-леки и съответно по-късно отсечени тегловни емисии. Това добре се отбелязва и при единичните находки от Търново. От общо 141 единични монети 86 екз. имат обърнат монограм на титлата "ЦАРЬ" / Ѱ /, средно тегло 1,45 - 1,60г.; 21 екз. с нормален монограм на титлата "ЦАРЬ" /Ѱ/, средно тегло 1,30г.; 9 екз вместо монограми имат по три точки или звездички, средно тегло 0,65 г. и размер 16-18 мм. Същите данни предоставят колективните и единични находки от сребърни монети на Иван Александър с Михаил Асен, намерени в други райони на България или съхранявани в чужбина /СССР, Румъния, Македония, САЩ/.[8] Върху два ниско тегловни екземпляра /0,87 и 0,72 г., диам. 17-19 мм./, копиращи сребърните монети на Иван Александър с Михаил Асен, вместо обичайните монограми на царя и на неговия син, е гравиран монограм на Иван Шишман. Върху обратната страна монограмите също са заменени с групички от по три точки.[9] Известни са екземпляри от типа "Иван Александър с Михаил Асен" с тегло 0,50 г. и без надписи, които са препечатани върху нискотегловни сребърни монети на цар Иван Срацимир. От друга страна, монетите на видинския цар с такъв нисък тегловен стандарт са сечени след 1370 г.[10]

Наличието на монети от типа "Иван Александър с Михаил Асен", предимно с понижено тегло в колективните находки, укрити след 60-те години на XIV в., показва, че това сребърно монетосечене е издавано не само след смъртта на Михаил Асен /+1355 г.?/ и съвместното управление на Иван Александър с Иван Шишман, но и през първото десетилетие на самостоятелното владичество на Иван Шишман. Отсъствието на сребърни монети по-леки от 1,0 - 1,10 г. и размер под 19 мм в находки, укрити или изгубени преди тази дата, потвърждава мнението, че т.нар. "грошове" и "полугрошове" на Иван Александър с Михаил Асен представляват екземпляри от един и същи номинал, но издавани с постепенно намаляващо тегло в продължение на близо 40 години. Подобно тегловно понижение на сребърните монети се наблюдава в Дубровник и Сърбия.[11]

Както сребърните монети на Теодор Светослав, Михаил Шишман Асен и на Иван Александър /тип "царят сам"/ са сечени по системата "alpezo", така и изданието от типа "Иван Александър с Михаил Асен"е произвеждано по същата система - отсичане на определено количество монети от определена тегловна единица по дадено теоретическо тегло за всяка монета, без да се следи стриктно теглото на отделните екземпляри да отговарят на приетото теоретично тегло.[12]

Колективната находка от Двореца, съставена изцяло от сребърни монети на Иван Александър с Михаил Асен, дава известни косвени данни за организацията на монетното производство в Търново. Екземплярите от групата със сложен монограм на епитета "благоверен" и обърната титла "ЦАРЬ", освен с високото си тегло, се отличават с много добра изработка. Това са монети от първата емисия на сребърното монетосечене на Иван Александър с Михаил Асен, отсечени около 1337 г., по случай предстоящата сватба на царския син с Мария-Ирина, дъщеря на византийския император Андроник III Палеолог.[13] Тези монети били сечени до около началото на 40-те години като след тази дата започнало производството на екземпляри от нова емисия, най-масовата. Отличителното за нея е изписването на обърнат монограм на титлата "ЦАРЬ", а епитетът "благоверен" се състои само от буквите "ББ" /Таб. XXXII/.

Според данните от колективните и единични находки е видно, че от средата на 50-те години производството на сребърни монети чувствително намаляло. Характерните белези за емисиите, сечени след смъртта на Михаил Асен, са нормалният монограм на титлата "ЦАРЬ" /Ψ/, а епитетът "благоверен" е изписван с две букви "ББ" или само с "Б". Наред с ограниченото издаване на сребърни монети се понижавало и тяхното тегло. Това се дължало на редица политически и икономически причини - откъсване на областите, от които се добивало сребро в резултат на турските нашествия и сръбската окупация като Родопите, районите около Велбъдж, Кратово, Ново бърдо и др.; временното завладяване на Видинското царство от унгарците, постоянните раздори с Византия; големите парични разходи около войната с Амадей Савойски за освобождаването на пленения цар Иван Страцимир.

Отличителното за емисиите, сечени през 60-те години и в началото на управлението на цар Иван Шишман, е тяхното твърде ниско тегло и малки размери /0,50 - 0,80 г. и диам. 15-17 мм/. Гравираните монограми могат да се определят като подражателни, а в повечето случаи те са заменени с групички от по три точки или звездички.

При комплексния анализ на сребърните монети на Иван Александър с Михаил Асен, намерени в Търново, бяха направени опити за сравняване на двойките печати, с които те са били отсечени. Така например, от прегледаните 790 екземпляра се установиха само 1 двойка лицеви и 4 двойки еднакви опъкови матрици при монетите от Първа хронологична фаза; 5 двойки лицеви и 6 двойки опъкови матрици при Втора хронологична фаза. Подобно съотношение е отбелязано при проучването на други колективни и единични находки със сребърни монети на Иван Александър с Михаил Асен. В колективната находка от с. Арчар от 304 екз. са установени 6 лицеви и 14 еднакви опъкови матрици.[14] Тези все още непълни и оскъдни данни подсказват за няколко милиона сребърни монети, произведени в монетарницата на Търново за периода 1337-1355 г.

КАТАЛОГ

ИВАН АЛЕКСАНДЪР /1331 - 1371/

ТЪРНОВО

Сребърно монетосечене.

1. Тип I.

Лице: Царят прав, насреща, със стема, бисерна яка, дивитисион, лорос и хламида; в д. си ръка държи кръст с дълга дръжка, а в л. кълбо с кръст. Вдясно от него шестолъчна звезда, под нея монограм от буквите АЛЕ; под него монограм от буквите БЛ /ГАРОМ/. Вляво от фигурата на царя монограм на титлата "ЦАРЬ" и монограм от буквите ГРМ /ГРЪКОМ/

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.

Христос с брада, нимб, туника и колобион, седнал на трон с високо облегало; дясната му ръка е издигната за благословия, а в лявата държи евангелие.

Таб. XXXI $_{1}$. и Таб.11 $_{1}$

Заб.: Един екземпляр е препечатан върху монета на Михаил III Шишман Асен от типа "царят на кон".

2. Тип II - "Иван Александър с Михаил Асен /1337 - 1380/"

Лице: Иван Александър /вляво/ и Михаил Асен /вдясно/ прави, насреща, със стеми, дивитисиони и лороси, държат помежду си знаме с дълга дръжка. Царят държи в д. си ръка кръст с къса дръжка, а престолонаследникът държи същата инсигния в л. си ръка. В лявото поле - монограм на епитета "благоверен", а в дясното - монограм на името "Михаил". Горе, между двамата царе - монограм от буквите АЛЕ и монограм на титлата "ЦАРЬ". Долу, от двете страни на дръжката на знамето - две шестолъчни звезди.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.

Христос с брада, голям кръстат нимб, туника и колобион, седнал на нисък трон без облегало; двете му ръце са вдигнати за благословия. Вляво от него монограм от буквите АЛЕ, а вдясно - монограм на титлата "ЦАРЬ".

Таб. XXXII и Таб.11 $_{2\text{-}6}$.

Б. Медно монетосечене.

Освен интензивно сребърно монетосечене, по време на дългогодишното управление на цар Иван Александър, са издавани в големи количества медни корубести и плоски монети. Досега са познати 14 монетни типа, като 11 от тях имат изображения на царя и членовете на неговото семейство, а 3 са анонимни. Повечето монетни типове на Иван Александър са известни отдавна, предимно от публикациите на С.Любич, Н.Мушмов, съответно коригирани от Т.Герасимов.[15] Понастоящем е съставена от В.Пенчев подробна класификация и хронология за медното монетосечене на цар Иван Александър.[16] Този автор постави за пръв път въпроса за наличието и на други монетарници в българската държава, които са произвеждали медни монети с името на Иван Александър, като тяхното местонахождение се отнася предимно в Североизточна България.

В Търново са намерени общо 518 медни монети, сечени по времето на цар Иван Александър. При тяхното представяне е използвана класификацията на В. Пенчев, която е коригирана и допълнена, съобразно данните от търновските находки.

КАТАЛОГ

ТЪРНОВО

1.Тип I

Лице: Царят прав, насреща със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи кръст с къса дръжка, а в л. - кълбо. В дясното поле монограм от буквите А Л Е; в лявото, горе - монограм на титлата "ЦАРЪ".

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.

Равнораменен кръст с уширени рамене; в долната си част той е украсен с акантови листа, симетрично разположени от двете му страни.

Табл.XXXI $_{2}$ и Табл.11 $_{7}$.

Заб.: Намерени са две препечатки - върху латинска имитация с малък модул, тип А, Константинопол и върху неопределена по тип и произход монета.

Коментар: Това е най-масовият монетен тип на Иван Александър, представящ царят сам. Повечето от монетите се отличават с красива изработка, детайлност при изобразяването на царското облекло, с ясни и четливи монограми. Върху обратната страна раздвоеният кръст също е представен с големи подробности, особено завършекът с акантови листа. Явно този тип е отсечен по повод коронацията на цар Иван Александър през ранната есен на 1331 г.[17] Датировката се подкрепя от наличието на препечатки както върху по-ранни монети, така и от по-късни издания върху разглеждания монетен тип.

2. Тип II

Лице: Царят на кон, в ход надясно, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. юздите на коня. Около царската фигура и коня са изобразени по една групичка от точки във вид на кръст. Много рядко вляво е изписана титлата "ЦАРЪ".

Опако: Голям монограм от буквите А Л Е З.

Табл.XXXI $_{3}$ и Табл.11 $_{8}$.

Заб.: Един екземпляр е препечатан върху неопределена по тип и произход монета.

Коментар: Както своите предшественици, така и цар Иван Александър по традиция е изобразен като триумфиращ победител. Издаването на тези медни скифати може да се отнесе към края на 1332 г., след победата на българския цар над византийския император Андроник Палеолог в битката при Русокастро. Поради възпоменателния си характер били отсечени малко монети и затова този тип се среща днес сравнително рядко.

3. Тип III /Иван Александър с Михаил Асен/

Лице: М IW
А А
ЧР ЧР

Иван Александър / вдясно/ и Михаил Асен / вляво/, със стеми, дивитисиони и лороси, държат помежду си лабарум с дълга дръжка. Д. ръка на царя, и съответно л. ръка на по-младия цар, са положени върху гърдите им.

Опако: Т Р
NB

Схематичен модел на град Търново, представен като крепост с три кули и засводена порта.

Табл.XXXIII$_{1}$ и Табл.11$_{9-10}$.

Заб. Открити са три препечатки - една върху римски антониниан от началото на III век; върху монета на Иван Александър /тип I/ и върху стамина на Андроник III Палеолог /Солун/.

Коментар: Както с издаването на сребърните монети, така и с отсичането на медните скифати, се пропагандирало обявяването на царския син за съуправител и престолонаследник на цар Иван Александър. С пускането на двата вида монети се издигал авторитета на младия цар във връзка с предстоящата сватба с Мария-Ирина, дъщеря на византийския император Андроник III Палеолог. Това бил твърде нужен дипломатически брак за българската държава, за чието осъществяване Иван Александър положил усърдно старание. Сватбата между Михаил Асен и Мария -Ирина станала в края на 1338 или началото на 1339г.,[18] така че отсичането на медните и сребърни монети може да се отнесе към 1337 или 1338 г. Като подвариант могат да се определят екземплярите, върху които имената на двамата царе са заменени с монограми. В Търново са намерени два екземпляра, които имат плоски ядра. /Табл.XXXIII$_{2}$, Табл.11$_{11}$/.

4. Тип IV /Иван Александър с Теодора II/

Вариант А, Лице: Около фигурата на царя - монограм от буквите А Л Е, под него - титлата ЧР. Около фигурата на царицата буквите О Ѳ О. Царят /вляво/ и царицата /вдясно/ държат помежду си двоен кръст с дълга дръжка, която е с три разклонения в долната си част. Царят е с ниска корона, с висулки, дивитисион и лорос, в д. си ръка държи кръст с къса дръжка. Царицата е с тривърха корона, туника и широка мантия; в л. си ръка държи жезъл, украсен на върха с три топченца.

Опако: Голям монограм от буквите А Л Е и монограм на титлата ЧР.

Табл. XXXIV$_{1}$ и Табл.12$_{1}$

Вариант Б, Лице: Около фигурата на царя I W, под него монограм от буквите А Л Е и монограм на титлата ЧР. Вдясно от фигурата на царицата - Ѳ Е О, по-долу монограм на титлата "ЦАРИЦА", съставен от буквите Ч Р А. Царят и царицата са представени с облекло и инсигнии, както при вар.А, но държат единичен кръст.

Опако: Както при вариант А.

Таб.XXXIV$_{2}$ и Таб.12$_{2}$.

Вариант В, Лице: Много рядко изписване на монограма А Л Е и буквата О. Царят и царицата са представени с дивитисиони и лороси, държат помежду си единичен кръст. Няма уточнено място на царя и царицата. Царят е представян вдясно или вляво, като това се отнася и за царицата.

Опако: Както при вариант А

Таб.XXXIV$_{3}$ и Таб.12$_{3-4}$.

Коментар: Статистическите данни не само от Търново, но и от други средновековни градове и селища показват, че тези медни монети са сечени в най-големи количества при управлението на цар Иван Александър. Първоначално това медно монетосечение било замислено за популяризиране на новия брак на Иван Александър със съпруга юдейка, приела християнството. За да се покаже лоялността на царицата към новата вяра бил използван подходящ сюжет. Върху монетите Иван Александър и Теодора II са представени като равноапостолните Св. Св. Константин и Елена, защитници и разпространители на Христовата вяра. Относно годината на състоялата се сватба съществуват разногласия, но това събитие се датира най-късно към 1348 г.[19] Явно екземплярите от вариант А и вариант Б са отсечени през 1348 или 1349 г., тъй като върху тях е проявено старание от граверите ясно и точно да изпишат името и титлата на новопосветената царица. Третият вариант е издаван до 1371 г. предимно за нуждите на паричния обмен. Както при сребърните, така и при медните монетосечения на Иван Александър се отбелязва влошаване не само на изработката, но и намаляването на теглото и размера. За някои екземпляри от вариант В, характерни с лошата си изработка, има мнение, че те са работени извън Търново, вероятно в Червен.[20] Трябва да отбележа, че за тези монети с влошено качество няма все още точни и ясни критерии, според които могат да се определят столичните и провинциални издания, ако в действителност е имало такива. Публикуваният нумизматичен материал от Червенската цитадела дава представа, че намерените там монети на Иван Александър с Теодора II са около 15 екземпляра,[21] количество, което не подсказва за интензивно монетно производство. Наличието на медни монети с груба изработка и без предаване на някои характерни детайли на царските фигури може да се обясни, от една страна, с цялостното влошаване на монетното производство в Търновската монетарница монетни издания могат да се окажат имитативни неофициални монетосечения, пускани от 70-те до 90-те години на XIV век.

НЕЛОКАЛИЗИРАНИ МОНЕТАРНИЦИ

Като аргументи за наличието на извънстолично производство на медни монети по времето на Иван Александър се представят стиловите различия и гравьорският маниер при отделните монетни типове. В подкрепа на тази идея е посочено местонамирането на дискусионните медни монети на Иван Александър в определени райони на Североизточна България. За някои от предполагаемите извънстолични издания все още няма достатъчно убедителни статистически и топографски данни. В посочените градове - монетарници /Червен, Шумен и др./ определените като тяхно производство монетни типове въобще не се срещат или оттам са известни само по няколко екземпляра. Тогава възниква въпросът дали беглите статистически и топографски данни трябва да се вземат като основен аргумент за съществуването на монетарници извън Търново. Ако се допусне, че разкриването на други монетарници било наложено от нуждите на паричното обръщение от медни монети, то това логично предположение не се подкрепя от статистическите данни. Монетните типове, определяни като извънстолични издания, се откриват в извънредно малки количества , което означава, че на тях едва ли се е разчитало да задоволяват потребностите на паричния обмен. От друга страна, съществуващите стилови различия, които се наблюдават в изработката на многобройните монетни типове и варианти от медните монетосечения на Иван Александър подсказват, макар и косвено, за допускане на провинциално монетно производство.

Понастоящем като провинциални издания се определят 7 монетни типа. Сред търновските находки някои от тях са представяни с по един или два екземпляра, което донякъде подкрепя провинциалния им произход, а други са намерени в количества, близки до явните столични монетни типове.

1. Тип I /Червен?/

Лице: Без надпис. Царят прав, насреща, със стема, маниакион, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст, с къса дръжка, а в л. - кълбо.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$
Равнораменен кръст, украсен в долната си част с акантови листа.
Таб.XXXV$_1$ и Таб.12$_5$.

2. Тип II /Червен?/

Лице: Без надпис. Допоясна фигура на царя, прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи кръст с къса дръжка, а л. е положена върху пояса.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$
Равнораменен кръст, украсен в долната си част с акантови листа. Върху някои екземпляри надписът IC XC е заменен с три точки в триъгълник.
Таб.XXXV$_2$ и Таб.12$_6$.

Коментар: Тези два монетни типа почти напълно копират столичното издание от тип I /Таб.XXXI$_2$/. Различията между тях са в опростения стил, зрънчестия рисунък и липсата на традиционните монограми на името "Александър" и титлата "ЦАРЪ". Относно датировката може да се каже, че те са сечени паралелно с тип I/Търново/ или малко по-късно - към края на 40-те или началото на 50-те години на XIV в.

3. Тип III /Червен?/

Лице: Царят прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи кръст с къса дръжка, а в л. - кълбо с кръст. Вляво от царя - монограм от буквите А Л Е.

Опако: Голям монограм от буквите А Л Е З.
Таб.XXXV$_3$ и Таб.12$_7$.

4. Тип IV /Шумен?/

Лице: Царят прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи кръст с къса дръжка, а в л. кълбо с кръст. Вляво от царската фигура - монограм на титлата "ЦАРЪ", вдясно - монограм от буквите А Л Е в негативна форма.

Опако: IC XC
И К в негативна форма.
Равнораменен кръст с уширени краища.
Таб.XXXV$_4$ и Таб.12$_8$.

Коментар: Това монетно издание е твърде рядко срещано. Отличителното за монетите от тип IV е, че те имат малки размери /16-18 мм/ и ниско тегло - 0,50-0,60 гр. Фигурата на царя е предадена с няколко щрихи, но монограмите са изписани сравнително четливо. Независимо от привидната сюжетна прилика на тези медни монети със сребърното издание на Иван Александър от типа "царят сам", грубата и несръчна изработка, както и понижения теглови и модулен стандарт, дават датировка към 60-те години на XIV в.

5. Тип V /Червен?/

Лице: Допоясна фигура на царя, с брада, мустаци, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи кръст с къса дръжка, а в л. - кълбо с кръст.

Опако: В много редки случаи е представен монограм от буквите А Л Е и монограм на титлата "ЦАРЪ".

Таб.XXXV$_5$

6. Тип VI /Иван Александър и Михаил Асен, Червен?/

Лице: Иван Александър /вляво/ и Михаил Асен /вдясно/, прави, насреща, държат помежду си знаме с дълга дръжка. Двамата царе са представени с ниски стеми, дивитисиони и лороси, държат по един кръст с къса дръжка. В дясното поле монограм от буквите МХ.

Опако: Монограм от буквите А Л Е и монограм на титлата "ЦАРЪ".

Таб.XXXIII$_3$ и Таб.11$_{12}$

Коментар: Малкото известни екземпляри от този тип не дават възможност да се каже нещо по-конкретно за мястото на отсичане, както и за датировката на този тип. Изображенията са твърде схематични, като по стил и маниер на изработка твърде много наподобяват по-късните емисии от типа "Иван Александър с Теодора II", сечени през 60-те години на XIV в.

В. АНОНИМНО МОНЕТОСЕЧЕНЕ

ТЪРНОВО

1. Тип I

Лице: Без надпис. Архангел Михаил прав, с нимб, къса военна туника, лорос и сагион; в дясната си ръка държи скиптър, украсен на върха с три разклонения, а в лявата - кълбо с кръст.

Опако: $\overline{IC}$ $\overline{XC}$

Христос с брада, кръстат нимб, туника и колобион, седнал на трон без облегало; д. му ръка е вдигната за благословия, а в л. държи евангелие.

Таб.XXXVI$_1$ и Таб.12$_9$.

2. Тип II

Лице: Х М

Архангел Михаил прав, насреща, с нимб, дивитисион и лорос; в дясната си ръка държи меч, опрян на рамо, а в лявата - кълбо с кръст.

Опако: $\overline{IC}$ $\overline{XC}$

Равнораменен кръст, уширен в долната си част. От двете му страни под напречното рамо по една шестолъчна звезда.

Таб. XXXVI$_2$ и Таб.12$_{10}$.

Коментар: Данните от прегледа на единичните и колективни находки, включващи такива монети показват, че тяхното пускане се отнася приблизително към края на 40-те и през 50-те години на XIV в. Двата анонимни типа са отсечени в ограничено количество не толкова за паричното обръщение, а по някакъв специален повод. Чисто религиозният сюжет, представен върху тях, дава известна възможност за допускане на няколко обяснения относно повода на отсичането им. Почитането на архангелите Михаил и Гавраил било твърде широко разпространено в България още от края на IX век и вероятно избирането на този сюжет може да се дължало на преклонението на цар Иван Александър към двата небесни ангела. От друга страна, с изобразяването на архангел Михаил да е търсена символичната връзка между царят - върховен военачалник и архистратига на ангелското войнство Михаил. Свързването на земния владетел с небесния военоначалник е твърде използувана сюжетна тема във византийското монетосечение от XII-XIV в. Познати са различни типове златни, електронови и медни номизми, върху които архангел Михаил коронясва или връчва на императора кръст, меч или друга владетелска инсигния. Особено често архангел Михаил е представян върху монетите на Палеолозите, тъй като той е бил главният семеен покровител на тази стара византийска фамилия. Византийските монети от XII-XIV в., с изобразяване на архангел Михаил, могат да бъдат разглеждани и като възпоменателни издания, отсечени в чест на важни военни победи. По същия повод биха могли да се обяснят и двата монетни типа на Иван Александър, чрез които българският цар е имал желанието да отбележи някой свой важен военен успех. Тук е уместно да посоча, че за разлика от византийските императори, българските царе от XIII - XIV век давали изява на своите военни победи по твърде своеобразен начин. Така например, Иван Асен II отсякъл златни и медни монети в чест на победата над Теодор Комнин. Върху тях св.Димитър връчва на царя - победител меч или жезъл с многолъчна звезда. От цар Константин Асен насетне почти всички български царе отбелязвали своите военни победи с отсичането на сребърни или медни монети, върху които те са изобразени като триумфиращи конници. По същия начин е представен и цар Иван Александър върху един тип медни монети след победата при Русокастро над Андроник III Палеолог през 1332г. Като се има предвид чисто религиозния сюжет, може да се допусне, че двата анонимни монетни типа са отсечени по повод на някакво важно събитие от религиозно естество, станало през 40-те или 50-те години на XIV век. Към края на 40-те години, по заповед на цар Иван Александър в Търново се провел голям антиеретически църковен събор срещу "хулителите на светите икони и на животворния кръст". През 1359 г. в царския дворец се състоял нов църковен събор, на който били осъдени и наказани юдеите и последователите на други ереси. Според очевидците, съборът нанесъл светла победа над всички еретици.[25] След приключване на събора бил издаден свитък, подписан и подпечатан от цар Иван Александър. Наред с официалния документ е възможно да са били отсечени специални възпоменателни монети, каквито са разглежданите две анонимни издания. С изобразяването върху тях на архангел Михаил, заедно с Христос, е изтъкната победата над всички отстъпници и сквернители на Православието.

3. Тип III

Лице: Без надпис. Двуглав орел с разперени криле, насреща, на всяка глава по една тривърха корона.

Опако: С Х

Равнораменен кръст с уширени краища; в долната му част украсен с акантови листа. От двете му страни, в долните полета, групичка от три точки.

Таб.XXXVI $_3$ и Таб.12 $_{11}$.

Коментар: Монетите от този тип се отличават с плоски ядра, малки размери, но с добра изработка. Отдавани като издания на Михаил III Шишман или на Иван Срацимир, разглежданите монети в последствие основателно бяха определени към монетосеченето на цар Иван Александър.[27] От близките сюжетни сходства с някои други медни монети на цар Иван Александър, топографските данни, както и изобразяването на двуглав орел върху паметници от каменната пластика и миниатюрната живопис е видно, че това анонимно издание може да принадлежи единствено към многобройните медни монетосечения на този владетел. Монетите от анонимен тип III илюстрират как изображението на двуглав орел се утвърдило като знак - емблема, символ на царската власт. Най-вероятно те са сечени през 60-те години на XIV век.

ЛИТЕРАТУРА:

1 Н.Мушмов. Монетите и печатите на българските царе... с.106-113.

2 Пак там, с.106-113.

3 С.Авдев. За някои въпроси на сребърното монетосечение на последните български владетели. - Нумизматика, 1976,1-2, с.47-51. D.M.Metcalf. - Some coments on the Metrology of Coins of Ivan Aleksandur and Ivan Strasimir. Studii si cercertari de Numismatica, 1975,VI, p.128-132.

4 В.Пенчев. Колективна находка от сребърни монети от времето на Иван Александър. - Нумизматика, 1979, 3, с.22-23.

5 Гръцки извори за българската история...X, с.270-272.

6 С.Димитрова - Чудилова. Клады болгарских монет XIII-XIV в. Rapports du III-e Congres International d'Archeologie Slave, 2, Bratislava, 1980, p.108-9.

7 Подробни метрологични данни , вж. К.Дочев. Няколко бележки върху сребърното монетосечение на Иван Александър със сина му Михаил Асен. - Нумизматика, 1983, 2, с.3-14.

8 И.Соколова. Древнеболгарские монеты в музеях СССР.- Визант.временник, XIII, 1958, с.278;E.Isacescu. Tesaurul de monede medievale de la Pacuil Lui Soare.- Studii si cercetari de numismatika, 1971,345-353; D.M.Metcalf. Op.cit.p.128-132.

9 Т.Герасимов. Полугрош на Иван Александър със сина му Иван Шишман. ИАИ, XVII, 1950, с.315-316.

10 Тези препечатки не са публикувани. Сведения за тях ми предоставиха В.Пенчев и Й.Йорданов, за което им благодаря най-любезно.

11 D.M.Metcalf. Coinage in South-Eastern Europe... 194-198; 304-309.

12 В-Пенчев. Сребърното монетосечение на цар Георги I Тертер /1280-1292/. Системата на тегловния и бройния стандарти на сребърните български монетосечения XIII-XIV в.- Нумизматика, 1983,1, с.28-29.

13 Гръцки извори... X,с.277. И.Божилов. Фамилията на Асеневци /1186-1460/- генеалогия и просопография, С.,1985, с.193-194.

14 Колективната находка не е публикувана. Данните дължа на Й.Йорданов, за което му благодаря най-сърдечно.

15 S.Ljubic. Opis jugoslavenskih novaca, Zagreb, 1875, Tab.II 7-10; Tab.III 12; Н.Мушмов. Монетите и печатите... с.131-132; 163-165; Т.Герасимов. Медни монети на Иван Александър и Теодора.- ИАИ, XVII,1950,с.121-131.

16 В.Пенчев. Бележки към някои български средновековни монетосечения.- Нумизматика, 1984, 1, с.13-22.

17 Гръцки извори...X, с.266; Гръцки извори...XI, с.161.

18 И.Божилов. Фамилията на Асеневци...с.193-194.

19 Пак там, с.168.

20 В.Пенчев. Бележки към някои български монетосечения... с.19.

21 В.Димова. Монетите от Цитаделата /в Червен/, В: Сб.Средновековният Червен, С., 1985, с.279-280.

22 К.Дочев. Нов тип български анонимни монети от XIV в. -Нумизматика, 1987, 2, с.31-32.

23 M.Hendy. Coinage and Money...Pl.20,1-8; Pl.33 1; 38 4; 39 5-11 ; 40 9.

24 S.Bendall and P.Donald. The billon Trachea of Michael VIII Palaeologos...p.4-24; S.Bendall and P.Donald. The Silver Coinage of Michael VIII Palaeologos, Num.circ. 1982, 4, p.121-123.

25 В.Златарски. Житие и жизнь отца нашего преподобного Теодосия, иже в Трънове постничьствовавшего. - Сб.НУНК, XX, 1904, с.20, 26-27; Й.Андреев. Две хронологически изправки към епохата на цар Иван

Александър: кога Иван Александър е стъпил на българския престол и през коя година се е състоял съборът против богомилите и евреите. В: Сб. Търновска книжовна школа, 4, с.307-308; Д.Ангелов, Богомилството в България, С.,1980, с.426-428.

26 Н.Мушмов. Монетите и печатите....с.102; Т.Герасимов. Двореца на Царевец... с.234-235.

27 В.Пенчев. Бележки към някои български средновековни монетосечения... с.22-24, Обр.38-39.

4. ИВАН ШИШМАН /1371-1395/

А. Сребърно монетосечене

Иван Шишман е роден около 1349 г. от втория брак на цар Иван Александър с Теодора II, покръстена юдейка.[1] Подобно на своите трима братя, родени от първия брак на Иван Александър /Михаил Асен, загинал около 1352-1355 г., Иван Асен, загинал около 1344 г. и Иван Срацимир/, които били обявени за царе, така и Иван Шишман получил царска титла и статута да бъде съуправител на своя баща. В периода 1355-1360 г. Иван Шишман е познат с три титли - "цар", "млад цар" и "багренороден син".[2] Определянето на Иван Шишман за съуправител станало не по силата на стария обичай на "майората", първородният син да наследява престола, а според принципа на "багренородния" син, т.е. роденият след като бащата бил коронясан за самостоятелен владетел.[3] Според този принцип от всички синове на Иван Александър само Иван Шишман имал преимуществено право за търновския трон, тъй като той бил роден, когато неговият баща управлявал като коронован български цар. Другите синове от първия брак, Михаил Асен, Иван Асен и Иван Срацимир, нямали това право, защото били родени преди 1331 г. При спазване на принципа за "багренородния син" и разбира се под давлението на царицата-майка Теодора, Иван Шишман получил титлата "цар" още през 1355-1356 г., което е една от съществените причини за разделяне на българската държава на две царства. До смъртта на Иван Александър /17.II.1371 г./ тази титла означавала само съуправителство,[4] тъй като Иван Срацимир също имал титлите "цар" и "млад цар". Когато Иван Александър починал последвала официална коронация на Иван Шишман, според която той придобивал пълна самостоятелна власт над търновския трон. По повод на този тържествен акт е отсечена, макар в ограничено количество, специална сребърна емисия, от която е известен само един екземпляр.[5] Върху него царят е представен с висока кълбовидна корона /скиадион/, с голям скъпоценен камък в централната ѝ част /Таб.XXXVII2/.

Наред с еднократното коронационно монетосечене, осъществено през пролетта на 1371 г., продължило издаването на сребърните монети от типа "Иван Александър с Михаил Асен". Причината за тяхното производство може да се обясни най-вече с тяхната широка употреба и популярност не само в България, но и в съседните балкански страни. От комплексният анализ на колективните и единични находки е видно, че сребърните монети от типа "Иван Александър с Михаил Асен" са издавани в продължение на близо 40 години в един номинал, но с постепенно понижение на тегловния стандарт.[6] Теглото на сребърните монети от 1,60 г през 1337 г. спаднало на 0,60-0,80 г към края на управлението на Иван Александър. Характерен белег за нискотегловните монети е замяната на монограмите с имената на Иван Александър и на Михаил Асен с групички от точки или звездички. Върху някои от монетите с понижено тегло и размер е отпечатан и монограм на Иван Шишман.[7] Всички известни екземпляри с тегло под 1,0 г на Иван Александър с Михаил Асен се срещат в колективни находки, укрити в периода 1371-1410 г.[8] Един от двата екземпляра с монограм на Иван Шишман произхожда от колективна находка, която съдържа нискотегловни монети на Иван Александър с Михаил Асен, на Иван Шишман и на султан Баязид I /1389-1402/.[9] Като едно от най-важните доказателства, че сребърните монети от типа "Иван Александър с Михаил Асен" са сечени и при самостоятелното управление на Иван Шишман, е наличието на препечатани екземпляри от същия тип върху нискотегловни сребърни аспри на Иван Срацимир, датирани след 1370 г.[10]

Според данните от колективните и единични находки, сребърните монети от традиционния тип "Иван Александър с Михаил Асен", са издавани в доста малки количества след 1371 г. При намерените в Търново 141 единични находки само 8 екземпляра са от късните и нискотегловни емисии от типа "Иван Александър с Михаил Асен". Коронационното издание на Иван Шишман било отсечено в още по-ограничено количество, така че в първите години от неговото самостоятелно управление се почувствувала остра нужда от сребърни монети. В периода 1337-1360 г. търновската монетарница произвела няколко милиона монети от типа "Иван Александър с Михаил Асен", но в края на 60-те и началото на 70-те години голяма част от тях били изтеглени от обръщение и трезориране, поради по-високата си стойност спрямо сечените тогава нискотегловни емисии от същия тип. Неправилно е мнението, че още със заемането на престола Иван Шишман пуснал в обръщение множество свои сребърни монети.[11] Както вече споменах, през първите години от самостоятелното управление на Иван Шишман възникнал недостиг от сребърни монети. За да бъдат задоволени потребностите на паричния обмен била извършена частична парична реформа. Заедно с производството на нискотегловната емисия "Иван Александър с Михаил Асен" започнало сеченето на плоски билонови монети, с изкуствено завишена стойност. Проведената реформа не дала необходимия резултат, независимо от голямото количество отсечени билонови монети. Тогава се преминало към друга мярка — отсичане на сребърни емисии с още по-ниско тегло, каквито са екземплярите от Трето и Четвърто сребърно монетосечене /Таб.XXXVII 3-4/.

Хронологията на издаването на тези две монетосечения се основава на данните от колективните находки. Отсичането на монетите от Третото монетосечене /"царят с кълбовидна корона"/ се отнася приблизително към 1380 г. Те отсъствуват от колективни находки, укрити непосредствено след 1371 г. Екземплярите от същия тип се откриват в по-късни съкровища, изгубени или укрити след 1380 г.[12] Това трето монетосечене на Иван Шишман е издавано също в ограничено количество, като в колективните находки от него се откриват само по няколко екземпляра. В Търново са намерени само 4 монети от типа "царят с кълбовидна корона".

Масовото сребърно монетосечене от типа "царят с ниска стема" е най-късното от другите три сребърни издания на Иван Шишман. Неговото начало се отнася към 1382 г. Този тип сребърни монети се среща в колективни находки самостоятелно или с монети на турски и влашки владетели.[13] Няколко екземпляра от същия монетен тип са препечатани върху нискотегловни сребърни монети на цар Иван Срацимир, сечени след 1370 г.[14]

Средното тегло на Третото и Четвъртото сребърни монетосечения е в границите на 0,50-0,70 г, като се срещат екземпляри с тегло 0,40-0,45г. Тегловният стандарт на сребърните издания на Иван Шишман едва ли е определян произволно. Още от началото на XIII в. в България е възприета византийската метрологична и парична система. Както златните и медни български монети от XIII в., така и по-късните сребърни издания са сечени в тегловно отношение спрямо византийската литра от 327,45 г и златния иперперон с тегло от 4,45 г.[15] През XIV в. не само във Византия, но и в България златната перпера започнала да се използва и като сметководна парична единица за изчисляване предимно на сребърни монети. Според Франческо Пеголоти, флорентински търговски представител в Константинопол през 30-те години на XIV в., 1 златна перпера се равнявала на 12 сребърни византийски василикона или на 12,5-13 венециански гроша. Теглото на двата вида монети е в границите на 2,0-2,18 г, така че през 30-те години на XIV в. във Византия 1 перпера се разменяла за около 24-26 г сребро. Същата практика се използвала и в България, за което има конкретни писмени данни. Първият венециански консул в българското царство Марко Лионардо съобщава в бележка от 1352 г., че "варненският перпер" имал стойност от 16 2/3 карата и се равнявал на 5 гроша и 6 аспри или на 8 аспри и 1 грош",[16] т.е. перперата се разменяла за определена сума от сребърни монети, изчислявани на тегло.

Тегловният стандарт на сребърните български монети, от тяхната поява в края на XIII в. до Иван Шишман включително, е понижаван прогресивно. Това тегловно намаление водело до увеличаване броя на сметководните перпери, отсичани от една литра сребро. Ако при Георги I Тертер от 1 литра сребро се отсичали 16 перпери или 192 сребърни монети /сред. тегло на 1 екз. е 1,70 г/, то в началото от управлението на Иван Александър броят на издаваните монети от 1 литра е 204 екземпляра.[17] Поради намаляване притока на сребро българските финансови власти, за да поддържат интензивно сребърно монетосечене, увеличавали перперите, сечени от 1 литра и с това нараствало количеството на сребърните монети. Количественото увеличение водело до намаляване теглото на отделните екземпляри. Така например, монетите от типа "Иван Александър с Михаил Асен" през 1337 г. имали тегло 1,60 г, а в периода 1355-1371 г. - 1,30-

1,0 г, което показва, че вместо 17 сметководни перпери, равняващи се на 204 реални монети, са отсичани 21-27 сметководни перпери или по 252-324 реални монети от 1 литра сребро. Още по-голям е броят на издаваните монети от 1 сребърна литра в началните години от управлението на Иван Шишман. Екземплярите от традиционния тип "Иван Александър с Михаил Асен" имат тегло около 0,60-0,80 г, което означава, че сметководните перпери са 34-47, а реалните отсечени монети - 418 или 564 екземпляра. От приведените данни е очевидна една обратна пропорционална зависимост. Колкото по-малко сметководни перпери се отсичат от една литра сребро, толкова по-високо е средното тегло на отделните реални монети и обратно, с увеличаване броят на сметководните перпери се увеличава и броя на отделните реални монети, като тяхното тегло се понижава.

От направения преглед на сребърните монетосечения на цар Иван Шишман могат да се отбележат следните по-важни изводи:

При самостоятелното управление на Иван Шишман са издавани четири отделни монетосечения. В периода 1371 до около 1380 г. продължило сеченето на сребърни монети от традиционния тип "Иван Александър с Михаил Асен", но със силно намален тегловен стандарт. Поради занижения контрол от страна на монетарните власти само върху отделни екземпляри бил гравиран монограмът на цар Иван Шишман. Заедно с това монетосечене еднократно са издадени церемониални монети на Иван Шишман по повод на неговата коронация през ранната пролет на 1371 г. Пускането на третото сребърно монетосечене може приблизително да се отнесе към 1380 г., а на четвъртото, най-масовото - от 1382 г. насетне.

Първите три монетосечения са издавани в ограничени количества поради опита на цар Иван Шишман да въведе чрез реформа плоски билонови монети с изкуствено завишена номинална стойност. Реформата не дала резултат и затова се преминало към интензивно сребърно монетосечене, като недостигът от сребро бил компенсиран с чувствително понижение на монетното тегло.

КАТАЛОГ

ИВАН ШИШМАН /1371-1395/

ТЪРНОВО

А. Сребърно монетосечене

1. Първо монетосечене

Лице: Както сребърните монети на Иван Александър с Михаил Асен от четвърта хронологична фаза. Екземплярите имат малък размер /15-17 мм/ и ниско тегло /0,50-0,80 г/. Монограмите са заменени с точки или със звездички. Върху някои монети от това монетосечене е изписан монограм на Иван Шишман.

Опако: Както четвърта хронологична фаза от монетосеченето на Иван Александър с Михаил Асен.
Таб.XXXVII$_4$ и Таб.11$_6$

2. Второ монетосечене /коронационно/

Лице: Допоясна фигура на царя, насреща, с висока кълбовидна корона, ореол около главата, дивитисон и лорос, в д. си ръка държи скиптър с кръст, с къса дръжка, а в л. - анексикакия. В дясното поле монограм от буквите Ш и Н, в лявото поле, горе - титлата "ЦАРЪ", съставена от буквите ЧР.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.
Бюст на Христос с голям кръстат нимб, туника и колобион, в л.си ръка държи евангелие.
Таб.XXXVII$_2$ и Таб.13$_1$.

3. Трето монетосечене

Лице: Допоясна фигура на царя, насреща с висока кълбовидна корона, ореол около главата, маниакион, дивитисон и лорос, в д. си ръка държи скиптър с кръст, с къса дръжка, а в л. - анексикакия. В дясното поле монограм от буквите Ш и Н, в лявото - монограм на титлата "ЦАРЪ", съставен от буквите ЧР.

Опако: М Θ
Бюст на Богородица Оранта, с нимб, туника и мафорион. Върху гърдите ѝ е представен бюст на младенеца Христос с нимб около главата. От двете страни на Богородица по една звездичка.
Таб.XXXVII$_3$ и Таб.13$_2$.

4. Четвърто монетосечене

Лице: W и варианти.
ЧР
$\overline{\text{Ш}}$

Царят прав, насреща, със стема, дивитисон и лорос, в д. си ръка държи кръст с къса дръжка, а лявата е положена върху пояса.

Опако: Както при третото монетосечене, но от двете страни на Богородица не са представени звездички.

Таб.XXXVII$_4$ и Таб.13$_3$.

Б. Билоново монетосечене

Известни са два типа плоски билонови монети на цар Иван Шишман, наречени твърде произволно от Н.Мушмов "цървени аспри".[18] В Търново са намерени 358 билонови монети /34 от 1 колективна находка и 324 единични екземпляра/, чийто анализ дава възможност да се определи относителната хронология на двете билонови монетосечения.

Монетите от типа "монограм на царското име /кръст" са първото билоново монетосечене на Иван Шишман /Таб.XXXVIII$_1$/. Неговото начало може да се отнесе към 1371-1372 г.[19] Въвеждането на билоновия номинал в българското парично обръщение се дължало на намаления приток на сребро и оттам на недостатъчното производство на сребърни монети. Метрологичните данни показват, че първите билонови издания имат почти еднакво тегло и размер, сравнени със сребърните монети на Иван Александър с Михаил Асен, сечени в периода 1337-1350 г. /около 1,40-1,50 г/. С тази частична реформа се целяло билоновите монети с изкуствено завишена стойност да заменят недостига от сребърни монети. Независимо от пуснатото голямо количество билонови издания, тази официална спекулативна мярка не дала необходимия резултат. Досега са известни само две колективни находки от билонови монети на цар Иван Шишман,[20] което показва, че те не са били особено ценени от населението и затова не са събирани в съкровища.

Плоската билонова монета се появява първоначално във Византия към края на XIII в. при управлението на Андроник II Палеолог /1282-1328/. Тя е позната предимно от западните писмени документи под името "торнезе", с тегло около 0,70-1,0 г и съдържание от 25% сребро.[21] Сеченето на билонови торнезета продължило при Андроник III /1328-1341/ и следващите византийски императори до края на XIV в. Според Франческо Пеголоти по негово време съотношението на византийските монети в Константинопол било следното: 1 перпера = 12 сребърни василикона, 1 василикон = 8 торнезета, 1 торнезе = на 4 медни стамини.[22]

От метрологичния анализ на билоновите монети на цар Иван Шишман се установи, че техният тегловен стандарт, а вероятно и сребърното им съдържание, са понижавали паралелно с тегловното намаление на

отделните сребърни монетосечения. Това проличава от теглото и размера на единичните находки, при които се отбелязват три тегловни и модулни групи / Таб. XXXVIII/. Явно при всяко отделно сребърно монетосечене, което е било с по-нисък тегловен стандарт от предходното, се намалява теглото на билоновите монети. Поради тази причина се преминало към ново билоново монетосечене от типа "лъв/монограм на царското име" /Таб. XXXXVIII$_2$/, чиито тегловен стандарт е 1,01 - 1,10 г., докато теглото на екземплярите от първото билоново монетосечене е 1,40 г. Двете нискотегловни групи на монетите от типа "монограм/кръст", сравнени с теглото и размерите на второто билоново монетосечене, показват паралелно издаване на двата типа за един известен период. Към средата на 80-те години, поради твърде заниженото тегло на Четвъртото сребърно монетосечене, се преминало към орязване и нарязване на билоновите монети, тъй като тяхната номинална стойност не отговаряла на редуцираната стойност на сребърните монети. Тази мярка не била сполучлива и затова започнало сеченето на чисто медни плоски монети от типа " монограм на царското име/кръст", /Таб. XXXVIII, вар.А/, но вече с някои стилови белези, характерни за медното монетосечене.

В. Медно монетосечене

Медното монетосечене на цар Иван Шишман се състои от монети с корубести и плоски ядра, но с едни и същи изображения - монограм на царското име и монограм на титлата "ЦАРЪ" /Таб.XXXVIII/. Издаването на двата вида монети започнало непосредствено след заемането на търновския престол от Иван Шишман. Те били предназначени да задоволят потребностите на вътрешния стоково-паричен обмен. Върху няколко корубести монети, намерени в Търново, има следи от посребряване, което е станало неволно. Този интересен факт показва, че производството на билонови и медни монети е осъществявано в една и съща работилница на Търновската монетарница.

Сравнени с корубестите издания, плоските монети имат по-ниско тегло и по-малък размер. Както при сребърните монетосечения имало недостиг на метал, така и за изработката на медните монети възниквали същите затруднения. Така например, 15 плоски екземпляра на Иван Шишман са препечатани върху други български и чуждестранни монети /Вж. каталога/.

Трябва да отбележа, че независимо от многобройните монетни находки с името на цар Иван Шишман, както и представената относителна хронология за различните видове негови монетосечения, засега остава открит въпросът докога е функционирала Търновската монетарница. В началото на 80-те години на XIV век, вследствие на засилената турска експанзия, били завладени всички територии на юг от Балкана, включително и Софийска област. Цар Иван Шишман управлявал само

Централна и част от Северозападна България, и то като васал на султан Мурад I /1360-1389/. Непосредствено след битката при Плочник /1387 г./, в която турците за пръв път претърпели поражение от обединената армия на сърби и босненци, последвал наказателен поход срещу България от страна на турския султан.[23] Предвожданата от Али паша армия превзела през 1388 г. почти всички големи крепости в Североизточна България и обсадила Търново. Цар Иван Шишман се принудил да потърси спасение в здравата крепост Никопол, която се превърнала в негово последно убежище. След смъртта на Мурад I / 1389 г. / синът му Баязид I /1389 - 1402/ решил окончателно да завземе Търновското царство. През пролетта на 1393 г. огромна турска армия внезапно обсадила Търново. Поради временното примирие между Баязид I и цар Иван Шишман, престолният град не бил подготвен за продължителна обсада. Независимо от отсъствието на цар Иван Шишман, който пребивавал в Никопол, търновското население отстоявало три месеца атаките на турските отряди, предвождани от Баязид I. Липсата на помощ отвън довела до преждевременното превземане и опустошаване на "царстващия Търновград" в средата на м. юли 1393 г.[24] Понастоящем е трудно да се отговори дали в периода 1389 - 1393 г. в Търново са сечени монети на Иван Шишман или царската монетарница е била преместена още през 1389 г. в Никопол, където продължила дейността си до пленяването от турците на българския цар през 1395 г.

КАТАЛОГ

ТЪРНОВО

Билоново монетосечене

1. Първо билоново монетосечене

Лице: Монограм от буквите Ш, Н, М и N и монограм на титлата "ЦАРЪ".

Опако: Равнораменен кръст с радиални лъчи; в ъглите между раменете по една групичка от три точки.

Таб. XXXVIII$_{1}$ и Таб.13$_{4-6}$.

2. Второ билоново монетосечене

Лице: Монограм от буквите Ш и Н , със знак за съкращение отгоре и монограм на титлата "ЦАРЪ".

Опако: Лъв изправен на задните си крака, надясно: около него групички от по три точки.

Таб. XXXVIII$_{2}$ и Таб.13$_{7-8}$.

Медно монетосечене

3. Медни корубести монети

Лице: Монограм от буквите Ш, Н, М и N - варианти.

Опако: Монограм на титлата "ЦАРЪ".

Таб. XXXVIII$_{3}$ и Таб.13$_{9}$.

4. Медни монети с плоски ядра

Вариант А.

Лице: Монограм от буквите Ш и Н , със знак за съкращение отгоре и монограм на титлата "ЦАРЪ".

Опако: Равнораменен кръст с радиални лъчи между раменете; между тях по една групичка от три точки.

Таб. XXXVIII$_{4}$.

5. Вариант Б

Лице: Монограм съставен от буквите Ш, Н, М, N.

Опако: Монограм на титлата "ЦАРЪ".

Таб. XXXVIII$_{5}$ и Таб.13$_{10-11}$.

Заб.: Открити са следните препечатки : 1 екз. върху орязан тетартерон на Андроник II с Михаил IX Палеолог; 1 екз. върху орязан стаменон на Андроник III Палеолог, сечен в Солун; 4 екз. върху монети на Иван Александър с Теодора II; 4 екз. върху монети на Иван Срацимир от типа "монограм на царското име/бюст на Христос "; 1 екз. върху татарска монета от XIV в.; 3 екз. върху неопределени по тип и произход монети.

ЛИТЕРАТУРА:

1 М.Попруженко. Синодик царя Борила...с.89; И.Божилов. Фамилията на Асеновци...с.224.

2 Л.Живкова. Четвероевангелието на цар Иван Александър... Таб.II; В.Златарски. Житие и жизнь преподобного отца нашего Теодосия...с.25; Д.Иванова - Мирчева. " Германов сборник " - български писмен паметник от X в. в препис от 1359 г. - Български език, 1965 , 4-5, с.314-315.

3 Й.Андреев. Титулът "багренородни" на българските престолонаследници при Втората българска държава, В:Славистични проучвания, С.,1973, с.306.

4 П.Ников. Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци - ИИД,1928, VII-VIII, с.63; И.Дуйчев Из старата българска книжнина... с.268, 407-408.

5 К.Дочев. Нов тип сребърни монети на цар Иван Шишман /1371-1395/.- Нумизматика, 1983, 4,с.13-16.

6 К.Дочев. Хронология на монетосеченията на цар Иван Шишман /1371-1395/ Нумизматика 1984 2, с.36.

7 Т.Герасимов. Полугрош на Иван Александър със сина му Иван Шишман.- ИАИ XXVII, 1950 с.315-316.

8 К.Дочев. Хронология ... с.36-37.

9 Т.Герасимов. Цит съч., с.315.

10 Както вече отбелязах в предната подглава, тези препечатки не са публикувани. Сведенията за тях дължа на н.с.В.Пенчев от НИМ София и на ст.н.И.Йорданов от АИМ при БАН Шумен, за което им благодаря най-любезно.

11 Н.Мушмов. Монетите и печатите ... с.142.

12 К.Дочев. Хронология.... с. 36-37.

13 Пак там с.37.

14 В.Пенчев. Сребърна монета на Иван Шишман, препечатана върху монета на Иван Срацимир. - Нумизматика 1989 с.29-30.

15 В.Пенчев. Сребърното монетосечене на цар Георги I Тертер. Системата на тегловния и бройния стандарти... с.30; В.Пенчев За някои общи характеристики на българските средновековни монетосечения - Нумизматика 1985, 4, с.21-22.

16 V.Gjuzelev. Les ralations Bulgaro - venitiennes durant la premiere moitie du XIV siecle (Sagramento et patto de messer l'imperator Alexandro del Zagora), Etudes historiques,XI,1979,p.75.

17 В.Пенчев. За някои общи характеристики... с.22-23.

18 Н.Мушмов. Монетите и печатите... с.144-149.

19 К.Дочев. Хронология ... с.38.

20 S.Bendall and P.Donald. The Later Palaeologan Coinage (1282 - 1453) p.11; M.Hendy. Studies in Byzantine Monetary Economy... p.536.

21 F.B.Pegorolotti. La pratica della mercatura, edit. by A.Evans, Cambridge - Massachusets, 1936, p.40.

22 П.Ников. Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци...с.66-69.

23 История на България , С., 1982, с.3, с.364.

VI. БЪЛГАРСКИ И ЧУЖДЕСТРАННИ МОНЕТИ ОТ XIV В.

1. ИВАН СРАЦИМИР / 1356 - 1396 /

От дългогодишното управление на цар Иван Срацимир са познати един тип сребърни и четири типа медни монети, издавани в сравнително големи количества.[1] Неговите сребърни и медни монети, независимо от някои иконографски нововъведения,са сечени с тегловен и модулен стандарт, еднакъв със стандарта на сребърните и медни издания на Иван Александър и на Иван Шишман.Това твърде много улеснило тяхното разпространение не само във Видинското царство, но и в почти цяла Северна България, включително в Търново.

Началото на сребърното,а вероятно и на медното монетосечения на Иван Срацимир, се датира към 1360 г. Това е период, когато лишеният от престолонаследие върху търновския трон Иван Срацимир, постепенно превърнал своето феодално владение в Северозападна България в напълно самостоятелна държава със столица Видин. Като израз на своята независимост Иван Срацимир започнал издаването на монети, върху които той се титулувал " цар на българите".[2]

Понастоящем е съставена подробна класификация и хронология на сребърното монетосечене на Иван Срацимир, което макар и от един тип, е издавано в три хронологични фази.[3] Първите сребърни монети били пуснати около 1360 г., с тегло от 1.1 - 1.2 г. С такъв тегловен стандарт са сечени по това време и сребърните монети на неговия баща Иван Александър. След завръщането си от унгарски плен през 1369 г. Иван Срацимир продължил сеченето на своите сребърни монети, но вече с понижено тегло от 0.6 - 1.0 г./втора и трета хронологична фаза/. Подобно намаление претърпели и сребърните монети на цар Иван Шишман, издавани в Търново, които през 80-те и 90-те години имали тегло от 0.50-0.80 г. Твърде показателен факт за използването на един и същи тегловен стандарт в Търново и Видин е малката колективна находка, намерена в манастира "Великата лавра". Тя съдържа 3 сребърни монети на Иван Срацимир / тегло 0.53 г. / и 6 сребърни екземпляра на Иван Шишман от третото монетосечене / тегло 0.58г/.

Освен споменатите 3 сребърни екземпляра на Иван Срацимир в Търново са открити 43 негови медни монети от следните типове: "царят и царица Ана"; "монограм на царското име /бюст на Христос"; "монограм на царското име/кръст" /Таб. XXXIX/ Изданието от типа "царят с царица Ана" е сравнително рядко срещано, но в Търново са намерени 6 екземпляра. Това даде възможност да се уточнят някои подробности, които са останали незабелязани от изследвачите. Първоначално, разглежданите монети са определени от Н.Мушмов като издание на Иван Срацимир и сина му Константин.[4] От своя страна Т. Герасимов отбеляза, че върху тези монети са изобразени Иван Срацимир и жена му Ана, дъщеря на влашкия воевода Николае Басараб, но без да посочи коя от двете фигури е на царя и коя на царицата.[5] На два от търновските екземпляри лявата фигура е представена с висока кълбовидна корона, с раздвоена брада и увиснали мустаци, от което става ясно, че това е Иван Срацимир. Дясната фигура е корона с три шипа, украсени с по едно топченце на всеки връх. С подобни корони са изобразени българската царица Теодора II и византийската императрица Ана Савойска.[6] Независимо че всички известни монети от този тип са без надписи, гравьорът се постарал да отличи царят и царицата със съответните инсигнии - кълбовидна и тривърха корона. Според представената иконографска сцена и тегловния стандарт, издаването на монети се отнася към 1370 - 1381 г.[7]

Най-много медни монети на цар Иван Срацимир са намерени от типа "монограм на царското име/бюст на Христос ". Това е често срещан монетен тип и вероятно той е издаван доста продължително време. Някои от търговските екземпляри са отпечатани върху дебели плоски пластинки, други - върху тънки и слабо корубести ядра, което е характерно за монетите в края на XIV в.

Само три екземпляра са открити в Търново от типа "монограм на царското име/кръст", който по начало е рядко срещан. Интересното при тези монети е, че те имат доста имитации. В Търново са открити 11 техни подражения.

Издаваните многобройни сребърни и медни монети на цар Иван Срацимир са изява не само на неговата политическа самостоятелност. Голяма част от тях са били предназначени за задоволяване на потребностите на паричния обмен в подвластните му райони. Попаднали в каналите на паричното обръщение, монетите на Иван Срацимир намерили разпространение в цяла Северна България. Това показва, че разделянето на българската държава на две отделни царства не представлявало пречка за икономическите контакти между Видин и Търново.

Според намерените препечатани монети мога да отбележа, че поне в Търново финасовите власти следели и изземвали по възможност монетите на Иван Срацимир от циркулация. Така например, 4 медни монети на Иван Срацимир са препечатани с монограма на цар Иван Шишман. Друг екземпляр от типа " царят с царица Ана " е продупчен точно в средата, с цел той да бъде негоден за използване. По мое мнение монетите на Иван Срацимир са умишлено препечатвани или повреждани, което може да се разгледа като политическа мярка от страна на Иван Шишман, целяща да

покаже, че той е единственият законен цар на България. Подобен случай вече представих при монетосеченето на цар Константин Асен, който препечатвал медните монети на претендента за търновския трон Мицо Асен.

КАТАЛОГ

ИВАН СРАЦИМИР /1356-1396/

ВИДИН

1. Сребърно монетосечене /Трета хронологична група /1380-1396/

Лице: Кръгов надпис в двоен зрънчест кръг I W СРАЧНМНР ЧР ББГЛ. Царят с дълги коси, брада и увиснали мустаци, седнал на трон без облегало. Представен е с кълбовидна корона, с ореол около нея, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи жезъл с къса дръжка, украсен на върха с лилия, а в л. -анексикакия.

Опако: Кръгов надпис в двоен зрънчест кръг I W СРАЧНРМ ЧР...
IC XC
Бюст на Христос с брада, голям кръстат нимб, туника и колобион; с д. си ръка благославя, а в л. държи евангелие.
3 екз, сред.тегло - 0.53 г., диам. 16мм; Таб.14$_3$.

Медно монетосечене

2. Тип I / царят с царица Ана /

Лице: Без надпис. Царят /вляво/ и царицата /вдясно/, прави, насреща, държат помежду си двоен кръст с дълга дръжка, уширена в долната си част.Царят е с висока кълбовидна корона, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи кръст с къса дръжка. Царицата е с тривърха корона, дивитисион и лорос; в л.си ръка държи кръст /?/.

Опако: Голям монограм на името на Иван Срацимир, съставен от буквите IWA СРАЧНМНР; в лявото поле монограм на титлата "ЦАРЪ ", съставен от буквите Ч Р Ь.
Таб.XXXIX$_1$ и Таб.14$_3$.

3. Тип II

Лице: Голям монограм на името на Иван Срацимир, съставен от буквите I W СРА и в дясно - Ч Н М Р. В лявото поле монограм на титлата

ЦАРЪ ", съставен от буквите Ч Р Ь.

Опако: IC XC.

Бюст на Христос, с брада, кръстат нимб, туника и колобион, с вдигнати ръце за благословия.

Таб. XXXIX $_2$

4. Тип III

Лице: Голям монограм на името на Иван Срацимир, съставен от буквите I W A C P A и в дясно от тях - ЧНР; в лявото поле монограм на титлата " ЦАРЪ ", съставен от буквите ЧР.

Опако: Равнораменен кръст с разклонени краища; между раменете му по една голяма точка.

Таб. XXXIX $_3$

ЛИТЕРАТУРА:

1 Н. Мушмов. Монети и печатите... с. 135-140.

2 Пак там, с.135

3 В.Пенчев. Сребърното монетосечене на цар Иван Срацимир в светлината на колективните находки от гр.Дунавци, Видински окръг и Русе.- Нумизматика 1983,4,с.27.

4 Н.Мушмов. Цит.съч., с.140.

5 Т.Герасимов.Неиздадени български монети - ГНМ,VI,1936,с.237.

6 Т.Герасимов. Медни монети на Иван Александър с жена му Теодора - ИАИ, XVII,1950,121-131; S.Bendall and P.Donald. The Later Palaeologan Coinage... p.132-138;150; 246-250.

7 К.Дочев. Иконографски и хронологични уточнения за няколко български монетосечения от XIV в. - Нумизматика, 1989, 1, с.20.

2. САМОСТОЯТЕЛНИ БЪЛГАРСКИ ВЛАДЕТЕЛИ В ДОБРУДЖА / ВТОРА ПОЛОВИНА НА XIV в. /

Първите сведения за монети на добруджанските владетели дължим на проф. Т. Герасимов, който откри и публикува единични медни екземпляри на деспот Добротица и на деспот Иванко.[1] През последните 10 - 15 години бяха изказани различни мнения и хипотези, предимно от наши и румънски изследвачи, относно произхода и принадлежността на монетосеченията в Добруджанското деспотство.[2] Върху основата на нови монетни находки, както и привличането на неизползвани до тогава писмени извори И.Йорданов установи, че монетите определяни като издания на деспот Иванко, са пуснати от неговия баща Добротица, който приел почетното име "Йоан".[3] Според него двата типа медни монети на Йоан Добротица са сечени в Дръстър през 70-те години на XIV в.

Подобно мнение изказва и румънският нумизмат Е.Оберлендер. Той посочва, че едните медни монети на Иван Добротица са издадени в Дръстър след 1367 г., а другият тип медни монети - в Калиакра около 1376г.[4] Изводите на Е.Оберлендер са логични и приемливи, но отново, както това е правено и в другите румънски изследвания по този въпрос, произходът на добруджанските владетели и на подвластното им население е поставен в пълна анонимност.В тази статия на румънския нумизмат тенденциозно се акцентира на факта, че Добротица и неговите синове Иванко и Тертер устроили и управлявали своите владения по византийски образец, в които гръцкият език бил официален, без да се посочват явните политически, икономически и културни връзки с българската държава.

До известна степен бяха уточнени датировката и принадлежността на един тип медни монети, отдавани дълго време към цар Георги I Тертер /1280 - 1292/.[5] Засега се приема, че това е издание на Тертер, един от синовете на Иван Добротица. Според писмените извори и локализацията на монетните находки, този Тертер бил самостоятелен "господар" на Дръстър в началото на 80-те години на XIV в.[6] Част от неговите монети са контрамаркирани или допълнително отпечатани с твърде странни за българската монетна иконография изображения - бюст на човек с дълги коси в плитка и полумесец със звезда.[7] И.Йорданов допусна, че това контрамаркиране или отпечатване на тези изображения е извършвано при временното управление на влашкия воевода Мирча I/1386-1418/ в периода 1389-1391 г.[8] От друга страна, В.Пенчев доразви идеята на Т. Герасимов, че контрамаркирането на Тертеровите монети може да се обясни с приемане на политически васалитет от добруджанския владетел спрямо татарския хан Токтамъш.[9] По мое мнение това е вярната насока, в която трябва да продължат бъдещите нумизматични проучвания върху все още загадъчното сребърно и медно монетосечения на самостоятелния български владетел Тертер.

КАТАЛОГ

ДЕСПОТ ЙОАН ДОБРОТИЦА

ДРЪСТЪР /1367-1379 /

Медно монетосечене

1.Лице: $\overline{\mathrm{I}}$ W
T
Около надписа групички от по три точки. Зрънчест кръг.
Опако : + Д
T E Зрънчест кръг
П О С
2 екз.; тегло 1.35 и 1.30г.; диам. - 19мм.
Таб.14 [4]

ТЕРТЕР, СИН НА ДОБРОТИЦА

ДРЪСТЪР /?/ /1386-1388/

Медно монетосечене

2. Лице : Монограм на името Тертер, съставен от буквите Т Н Р Р.
Опако: Двуглав орел с разперени криле, насреща.
1 екз., тегло - 1.70г.; размер 21 мм., Таб.14 [5].

Заб. Този единствен екземпляр на Тертер, намерен в Търново, е препечатан върху лицевата страна с полумесец и звезда, а върху обратната - схематично изображение на човешка глава с дълги коси, събрани в плитка.

ЛИТЕРАТУРА:

1 Т.Герасимов. Монети на деспот Иванко - ИБАИ, XIII, 1939, с.298-296

2 Т.Герасимов. Медни монети на деспот Добротица - владетел на Карвунската земя. - Археология, 1968,3, с.10-12.

2 P.Diaconu. O formatiune statala la Dunarea de Jos la sfirsitul secolului al XIV-lea, necunoscuta pina in present. - Studii si cercetari de istorie veche si archeologie, Bucuresti, 1978, p.185-201, И.Йорданов. Монетосеченето на българските владетели в Добруджа /втора половина на XIV в./, В: Сб.Средновековна България и Черноморието, Варна, 1982, с.119-128, В.Пенчев. Бележки към някои български средновековни монетосечения - Нумизматика, 1984, 1, с.26-28.

3 И. Иванов. Цит.съч., с.122-127.

4 E. Oberlander-Tarnoveaunu. Quelges remargues sur les emissions monetaires medievales de la Dobroudja meridionale aux XIVe-XIVe siecles. - Revue Roumaine D,historie, XXVII, 1988, 1-2, p.110-113.

5 Н. Мушмов. Монетите и печатите... с.86-88.

6 Известна е само една сребърна монета на Тертер, върху лицевата ѝ страна е изобразен двуглав орел и околовръстен надпис "ΑΦΝΤΟΥ ΤΟΥ ΤΕΡΤΕΡΙ", т.е. "монета на господаря /господина/ Тертер". Екземплярът произхожда от съкровище със сребърни монети, намерено на дунавския остров Пакуил луй Соаре и съдържа издания на Иван Александър с Михаил Асен /Трета фаза/, Иван Срацимир и на влашкия воевода Владислав I /1364-1377/. За това вж: E. Isacescu Tesaurul de monede de la Pacuil lui Soare. - Studii si cercetari de Numismatica, V, 1971, p.345-352.

7 Т. Герасимов. Монети на Георги Тертер с полумесец, звезда и бюст на човек. - ИАИ, XXVIII, 1965, с.25-30.

8 И. Йорданов, Цит.съч., с.127.

9 В. Пенчев. Цит.съч., с.27-28.

3. ИМИТАТИВНИ МЕДНИ МОНЕТИ ОТ XIV в.

Наред с официалните български и чуждестранни монети през XIV в. в Търново са употребявани масово и медни имитативни издания. Техният брой досега възлиза на 404 монети /57 от една колективна находка и 347 единични екземпляра/. Както имитативните монетосечения от първата половина на XIII в. имали за свои прототипове някои от най-разпространените монети на Комнините, така и имитациите от XIV в. копират най-масовите официални издания, но с тази разлика, че те подражават монети на български владетели.[1] Датировката на имитативните монети се улеснява от факта, че повечето от тях подражават медните издания на Иван Александър и на Иван Срацимир.[2]

От имитативните монети, определяни като най-ранни /40-те години на XIV в./, в Търново са намерени 26 екз. Това са силно корубести и малки по размер медни монети. Върху вдлъбнатата им страна е представен бюст на владетел с тривърха корона /Таб.XL $_{1}$ и Таб. 14 $_{6}$/. Няколко екземпляра от този вид имитации произхождат от Видинската находка, укрита между 1350-1360 г.[3] Те са отпечатани върху предварително изрязани с ножици медни пластинки, които имат многоъгълна форма.

Останалите видове имитативни медни монети, открити в Търново, са обособени в няколко групи, съответстващи донякъде на хронологията на отсичане на техните прототипове.

Монетите, които копират медните издания на цар Иван Александър от типа "царят сам", са два вида. Върху единия е представен владетел в цял ръст, държащ кръст,[4] а върху другия - бюстова фигура или само човешко лице с големи увиснали мустаци и брада, представено с точков рисунък /Таб.XL $_{2}$ и Таб. 14 $_{7-9}$/.

Другата група имитации са подражания на медните монети от типа "Иван Александър с Теодора II". Върху едни от тях се забелязва опит за доближаване до оригинала. Изобразени са две владетелски фигури, държащи помежду си кръст /Таб.XL $_{3}$ и Таб.14 $_{10}$/.

Към имитациите от типа "Иван Александър с Теодора II" могат да бъдат причислени и монетите с отпечатване само на буквата "Е", обградена с кръг от едри зърна /Таб.XL и Таб.14 $_{11}$/. Навярно с тази буква несръчните гравьори имали желание да наподобят монограма на цар Иван Александър. Повечето екземпляри имат слабо корубеста форма, като за едни може да се каже, че ядрата им са нарязани предварително, а за други, че са отсечени и отпечатани едновременно със замба. Датировката на двата вида имитации се отнася към 1370-1395 г.[5]

Подобна датировка имат и останалите четири групи имитативни монети - с изображение на кръст /Таб.XL и Таб.14 $_{12}$/, имитации на медни монети на Иван Срацимир /Таб.XL и Таб.14 $_{15}$/, ядра с комбинации от безсмислена украса и пластинки без изображения /Таб.XL и Таб.13 $_{14}$/. Първите три групи имитации са издавани в най-големи количества. Повечето екземпляри имат слабо корубеста форма. Изображенията, ако има такива, са отпечатани върху вдлъбнатата или изпъкналата страна. Характерен белег за тези имитации е, че те са отпечатани със замба. Това проличава при множеството напукани по периферията екземпляри, както и на малки издатини на същото място. Това предполага, че не винаги замбата отсичала изцяло ядрото от медния лист и се налагало то да се отчупва с ръка.

Между намерените имитации от XIV в. има десетина екземпляра, които копират два типа медни монети на Иван Срацимир - "монограм на царското име /кръст" и "монограм на царското име/бюст на Христос" /Таб.XL/. Отличителното за тях е, че те се доближават твърде много до своите оригинали в сравнение с имитативните монети, копиращи изданията на Иван Александър.

Друга интересна подробност, която се отбелязва при имитациите от Търново, е наличието на "хибриди". Върху едната им страна е копирано изображението от единия монетен тип на Иван Срацимир /бюст на Христос/, а върху обратната - двоен или единичен кръст, представен на друг монетен тип на същия владетел[6] /Таб.XL и Таб.14$_{16}$/. Относно този вид монети има мнение, че това са оригинални анонимни издания, чието сечене било организирано от влашките воеводи Мирча I или Дан II.[7] Като вероятна монетарница е посочен Дръстър, където са издавани и други типове медни монети, които тук са определени като имитативни от групата с комбинации от безмислена украса.

Откриването на многобройни имитации от XIV в. не само в Търново, но и на други места в Северна България показва, че този вид монети са произвеждани в огромни количества. Вероятно, основната причина за появата на имитативните монетосечения бил недостигът от нискостойностни монети в паричното обръщение. Този недостиг може да се обясни със засиленото развитие на стоково-паричните отношения в България през XIV в. Официалното монетосечене, независимо от своята висока степен на организация, не било в състояние да задоволява нуждите на паричния обмен, който винаги изпреварвал развитието на монетното производство.

Първите имитационни монетосечения се появяват в онези райони, в които недостигали не само българските, но и чуждестранните оригинални монети. При управлението на цар Иван Шишман териториалните загуби и политическата децентрализация още повече затруднявали производството на оригинални български монети и тяхното разпространение по пътя на свободния стоково-паричен обмен. От друга страна, наложилата се от дълги години употреба на пари в стопанския живот на българската държава изисквала съответно и необходимото количество монети. Поради това имитативните монетосечения се явили като съответна обективна икономическа мярка за задоволяване нуждите на паричното обръщение не само в районите, отдалечени от Търново, но и в самия столичен град. Навярно производството на имитативни монети се осъществявало в по-големите градски центрове като Дръстър, Шумен, Червен, Ловеч, Видин и др., в които централната власт не винаги могла да упражнява необходимия финансов контрол.[8] Имитациите са издавани в милиони екземпляри и това не е могло да бъде дело на отделни хора, а на добре организирано монетно производство, подпомагано вероятно от местните феодали.

За упражняван контрол върху имитационните монетосечения липсват конкретни писмени данни. Досега не са известни имитации на медни Шишманови монети, което подсказва, че централните финансови власти следели да не се копират монетите на управляващия владетел, а допускали имитиране на някои по-стари издания.[9] В подкрепа на този факт ще посоча, че в Търново също не са открити подражания на Шишманови монети, но явно в столичния град имало надзор върху циркулиращите монети. При археологическото проучване на Южния склон на Царевец са намерени два слитъка от полуразтопени имитативни монети от XIV в.[10] Върху повърхността на единия слитък ясно личат няколко имитации от групата с безмислена украса. На пръв поглед възниква предположението, че тези слитъци са свидетелство за производство на имитации в самата столица, но както е известно, изработката на имитативни монети от XIV в. е извършвана от предварително изкован меден лист, чрез изрязване с ножици или отсичане на ядрата със замба. Нито една от намерените в Търново имитации не е изработена чрез отливане. От същия район на Царевец произхождат многобройни останки, които свидетелствуват за оживена занаятчийска дейност, свързана с преработката на метал и стъкло. Както отбелязах по-рано, на това място, около т.нар. "Балдуинова кула", още през XIII в. са подготвяни монетни ядра с корубеста форма. Явно и през XIV в. в този район на крепостта продължила преработката на метал, така че претопяването на имитативните монети може да бъде резултат от контрола на финансовите власти, които изземвали подражателните издания. Конфискуваните имитативи били предоставяни за претопяване, а полученият метал вероятно е използван за официалните монетосечения. Финансовият контрол едва ли се оказал ефикасен, тъй като поради недостиг на оригинални български и чуждестранни монети населението на Търново се принуждавало да използува имитационни монети, макар и забранявани от официалната власт.

ЛИТЕРАТУРА:

1 В.Пенчев. Имитационни монетосечения в България през XIV в. Нумизматика, 1984,2, с.14-15.

2 Пак там, с.25-26.

3 Пак там, с.29, бележ.71.

4 Вж. тук, Таб.XXXV.

5 В.Пенчев. Цит.съч., с.25-26.

6 Вж. тук Таб.XXXV.

7 E.Oberlender-Tarnoveanu. Quelges remargues sur les emissions monetaires medievales de la Dobrouja meridionale aux XIVe-XIVe siecles... p.117-118, Pl.III 1-5.

8 За някои колективни находки вж. С.Димитрова-Чудилова. Фалшивите български монети от XIV в. - Археология, 1977,3, с.29-30.

9 В.Пенчев. Цит.съч., с.25-26, 29.

10 Металните слитъци са открити от Лидия Квинто от АИМ при БАН,В.Търново, която е ръководител на разкопките в този сектор на Царевец.

4. МОНЕТИ НА ПАЛЕОЛОЗИТЕ /1258 - 1391/

В продължение на близо 50-60 години, от управлението на Георги I Тертер до Иван Александър, в Търново масово са употребявани монетните издания на византийските императори от династията на Палеолозите. От 1261 г. до средата на XIV в. във възстановената Византийска империя се запазила паричната система от XII в., въведена чрез реформата на Алексий I Комнин.Теглото на златните перпери се запазило около 4.40 - 4.50 г., но тяхното златно съдържание постоянно било намалявано. Перперите на Йоан III Ватацес и Теодор II Ласкарис имат златно съдържание от 16 - 18 карата, а на Михаил VIII Палеолог /1258-1282/ 15-15 1/2 карата.[1] От Андроник II Палеолог /1282 - 1328/ до началните години от управлението на Йоан V Палеолог /1341 - 1391/, златното съдържание на перперите спаднало от 14 на 11 карата, което всъщност представлява електронова сплав.[2] При Михаил VIII продължило издаването на корубести сребърни и медни номизми по подобие на старите никейски монети. При неговия син Андроник II през 1294 - 1295 г. била проведена частична парична реформа, като в обръщение се въвели два нови монетни номинала - сребърният дукатон/василикон и билоновото торнезе.[3]

Василиконът е плоска сребърна монета, оформена по подобие на венециански грош. Първоначалното тегло на василикона било около 2.0 г., което бързо спаднало на 1.0 - 1.5 г. в началото на XIV в. За разлика от тегловното понижение на новата сребърна монета, нейното съдържание от 90-95% сребро се запазило до 70-те години на XIV в.

Билоновото торнезе е малка плоска монета с тегло 0.70-1.0 г. и съдържание от 25% сребро. Този вид монети намерили разпространение предимно в Константинопол и неговата околност. Заедно със златните перпери, сребърните василикони, билоновите торнезета, и медните корубести стамини след 1295 г. се подновило сеченето на големи количества плоски медни тетартерони.

Монетите на Палеолозите са сечени в Константинопол от 1261 до 1453 г. и в Солун от 1261 до първото завладяване на града от турците през 1387 г. За сега не са известни монети от периода на възстановеното византийско управление през 1402-1423 г., когато Солун окончателно е завладян от турците.

Поради териториални загуби, в следствие на завоеванията на селджукските и османски турци, гражданските войни от 20-те и 40-те години на XIV в., постоянните военни стълкновения с България и Сърбия, както и предоставените широки отстъпки на Венеция, Генуа и Пиза, златните ресурси на Византийската империя към средата на XIVв. били напълно изчерпани. Опитите да се намалява златното съдържание на перперите не помогнало особено много. Така при второто самостоятелно управление на Йоан V Палеолог /1354-1376/ била проведена нова парична реформа, с която окончателно се прекратило сеченето на златни корубести перпери. Византийските финансови власти въвели като основна парична единица голяма плоска сребърна монета с тегло около 8.0 г. и стойност 1/2 перпера, както и по-малки номинали от 1/4 и 1/16 сребърни перпери.[4] Заедно с новите сребърни перпери продължило сеченето на медни стамини и билонови торнезета.

В Търново са намерени 883 единични екземпляра / 7 златни и 876 медни монети / от 128 типа. Това е най-голямото количество единични находки на Палеолозите, откривано у нас. Веред тях се оказаха и над 15 неизвестни типа, като 9 от тях вече са публикувани.[5]

Данните от анализа на Палеологовите монети от Търново показват, че те са навлизалй в паричното обръщение на града неравномерно. Билоновите номизми на Михаил VIII са близо четири пъти по-малко от изданията на Андроник II, тъй като медните монети на цар Константин Асен, поне до 70-те години на XIII в., напълно задоволявали нуждите на паричния обмен в града. По-голямата част от изданията на Михаил VIII са използвани в Търново в края на управлението на Константин Асен и началото на 80-те години на XIIIв., когато неговите последни монетосечения се оказали недостатъчни. Масова употреба на Полеологови билонови номизми се отбелязва в периода 1280-1330 г. Използването на толкова много византийски монети може да се обясни с оскъдните медни монетосечения на българските царе Георги I Тертер, Теодор Светослав и Михаил III Шишман Асен, когато стоково - паричният обмен намерил пътища и източници да задоволи своите нужди с парични знаци, макар и чуждестранни по своя произход. От друга страна, наличието на толкова много монети на Андроник II Палеолог се дължи на оживената търговия между България и Византия през първото и второто десетилетие на XIV в. През този период отношенията между двете държави се подобрили, особено след политическия брак между Теодор Светослав и Теодора, дъщеря на престолонаследника Михаил IX Палеолог. По същото време за Константинопол били изнесени големи количества зърнени храни, срещу които българските търговци получили съответни парични суми от византийски златни и медни монети. Рязкото намаляване на употребяваните в Търново медни стамини и тетартерони на Андроник III и почти пълната липса на византийски издания, сечени след този владетел, се дължи на интензивните сребърни и медни монетосечения на цар Иван Александър. Монетите на българския цар почти напълно задоволявали потребностите на паричния обмен в Търново за един период от 25-30 години, така че временно отпаднала практиката да се използват в големи количества други по произход монети.

Намерените в Търново монети на Палеолозите са предимно билонови и това даде възможност да се изгради една по цялостна хронология за монетосеченията на Михаил VIII, Андроник II и Андроник III, както да се направят някои корекции и допълнения в двата каталога на английските нумизмати С. Бендъл и П. Донълд, представящи византийското монетосечене от 1258 до 1453 г. По-голямата част от монетните типове са изложени според класификацията на С. Бендъл и П. Донълд, като същевременно са взети под внимание и изследванията на Т. Бертеле и Т. Герасимов.

КАТАЛОГ

МИХАИЛ VIII ПАЛЕОЛОГ /1258 - 2282/

КОНСТАНТИНОПОЛ

Медни монетосечене / корубести ядра /

$\overline{\text{X}}$ X
1. M $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$
Лице: ДЕ ОП
СП АЛ
ТНС ЕГ
ОС

Императорът коленичил, насреща /вляво /, със стема, дивитисион и лорос; ръцете му са вдигнати в молитвен жест. Над него архангел Михаил с криле и нимб, го придържа. Вдясно е представен Христос, с брада, кръстат нимб, туника и колобион, седнал на трон без облегало; с д. си ръка коронясва императора, а в л. - държи свитък.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$
K

Бюст на младолик Христос, с голям кръстат нимб, туника и колобион; с д. си ръка благославя, а в л. - държи свитък.
Таб.XLI$_1$ и Таб.15$_1$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974, p.2 N° 1.

2. Лице: Вертикален надпис $\overline{\text{X}}$ M ДЕСПОТ
Императорът прав, насреща/вляво/ и архангел Михаил /вдясно/, държат помежду си лабарум с дълга дръжка. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в л. си ръка държи скиптър с кръст. Архангел Михаил е с нимб, туника, ризница и сагион; в л. си ръка държи късо копие, опряно на рамо.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$
Бюст на Христос с брада, кръстат нимб, туника и колобион; с д. си ръка благославя, а в л. държи евангелие.От двете му страни по един триъгълник от по три точки.
Таб.XLI$_2$ и Таб.15$_2$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974, p.4 N° 4

3. Лице: ...$\overline{\text{IC}}$ П...
Императорът прав, насреща /вляво/, коронясван от Христос /в дясно/. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - анексикакия.Христос е с брада, кръстат нимб, туника и колобион; в л. си ръка държи евангелие.
Опако: $\overline{\text{M}}$-P $\overline{\Theta}$-V.
B
Богородица с нимб, туника и мафорион, седнала на трон без облегало; пред гърдите си държи глава на младенеца Христос с нимб.От двете й страни по един триъгълник от по три точки.
Таб. XLI$_3$ и Таб.15$_3$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974, p.4 N° 5.

4. Лице:... OA...
Императорът прав, насреща /вляво/ и св.Георги, голобрад и с нимб, държат помежду си лабарум с дълга дръжка.
Опако: $\overline{\text{M}}$-P $\overline{\Theta}$-V.
Богородица с нимб, туника и мафорион, обърната тричетвърти на ляво, с вдигнати за молитва ръце.
Таб. XLI$_4$ и Таб.15$_4$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974, p.7 N° 7.

5. Лице: Вертикален надпис ...V ПЛЕГ...
Императорът прав, насреща /вляво/, коронясван от Богородица /вдясно/. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - анексикакия. Богородица е с нимб, туника и мафорион.
Опако: Вертикален надпис в две колони OAГIOC ДМ...
Св.Димитър прав, насреща с нимб, къса туника, ризница и сагион;в д. си ръка държи копие, а в л. - изправен щит.
Таб. XLI$_5$ и Таб.15$_5$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974, p.7 N° 8.

6. Лице:
Императорът /вляво/ и св.Константин /вдясно/, прави, насреща, държат помежду си двоен кръст с дълга дръжка. Двамата са представени със стеми, дивитисиони и лороси. Императорът държи в д. си ръка лабарум с къса дръжка, а светецът в л. си ръка - скиптър, завършващ на върха с три разклонения.

Опако: Вертикален надпис ОГ...ГЕWPГ

Допоясна фигура на св.Георги, голобрад, с нимб, къса войнишка туника, броня и сагион; в д. си ръка държи копие, опряно на рамо, а в л. овален щит.

Таб. XLI$_{6}$ и Таб.15$_{6}$ Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974, p.7 N° 10

7. Лице: Вертикален надпис ...ОА ГЕWPГ...

Императорът /вляво/ и св.Георги /вдясно/, прави, насреща, държат помежду си лабарум с дълга дръжка. Императорът със стема, дивисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст. Светецът е с с нимб, къса войнишка туника, ризница и сагион; в л. си ръка държи меч в ножница, с върха надолу.

Опако: Допоясна фигура на архангел Михаил, с нимб, туника и лорос; в д. си ръка държе тривърх скиптър, а в л. - кълбо.

Таб. XLI$_{7}$ и Таб.15$_{7}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974, p.9 N° 11

8. Лице: ...П... ОА...

Допоясни фигури на императора /вляво/ и св.Георги /вдясно/, насреща, държат помежду си двоен кръст с дълга дръжка. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст. Над него божията десница го коронясва. Светецът е с къса войнишка туника и сагион; в л. си ръка държи копие, опряно на рамо.

Опако: Допоясна фигура на архангел Михаил, с нимб, туника и лорос; в д. си ръка държи тривърх скиптър, а в л. - кълбо.

Таб. XLII$_{8}$ и Таб.15$_{8}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974, p.9 N° 12

9. Лице: ...$\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$ ...ПЛ....

Императорът /вляво/, коронясван от Христос /вдясно/, прави, насреща. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в д.си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - анексикакия. Христос е с кръстат нимб, туника и колобион; в л. си ръка държи евангелие.

Опако: ...О А Θ...

Допоясна фигура на св.Теодор, с брада, нимб, туника и броня; в д. си ръка държи късо копие, опряно на лявото рамо, а в л. - овален щит.

Таб. XLII$_{9}$ и Таб.15$_{9}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974,p.9. N° 13.

10. Лице: Вертикален надпис в две колони: $\overline{\text{XM}}$ ДЕСПОТН

Императорът със стема, дивитисион и лорос, седнал на трон без облегало; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - кълбо с двоен кръст.

Опако: $\overline{\text{M-P}}$ $\overline{\Theta\text{-V}}$

Богородица с нимб, туника и мафорион, обърната тричетвърти наляво, с вдигнати за молитва ръце; от двете й страни по една голяма буква "В".

Таб.XLII$_{10}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974, p.11, N° 15.

11. Лице: ...ОПЛОГ...

Императорът със стема, дивитисион и лорос, седнал на трон без облегало; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - анексикакия.

Опако: Вертикален надпис в две колони: ОА ГЕW... ОС

Бюст на Св.Георги, с нимб, туника и сагион; в д. си ръка държи копие, опряно на лявото рамо, а в л. - овален щит.

Таб.XLII$_{11}$ и Таб.15$_{10}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974, p.13 N° 17.

12. Лице:

Императорът със стема, дивитисион и лорос, седнал на трон с високо облегало; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - анексикакия.

Опако: Глава на херувим с нимб и разперени четири крила, държи в ръцете си по едно късо копие.

Таб.XLII$_{12}$ и Таб.15$_{11}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974, p.13 N° 18.

13. Лице: ... О ПЛ ОС

Императорът със стема, дивитисион и лорос, седнал на трон с високо облегало; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - кълбо.

Опако: IC XC.

Христос прав, насреща, с кръстат нимб, туника и колобион, стъпил върху правоъгълен субпендион; д. му ръка е вдигната за благословия, а в л. - държи евангелие.

Таб.XLII$_{13}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald,1974,p.37, N° 4.

14. Лице: Вертикален надпис в две колони: $\overline{\text{XM}}$ ДЕСПОТ О ПАЛЕ...

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион, лорос и сагион; пред себе си държи меч в ножница.

Опако: $\overline{\text{M-P}}$ $\overline{\Theta\text{-V}}$.

Богородица с нимб, туника и мафорион, седнала на трон с високо облегало; пред себе си държи глава на младенеца Христос с нимб.

Таб.XLII$_{14}$ и Таб.15$_{12}$.

Справ.: S.Bendall/P.Donald,1974,p.15, N° 21.

15. Лице: Вертикален надпис в две колони: $\overline{\text{XM}}$ ДЕСПОТ О ПАЛЕОЛС.

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи лабарум с дълга дръжка, а в л. - анексикакия.

Опако: Вертикален надпис в две колони: ОАГІ ГЕWP.

Св.Георги прав, насреща, с нимб, къса войнишка туника, броня и сагион; в д. си ръка държи дълго копие, а в л. - изправен щит.

Таб. XLII $_{15}$ и Таб.16 $_{1}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald,1974,p.17, N° 22.

16. Лице: Вертикален надпис в две колони: $\overline{\text{X}}$MI ДЕСПТН О ПАЕЛОГОС

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - анексикакия.

Опако: $\overline{\text{X}}$
M

Архангел Михаил прав, насреща, с нимб, туника, броня и сагион; в д. си ръка държи меч, опрян на рамо, а в л. изправен щит.

Таб.XLII $_{16}$ и Таб.16 $_{2}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald,1974,p.17, N° 23.

17. Лице: Вертикален надпис в две колони: $\overline{\text{X}}$MI ДЕСПОТ О ПЛЕЛОГОС.

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - анексикакия. Горе, вдясно, е представена Божията десница, коронясваща императора.

Опако: Вертикален надпис в две колони: ОАГІС NIKOЛAC

Бюст на св.Никола, с брада, нимб, стихарион, фелон и омофорион; с д. си ръка благославя, а в л. - държи евангелие.

Таб.XLII $_{17}$ и Таб.16 $_{3}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald,1974,p.19, N° 25.

18. Лице:

Допоясна фигура на императора, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - кълбо с кръст. Горе, вдясно, Божията десница, коронясваща императора.

Опако: Голям двоен кръст, с уширени рамене.

Таб.XLII $_{18}$ и Таб.16 $_{4}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald,1974,p.21, N° 28.

19. Лице: Вертикален надпис в две колони: MIXAHЛ ДЕСП ПЛЛ

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион, лорос и са гион; в д. си ръка държи лабарум с дълга дръжка, а в л. - анексикакия.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.
P M

Бюст на младолик Христос, с голям кръстат нимб, туника и колобион; с д. си ръка благославя, а в л. - държи свитък.

Таб.XLII $_{19}$. Справ.: A.Veglery/A.Millas, 1977, Num.circ., 3.p.96, N° 6.

ТЕСАЛОНИКА

Билоново монетосечене/корубести ядра/

1. Лице: MIXAHЛ ДПТІС

Императорът /вляво/ и архангел Михаил /вдясно/ държат помежду си меч в ножница, с върха надолу. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; д. му ръка е положена върху гърдите. Архангел Михаил е с нимб, къса войнишка туника, броня и сагион; л. му ръка е положена върху пояса. Горе, вляво, Божията десница, коронясваща императора.

Опако: Вертикален надпис в две колони: ГОА ДІМІТРІОС

Бюст на св.Димитър, с нимб, туника, ризница и сагион; с д.си ръка държи меч опрян на рамо, а в л. - щит.

Таб.XLIV $_{1}$ и Таб.16 $_{5}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974.p.23, N° 3.

2. Лице: $\overline{\text{X}}$ O ДІМ
M A

Допоясни фигури на императора /вляво/ и св.Димитър /вдясно/, насреща, държат помежду си кръст вписан в кръг, с дълга дръжка.

Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст. Св.Димитър е с нимб, туника, броня и сагион; в л. си ръка държи копие, опряно на рамо.

Опако: Архангел Михаил прав, насреща, с туника, ризница и сагион; в д. си ръка държи дълго копие, а в л. - щит.

Таб.XLIV $_{2}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974, p.25, N° 4.

3. Лице: ...МДЕ... ДІМ

Императорът/вляво/ и св.Димитър/вдясно/ прави, насреща, държат помежду си кръст с дълга дръжка; над него е представена многолъчна звезда. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка. Светецът е с къса войнишка туника, ризница и сагион; в л. си ръка държи копие, опряно на рамо.

Опако: Голям двоен кръст с разперени ангелски криле, поставен върху три стъпала.

Таб.XLIV $_{3}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974, p.27, N° 8.

4. Лице: ...ПОТ...
B

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи дълъг кръст, а в л. - модел на крепост с три кули.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$

Христос с брада, нимб, туника и колобион, седнал на трон без облегало; дясната му ръка е вдигната за благословия, а в л. държи евангелие.

Таб.XLIV$_4$ и Таб.16$_6$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974, p.29, N° 9.

5. Лице: MIXA ДЕСП.

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи лабарум с дълга дръжка, а в л. - кълбо с двоен кръст.

Опако: Вертикален надпис в две колони: ОАГI ДМТРIOC

Бюст на св.Димитър, с туника и сагион: в д. си ръка държи кръст пред гърди.

Таб.XLIV$_5$ и Таб.16$_7$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974, p.29, N° 10.

6. Лице: Императорът прав, насреща, с разперени ангелски криле, стема, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи лабарум с дълга дръжка, а в л. - кълбо с кръст.

Опако: Вертикален надпис в две колони: АОГI ДМНТР

Бюст на св.Димитър, с нимб, туника и сагион; в д. си ръка държи кръст пред гърди.

Таб.XLV$_6$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974, p.31, N° 12.

7. Лице: Допоясна фигура на императора, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи голям цвят на лилия, а в л. - лабарум с дълга дръжка.

Опако: Вертикален надпис в две колони: АОГI ДМНТР

Св.Димитър прав, насреща, с къса войнишка туника, ризница и сагион; в д. си ръка държи дълго копие, а в л. - изправен щит, с кръст отгоре. От двете страни на светеца - по една шестолъчна звезда.

Таб.XLV$_7$ и Таб.16$_8$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974, p.31, N° 14.

8. Лице: X ОПАЛ
MA

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи кръст с дълга дръжка, а в л. - анексикакия. Вляво от кръста е представен цвят на лилия.

Опако: Голям цвят на лилия.

Таб.XLV$_8$ и Таб.16$_9$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1974, p.33, N° 16.

9. Лице: Надпис в две колони: XMV ДЕСП ОТНС О ПАЛ

Императорът прав, със стема, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи анексикакия, а в л. - тривърх скиптър.

Опако: ОГI ДIМНТРО

Бюст на св.Димитър, с нимб, туника и сагион; в д. си ръка държи кръст пред гърди.

Таб.XLV$_9$ и Таб.16$_{10}$.

Непубликуван тип.

АНДРОНИК II ПАЛЕОЛОГ /1282-1328/

КОНСТАНТИНОПОЛ

Медно монетосечене/корубести ядра/

1. Лице: ANД $\overline{\text{XC}}$

$\overline{\text{IC}}$

Императорът коленичил насреща /вляво/, със стема, дивитисион и лорос; ръцете му са вдигнати в молитвен жест. Над него архангел Михаил с нимб, го придържа. Вдясно е представен Христос, с брада, нимб, туника и колобион, седнал на трон; с д. си ръка коронясва императора, а в л. - държи свитък.

Опако: Без надпис. В центъра глава на херувим, заобиколена от четири кръста и четири шестолъчни звезди.

Таб.XLVI$_1$ и Таб.17$_1$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.38, N° 7.

2. Лице: AN

Императорът прав/вляво/, коронясван от военен светец/вдясно/., с нимб, къса войнишка туника, ризница и сагион; в л. си ръка държи меч в ножница, с върха надолу. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст.

Опако: $\overline{\text{M-}}$P $\overline{\Theta\text{-}}$V

Допоясна фигура на Богородица, с нимб, туника и мафорион, обърната наляво, с вдигнати за молитва ръце. Вдясно-голяма буква В.

Таб.XLVI$_2$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.40, N° 10.

3. Лице: AN NK O...

Описанието както за N° 2.

Опако: M$\overline{\text{-}}$P Θ$\overline{\text{-}}$V

Допоясна фигура на Богородица Оранта, права, насреща, с нимб, туника и мафорион.

Таб.XLVI$_3$ и Таб.17$_2$. Справ.: К.Дочев, Нумизматика, 1983, 3, с.12, N° 1.

4. Лице: АДК. $\overline{\text{IC}}$

Императорът прав, насреща/вляво/, коронясван от Христос/вдясно/. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - анексикакия. Христос е с нимб, туника и колобион; в д. си ръка държи евангелие.

Опако: Бюст на архангел Михаил, с нимб, туника, лорос и сагион; в д. си ръка държи тривърх скиптър, а в л. - кълбо.

Таб.XLVI$_4$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.42, N° 12.

5. Лице: ANДОПЛ. M$\overline{\text{-}}$P Θ$\overline{\text{-}}$V.

Допоясни фигури на императора /вляво/ и на Богородица /вдясно/, която го коронясва. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст. Богородица е с нимб, туника и мафорион.

Опако: Бюст на младолик Христос, с голям кръстат нимб, туника и колобион; с дясната ръка благославя.

Таб.XLVI$_5$ и Таб.17$_3$.

Справ.: Непубликуван тип.

6. Лице: ...ONIK

Императорът със стема, дивитисион и лорос, седнал на трон без облегало; в д. си ръка държи двоен кръст с дълга дръжка, а в л. - анексикакия.

Опако: ...$\overline{\text{X}}$C

Христос прав, насреща, с брада, кръстат нимб, туника и колобион, стъпил върху правоъгълен субпендион. Отдясно - голяма буква B.

Таб.XLVI$_6$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.46, N° 16.

7. Лице: ANД

Императорът със стема, дивитисион и лорос, седнал на трон без облегало; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - анексикакия.

Опако: Обелиск върху овален постамент; над него триъгълник от три точки, а от двете страни - по една голяма буква B.

Таб.XLVII$_7$ и Таб.17$_4$.

Непубликуван тип.

8. Лице: ANДОПЛ

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион, лорос и хламида; в д. си ръка държи лабарум с дълга дръжка, а в л. - кълбо с кръст. Горе, вдясно - Божията десница коронясва императора.

Опако: /$\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$/

Христос с брада, нимб, туника и колобион, седнал на трон с високо облегало; с дясната си ръка благославя, а в лявата държи евангелие. Долу, от двете страни на Христос, върху трона са представени по една буква B.

Таб.XLVII$_8$ и Таб.17$_5$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.48, N° 18.

9. Лице: Кръгов надпис в двоен бордюр: ANДPONIKOC...ОПАЛ

Допоясна фигура на императора, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - кълбо.

Опако: Допоясна фигура на архангел Михаил, с нимб, туника и сагион; в д. си ръка държи тривърх скиптър, а в л. - кълбо.

Таб.XLVII$_9$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.50, N° 22.

10. Лице: A...N

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион, лорос и са гион; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - кълбо. Горе вдясно, Божията десница, коронясваща императора.

Опако: Допоясна фигура на архангел Михаил, с нимб, туника и сагион; в л. си ръка държи кълбо.

Таб.XLVII$_{10}$ и Таб.17$_6$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.50, N° 23.

Заб.: Подобен тип е публикуван от С.Бендъл и П.Донълд, но върху него императорът държи в лявата си ръка анексикакия.

11. Лице: ...KOC

Допоясна фигура на императора, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - анексикакия, която е положена върху гърдите.

Опако: Херувим с четири криле, държи в двете си ръце по едно копие.

Таб.XLVII$_{11}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.54, N° 28.

12. Лице: ANДK

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи широк кръст с дълга дръжка, а в л. - скиптър с кръст.

Опако: Четири широкораменни кръста в кръг.

Таб.XLVII$_{12}$ и Таб.17$_7$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.56, N° 30.

Заб.: Екземплярът е отпечатан върху едно от солунските издания на Андроник II, върху което императорът е представен като ангел.

13. Лице: Вертикален надпис: ANДР

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи лабарум с къса дръжка, а в л. - кълбо с кръст. Върху по-запазени екземпляри горе, вдясно,е представена Божията десница, коронясваща императора.

Опако: Голям цвят на лилия, обграден с растителен орнамент.

Таб.XLVIII $_{13}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.56, N° 32.

14. Лице: ANДРКО О X

Допоясна фигура на императора, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - кълбо с кръст. Горе, вдясно - Божията десница, коронясваща императора.

Опако: Голям широкорамепен кръст, поставен върху база във вид на лунен сърп. От двете страни на кръста надпис ĪC X̄C.

Таб.XLVIII $_{14}$ и Таб.17 $_{8}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.264, N° 2.

15. Лице: Кръгов надпис в обратен ред: ANДPONIKOC EN TO ΘEW

Допоясна фигура на императора, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - кълбо.

Опако: Без надпис. Серафим с по две крила отгоре и четири отдолу.

Таб.XLVIII $_{15}$ и Таб.17 $_{9}$. Справ.: К.Дочев, Нумизматика, 1983, 3, с.12, 3.

16. Лице: Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос и хламида; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - кълбо с кръст.

Опако: Допоясна фигура на архангел Михаил, с нимб, туника и лорос; в д. си ръка държи тривърх скиптър, а в л. - кълбо.

Таб.XLVIII$_{16}$ и Таб.17$_{10}$. Справ.: К.Дочев, Нумизматика, 1983, 3, с.12, N° 2.

17. /тетартерон/

Лице: ANДPOINI...

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион, лорос и хламида; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - кълбо с кръст.

Опако: M̄-P Θ̄-V

Тричетвърти фигура на Богородица Оранта, права, насреща, с нимб, туника и мафорион.

Таб.XLVIII $_{17}$ и Таб.17 $_{11}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.60, N° 36.

ТЕСАЛОНИКА

Медно монетосечене/корубести ядра/

1. Лице: M̄-P Θ̄-V

Императорът прав, насреща/вляво/, коронясван от Богородица /вдясно/. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст. Богородица е с нимб, туника и мафорион. Горе, между двете фигури - шестолъчна звезда; долу - голяма буква "В", обърната наляво.

Опако: Надпис в две колони: OAГIOC ДHMT

Бюст на св.Димитър с нимб, туника и сагион; в д. си ръка държи кръст пред гърди.

Таб.XLIX $_{1}$ и Таб.18 $_{1}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.204, N° 2.

Заб.: С.Бендъл и П.Донълд определят, макар и с известно колебание, дясната фигура като Христос. Трябва да отбележа, че върху всички екземпляри от Търново, вдясно от императора, е представена Богородица със съответния надпис M̄-P Θ̄-V

2. Лице:ΘO

Императорът прав, насреща/вляво/, коронясван от военен светец /св.Теодор?/. Императорът е със стема, дивитисион и лорос: в д. си ръка държи скиптър с кръст. Светецът е с нимб, брада, къса войнишка туника, ризница и сагион; в л. си ръка държи копие, опряно на рамо.

Опако: Голяма шестолъчна звезда.

Таб.XLIX $_{2}$ и Таб.18 $_{2}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.208, N° 6.

3. Лице: Бюстове на императора и голобрад военен светец държат помежду си широкорамепен кръст с дълга дръжка.

Опако: Ангелско крило държи широкорамепен кръст с дълга дръжка.

Таб.XLIX $_{3}$ и Таб.18 $_{3}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.208, N° 8.

4. Лице: Императорът /вляво/ и св.Димитър/вдясно/, прави, насреща, държат помежду си модел на крепост с три кули; между тях горе - шестолъчна звезда. Императорът е със стема, дивитисион и лорос. Светецът е с нимб, къса войнишка туника, ризница и сагион.

Опако: Голям монограм на Полеолозите, съставен от буквите П А Л Г. над него, вдясно - шестолъчна звезда.

Таб.XLIX $_{4}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.210, N° 9.

5. Лице: ДМТН ANД

Допоясни фигури на св.Димитър/вляво/ и на императора /вдясно/, прави насреща, държат помежду си голяма буква "B", обърната наляво. Св.Димитър е голобрад, с нимб, ризница и сагион; в д. си ръка държи късо копие, опряно на рамо. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в л. си ръка държи скиптър с кръст. Горе, между двамата - голяма шестолъчна звезда.

Опако: Монограм на Палеолозите, съставен от буквите П А Л Г.
Таб.XLIX$_5$ и Таб.18$_4$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, Additions, N° 7.

6. Лице: ДНМНТР ANДР
Допоясни фигури на св.Димитър/вляво/ и на императора/вдясно/, насреща, държат помежду си жезъл с дълга дръжка, завършващ на върха с цвят на лилия. Светецът е с нимб, къса войнишка туника, ризница и сагион; в д. си ръка държи късо копие, опряно на рамо. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в л. си ръка държи скиптър с кръст.

Опако: Монограм на Палеолозите.
Таб.XLIX$_6$ и Таб.18$_5$. Справ.: К.Дочев, Нумизматика, 1983, 3, с.13, N° 4а и 4б.

7. Лице: ОА ДIМНТР ANД PN
Допоясни фигури на св.Димитър/вляво/ и на императора/вдясно/, прави, насреща, държат помежду си голям двоен кръст, който е поставен на трон или върху символичен модел на крепост с три кули. Светецът е с нимб, къса войнишка туника, ризница и сагион; в д. си ръка държи късо копие, опряно на рамо. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в л. си ръка държи лабарум с къса дръжка.

Опако: Две ангелски крила.
Таб.XLIX$_7$ и Таб.18$_6$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, Additions, N° 8.

Заб.: Двамата автори са представили този монетен тип на Андроник II без описание на обратната страна.

8. Лице: Императорът прав, насреща, с ангелско крило от дясната си страна, стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи голям двоен кръст, а в л. - лабарум с къса дръжка.

Опако: Обезличено.
Таб.L$_8$ и Таб.18$_7$. Справ.: S. Bendall/P.Donald, 1979, p.216, N° 20.

9. Лице: ANДPN
Императорът прав, насреща, със стема, диагонално украсен дивитисион и лорос; в д. си ръка държи голям кръст, а в л. - лабарум с къса дръжка. Над кръста - две шестолъчни звезди.

Опако: Св.Димитър прав, насреща, с нимб, къса войнишка туника, ризница и сагион; в д. си ръка държи меч, опрян на рамо, а в лявата

изправен щит. Вляво от щита - голяма буква "B".
Таб.L$_9$ и Таб.18$_8$. Справ.: S. Bendall/P.Donald, 1979, p.218, N° 21.

10. Лице: Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи кръст, вписан в кръг, а в л. - лабарум с къса дръжка. Над кръста е представен монограм на Палеолозите.

Опако: Ангелско крило/вдясно/ държи голям двоен кръст; вляво от него голяма буква "B".
Таб.L$_{10}$ и Таб.18$_9$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.218,p.22.

Заб.: Върху представения от С.Бендъл и П.Донълд екземпляр липсва монограм на Палеолозите, като вместо него е изписано името на императора.

11. Лице: АДN
Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи анексикакия, а в л. - лабарум с дълга дръжка. Вляво, горе - шестолъчна звезда.

Опако: Голям двоен кръст между две ангелски криле.
Таб.L$_{11}$ и Таб.18$_{10}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.218, N° 23.

12. Лице: Допоясна фигура на императора, насреща, със стема, дивитисион и лорос пред схематично изображение на крепост с три кули; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - анексикакия.

Опако: Две ангелски криле. Между тях, горе и долу, по една шестолъчна звезда.
Таб.L$_{12}$ и Таб.18$_{11}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.220, N° 24.

13. Лице: АДN
Императорът прав, насреща, със стема, дивитисон и лорос, във всяка ръка държи жезъл с кръст, вписан в кръг, с дълга дръжка.

Опако: Голям двоен кръст; от двете му страни под долното рамо по една шестолъчна звезда.
Таб.L$_{13}$ и Таб.18$_{12}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.220, 0 26.

14. Лице: Без надпис. Императорът със стема, дивитисион и лорос, прав, насреща; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - анексикакия. От двете му страни по няколко шестолъчни звезди.

Опако: $\overline{IC}$ $\overline{XC}$

$\overline{N}$ $\overline{K}$

Голям двоен кръст, уширен в долната си част.
Таб.L$_{14}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.222, N° 27.

15. Лице: ANДОС

Императорът прав, насреща, с ангелско крило на лявото си рамо, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи модел на крепост с три кули, а в л. - лабарум с къса дръжка.

Опако: Допоясна фигура на св.Димитър, голобрад, с нимб, туника и сагион; в д. си ръка държи голяма буква "В", обърната наляво, а в л. копие/меч?/ опряно на рамо.

Таб.LI$_{15}$ и Таб.18$_{13}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.210, N° 11.

16. Лице: Императорът прав, насреща, с разперени ангелски криле, стема, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи скиптър с кръст /или украсен на върха с две топченца/, а в л. - кълбо с кръст.

Опако: О...ТР

Бюст на св.Димитър с нимб, туника и сагион; в д. си ръка държи копие опряно на рамо, а в л. - овален щит.

Таб.LI$_{16}$ и Таб.19$_{1}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald,1979,p.212, N° 12.

17. Лице: ANД

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в двете си ръце държи по един жезъл, завършващ на върха с цвят на лилия.

Опако: ОАГ...

Бюст на св.Димитър, с нимб, туника, броня и сагион; в д. си ръка държи меч, опрян на рамо, а в л. - овален щит.

Таб.LI$_{17}$ и Таб.19$_{2}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald,1979,p.212, N° 13.

18. Лице: Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - кълбо с кръст. Вляво от императора - две шестолъчни звезди, а горе вдясно - Божията десница, коронясваща императора.

Опако: ОА ДМТРО

Св.Димитър прав, насреща, с нимб, къса войнишка туника, ризница и сагион; в д. си ръка държи дълго копие, а в л. - овален щит.

Таб.LI$_{18}$ и Таб.19$_{3}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.212, N° 14.

19. Лице: Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи голям кръст с дълга дръжка, а в л. - дълго копие/?/

Опако: При запазени екземпляри е представен бюст на св.Димитър, държащ в лявата си ръка кръст, вписан в кръг.

Таб.LI$_{18}$ и Таб.19$_{3}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald,1979,p.214, N° 16.

20. Лице: Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион, лорос и сагион; в д. си ръка държи кръст, вписан в кръг с дълга дръжка, а в л. - анексикакия.

Опако: ОАГІОС...

Св.Димитър прав, насреща, с нимб, туника, ризница и сагион; в д. си ръка държи дълго копие, а в л. - изправен овален щит.

Таб.LI$_{20}$ и Таб.19$_{5}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.214, N° 17.

21. Лице: ...ДКОЛ...

Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи голям двоен кръст с дълга дръжка, а в л. - анексикакия.

Опако: ГОАС

Св.Димитър прав, насреща, с нимб, къса войнишка туника и сагион; в д. си ръка държи дълго копие, а в л. - изправен щит.

Таб.LI$_{21}$ и Таб.19$_{6}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.216, N° 18.

22. Лице: Допоясна фигура на императора, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи голям цвят на лилия, а в л. - скиптър с кръст.

Опако: Кръст, оформен от четири листа; в ъглите му по една шестолъчна звезда.

Таб.LII$_{22}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.222, N° 29.

23. Лице: Без надпис. Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в ръцете си държи по една шестолъчна звезда, под тях - също по една шестолъчна звезда.

Опако: Кръст, оформен от четири листа върху квадрат.

Таб.LII$_{23}$ и Таб.19$_{7}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.224, N° 30.

24. Лице: Без надпис. Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в ръцете си държи по голяма буква "В".

Опако: Голяма шестолъчна звезда.

Таб.LII$_{24}$ и Таб.19$_{8}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.224, N° 32.

25. Лице: Императорът прав, насреща, с разперени ангелски криле, стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка скиптър с кръст, а в л. - анексикакия.

Опако: При запазени екземпляри е представен голям монограм на Палеолозите.

Таб.LII$_{25}$ Справ.: S.Bendall/P.Donald,1979,p.226, N° 34.

26. Лице: Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в ръцете си държи по един голям двоен кръст. Вляво или вдясно - по една шестолъчна звезда.

Опако: Бюст на голобрад военен светец/Св.Димитър?/, с нимб, туника, ризница и сагион; в д. си ръка държи късо копие, опряно на рамо, а в л. - овален щит.

Таб.LII $_{26}$ и Таб.19 $_{9}$.

27. Лице: Допоясна фигура на императора, със стема, дивитисион и лорос; в ръцете си държи по едно кълбо с кръст.

Опако: ДМР

Бюст на св.Димитър, с нимб, туника и сагион; в д. си ръка държи меч, опрян на рамо.

Таб.LII $_{27}$ и Таб.19 $_{10}$. Справ.: К.Дочев, Нумизматика,1983,3,с.13, N° 5. Подобен монетен тип е представен и от S.Bendall / P.Donald, Additions, N° 9.

28. Лице: Императорът със стема, дивитисион и лорос, седнал на трон без облегало; в д. си ръка държи двоен кръст, а в л. - анексикакия.

Опако: Без изображение.

Таб.LII $_{28}$ и Таб.19 $_{11}$

Непубликуван тип.

АНДРОНИК II И МИХАИЛ IX ПАЛЕОЛОГ /1295-1320/

КОНСТАНТИНОПОЛ

Златно иперпероново монетосечене /корубести ядра/.

Лице:/ Надпис в две колони/ ANДPONIKC. $\overline{IC}$ $\overline{XC}$. ХМЛОПЛ

Андроник II е с брада /вляво/ и Михаил IX голобрад /вдясно/ коленичили, насреща. Ръцете им са вдигнати пред гърди в молитвен жест към Христос, който ги коронясва. Двамата императори са представени със стеми, дивитисиони и лороси. Христос е с брада, кръстат нимб, туника и колобион.

Опако: $\overline{M}$-P $\overline{\Theta}$-P.

Богородица Оранта, насреща, с нимб, туника и мафорион, представена в средата на крепостните стени на Константинопол, с четири тривърхи кули. От двете страни на Богородица са изобразени различни символи и букви. Върху екземплярите от Търново те са следните: шестолъчни звезди и буквите: K-N; N-X; K-A; K-Л.

Таб. LIII и Таб.20 $_{1-2}$. Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.62, N° 1.

Медно монетосечене /корубести ядра/.

1. Лице: Допоясни фигури на Андроник II с брада /вляво/ и Михаил IX голобрад /вдясно/, насреща, държат помежду си кръст с дълга дръжка. Над тях е представен бюст на Христос, с кръстат нимб, който ги коронясва. Андроник II е със стема, дивитисион и лорос; дясната му ръка е положена върху гърдите. Михаил IX е със същите инсигнии; лявата му ръка е положена върху гърдите.

Опако: При запазени екземпляри е представен Христос на трон без облегало.

Таб. LIII $_{1}$ и Таб.20 $_{3}$. Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.72, N° .12.

2. Лице: AVTOKPATOPEC POMAIWN.

Андроник II с брада /вляво/ и Михаил IX голобрад /вдясно/ държат помежду си лабарум с дълга дръжка. Двамата императори са представени със стеми, дивитисиони и лороси; д. ръка на Андроник II и съответно л. на Михаил IX са положени върху гърди.

Опако.: $\overline{IC}$ $\overline{XC}$

Христос с брада, нимб, туника и колобион, седнал на трон с високо облегало; с д. си ръка благославя, а в л. държи евангелие.

Таб. LIII $_{2}$ и Таб.20 $_{4}$. Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.74, N° 15.

3. Лице: Описанието, както при N2, но двамата императори държат помежду си кръст с дълга дръжка.

Опако.: $\overline{M}$-P $\overline{\Theta}$-V.

Бюст на Богородица Оранта с нимб, туника и мафорион.

Таб. LIII Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.74, N° 15.

4. Лице: АДРС....

Андроник II с брада /вляво/ и Михаил IX голобрад /вдясно/ държат помежду си лабарум с дълга дръжка. Двамата императори са представени със стеми, дивитисиони и лороси. Андроник II държи в д. си ръка кръст, а Михаил IX държи в л. си ръка същата инсигния.

Опако: $\overline{M}$-P $\overline{\Theta}$-V

Допоясна фигура на Богородица Оранта, с нимб, туника и мафорион.
Таб. LIII$_4$ и Таб.20$_5$. Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.74, N° 15.

5.Лице: A N Д ...
Допоясни фигури на Андроник II /вляво/ и на Михаил IX /вдясно/, държат помежду си двоен кръст с дълга дръжка; дясната ръка на Андроник II и съответно лявата на Михаил IX са положени върху гърдите им. Двамата императори са представени със стеми, дивитисиони и лороси.

Опако: O... Г W ...
Бюст на св.Георги с нимб, туника и сагион; в лявата си ръка държи овален щит.
Таб. LIII$_5$ и Таб.20$_6$; Справ.: К.Дочев, Нумизматика, 1983, 3, с.14, N° 6.

6.Лице:
Допоясни фигури на Андроник II с брада /вляво/ и на Михаил IX голобрад /вдясно/ държат помежду си лабарум с дълга дръжка; дясната ръка на Андроник II и съответно лявата на Михаил IX са положени върху гърдите им.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ X
C
Голям двоен кръст; от двете му страни по един триъгълник от три точки.
Таб. LIII$_6$ и Таб.20$_7$; Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.80, N° 22.

7.Лице: Околовръстен надпис: ANДPONK MXДECПOT ...
Допоясни фигури на Андроник II с брада /вляво/ и на Михаил IX голобрад /вдясно/ държат помежду си голям двоен кръст. Двамата императори са представени със стеми, дивитисиони и лороси; д. ръка на Андроник II и съответно л. на Михаил IX са положени върху гърдите им.

Опако:
Голям равнораменен кръст; мужду горните рамене - по една шестолъчна звезда, а между долните - по една голяма буква "B".
Таб. LIV$_7$ и Таб.20$_8$; Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.80, N° 23.

8.Лице: Околовръстен надпис:... CПOTHC OП ...
Допоясни фигури на Андроник II с брада /вляво/ и на Михаил IX голобрад /вдясно/, държат помежду си двоен кръст с дълга дръжка; Андроник II е със стема, диагонално украсен дивитисион и лорос; Михаил IX е със същите инсигнии.

Опако: Без надпис. Голям лабарум върху постамент във вид на лунен сърп; от двете му страни по един кръст от четири зрънца.
Таб. LIV$_8$. Справ.:S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.80, N° 24.

Заб.: Авторите илюстрират екземпляр, върху който двамата императори държат единичен кръст, докато върху всички монети от Търново е изобразен двоен кръст.

9. Лице: AVTOKPATOPEC POMAIWN.
Андроник II с брада /вляво/ и Михаил IX голобрад /вдясно/, прави, насреща, държат помежду си лабарум с дълга дръжка. Двамата са представени със стеми, дивитисиони и лороси; д. ръка на Андроник II и съответно л. на Михаил IX са положени върху гърдите им.

Опако: Голям кръст с радиални лъчи. Между рамената му по една голяма буква "B".
Таб. LIII$_9$ и Таб.20$_9$; Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.82, N° 25.

10. Лице: A N Д C
Андроник II /вляво/ и Михаил IX /вдясно/ държат помежду си лабарум с дълга дръжка. Старшият император държи в д. си ръка скиптър с кръст, а неговият син държи същата инсигния в л. ръка.

Опако: Индиктна дата B = втори индиктион = 1304 или 1319 г.
Таб. LIV$_{10}$ Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.82, N° 26.

11. Лице: Околовръстен надпис: AVTOKPATOPEC POMAIWN.
Двамата императори прави, насреща, държат помежду си лабарум с дълга дръжка. Андроник II с брада /вляво/ и Михаил IX голобрад /вдясно/ са представени със стеми, дивитисиони и лороси; д. ръка на Андроник II и съответно л. на Михаил IX са положени върху гърдите им.

Опако:
Бюст на архангел Михаил с нимб, туника и сагион; в д. си ръка държи скиптър с кръст, украсен на върха с три топчеица.
Таб. LIV$_{11}$; Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.92, N° 40.

Заб.: С.Бендъл и П.Доналд включват този тип към медното тетартероново монетосечене, но всички екземпляри от Търново имат корубеста форма.

12. Лице: Околовръстен надпис: ANДPONIK.
Описанието както за N° 11.

Опако: Голям монограм на Палеолозите, съставен от буквите П A Л Г.
Таб. LIV$_{12}$; Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.86, N° 32.

Заб.: Този монетен тип също е включен към тетартероновото монетосечене, но двата екземпляра от Търново имат корубести ядра.

Медно тетартероново монетосечене /плоски ядра/.

13. Лице: Околовръстен надпис: ANДPONIK МХДЕСПТ.
Андроник II с брада /вляво/ и Михаил IX голобрад /вдясно/, държат помежду си дълъг кръст, поставен върху малко кълбо.
Опако: N A - индиктна дата "А" = първи индикт = 1303 или 1318. г.
Таб. LIV $_{13}$ и Таб.20 $_{10}$. Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.86, N° 31.

14. Лице/ Околовръстен надпис: ДЕСПОТНСОПА ANДPONIKOC
Андроник II прав, насреща, с брада, стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - анексикакия.
Опако: Околовръстен надпис: МХАНЛДЕСПОТНСОПАЛ
Михаил IX голобрад, прав, насреща, представен със същите инсигнии.
Таб. LV $_{14}$ и Таб.20 $_{11}$. Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.86, N° 33.

15. Лице: Околовръстен надпис: AVTOKPATOPEC POMAIWN. IC XC.
Двамата императори коленичили, насреща, с повдигнати за молитва ръце. Над тях е представен Христос, с брада, кръстат нимб, който ги коронясва. Андроник II е с брада /вляво/, стема, дивитисион и лорос. Михаил IX е голобрад /вдясно/ със същото облекло и инсигнии.
Опако: Без надпис. Допоясна фигура на архангел Михаил, с нимб, туника и сагион; в д. си ръка държи меч или скиптър, а в л. щит или кълбо.
Таб. LV $_{15}$ и Таб.20 $_{12}$. Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.88, N° 36.
Заб.: Между търновските екземпляри има 3 монети с корубести ядра. Откриха се 6 препечатки върху други тетартеронови типове, като един от тях е препечатан върху тип N° 17. Върху отделни екземпляри надписите са заменени с точки. Архангел Михаил е представян със скиптър, завършващ с кръст, скиптър с три разклонение на върха или скиптър украсен с три топченца, вертикално подредени.

16. Лице: Околовръстен надпис: AVTOKPATOPEC POMAIWN.
Двамата императори, прави, насреща, държат помежду си лабарум с дълга дръжка. Андроник II с брада /вляво/, дивитисион и лорос; д. му ръка е положена върху гърдите; Михаил IX е голобрад /вдясно/ със същите инсигнии, л. му ръка е положена върху гърдите.
Опако: Околовръстен надпис в двоен зърнчест кръг.
+ KYPIECWCONTYCBACIЛEIC. $\overline{IC}$ $\overline{XC}$.
В централното поле е представен бюст на младолик Христос с голям кръстат нимб.
Таб. LV $_{16}$ и Таб.21 $_{1}$. Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.90, N° 37.
Заб.: Откриха се 5 препечатки върху други тетартеронови типове. Един екземпляр е препечатан върху N° 24 или N° 25. Върху няколко екземпляра надписът $\overline{IC}$ $\overline{XC}$ е заменен с кръст от точки.

17. Лице: Надписът и описанисто както за N° 16.
Опако: $\overline{M}$-P $\overline{\Theta}$-V.
Богородица Оранта, права, насреща.
Таб. LV $_{17}$ и Таб.21 $_{2}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.90, N° .38.

18. Лице: Надписът и описанието както за N° 16.
Опако: Надпис в две колони: OAГIOCAN ДPONHKOC
Бюст на св.Андроник, с нимб, туника и колобион; в д. си ръка държи кръст пред гърдите си.
Таб. LV $_{18}$ и Таб.21 $_{3}$. Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.90, N° 39.

19. Лице: Надписът и описанието както за N° 16.
Опако: Две големи букви "В", между тях е представено кръгче.
Таб. LV $_{19}$. Справ.: S.Bendall/ p.Donald, 1979, p.94, N° 44.

20. Лице: AVTOKPAT PWMAIVN.
Допоясни фигури на двамата императори, държат помежду си лабарум с дълга дръжка. Андроник II е с брада /вляво/, стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст. Михаил IX е голобрад /вдясно/ със същите инсигнии, държи кръст в л. си ръка.

AVTO
Опако: KPATOP
ECPWM
AIWN

Таб. LVI $_{20}$ и Таб.21 $_{4}$. Справ.: S.Bendal/ P Donald, 1979, p.92, N° 41.
Заб.: Откриха се 4 препечатки върху други тетартеронови типове /1екз. върху N° 19/ Има екземпляри, върху които надписите на лицевата страна са заменени с два реда точки.

21. Лице: Околовръстен надпис: AVTOKPATOPEC ......
Двамата императори прави, насреща, държат помежду си кръст с дълга дръжка. Андроник II е с брада /вляво/, стема, дивитисион и лорос; д. му ръка е положена върху гърдите. Михаил IX е голобрад /вдясно/ със същото облекло и инсигнии.
Опако: N Г - индиктна дата "Г" = трети индикт = 1302 или 1317г.
Таб. LVI $_{21}$ и Таб.21 $_{5}$. Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.94, N° 45.
Заб.: Срещат се екземпляри, върху които надписите са заменени с два реда точки.

22. Околовръстен надпис: AVTOKPATOPEC POMAIWN.
Двамата императори прави, насреща държат помежду си лабарум с

АНДРОНИК III ПАЛЕОЛОГ /1328-1341/

КОНСТАНТИНОПОЛ

Медно монетосечене.

1. Лице: ANДРО...
Допоясна фигура на императора, прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - анексикакия.
Опако: N B - индиктна дата "B" = втори индикт = 1334 г.; над нея шестолъчна звезда.
Таб. LVIII $_1$. Справ.: S.Bendall/ p.Donald, 1979, p.126, N° 12.

2. Лице: Околовръстен надпис: AVTOKPATOP POMAIWN
Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а л. е положена върху пояса.
Опако: Голям равнораменен кръст, с уширени краища; в ъглите му по една точка.
Таб. LVIII$_2$ и Таб.22$_3$. Справ.:S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.126, N° 13.

ТЕСАЛОНИКА

Медно монетосечене.

1. Лице: Императорът със стема, дивитисион, коленичил надясно в молитвен жест пред Христос, който го коронясва.
Опако:
Допоясна фигура на св.Димитър с нимб, туника, ризница и сагион; в д. си ръка държи меч, опрян на рамо, а в л. - овален щит.
Таб. LIX $_1$ и Таб.22 $_4$. Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.234, N° 1.

2. Лице: $\overline{XM}$ ANД.
Императорът прав /вдясно/, със стема, дивитисион и лорос, държи в ръцете си по един двоен кръст, с дълга дръжка. Вляво е представен архангел Михаил с нимб, туника, ризница и сагион, който коронясва императора.

Опако:
Описанието, както за N° 1.
Таб. LIX $_2$ и Таб.22 $_5$. Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.234, N° 2.

3. Лице: Императорът /вляво/ и св. Димитър /вдясно/ прави, насреща, държат помежду си кръст с дълга дръжка. Над тях небесен свод с шестолъчна звезда. Императорът е със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст. Светецът е с нимб, къса войнишка туника, ризница и сагион; в л. си ръка държи копие, опряно на рамо.
Опако: Голям двоен кръст с разперени ангелски криле.
Таб. LIX $_3$ и Таб.22 $_6$. Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.234, N° 3
Заб.: Един екземпляр е препечатан върху торнезе на Йоан II Орсини /1323-1335/.

4. Лице: Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи анексикакия, а в л. - скиптър с кръст. Горе, вдясно - малка фигурка на светец или ангел с нимб, коронясваща императора; долу, вдясно - голяма буква "B", обърната наляво.
Опако: Неясен надпис - Богородица Оранта права, насреща, с нимб, туника и мафорион; от двете й страни по две шестолъчни звезди.
Таб. LIX $_4$ и Таб.22 $_7$. Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.236, N° 4

5. Лице: Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в ръцете си държи по един двоен кръст, с дълга дръжка.
Опако: ГОА Д.
Бюст на св.Димитър, с нимб, туника, ризница и сагион; в д. си ръка държи меч, опрян на рамо, а в л. - овален щит.
Таб. LIX $_5$ и Таб.22 $_8$. Справ.: S.Bendall/ P.Doanld, 1979, P.238, N° 6.
Заб.: Един екземпляр е препечатан върху медно торнезе на Йоан II Орсини.

6. Лице: Без надписи. Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в дясната си ръка държи лилия, а в лявата - скиптър с кръст. Около него - шестолъчни звезди.
Опако: ОАГІОС ДМТРС.
Св.Димитър с нимб, ризница, къса войнишка туника и сагион, седнал на трон без облегало; върху коленете си държи меч.
Таб. LIX $_6$ и Таб.22 $_9$. Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.238, N° 7
Заб.: Три екземпляра са препечатани върху торнезата на Йоан II Орсини.

7. Лице: Без надпис. Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в л. си ръка държи модел на крепост с три кули, а в д. - кръст, вписан в кръг.

Опако: Светец /св.Димитър?/ прав, насреща, с нимб, къса войнишка туника, ризница и сагион; в дясната си ръка държи дълго копие, а в лявата - изправен щит. От двете му страни по един двоен кръст с дълга дръжка.
Таб. LIX $_7$ и Таб.22 $_{10}$. Справ.: S.Bendall/P.Donald, 1979, p.238, N°8

8. Лице: Без надпис. Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а л. е положена върху гърдите му; по една звезда и буква "В" от двете му страни.
Опако: Бюст на светец /св.Димитър?/, с нимб, туника и сагион; от двете му страни по една голяма буква "В".
Таб. LX$_8$ и Таб.22$_{11}$. Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.240, N°11.

9. Лице: Без надпис. Императорът със стема, дивитисион и лорос, на кон в ход надясно; в д. си ръка държи скиптър с кръст, а в л. - юздите на коня. Горе вдясно - шестолъчна звезда, а вляво - голяма буква "В".
Опако: Голям монограм на Палеолозите; от двете му страни по една шестолъчна звезда.
Таб. LX $_9$ и Таб.22 $_{12}$. Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.242, N°14

10. Без надпис. Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос; в д. си ръка държи голям двоен кръст, а в л. - кълбо.
Опако: ОАГ....
Бюст на св.Димитър, с нимб, туника, ризница и сагион; в д. си ръка държи меч или късо копие, опряно на рамо, а в л. - щит.
Таб. LX $_{10}$ и Таб.23 $_1$. Справ.: К.Дочев, Нумизматика, 1983, 3.с.16, N°7.

АНДРОНИК III И ЙОАН V ПАЛЕОЛОГ /1340-1341/.

ТЕСАЛОНИКА

МЕДНО МОНЕТОСЕЧЕНЕ.

1. Лице: А...
Андроник III /вляво/ прав и Йоан V, коленичил /вдясно/. Двамата императори са представени със стеми, дивитисиони и лороси. Около тях са представени шестолъчни звезди.
Опако: Архангел Михаил прав, насреща, с туника и сагион; в д. си ръка държи скиптър, а в л. - кълбо.
Таб.LX $_{11}$ и Таб.23 $_2$. Справ.: S.Bendall/ P.Donald, 1979, p.244, N°1.

АНОНИМНО МОНЕТОСЕЧЕНЕ ОТ ПЕРИОДА 1282-1341Г.

КОНСТАНТИНОПОЛ

Медна скифата.

1. Лице: $\overline{\text{M}}$-P
$\overline{\Theta}$-V
Богородица Агиасоритиса права, обърната тричетвърти надясно, с вдигнати за молитва ръце към Божията десница, явяваща се от небесен свод. От двете страни на Богородица по една голяма буква "В".
Опако: Голям монограм на Палеолозите.
Таб. LXI $_1$ и Таб.23 $_3$. Справ.: A.Veglery and A.Millas, N.circ., 1977, 4, p.143, N°16.

ЙОАН V ПАЛЕОЛОГ И АНА САВОЙСКА /1341-1365/

КОНСТАНТИНОПОЛ

Медно монетосечене.

1. Лице:
Йоан V /вляво/ и Ана Савойска /вдясно/, прави, насреща, държат съответно в дясната или в лявата ръка скиптър с кръст. Императорът е с полусферична корона, а императрицата - с тривърха корона. Двамата са представени с дивитисиони и лороси. Между тях - три шестолъчни звезди.
Опако: IC XC
Христос прав, насреща, с нимб, туника и колобион, благославя с двете си ръце; около него шестолъчни звезди.
Таб. LXI $_2$ и Таб23 $_4$. Справ.: К.Дочев, Нумизматика, 1983, 3, с.17, N°8.

ЛИТЕРАТУРА:

1 M.Hendy. Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450, Cambridge, 1985, p.528.

2 M.Hendy. Op.cit.p.528.

3 S.Bendall and P.Donald. The Later Paleologan Coinage, London, 1979, p 11; M.Hendy.Op.cit.p.531-535.

4 T.Bertele. Numismatique byzantine. Suive de deux etudes inédite sur les monnailes des Paléoloques, Wetteren, 1978, p.43, 86-87; S.Bendall and P.Donald. Op. cit., p.130; M.Hendy. Op. cit, 536-347.

5 К.Дочев. Непубликувани медни монети на Палеолозите. Нумизматика 1983, 3, с.12-18.

5. МОНЕТИ НА ФРАНКСКИТЕ КНЯЖЕСТВА, ЕПИРСКОТО ДЕСПОТСТВО, ВЕНЕЦИЯ, СЪРБИЯ, ЗЛАТНАТА ОРДА И ВЛАХИЯ

А. АХЕЙСКИ ПРИНЦИПАТ, АТИНСКО ДУКСТВО И ЕПИРСКО ДЕСПОТСТВО

Първите две държавици, възникнали след 1204 г. при подялбата на Византийската империя между франкските рицари, участвували в Четвъртия кръстоносен поход. Атинското дукство обхващало областите Атика и Беотия, а Ахейският принципат - част от Пелопонес.

До около 1250 г. в паричното обръщение на тези латински княжества били използвани византийски медни тетартерони на Комнините и имитативни билонови скифати, сечени в Константинопол и Солун.[1] По-големите парични суми се изчислявали в перпери или във венециански грошове. От средата на XIII в. започнало сеченето на плоски сребърни, билонови и медни торнезета, подражаващи сребърните грошове на френския крал Людовик IX /1226-1270/. Торнезетата на Атинското дукство са издавани в монетарницата на Тива, а на Ахейския принципат - в Кларенция.[2] Теглата на техните сребърни торнезета са в границите на 0,7-0,8г.[3] Според запазените писмени документи от това време, 1 перпера се равнява на около 80-96 сребърни торнезета, а 1 венециански грош–на 8-12 торнезета.[4]

Като издатели на монети от Ахейския принципат са известни следните владетели и сюзерени: Гийом I дьо Вилардуен /1246-1278/; Карл I Анжу /1278-1285/; Карл II Анжу /1285-1289/; Изабела дьо Вилардуен /1297-1301/; Филип Савойски /1301-1307/; Филип Тарентски /1307-1313/; Людовик Бургундски /1313-1316/; Йоан дьо Гравина /1318-1333/, а от Атинското дукство: Ги I /1225-1263/; Гийом дьо ла Рош /1280-1287/; Ги II /1287-1308/ и Валтер дьо Бриен /1308-1311/.[5]

През първата половина на XIV в.,по време на каталонското управление, монетосеченето в двете държавици западнало твърде много. В тях се преминало към сеченето на билонови и медни торнезета и то в ограничени количества. Поради тази причина от средата на XIV в. насетне, в паричното обръщение на двете княжества били въведени масово венециански грошове и солдини.

Франкските монети имали твърде слабо разпространение в българската държава. Според статистическите данни, освен в Търново, такива монети са намерени в Кърджали /колективна находка/[6] и няколко единични екземпляра в Мелник.

Всред намерените в Търново чуждестранни монети от XIV в. твърде многобройни са билоновите и медни торнезета на епирския деспот Йоан II Орсини /1323-1335/, общо 117 скз. /1 от една колективна находка и 116 единични екз./. Подобно на сребърните и медни торнезета на франкските владетели от Атика и Пелопонес и монетите на Йоан II Орсини копирали популярните за тогавашното време сребърни денари на френския крал Людовик IX.[7]

Статистическият и топографският анализ на епирските монети показва, че те са сечени в доста големи количества.[8] Тяхното масово навлизане в българското парично обръщение се дължало на острия недостиг по това време от нискостойностни монети за вътрешния паричен обмен. Малобройните сребърни и медни монетосечения на Михаил III Шишман се оказали недостатъчни да задоволят нуждите на развиващия се български паричен пазар, така че монетите на Йоан II Орсини лесно намерили прием и разпространение в България.

Като интересен факт мога да посоча наличието на няколко препечатки от медни стамини на византийския император Андроник III Палеолог, сечени в Солун, върху торнезета на Йоан II Орсини. Това препечатване вероятно станало през 1335 г., когато Епирското деспотство било подчинено от византийския император. Тези препечатки илюстрират за една често срещана практика при средновековните владетели от балканските държави да препечатват монетите на своите политически съперници или васали.

КАТАЛОГ

АХЕЙСКИ ПРИНЦИПАТ

КЛАРЕНЦИЯ

ЛЮДОВИК БУРГУНДСКИ /1313-1316/

Медно торнезе

1. Лице: Кръгов надпис: + LODOVI...AChe
Равнораменен кръст, вписан в зрънчест кръг.
Опако: Кръгов надпис: + DECLARENCIA
Стилизиран модел на църква с островърх покрив и две кули.
1. екз.; 0,60г; 17мм.; Таб. LXII$_{1}$.

АТИНСКО ДУКСТВО

ТИВА

ГИЙОМ ДЬО ЛА РОШ /1280-1287/

Сребърно торнезе.

2. Лице: Кръгов надпис: + : G : DVX ATENES
Равнораменен кръст, вписан в зрънчест кръг.
Опако: Кръгов надпис: + : THERE: CIVIS
Стилизиран модел на църква с островърх покрив и две кули.
1 екз. /счупен/, 17мм.; Таб. LXII$_{2}$.

ГИ II ДЬО ЛА РОШ /1287-1308/

Медно торнезе.

3. Лице: Кръгов надпис: : + DVX: ATENES
Равнораменен кръст, вписан в зрънчест кръг.
Опако: Кръгов надпис: + THEBANI CIVIS
Стилизиран модел на църква с островърх покрив и две кули.
1 екз.; 0,95 г; 19мм; Таб. LXII$_{3}$

ЕПИРСКО ДЕСПОТСТВО

АРТА

ЙОАН II ОРСИНИ /1323-1335/

Медно торнезе.

4. Лице: Кръгов надпис: + IOHS DESPOTVS
Равнораменен кръст, вписан в кръг.
Опако: Кръгов надпис: + DE ARTA CASTRV.

Стилизиран модел на църква с островърх покрив и две кули.
117 екз.; сред.тегло 0,75 г.; размер/16-19мм; Таб. LXII $_{4}$. Таб. 23 $_{5-6}$

Б. ВЕНЕЦИЯ

Венецианските сребърни грошове съставляват съвсем малка част от намерените в Търново чуждестранни монети. Досега са открити само 7 гроша, като най-ранният е на Рейналдо Зено /1253-1268/, а най-късният - на Пиетро Градениго /1289-1311/.[9] Подобно ограничено използване на венециански сребърни монети се констатира не само в Търново, но и в останалите райони на Централна и Източна България. Данните от колективните и единичните находки показват, че грошовете на Венеция навлизат в паричното обръщение на България най-рано през 70-те години на XIII в.[10] По-масова употреба на този вид монети се отбелязва през първите десетилетия на XIV в. и то предимно в Западна България. Малкото намерени венециански монети в Търново, както и в Централна България съвсем не означава, че до 70-те години на XIII в., а и след това, икономическите контакти между българската държава и Венеция били ограничени.

Незначителната употреба на венециански монети в България през XIII и XIV в. се дължала на различните монетни системи. Още в края на XII век в българската държава се запазила византийската монетна система, въведена от Алексий I Комнин през 1092 г. Основната парична единица, златният иперперон с тегло 4,5 г представлявал 1/72 от византийската литра /327,45 г/.[11] В определено съотношение спрямо златната перпера били сечени билонови и медни корубести номизми. Почти до края на XIII век в българското парично обръщение били употребявани и сечени предимно златни и медни корубести монети.

Монетната система на Венеция се основавала на сребърната марка с тегло 238,50 г.[12] В първите години на XIII век в града-република започнало издаването на плоски сребърни монети /grossi venetiani/, чието тегло от 2,178 г останало непроменено до третото десетилетие на XIV в. След Четвъртия кръстоносен поход, освен политически и териториални придобивки, Венеция получила пълен монопол за свободна търговия върху окупираните от латинците византийски територии. Венеция привлякла и Дубровник за свой посредник в търговията с българското царство. За да улеснят своята търговска дейност в бившите територии на Византия, както и в България, венецианците и дубровчаните започнали да секат големи количества медни корубести монети по образец на Комниновото монетосечение, а вероятно те имитирали и златните перпери на Ласкаридите и на Палеолозите. Тази твърде далновидна мярка била предприета от Венеция поради съобразяване с наложилата се от дълги години употреба на византийските монети в района на Балканския полуостров. Така през първата половина на XIII век в търговията с Венеция, с посредничеството на Дубровник, били използвани златни и медни византийски номизми или техни имитации, а не венециански грошове. Едва през 80-те години на XIII в. в България започнали да проникват венецианските грошове, тъй като от това време датира началото на българското сребърно монетосечение.

По-масова употреба на венециански монети се отбелязва в периода, когато българските царе Теодор Светослав и Михаил III Шишман издавали също плоски сребърни монети, но тяхното количество било все още недостатъчно. От друга страна, по-лекият тегловен стандарт на българските сребърни монети /1,5-1,6 г/, създавал известни пречки за свободната циркулация на венецианските грошове с тегло от 2,17 г, като се налагало те да бъдат допълнително орязвани. По същото време в България /Родопите и Видинско/ действували неофициални монетарници, които произвеждали имитации на венециански грошове.[13] Теглото на тези имитации било съобразено с тегловния стандарт на сребърните български монети. От имитациите на венецианските грошове в Търново са намерени 5 екземпляра, чието средно тегло е 1,40 г. Те са от типа, за който се предполага, че са издавани някъде в Северозападна България в края на XIII и началото на XIV век.[14]

Отсъствието в Търново на по-късни венециански грошове може да се обясни с интензивното сребърно монетосечение на цар Иван Александър. Това съвсем не означава, че търговските връзки между Венеция и България били прекратени. Именно от този период има запазени редица венециански документи, регламентиращи търговията между България и Венеция.

КАТАЛОГ

ВЕНЕЦИЯ

РАНИЕРИ ЗЕНО /1253-1268/

Сребърни грошове

D.
1. Лице: RA.CENO. V. S.M.VENETI.
X

Дожът /вляво/ и св.Марко /вдясно/, прави, държат помежду си знаме с дълга дръжка. Дожът е гологлав, с дълги коси, брада и мустаци, със сакос и мантия; в л. си ръка държи анексикакия. Св.Марко е с нимб, туника и колобион; в л. си ръка държи евангелие.

Опако: $\overline{IC}$ $\overline{XC}$.

Христос с брада, нимб, туника и колобион, седнал на трон с високо облегало; в л. си ръка държи евангелие.

1 екз.; 2,00 г; 20 мм.

ЛОРЕНЦО ТИЕПОЛО /1268-1275/

2.Лице: D
.LA.TEVPL. V. S.M.VENETI
X

Описанието,както за N°1.

Опако: Както за N°1, но с тайни знаци около фигурата на Христос, които са следните: ромбоид под лявото облегало на трона; триъгълник над дясното облегало на трона.

3 екз.,2,17, 2,10, 1,90, 20 мм ; Таб.23 7

ЯКОПО КОНТАРИНИ /1275-1280/

3. Лице: D
.IA.QTARIN. V. S.M.VENETI
X

Описание както за N°1.

Опако: Както за N°1, но върху единия екземпляр е представена точка под левия лакът на Христос.

2 екз.; 2,17, 1,97 г; 21 мм.

ПИЕТРО ГРАДЕНИГО /1289-1311/

4. Лице: D
PE.GRADONIGO. V. S.M.VENETI
X

Описанието както за N°1.

Опако: Както N°1, но под левия лакът на Христос е представена точка.

1 екз., 2,00 г, 20 мм; Таб.23 8

ИМИТАЦИИ НА СРЕБЪРНИ ВЕНЕЦИАНСКИ ГРОШОВЕ

/КРАЯ НА XIII-НАЧАЛОТО НА XIV в./

НЕЛОКАЛИЗИРАНИ МОНЕТАРНИЦИ

Лице: За надписите виж по-долу. Дожът /вляво/ и св.Марко /вдясно/ прави, насреща, държат помежду си знаме с дълга дръжка. Дожът е гологлав, с дълги коси, брада и мустаци, със сакос и мантия; в лявата си ръка държи анексикакия. Светецът е с нимб, туника и мантия; в лявата си ръка държи евангелие.

Опако: IC XC.

Христос е с нимб, туника и колобион, седнал на трон с високо облегало; в лявата си ръка държи евангелие.

1. Лице: D
IIODANDV V SOIVCIICTI
X

1 екз.; 1,5, г; 20 мм; Таб.23 9.

2. Лице: ...AIITX IA...

1 екз.; 1,20 г; 20 мм.

D
3-4. Лице:R...SRIV V RVISTV
X

2 екз.; 1,15-0,90 г; 20 мм; 20 г. Таб. 23 10.

Заб. Всички имитации са изработени от нископробно сребро.

В. СЪРБИЯ

Независимо от общите граници на българската държава със Сърбия, както и многовековните политически, културни и икономически контакти, монетите на сръбските владетели не намерили широко разпространение в България. В Търново са открити само 7 сръбски монети - 3 сребърни гроша на крал Урош II Милутин /1282-1321/ и 4 медни монети на крал Стефан Урош III /1355-1367/.[15] Причините за слабото разпространение на сръбските монети в българското царство през XIII и XIV век се дължали на различните монетни системи, използвани в двете държави. В Сърбия още през 50-те години на XIII век се преминало към производството и употребата на плоски сребърни монети, основани на сребърната тегловна марка,[16] докато в България е използвана монетната система на Византия, основана на тегловната литра и златния иперперон. Едва към края на XIII в. в българската държава се преминало към сечене на сребърни плоски монети, наред с употребата на корубести златни и медни византийски и български издания. От това време датира навлизането на сръбските грошове в паричното обръщение на България и то предимно в нейните западни предели.[17]

КАТАЛОГ:

СТЕФАН II УРОШ МИЛУТИН /1282-1321/

2.Лице: R
VROSIVS E .S.STEFAN
X

Кралят /вляво/ и св.Стефан /вдясно/ прави, насреща, държат помежду си знаме с кръст и дълга дръжка. Кралят е гологлав, с дълги коси, брада и мустаци; сакос и мантия; в л. си ръка държи анексикакия. Св.Стефан е с нимб, туника и мантия; в л. си ръка държи евангелие.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$.

Христос е с кръстат нимб, брада и мустаци, туника и колобион, седнал на трон с високо облегало; в лявата си ръка държи евангелие.
3 екз.; Тегло: 2,10, 1,25 /орязана/; 0,80
/отчупена/; Размер: 21, 20,18 мм.
Таб.LXIII 1

СТЕФАН УРОШ III /1355-1367/

2. Лице: VRO SIVS

Кралят с тривърха корона, брада и мустаци, сакос и мантия, седнал на трон с две лъвски фигури; в д. си ръка държи скиптър с кръст с къса дръжка, а в л. - кълбо с кръст.

Опако: SA MARIA
P L

Богородица Оранта права, насреща, с нимб, туника и мафорион.
4 екз.; Таб. LXIII 2

Г. ЗЛАТНА ОРДА

През XIII и XIV век в Златната орда са сечени два вида монети - сребърни дирхеми и данаки с тегло 1,52-1,56 г и медни пулове, тежащи 1,0-1,8 г.[18] Татарските дирхеми били издавани в съотношение 1:3 спрямо тегловната единица "мискал", чието тегло варирало между 4,20-4,70 г. През XIV в. в Златната орда е използван хоризъмският мискал с тегло 4,59-4,68 г.[19], а един сребърен дирхем се разменял за два сребърни данака или за 32 медни пула.[20] Най-ранните монети на Златната орда, открити в Търново, са свързани с хан Ногай и неговия син Чака. Към средата на 80-те години на XIII в. полунезависимият татарски военоначалник Ногай започнал борба за откъсване от централната власт на Златната орда, начело на която стоели представители от династията на Джуджичите. Новосъздаденото от Ногай феодално владение /улус/ обхващало значителни територии между Дон, Черно море, Карпатите и Дунава. Столица на новата независима татарска държава станал град Исакча в Северна Добруджа /днес в Румъния/. Малко преди това този град бил център на независимо християнско деспотство, създадено върху основата на византийските политически, културни и икономически традиции.[21] Неговото население, според румънските историци, било от кумански произход.[22] В Исакча се организирало производство на сребърни и медни монети с гръцки надписи, с отличителен знак тамгата на Ногаидите.[23] Около 1296-1297 г. Ногай се провъзгласил за "хан", като напълно скъсал с великия хан на Златната орда Токтъ /1290-1312/. В столицата на новия хаганат Исакча /Сакчи/ хан Ногай и синът му Чака започнали да секат многобройни сребърни дирхеми и медни пулове с арабски надписи. Досега от хан Ногай са познати 8 типа сребърни дирхеми и 4 типа медни пулове, а от Чака - 3 типа дирхеми.[24] В монетарницата на Исакча били имитирани още и 22 типа дирхеми на хан Токтъ, чиито оригинални прототипове са сечени в Крим.[25]

Независимият хаганат на Ногай и Чака, макар че държал в подчинение редица европейски държави, в това число и България, просъществувал само 2-3 години. През 1300 г. хан Ногай бил убит при Куканлък на р.Буг в сражение с войските на хан Токтъ, а понататъшната съдба на неговия син Чака е добре известна. С малка татарска войска Чака забягнал в България, съпровождан от Теодор Светослав. С негова помощ Чака заел за кратко време търновския престол. Поради изпратените в България от хан Токтъ татарски отряди, в Търново бил извършен дворцов преврат, организиран от Теодор Светослав. Чака бил арестуван и убит с одобрението на хан Токтъ. След смъртта на узурпатора Чака и провъзгласяването на Теодор Светослав за български цар, татарската опасност била премахната и българската държава възобновила своята независимост.

Като косвени свидетелства за тези драматични събития в столичния Търнов са намерените 7 татарски монети от това време. Едната от тях е медна стамина /фоларо/, сечена в "деспотата Исакча" в периода 1285-1296 г., а другите са 6 сребърни дирхема от колективна находка, намерена в сграда на

Северозападния склон на Царевец. Находката се състои от 3 дирхеми на хан Ногай, една на хан Чака и 2 имитации на дирхеми на хан Токтъ /Виж приложеното описание-списък/.

Другите татарски монети са медни пулове на хан Токтъ, хан Джанибег и 3 анонимни екземпляра, сечени в Крим. Тези медни монети показват, че контактите между България и Златната орда продължили и през XIV век. Българските царе Михаил III Шишман и Иван Александър в честите си войни с Византия почти винаги използвали на своя страна татарски наемни отряди. През 1323 и 1328 г. Михаил Шишман привлякъл татарски наемници срещу Андроник III Палеолог.[26] В битката при Русокастро през 1332 г. цар Иван Александър бил подпомогнат от татарска войска.[27] През 1342 г. по време на гражданските войни във Византия е известно татарско нахлуване в Източна Тракия, осъществено с помощта на Иван Александър.[28] Вероятно в Търново, наред с българските военни отряди, пребивавал и контингент от татарски наемници, което донякъде обяснява намирането на татарски монети. Не трябва да се изключва възможността татарските монети да са попаднали в Търново и по пътя на търговския обмен със Златната орда, Волжска България, Персия и други държави, васални на татарите.

СПИСЪК
на татарските монети, намерени в Търново

Колективна находка от 6 сребърни дирхема: 3 екз. на хан Ногай, сечени в Сакчи /Исакча/ в периода 1296-1300 г. - 0,90, 0,86 г и 1 начупен; 15-16 мм.
Таб.24$_{1}$.
1 екз. на хан Чака, сечен в Сакчи в периода
1296-1300 г. - 1,10 г; 14 мм; Таб.24$_{2}$.
2 екз. имитации на дирхемите на хан Токтъ, сечени в Сакчи.

Медни пулове:

1 екз. на хан Токтъ /1290-1312/ - Крим, 1,20 г; 18 мм.
3 екз. на хан Джанибег /1342-1357/ - Крим, 1,25; 1,20, 0,60 г, 17-20мм; Таб.24$_{3-4}$.

Анонимни издания:

1 стамина, сечена в Деспотата на Исакча /1285-1296/ 1,05 г; 16-18мм
3 анонимни пула - Сакчъ /2 екз./ 1,40; 1,00 г; 18 мм;
Крим /1 екз./ 0,95; 17 мм; Таб.24$_{5-6}$

Д. ВЛАХИЯ

Първите влашки монети са сечени при управлението на воеводата Владислав I /1364-1377/.[29] Това са сребърни монетосечения, основани на сребърната марка с тегло около 210 г. Върху основата на тази тегловна единица били издавани сребърни плоски монети в три номинала - дукати /средно тегло 1,05 г/; динари /ср.тегло 0,70 г/ и бани /ср.тегло 0,35 г/. От една сребърна марка се отсичали 200 дуката, 300 динара и 600 бани.[30] Към края на XIV в. теглото на дукатите се понижило до около 0,30 г, а баните се издавали с билонови или медни ядра.

Според румънските нумизмати една от монетарниците, която издавала най-ранните влашки монети, се намирала край днешния град Арджеш. Към края на XIV в. започнала да действува още една монетарница в крепостта Северин.[31] В иконографското оформление на влашките монети са включени елементи както от личните гербове на местните воеводи, така и от емблематиката на унгарските крале. Независимо от специфичните си изображения влашките монетосечения носят някои белези на българските монети. Освен надписите на кирилица, ранните влашки дукати и динари имат твърде близко тегло до стандарта на сребърните български монети, сечени в Търново и във Видин в периода 1360-1396 г.

Възприемането на българския тегловен стандарт във Влахия се дължало на широката употреба на българските сребърни и медни монети в нейното парично обръщение през XIV в. Трябва да отбележа, че въпреки появата на оригинално влашко монетосечение през 1365 г., българските монети продължили да се използуват във Влахия в твърде големи количества. За това свидетелствуват намерените единични и колективни находки с български монети в днешна Румъния - Пакуил луй Соаре, Сулина, Крайова, Черна вода, Търговище, Тулча и др.[32] От друга страна, количеството на намерените влашки монети в България е незначително. В Търново са открити само 16 сребърни монети на влашки воеводи - 10 на Владислав I, една на Раду I и 5 на Мирча I.

КАТАЛОГ

ВЛАДИСЛАВ I /1364-1377/

Сребърни динари

Вариант А, Лице: Околовръстен пръстен в двоен зрънчест кръг:
✚ MLЯDISLЯIWЯIWODA
Щит с напречни линии в лявата половина; в средата на разделителната линия е представена точка.

Опако: Околовръстен надпис в двоен зрънчест кръг: ✚ TRANSЯ LPINI
Орел в профил, с извърната глава надясно, стъпил върху шлем.
Таб.LXIV$_1$ и Таб.24$_7$

Справ.: O.Lucian, G.Buzdugan, C.Oprescu, 1977, p.10, N° 15.

Вар.Б, Лице: Околовръстен надпис на кирилица в двоен зрънчест кръг:
✚ IWANBЛATICЛABOIBOДA
Щит с три щриховани напречни полета в лявата половина; над него в средата - малка чертичка.

Опако: Околовръстен надпис на кирилица в двоен зрънчест кръг:
✚ IWAN BЛATI
Описанието, както за вар.А, но вляво от орела е представена многолъчна звездичка.
Таб.LXIV$_2$ и Таб.24$_8$

Справ.: O.Lucian, G.Buzdugan, C.Oprescu, 1977, p.10, N° 18.

Сребърни бани:

Лице: Орел в профил, стъпил върху щит; лявата половина на щита е с три напречни линии. Вляво от орела–буква В, а вдясно - монограм от буквите Л и А.

Опако: Равнораменен кръст, украсен в краищата с по една точка; между раменете му е представена по една многолъчна звезда, а в ъглите по една точка.
Таб.LXIV$_3$ и Таб.24$_{9-10}$.

Справ.: O.Lucian, G.Buzdugan, C.Oprescu, 1977, p.11, N° 32.

РАДУ I /1377-1383/

МЕДНИ БАНИ

Лице: Околовръстен надпис: I...DVIPDV.
В центъра е представена многолъчна звезда.

Опако: Равнораменен кръст с малки напречни уширения в краищата; между раменете на кръста по една многолъчна звезда.
Таб.LXIV$_4$

Справ.: O.Lucian, G.Buzdugan, C.Oprescu, 1977, p.16, N° 78.

МИРЧА I /1386-1418/

Сребърни дукати

Тип I, лице: Околовръстен надпис на кирилица: IWANM...NO
Щит с напречни линии в лявата половина, а в дясната е представена буквата О.

Опако: Околовръстен надпис: IWAN BO...
Орел в профил, с извърната глава надясно, стъпил върху шлем. Вляво от него буквата Р.
Таб.LXIV$_5$. Справ:O.Lucian, G.Buzdugan, I.Oprescu, 1977, p.24, N° 178.

Тип II, лице: IW BO
Воеводата прав, насреща, с тривърха корона, брада, мустаци и туника; в д. си ръка държи копие с дълга дръжка, а в л. - кръст. Вляво, горе, между копието и главата на воеводата - шестолъчна звезда.

Опако: + IW BO
Орел в профил, с извърната глава надясно, стъпил върху шлем; вляво от орела и върху начелника на шлема - по една звезда.
Таб.LXIV$_6$

ЛИТЕРАТУРА:

1 D.M.Metcalf. Coinage in South-Eastern Europe... p.237-247.

2 D.M.Metcalf. Op.cit., p.243-247.

3 M. ΚΡΙΚΟΥ - ГАЛАNН. ΦΡΑΓΙΚΟ ΕΥΡΗΜΑ ΑΤΤΙΚΗ /;/1967, ΕΚ ΤΟV ΑΡΧΑΙΟЛΟΓΙΚΟΥ ДЕЛΤΙΟΥ 3Ι/1976/, ΑΘΗΝΑΙ, 1980, 23Ι.

4 D.M.Metcalf. Op.cit.,p.261.

5 Ibidem, p.247-260; Й. Юрукова. Монети на латински феодални владетели в Гърция, намерени в Родопите, В сб.: Родопски сборник, 1, С., 1965, с. 219-226.

6 Й.Юрукова. Цит.съч.,с.219-226.

7 Т.Герасимов. Монети на франкския владетел Йоан II Орсини, намерени в Търново.-ИОНМ В.Търново, II, 1964, с.29-34 и цит.там литература.

8 Т.Герасимов. Цит.съч., с.30-33.

9 Corpus numorum Italicorum, vol.VII, Veneto, Roma, 1915, p.35-39; 39-43; 52-55.

10 За разпространението на венецианските монети в България вж: С.Авдев. Сребърните монети на цар Михаил Асен /1337-1355/.-Нумизматика, 1980, 3, с.33-35; С.Ракова. Находки на средновековни венециански монети от България.- Нумизматика, 1984,3, с.33-35.

11 За тази реформа вж.тук по-горе с ....

12 М.Решетар. Дубровачка нумизматика, Сремски Карловци, 1924, с.79.

13 С.Авдев. Имитации на венециански грошове в България.-Нумизматика, 1982, 2, с.19-24; В.Пенчев. Колективна монетна находка /XIV в./ от с.Тишевица, Врачански окръг.-Нумизматика, 1983, 3, с.36-37.

14 В.Пенчев. Цит.съч., с.27, Обр.70-72.

15 S.Ljubic. Opis jugoslavenskih novaca, Zagreb, 1875, Tab.IV 8-9; Tab.X 13-15.

16 До средата на XIII в. в Сърбия са употребявани византийски златни и медни корубести номизми, като съцевременно били сечени сръбски медни монети по византийски образец. За това вж: С.Димитрјевич. Нова сериа нових врста српског средновековног новца.- Старинар, 19, 1968, с.205-206.

17 С.Авдев. Сребърните монети на цар Михаил Асен... с.18-19.

18 В.Зварич. Нумизматический словарь, Львов, 1978, с.47, 63-64, 138.

19 С.Янина. Золотые анонимные монеты 60-70-х годов XIV в. в собрании Государственного исторического музея. - Нумизматический сборник, 1972, 4, с.30-32; Г.Федоров-Давыдов. Нумизматика Хорезма золотоорденского периода.- Нумизматика и эпиграфика, 1965, V, с.197-198.

20 Г.Федоров-Давыдов. Нумизматика Хорезма, с.203.

21 E.Oberlander-Tarnoveanu. Numismatical Contribution of the History of the South-Eastern Europe at the End of the 13-th Century.- Reveu Roumaine D'Histoire, XXVI, 3, 1987, p.249-250.

22 E.Oberlander-Tarnoveanu. Op.cit., p.250.

23 E.Oberlander-Tarnoveanu. Op.cit., p.247, Pl.1.

24 Ibidem, p.252-253, Pl.2.

25 E.Oberlander-Tarnoveanu. G.Manucu Adamesteanu. Monede din secolele XII-XIV descoperite la Nufaru (Jud.Tulcea), Peuce, 9, 1984, p.263, Pl.V 36-39.

26 Гръцки извори за българската история, X... с.233-234, 255.

27 Пак там, с.270-271.

28 Пак там, с.328-329; Гръцки извори...XI, с.165.

29 Има предположения, според които още преди Владислав I във Влахия са издавани медни монети, определени тук като имитации от втората половина на XIV в. и сечени в България /Таб.XL/. За тези "най-ранни влашки" монети вж: E.Oberlander- Tarnoveanu. Qelques remarques sur les emissions monetaires medievales de la Dobrudja meridionale aux XIV-XV-e siecles.- Revue Roumaine D'Histoire, XXVII, 1988, 1-2, p.117-122

30 O.Luchian, G.Buzdugan, C.Oprescu. Monede si bancnote romanesti, Bucuresti, 1977, p.7.

31 Op.cit.,p.7.

32 За съдържанието на някои от тези колективни находки вж: С.Димитрова-Чудилова. клады болгарских монет XIII-XIV вв.- Rapports du III-e Congres International d'Archeologie Slave, 2, Bratislava, 1980, p.108-110.

VII. ПАРИЧНОТО ОБРЪЩЕНИЕ В ТЪРНОВО ОТ ПЕРИОДА 1186-1393 г.

Данните от настоящето изследване, макар и да се отнасят само за един голям градски център, представляват важен извор и база за сравнение при по-нататъшното изясняване политическата икономия на България в периода на късния феодализъм. В зависимост от промените в политическия и икономически живот на българската държава, както от вида, произхода и количеството на циркулиралите монети, в паричното обръщение на Търново се отбелязват три главни периода: 1186-1257; 1257-1300; 1300-1393г.

1.Парично обръщение от периода 1186-1257 г.

Появата и въвеждането на парите в стопанския живот на средновековна България е сложен, многостранен и продължителен процес. Обективното развитие на производителните сили и общественото разделение на труда в българската държава през IX-X век създали предпоставки за възникване и проявление на най-съществените функции на парите като мярка за стойност, средство за обръщение и платеж.[1] Към края на XI и началото на XII в., когато българските земи били временно присъединени към Византийската империя, се отбелязва постепенно преминаване от натурално към стоково-парично стопанство. По това време в по-големите градски центрове силно развитие получили занаятите и търговията, което съдействувало за ускоряване на икономическия подем и в редица български селища. Някои обективно произтичащи от същината на феодализма фактори, като замяната на натуралните задължения с парични, допълнително спомогнали за навлизане на парите в българското стопанство.

Политическото укрепване на Византийската империя при Алексий I Комнин спомогнало за провеждането на радикална реформа в паричната система и монетното производство. Новата парична система се основавала на златния монометализъм, при който ролята на всеобщ еквивалент изпълнявал златният иперперон с теоретично тегло 4,59 г (1/72 от византийската литра) и съдържание от 85% чисто злато (22 карата).[2] По определен от държавата паричен мащаб били сечени електронови, билонови корубести номизми и плоски медни тетартерони. Непосредствено след реформата 1 златна перпера се равнявала на 3 електронови трахеи, 48 билонови номизми и на около 864 медни тетартери.[3] По времето на Алексий I Комнин монетарниците в Константинопол и Солун произвели близо 10 милиона златни иперперона. През XII век твърде много се увеличило издаването на билонови номизми, които станали едни от най-употребяваните парични знаци във Византийската империя.

Още по-интензивно производство на билонови монети се отбелязва при Исак II Ангел и особено при Алексий III Ангел. Поради постоянните военни действия се отсичали огромни количества билонови номизми, които били предназначени за нуждите на войската. По приблизителни данни общият брой на монетното производство при Исак II и Алексий III е възлизал на около 400-500 милиона екземпляра. За да поддържат такова интензивно монетно производство двамата императори занижили стойността на билоновия номинал, което се изразявало в намаляване теглото и сребърното съдържание на билоновите монети.

В годините непосредствено след 1186 г. в българската държава била запазена византийската парична система на Комнините. Ролята на основна парична единица продължил да изпълнява златният иперперон, но в действителност по-голяма употреба имали билоновите номизми на Мануил I и особено на Исак II и Алексий III. Ако за периода до 1185-1186 г. единичните византийски монети са 137, то след тази дата до 1204 г. техният брой нараства на 226.

Особено чувствително е увеличението на билоновите номизми на Исак II и Алексий III в колективните находки, близо 19-20 пъти. /Таб.А/

Таб.А. Византийски монети от периода 1092-1204 г.

Владетел	Кол.находки		Един.находки		Общо
Алексий I /1081-1118/	2		1		3
Йоан II /1118-1143/	2		1		3
Мануил I /1143-1180/	204		137		341
Андроник I /1183-1185/	40		17	/1А/	57
Исак II /1185-1195/	2109	/5Е/	116	/1Е/	2225
Алексий III /1195-1203/	2455		110		2565
Общо:	4812		366		5178

Статистическите данни от Търново, съпоставени с количеството на намерените монети в някои други по-големи средновековни селища показват, че в столицата няма големи съкровища. Те се откриват предимно в Южна България и свидетелствуват за една несигурност в годините на постоянни военни стълкновения с Византия.[4] За периода 1186-1204 г. от Търново са известни само 4 колективни находки, укрити или изгубени през тези години. Общият брой на монетите е 253 екз. Това са малки парични суми, с които техните притежатели си служели във всекидневния живот.

Наред с билоновите номизми, по това време са използвани ограничено златни и електронови монети. На Царевец са намерени 1 перпера на Андроник I Комнин и 6 електронови трахеи на Исак II Ангел. Слабото участие на двата номинала е характерно не само за Търново, но и за останалите райони на българската държава. Както през XII в., така и в по-късно време златните и електронови монети рядко били употребявани във вътрешния стоково-паричен обмен, обслужван предимно от билонови и медни издания. Само през 90-те години на XII в. се отбелязва едно по-силно участие на електронови трахеи на Исак II в района на Централна България. Това може би се дължи на пленяването на императорската хазна по време на разгрома на византийската армия на Исак II през 1190 г. в Тревненския балкан.[5] Поради своята висока и неизменна стойност златните перпери циркулирали във вид на големи суми, запечатани в специални кесии или метални съдове, върху които се означавала тяхната точна стойност.[6]

От намерените в Търново византийски монети на Комнините и Ангелите, които възлизат на 5178 екз. /1 златна, 6 електронови, 5159 билонови и 12 тетартеронови/, само 6 единични екземпляра са отсечени в Солун. Тази количествена неравностойност се дължи на факта, че монетарницата в Константинопол произвеждала по-голямата част от златните и билонови номизми, докато в Солун били сечени златни перпери и медни тетартерони, които обслужвали предимно паричното обръщение на града и неговата близка околност. Малкото солунски монети може да се обясни и с обстоятелството, че през този период освободителните походи на българските царе Асен и Петър били насочени в Южна и Югоизточна България в близост до Константинопол, докато областите около Солун били отчасти присъединени едва в началото на XIII в.

Както отбелязах, до началото на XIII в. в България се запазила паричната система, въведена от Алексий I Комнин през 1092 г. Частичните промени, извършвани в нея, намирали съответно отражение и в българското парично обръщение. От началото на XII в. до към 90-те години на същия век стойността на билоновата номизма спрямо златния иперперон спаднала от 1:48 на 1:184.[7] Византийското правителство умишлено изменяло паричния мащаб с пускането на билонови монети с по-ниско сребърно съдържание и тегло. Тъй като по същото време в обръщение се намирали стари билонови номизми с по-висока номинална стойност, византийските финансови власти започнали да изравняват по стойност циркулиращите стари монети според новия паричен мащаб. Към края на управлението на Исак II Ангел започнало орязването на част от билоновите номизми на Йоан II, Мануил I и Андроник I. Това орязване продължило и при Алексий III Ангел, като към 1200 г. били орязвани и негови монети. Такива стойностно намалени билонови номизми са открити не само в Търново, но и на много други места в България. Общият брой на вторично орязаните византийски монети от Търново възлиза на 750 екземпляра. Тяхното тегло е 1,50-2,50 г, докато теглото на нормалните екземпляри е 3,0-4,0 г. Голямото количество орязани билонови номизми на Комнините и Ангелите както от Търново, така и от други места на България свидетелствуват, че тази операция е извършвана не само във Византия, но и в българската държава.[8] Има намерени кръгчета - шайби, отрязани от периферията на билоновите номизми, които произхождат от съкровища, намерени в България. Практиката за вторично орязване на монените с по-висока номинална стойност била продължена и след 1204 г.

В първите години на XIII в. поради намаляване притока на византийски монети, както и нарастващите нужди на българското стопанство от пари, в България започнала масова употреба на т.нар. "български билонови имитации". Това са подражания на три типа билонови номизми на Мануил I Комнин (IV-то билоново монетосечение), Исак II Ангел и на Алексий III Ангел. Българските имитации намерили твърде голямо разпространение не само в пределите на тогавашна България, но и по целия Балкански полуостров. В Търново са открити 843 български имитации (324 единични и 519 монети от 9 колективни находки). Като характерна особеност за паричното обръщение на Търново може да се посочи преобладаването на единичните български имитации, докато в колективните находки, с изключение на "Стрелбището", те са по няколко екземпляра /Виж списъка на колективните находки/. За разлика от Търново, в Южна България се наблюдава по-голяма концентрация на българските имитации и то предимно в големи съкровища. От 64 колективни находки, съдържащи български имитации, 21 са открити в Северна България и 33 в Южна и Югозападна България. Според топографския анализ на колективните и единичните находки е видно,че този вид имитации били предназначени за военни нужди. Откритите съкровища донякъде трасират действията на българската армия през първото десетилетие на XIII в. От друга страна, участието на голям брой единични български имитации в Търново се дължало не само на спокойния и сигурен живот в столицата, но и поради нарастващите нужди на градския стоково-паричен обмен.

Данните от метрологичния анализ показват, че средното тегло на част от българскитте имитации /2,0-3,0 г./ е по-ниско от оригиналните византийски номизми /3,0-4,0 г./ Според това различие може приблизително да се определи, че 1 златна перпера се е равнявала на около 250 български имитации.

След 1204 г. насетне, поради липса на писмени документи за финансовото устройство на българската държава, трудно може да се определи в какво съотношение са се отнасяли българските имитации и другите чуждестранни монети към златната перпера. Вероятно от началото на XIII в. в България се запазил златният иперперон на Комнините като основна парична единица, но не като реална, а като сметководна монета.

През второто десетилетие на XIII в. в паричното обръщение на Търново се отбелязват известни промени в количеството и произхода на циркулиращите монети. Броят на единичните византийски номизми от XII в. постепенно намалял. На тяхно място известно увеличение бележат българските имитации, предимно от тип C. Заедно с тях се появяват отделни екземпляри от ранните латински имитации с голям модул, издавани в Константинопол и Солун. По-масовото навлизане на латинските монети както в Търново, така и в останалите райони на българската държава станало след 1213 г., когато се установили мирни отношения между България и Латинската империя. Освен монети с голям модул в Търново започнали да се използват и латински имитации с по-малък размер и тегло, които през следващите няколко десетилетия се наложили в цялото парично обръщение на българската държава. Характерна отличителност за паричната циркулация в Търново, по времето на цар Иван Асен II и неговите преки наследници е значителното увеличение на единичните находки. Ако за периода 1186-1204 г. те са 366 екземпляра, то след тази дата до 1257 г. те нарастват на 3045 екз. Това увеличение от близо 8 пъти е резултат от развитието на производствената дейност и търговския обмен в столичния град в условията на феодалния начин на производство. Като главна предпоставка за развитието на паричното обръщение е стоковото производство и при това парите привеждат в обръщение такива стоки, които имат цени. Многобройните единични монети са сигурно свидетелство, че в Търново още през първите десетилетия на XIII в. категорията "пазарна цена" била вече добре развита.

В периода 1218-1257 г. както в Търново, така и в останалите райони на българската държава масово се използвали т.нар. "латински имитации" и в по-малки количества солунски и никейски номизми. През 1230 г. са отсечени български златни и медни корубести монети, но тяхното количество е незначително. Досега има сведения за 1 златна и няколко десетки медни монети на Иван Асен II.[9] Статистическите данни показват, че от територията на днешна България броят на намерените латински имитации е над 20 000 екземпляра. В Търново са намерени 3 медни монети на Иван Асен II, докато латинските имитации са 2571 екземпляра. Тази количествена неравностойност между българските и чуждестранните монети може вече да се обясни с наложилата се традиция в българската държава да се използват т.нар. "търговски медни монетосечения", произвеждани и внасяни от Венеция и Дубровник.

От 1220 до 1257 г. се наблюдава масова циркулация на вторично орязани и нарязани монети. Както вече отбелязах, стойностното намаляване на циркулиращите монети чрез орязване започнало от края на XII в. и продължило през следващите десетилетия. Орязването се практикувало при регулиране стойността на участвуващите в паричния обмен монети в зависимост от утвърдения със закон паричен мащаб. Така например, от 20-те години на XIII в. в България се отбелязва значително увеличение на латинските имитации с малък модул, чието първоначалто тегло било около 1,50 г. Това показва, че голяма част от тях били предназначени за употреба в българската държава и монетарницата в Константинопол се съобразявала с възприетия български паричен мащаб.

Таб.Б. Монети от периода 1204-1257 г.

Владетел или монетен тип	Колект. находки		Един. находки		Общо
Български имитации/1204-1225/	324		519		843
Теодор Врана /1206-1208/	2		2		4
Латински имитации /1204-1261/					
Серия А-В /Константинопол/ и Серия А-С /Солун/	61		10		71
Серия C-D-U	610		32		642
Серия А-Н	1709		149		1858
Теодор I Ласкарис /1208-1222/	28		3		31
Йоан Ватацес /1222-1254/	25	/4AV/	12	/9AV/	37
Теодор II Ласкарис /1254-1258/	1		1		
Теодор Дука /1224-1230/	27	1			28
Мануил Дука / 1230-1237/	106		13		119
Йоан Дука /1237-1244/	149		7		156
Иван Асен II /1218-1241/	3		-		3
ОБЩО:	3045		748		3793

Латинските имитации от серията C-D-U имат по-високо тегло и отначало те са били издавани за нуждите на населението, живеещо в пределите на Латинската империя. Тяхното тегло е между 2,5-3,5 г. и е твърде близко до стандарта на билоновите номизми на Алексий III Ангел. Попаднали в парично обръщение на България, тези тежки имитации се оказали с по-висока стойност спрямо установения паричен мащаб и поради това те трябвало да бъдат изравнени по стойност. Явно това е основната причина за наличието на големи количества вторично орязани монети в българското парично обръщение в периода 1220-1260 г., което може да се определи като дело на официалната финансова власт. По същото време развитието на стоково-паричния обмен носи белезите на известна стихийност, но върху него се упражнявал частичен контрол от административните власти. Поне в столичния град се следяла циркулацията на различните видове монети, които преминавали през държавната хазна. Така например, от 642 екз. от серия C-D-U 590 са вторично орязани, което свидетелствува , че над 90% от латинските имитации са преминали под контрола на финансовите власти.

Несъответствията между установеният в България паричен мащаб и произвежданите в Константинопол и Дубровник по-тежки латински имитации било коригирано впоследствие от самите организатори на имитативните монетосечения. Така към края на второто десетилетие на XIII в. започнало масовото сечене на латински имитации с малък модул, предимно от тип А, а към 1225 г. се преминало към пускане на малкомодулни екземпляри и от серия C-D-U.

За нуждите на българското парично обръщение били ползвани не само търговските монетосечения на Венеция и Дубровник. След 1230 г.в Търново значително нарастват номизмите на солунските императори Мануил Комнин Дука и Йоан Комнин Дука, издавани предимно с малък модул. При Теодор Комнин Дука в Солун не са издавани медни монети с толкова ниско тегло /под 1,0 г/ и размер от 13-15 мм.Това косвено подсказва, че след 1230 г. Солунската държава изпаднала не само в политическа, но и в икономическа зависимост спрямо българското царство. Монетарницата започнала сеченето на медни монети с тегло между 0,5-1,0 г съобразно възприетия в България паричен мащаб.

В периода 1230-1260 г. в българското парично обръщение съществувало едно явление, което все още не е намерило правилно обяснение. Става дума за нарязването на циркулиращите монети на две и повече части. Изказани са мнения, че това се дължало на постоянната девалвация на медните монети, което налагало и съответното намаляване на тяхното тегло. Има предположения, че нарязването също се извършвало от официалните власти.[10]

Анализът на нарязаните медни монети от Търново показва, че тази практика била продиктувана от постоянно изменящия се тегловен стандарт на медния номинал или по-точно на неговата стойност. Самото нарязване се извършвало от обикновеното население по време на ежедневните покупко-продажби. Има монети, нормални или вторично орязани, от които е отнета 1/3, 1/4 или 1/8 част, а други са срязани наполовина. Тези стойностно намалени с 1/2, 1/3, 1/4 и т.н. части монети били връщани в обръщение и наново нарязвани. Самото действие се извършвало посредством ножици, брадва или длето, а някои екземпляри с по-тънки ядра са пречупвани на ръка. Тези факти убедително сочат, че нарязването е извършвано от обикновеното население на Търново, предимно със спекулативна цел, за да увеличи количеството на парите си. Към края на 30-те години официалните финансови власти се опитали да спрат тази практика с пускане в обръщение на медни монети с много ниски тегла, каквито са солунските издания на Йоан Комнин Дука /серия III/. Тяхното количество, заедно с латинските имитации с малък модул, се оказали недостатъчни. През 40-те и 50-те години на XIIIв.се почувствувала остра нужда от монети за вътрешния паричен обмен, тъй като по неизяснени причини притокът от латински имитации, сечени в Константинопол и Дубровник, чувствително намалял. Твърде много бил ограничен и вносът на медни номизми от Солун поради окупацията на града от никейския император Йоан III Ватаци през 1246 г. Достигналите висока степен на развитие стоково-парични отношения в Търново изисквали големи количества монети, но такива нямало откъде да се доставят. Политическата нестабилност, породена от дворцовите преврати, несполучливите войни с Византия и татарските нашествия довели до значително увеличаване на преките и косвени данъци, както и до поскъпване на живота в българската

държава. До известна степен недостигът на монети в Търново се компенсирал от по-голямата скорост на градското парично обръщение, но това не могло да премахне увеличаващите се потребности от монети за вътрешна размяна. Донякъде липсата на нискостойностни монети била запълвана от златните перпери на Йоан III Ватаци. Всички златни монети /общо 13 екз./ произхождат от квартали на Царевец, където живеело обикновеното население.

В началото на 50-те години на XIII в. нарязването на циркулиращите монети продължило още по-интензивно. Нарязаните монети достигнали такива малки размери, че те вече не могли да изпълняват основните си функции като мярка за стойност и средство за обръщение и платеж. В самия процес на обръщението голяма част от монетите били изгубвани или отпадали поради износване или нарязване. Така, в началото на 50-те години на XIII в. не само в Търново, но и в други райони на българската държава се породила монетна криза. Тя се изразявала в несъответствието между нуждите на паричния пазар от средства за обръщение и наличните циркулиращи монети.

2. Парично обръщение от периода 1257-1300 г.

Острата монетна криза от 50-те години на XIII в. била постепенно преодоляна чрез парична реформа, осъществена от цар Константин Асен /1257-1277/. В Търново било организирано производство на големи количества пълноценни медни монети, чието тегло от 2,0-3,0 г. надвишавало тегловния стандарт на обезценените нарязани чуждестранни монети. Както своите предшественици, така и Константин Асен запазил традиционната парична система, използваща сметководния златен иперперон, вероятно този на Йоан III Ватаци с тегло 4,40 г и златно съдържание от 15-16 карата[11], към който се приравнявали българските медни монети. Златните никейски перпери намерили твърде широко разпространение не само в България, но и по целия Балкански полуостров.[12] В Търново са открити 13 перпери на Йоан III Ватаци. Какво е било съотношението между сметководния перпер от 15-16 карата и българските медни корубести монети на Константин Асен,засега е трудно да се отговори с определена точност. Ако се съди по завишения тегловен стандарт на медните български монети, съотношението между перпера и медния номинал е спаднало. Примерно през 30-те и 40-те години на XIII в. 1 перпера на Йоан III Ватаци се равнявала на 350-400 медни латински имитации, то нейната стойност, изчислявана в български медни монети през 60-те години ще е възлизала на около 200-250 екз. Монетосеченето на цар Константин Асен може да бъде определено като реформено, тъй като с него се укрепвало паричното обръщение. Старите обезценени и нарязани чуждестранни издания били изоставени или по-точно изхвърлени от циркулация. Този факт се наблюдава по време на археологическите проучвания. В манастирския комплекс "Великата лавра" само на едно място, на площ от 2-3 кв.м, в т.нар."сметни ями", са открити около 350-400 обезличени нарязани медни монети от периода 1220-1250 г. В подобни "сметни ями" около манастира "Св.Димитър" и на северозападния склон на Царевец също са намерени на купчина нарязани монети от 50-100 фрагмента.

За период от близо 15 години търновският паричен пазар е обслужван от медните монети на цар Константин Асен. По същото време във възстановената Византийска империя се подновило интензивното производство на оригинални златни, сребърни и медни корубести номизми. Като основна парична единица се запазил реалният златен иперперон с тегло от 4,40-4,50 г и златно съдържание от 15 карата.[13] Навлизането на новите византийски монети, предимно билонови скифати, в паричното обръщение на Търново се отбелязва едва към края на 60-те години на XIII в. Така например, монетите на Михаил VIII Палеолог са общо 156 екз., а на Константин Асен - 451 екз. Освен медните издания на законно управляващия български цар в столичния град се появили и медни скифати на Мицо Асен и Яков Светослав, претенденти за българския трон. Техните монети били издавани с пропагандна цел, а не толкова за нуждите на паричното обръщение.[14] От друга страна, монетите на двамата независими владетели имат еднакъв тегловен и модулен стандарт с изданията на Константин Асен. Това показва, че Мицо Асен и Яков Светослав се съобразявали с установения от официалните български власти паричен мащаб при организирането на своите монетосечения.

Таб.В. Монети от периода 1257-1300 г.

Владетел	Кол.находки	Ед.находки	Общо
Константин Асен /1257-1277/	458	3	461
Михаил VIII Палеолог /1258-1282/	156	3	159
Мицо Асен /1256-1263/	9	1	10
Яков Светослав /1261-1275/	4		4
Георги I Тертер /1280-1292/	40		40
Андроник II Палеолог /1282-1328/	301		301
Общо	968	7	975

Към края на управлението на Константин Асен оживеният паричен обмен отново довел до недостиг от монети за вътрешна размяна. За този недостиг вероятно повлияли и увеличените преки парични данъци, наложени от централните финансови власти. Поради тези причини отново започнало орязване и нарязване на циркулиращите монети. Търновската финансова администрация се опитала да спре тази спекулативна практика, като пуснала в обръщение монети с по-ниско тегло /тип VI на Константин Асен/. До известна степен увеличаващият се паричен обмен бил попълван с монети от Византия, но и те се оказали недостатъчни.

В началото на 80-те години на XIII в. дворцовите междуособици, въстанието на Ивайло и най-вече татарските опустошителни нашествия дали твърде неблагоприятно отражение върху стопанския живот на държавата. При цар Георги I Тертер отново възникнала монетна криза, която се дъяжала до известна степен и на неговото оскъдно медно и сребърно монетосечение. Десетократното намаление на българските медни монети създало несъответствие между потребностите на стоково-паричния обмен и наличните циркулиращи монети. От Георги I Тертер насетне в паричното обръщение започнали да се използват сребърни плоски монети, но поне при неговото управление те били твърде оскъдни и практически не намерили пълноценна употреба. Липсата на българско монетосечение през последното десетилетие на XIII в. улеснило масовото навлизане на билоновите издания на Андроник II Палеолог, сечени в Константинопол и Солун.

3. Парично обръщение в периода 1300-1393 г.

При управлението на Теодор Светослав започнало интензивно производство на сребърни и медни монети. И двата вида номинала се базирали на сметководния перпер с приблизително съдържание на злато от 12-14 карата. Това бил иперперонът, издаван по време на съвместното управление на Андроник II и Михаил IX Палеолог /1295-1320/. Както във Византия, така и в България един иперперон, независимо дали е бил реален или сметководен, се равнявал на 12 сребърни плоски монети.[15] Според установения от централната власт паричен мащаб сребърните монети на Теодор Светослав са сечени с тегло от 1,60 г, което се запазило до средата на 40-те години на XIV в. Неговите медни скифати имат тегло 1,10-1,40 г,твърде по-ниско от монетите на Константин Асен, но това е стандарт, характерен за монетосеченията на останалите български и византийски владетели от XIVв.

Въвеждането в обръщение на сребърни монети целяло донякъде да компенсира недостига от медни издания, като вътрешният пазар да се обслужва от парични знаци с по-висока стойност. Тази далновидна мярка не могла да постигне целта си, тъй като произвежданите сребърни и медни монети на Теодор Светослав се оказали недостатъчни. Поради тази причина в Търново продължило използването на византийски златни перпери и медни стамини, предимно сечени при управлението на Андроник II и Михаил XI Палеолог.

И при Михаил III Шишман Асен /1323-1330/, поради недостатъчно българско медно монетосечене, продължила масовата употреба на медните номизми на Палеолозите. По същото време не само в Търново, но и в други селища и градове се появили билоновите торнезета на епирския деспот Йоан II Орсини /1323-1335/. В Търново техният брой възлиза на 117 екз., което е доста голямо количество, като се има предвид сравнително краткото му управление. Вероятно еднаквият тегловен стандарт на билоновите торнезета на Йоан II Орсини и българските медни скифати улеснило употребата на епирските монети. Заедно с тях се откриват и торнезета на Ахейския принципат и Атинското дукство, но това са само 3-4 екземпляра.

Постепенното налагане на сребърния номинал в паричното обръщение на българската държава улеснило до известна степен употребата на венецианските и сръбски сребърни грошове, но в Търново от тях са намерени по 8-9 екземпляра.

В периода 1330-1360 г. в българското царство се отбелязва значителен икономически подем и стабилност. В по-големите градски центрове чувствителен напредък получило разделението на труда, което способствувало за развитието на стоковото производство и обмена. Сравнително мирният и спокоен живот благоприятствувал за усъвършенстване на земеделието и производството на повече селскостопански продукти. Всички тези предпоставки изисквали употребата на по-големи количества пари във вътрешния и външния стоково-паричен обмен.

Таб.Г. Монети от периода 1300-1393 г.

ВЛАДЕТЕЛ, държава	Колект. нах.		Един. нах.		Общо
Теодор Светослав/1300-1322/	63	/7AR/	28	/AR/	91
Михаил Шишман /1323-1330/	6	/4AR/			6
Иван Александър /1331-1371/	664	/146AR/	888	/AR/	1552
Иван Шишман /1371-1395/	680	/24AR/	334	/AR/	1014
Иван Срацимир /1356-1396/	43		3	/AR/	46
Имитации от XIV век	347		57		404
Палеолози /1295-1356/	474	/7AV/			474
Ахея и Атина			3		3
Йоан II Орсини /1323-1335/	116		1		117
Венеция	8	/AR/			8
Имитации на Венеция	5	/AR/			5
Сърбия	7	/4AR/			7
Влахия	6	/AR/	10	/AR/	16
Златна орда	8		6	/AR/	14
Добротица Иванко	2				2
Тертер	1				1
Общо:	2433		1327		3760

За задоволяване нуждите на постоянно развиващото се парично обръщение цар Иван Александър организирал сеченето на огромни количества сребърни и медни монети. Както своите предшественици, така и този български владетел запазил тегловния стандарт на сребърните монети, въведени при Георги I Тертер и Теодор Светослав. Първите сребърни емисии на цар Иван Александър имали тегло от 1,50-1,60 г. Интензивните медни и сребърни монетосечения на българския цар изместили от употреба чуждестранните монети от търновския паричен пазар. До около 1360 г. наред с медните, се използвали и сребърни монети в ежедневните покупко-продажби. Статистическите данни сочат, че най-много сребърни монети са намерени от типа "Иван Александър с Михаил Асен", общо 141 екз. Също така и медните издания на цар Иван Александър за известен период от време задоволявали нуждите на дребностоковия обмен, като от тях са намерени 518 екз. Заедно с българските монети в Търново продължили да се използват старите никейски перпери на Йоан III Ватаце и на Андроник II Палеолог, но вече вторично орязани с тегло 3,0-3,50 г. Това тегловно редуциране косвено подсказва за стойностните промени на основната парична единица, златният иперперон, съобразно установения от българските финансови власти курс на златната перпера.

От средата на 60-те години на XIV в. производството на сребърни монети чувствително намаляло. Сребърните имисии, сечени през 30-те и 40-те години, поради своето по-високо тегло и съответно по-висока стойност постепенно отпаднали от обръщение и трезорирани. В обръщение останали сребърни монети с тегло 1,0-1,20 г, но в сравнително малки количества, така че през 60-те години в Търново се почувствувал недостиг от сребърни монети. Централната финансова власт на няколко пъти променяла паричния мащаб на сребърните издания от типа "Иван Александър с Михаил Асен", като всяка нова емисия се отличавала с намалено тегло.[15] Причините за това "монетно обедняване" се дължали на децентрализацията на българската държава през 1355-1356 г., сръбската и унгарската окупация на значителни територии, турската експанзия и завладяването на големи райони от Южна България, болестните епидемии, както и големите финансови разходи за възвръщане на черноморските крепости.[16]

За разлика от някои други райони на България, изложени на постоянни турски нападения, големият и здраво укрепен град създавал условия за относително сигурен и спокоен живот. Така през 70-те години на XIV в. в Търново се отбелязва оживена производствена дейност,[17] за което свидетелствуват многобройните единични находки. И през този период на търновския паричен пазар са използвани предимно български сребърни, билонови и медни монети. Статистическите данни от периода 1330-1370 г. показват, че през последните две десетилетия от столичния период на Търново, в града значително намалели сребърните единични находки, докато билоновите и медните монети многократно се увеличили. Големите финансови разходи и недостигът на сребро принудили финансовите власти да проведат частична парична реформа. В обръщение били пуснати билонови плоски монети с изкуствено завишена стойност. Те имали предназначението да запълнят недостига от сребърни монети.[18] Новият билонов номинал явно не бил особено ценен от търновското население, тъй като няма големи колективни находки от този вид монети. Те, както и медните издания, били употребявани в сферата дребностоковата размяна.

В паричното обръщение на Търново от това време отново се забелязват някои особености, характерни за XIII в. Открити са десетки орязани и нарязани български и чуждестранни медни и билонови монети. От средата на 60-те и началото на 70-те години на XIV в.,поради бързото развитие на стоково-паричния обмен,отново се появило несъответствие между нуждите на обръщението от парични знаци и наличните циркулиращи монети. Независимо от големите количества билонови и медни монети, пуснати при управлението на цар Иван Шишман, те отново се оказали недостатъчни не само за паричното обръщение на Търново, но и за паричния пазар на подвластното му царство. Този недостиг не можел да бъде попълнен с оригинални чуждестранни монети, тъй като такива нямало откъде да се доставят. Монетарницата в Константинопол произвеждала твърде малобройна продукция, която задоволявала едва византийската столица и нейната близка околност. Солунският монетен двор преустановил временно дейността си след първата турска окупация през 80-те години на XIV в. Единствените по-многобройни "чужди" монети от това време са медните издания на цар Иван Срацимир, но те са едва 43 екземпляра.

Към края на 60-те и началото на 70-те години, наред с оригиналните български монети, в Търново започнали да се използват и медни имитативни издания. Повечето от имитациите представляват леко вдлъбнати пластинки с изображения само от едната страна. Тези многобройни издания имитирали предимно медните монетосечения на Иван Александър и Иван Срацимир, но често върху тях били изобразявани безмислени комбинации от линии и точки. Има и медни пластинки без никакви изображения, което не пречело те да се употребяват заедно с оригиналните български монети. Използването на този вид медни имитации се наблюдава и в други по-големи градски центрове като Видин, Ловеч, Червен, Шумен и Дръстър,[19] което показва, че получилите висока степен на развитие стоково-парични отношения в България през втората половина на XIV век намирали пътища, било чрез официални или имитативни монетосечения, да задоволяват своите нужди от необходимите количества монети.

Многобройният монетен материал дава представа за ролята на чуждестранните монети на търновския паричен пазар през XII-XIV в. Съотношението между българските и чуждестранните монети се изменяло в зависимост от нуждите на стоково-паричния обмен и интензивността на българското монетосечение. До началото на XIII в.,поради възприемане и запазване на византийската монетна система на Комнините,в Търново масово са употребявани византийските билонови номизми. След 1204 г. започнало интензивното внасяне на т.нар. "търговски монетосечения", произвеждани от Венеция и Дубровник. Това продължило по времето на цар Иван Асен II и неговите преки наследници. В периода 1220-1257 г.,освен латински медни имитации,се използвали отчасти солунски и никейски медни и златни номизми. След 1257 г. в продължение на близо 10-15 години пълноценните медни монети на цар Константин Асен напълно изместили чуждестранните издания. От края на XIII в. до около 1335 г.поради недостиг на български монети са употребявани златни перпери и медни стамини на Палеолозите, сечени в Константинопол и Солун. По същото време в паричното обръщение навлезли сравнително големи количества билонови торнезета на епирския деспот Йоан II Орсини.

При управлението на Иван Александър и Иван Шишман, когато българското монетосечение в количествено отношение достигнало своя връх, византийските монети почти напълно изчезват от паричното обръщение на Търново. Другите чуждестранни монети са сребърни и още по-малко медни, представени с по няколко екземпляра от Венеция, Сърбия, Златната орда и Влахия. /Таб.Г/ Това съвсем не означава, че със споменатите държави, както и с някои други, като например Дубровник, Генуа, Пиза, Флоренция не е имало търговски контакти. Слабото участие на монетите на италианските градове или на Сърбия и Дубровник в паричното обръщение на българската държава се дължало на различните монетни и тегловни системи. От друга страна, има многобройни преки и косвени писмени сведения, които сочат за оживена търговия не само между България и Византия, но и с Дубровник, Венеция, Генуа, Флоренция и Сърбия.[20] За осъществяването на своята търговска дейност с България или Византия опитните италиански или дубровнишки търговци винаги прилагали практиката да използуват същите монети, които били сечени или употребявани в държавите, с които те търгували. В много случаи споменатите държави организирали огромни по своето количество имитативни монетосечения на най-използуваните златни, сребърни и медни монети. Така например, през първата половина на XIII в. Венеция и Дубровник издавали медни корубести имитации на Комниновите номизми, а вероятно са имитирали златните перпери на Йоан III Ватаци и на Андроник II Палеолог. От 1261 г. до края на XIV в., когато византийските императори предоставили големи права за свободна търговия на Венеция и Генуа, се наблюдава постепенно изтичане на златните перпери от Византия и тяхното натрупване във венецианските и генуезки търговци. Посредством значителни суми от златни и сребърни монети Венеция, Генуа и Дубровник търгували не само с Византия, България, Сърбия, но и с Влахия, Златната орда и други държави. Така при разглеждане на външнотърговските връзки на българската държава през XIV в., откриваните византийски перпери не трябва да се тълкуват едностранчиво като свидетелство за търговски отношения само между България и Византия, но и със споменатите италиански държави.

По времето на цар Иван Александър политическите и икономически отношения между Венеция и България били регламентирани с договор-клетва и потвърдителна грамота от страна на българския цар. В договора-клетва се откриват косвени свидетелства, че в много случаи търговските сделки, вносните и износните мита и другите митнически такси са изчислявани в перпери. В действителност споменатите перпери са представлявали сметководни парични единици, равняващи се на определено тегловно количество сребърни монети, били те български венециански или с друг произход.[21]

Намерените многобройни монетни находки произхождат от различни райони на столицата Търново. Повечето от тях са открити на Царевец, който е бил най-гъсто населен и с най-голяма площ /вж. Обр.3/. Наред с царя, патриарха и другите представители на държавната и църковна власт, тук живеело многобройно обикновено население - занаятчии, търговци, войници, прислуга, заедно със своите семейства. Именно това обикновено население осъществявало дребно-стоковия паричен обмен, за който свидетелствуват хилядите единични монетни находки. Докато в Царския дворец и Патриаршеския комплекс единичните находки са сравнително малко, то от кварталите по Южния и Северозападния склон на Царевец, обитавани от обикновено население, единичните монети са 4500 екз. От друга страна, в Двореца е открита колективна находка от 791 сребърни монети от типа "Иван Александър с Михаил Асен", която представлявала за онова време една доста голяма сума.

Твърде много монети са намерени в манастирите "Великата лавра" и св. Димитър /около 2000 екз./, разположени върху приречните тераси на р.Янтра /Обр.3/. Освен като средища на религиозния и книжовен живот, търновските манастири били места на оживена производствена и търговска дейност.[22] На техните храмови или други църковни празници били устройвани панаири или събори, на които се осъществявала оживена търговия. Засега не са проучени подробно средновековните квартали Трапезица, Момина крепост и Френк хисар, но проведените там частични археологически разкопки показват, че както на Царевец, така и в тези квартали съществувало интензивно парично обръщение, независимо от разнородния социален състав на живеещото там население.

Голямото количество намерени в Търново монети свидетелствуват, че те били употребявани не само в търговския обмен, но и за изплащане на различни данъци, такси, глоби и други феодални задължения, които в големия град били многобройни.[23] Явно, още през първата половина на XIII в., паралелно с развиващия се вътрешен стоково-паричен обмен, голяма част от феодалните задължения в Търново били изплащани с пари.

Многобройните монетни находки, произхождащи от района на средновековния Търнов, показват възходящ по своето развитие паричен обмен в периода XII-XIV в. Това развитие било в тясна връзка със засиленото разделение на труда, увеличаването на стоковата продукция, градоустройственото разширение и нарастването на столичното население. Всички тези фактори способствали още през първата половина на XIII в. Търново да се обособи като един от най-големите производителни и търговски центрове на българската държава. Независимо от белезите на стихийност, които се наблюдават в паричното обръщение в периода на късния феодализъм, централната финансова власт полагала грижи и упражнявала контрол върху финансовата уредба на българското царство. Посредством собствено монетосечене или употреба на чуждестранни монети /оригинални или имитационни/, държавната власт се стремяла да осигури нуждите на паричното обръщение от необходимите количества монети. Политическият и икономически възход, както и обратните явления, давали отражение върху паричното обръщение. Това се изразявало в провеждане на парични реформи, с цел да се укрепи монетната система или спекулативно снижаване теглото и влошаване качеството на монетите от благороден метал.

Намерените в Търново многобройни и разнообразни по своя произход монети предоставят особено важни данни за стопанската история на града по време на неговия столичен период. Те се явяват ценен извор за степента на развитие на стоковото производство, за характера на паричното обръщение, за състоянието на вътрешния и външен търговски обмен, както и за проявлението на функциите на парите в периода на късния феодализъм. Подробното изследване на монетните находки от Търново дава възможност да се изясни още по-пълно икономическия облик на българския средновековен град през XII - XIV в.

ЛИТЕРАТУРА:

1 С.Цонев. За историческата последователност на функциите на парите при феодализма. - Трудове на ВИНС, Варна, 39, 1967, с.3-39.

2 M.Hendy. Coinage and Money in Byzantine Empire...p.40-46.

3. M.Hendy. Studies in the Byzantine Monetary Economy (300-1450)...p.513-517.

4 Й.Йорданов. Монети и монетно обръщение в средновековна България... с.127-226.

5 В.Пенчев. колективна находка от електронови византийски монети от XII в. - Нумизматика, 1980,4, с.18-21.

6 Й.Йорданов. Монети и монетно обръщение...с.105.

7 M.Hendy. Coinage and Money...p.171.

8 И.Бъчваров. Съкровище билонови скифати, намерено край Луковит. - Нумизматика, 1985, 2, с.11, Обр.5 и с.17.

9 Й. Йорданов. Цит.съч., с.89-90 и цит. там литература.

10 I.Jordanov. Une trouvaille collective de monnaies du Moyen age (XIII e S) pres du village de Dolna Kabda, district de Targoviste. - Byzantinobulgarica, 6, 1980, p.175-76.

11 M.Hendy. Studes in the Byzantine Monetary Economy...p.527.

12 С.Авдев. Сечени ли са перпери във Варна и Месембрия през XIV в. - Нумизматика, 1979, 3, с.8-13.

13. M.Hendy. Studies...p.527.

14 В.Пенчев. Сребърното монетосечене на цар Георги I Тертер /1280-1292/. Системата на тегловния и бройни стандарти при сребърните

български монетосечения през XIII-XIV в.- Нумизматика, 1983, 1, с.30-34.

15 Вж. Таб.XXXII.

16 С.Авдев. За упадъка на стоковото производство в Добруджа през втората половина на XIVв. /по нумизматични данни/. - Нумизматика, 1988, 2, с.32-39.

17 А.Попов. За социално-икономическия облик на Търновград през XII-XIV в., Вж.Сб.Средновековният български град, С.1980, с.155-159.

18 К.Дочев. Хронология на монетосеченията на цар Иван Шишман /1371-1395/.-Нумизматика, 1984, 2, с.38-40.

19 В.Пенчев. Имитационни монетосечения в България през XIV в. Нумизматика, 1984, 2, с.25-29.

20 В.Гюзелев. Средновековна България в светлината на нови извори, С.1981, с.156-207.

21 В.Пенчев. Сребърното монетосечене на цар Георги I Тертер /1280-1292/. Системата на тегловния и бройния стандарти при сребърните български монетосечения през XIII-XIV в. с.30-35.

22 История на Велико Търново, т.1, С., 1986, с.153-163.

23 История на финансовата и кредитна система на България, Варна, 1981, с.108-115; 118-134.

* * *

Представеното нумизматично изследване не би могло да се осъществи без прецизната и високопрофесионална работа на археолозите, проучващи средновековния Търновград. Дължа да изкажа най-любезна благодарност на н.с. к.и.н. Йордан Алексиев, Кирил Ботов, Златка Генова, н.с. к.и.н. Иван Джамбов, Лидия Квинто, ст.н.с. Атанас Попов, Атанас Писарев, доц. Янка Николова, доц. Тодор Овчаров, Мирко Робов, Петър Славчев, н.с. к.и.н. Константин Тотев, н.с. Мария Долмова, които ми предоставиха непубликувани монетни находки.

Най-сърдечно благодаря на ст.н.с. I ст., д-р и.н. Йорданка Юрукова, ст.н.с. Иван Йорданов, н.с. к.и.н. Владимир Пенчев, н.с. к.и.н. Иван Бъчваров, инж. Стоян Авдев и Марко Цочев, които ми дадоха ценни препоръки или нумизматична информация както върху цялото изследване, така и по някои отделни въпроси.

Изказвам признателна благодарност на к.и.н. Велин Аргатски, който спомогна за издаването на тази нумизматична книга.

* * *

СПИСЪК НА КОЛЕКТИВНИТЕ МОНЕТНИ НАХОДКИ ОТ XII-XIV в., НАМЕРЕНИ В РАЙОНА НА ВЕЛИКО ТЪРНОВО

1. ТЪРНОВО I - 55 билонови корубести монети.
   Н.Мушмов. ИБАД, IV, с.273; Й.Йорданов. 1984, с.145. Съхранява се в АИМ - София.
   Мануил I Комнин 46.
   Трето монетосечене - 18; Първа фаза-10; Втора фаза -8.
   Четвърто монетосечене -28.
   Андроник I Комнин - 4.
2. ЦАРЕВЕЦ ДВОРЕЦА I - 19 билонови корубести монети.
   Непубликувана. Съхранява се в ИМ - В.Търново.
   Исак II Ангел - 18; вар.А/в/-3; вар.В/в/-8; вар.С/в/-1; вар.D/а/-4.
   Алексий III Ангел - 1; вар.В/с/.
3. ЦАРЕВЕЦ ДВОРЕЦА II- 10 билонови корубести монети.
   Непубликувана. Съхранява се в ИМ - В.Търново.
   Исак II Ангел - 4; вар.В/в/-3; вар.С/а/-1;
   Алексий III Ангел - 6; вар.В/с/-3; вар.D-3.
4. ЦАРЕВЕЦ, СЕВЕРОЗАПАДЕН СКЛОН, ОБЕКТ 21-4 електронови и 166 билонови корубести монети. М. Долмова, К. Дочев. Археология, 1980, с.50-56. Съхранява се в АИМ - В. Търново.
   Йоан II Комнин-1; Второ монетосечене, вар.А.
   Мануил I Комнин-14.
   Първо билоново монетосечене - 1, вар.А.
   Трето билоново монетосечене - 3, Първа фаза.
   Четвърто билоново монетосечене-10, вар.А/с/-1; В/а/-1, С/а/-3; D/а/-2.
   Андроник I Комнин-1, вар.А.
   Исак II Ангел-4 електронови трахеи, вар.А. и 77 билонови номизми; вар.А/в/-7; В/в/-52; С/а/-2; С/в/-6; D/а/-8; D/в/-2;
   Алексий III Ангел-71; вар. А-12; В/в/-12; В/с/-36; С/а/-5; D-7.
5. ТЪРНОВО II - 648 билонови корубести монети.
   Т.Герасимов. ИАИ, XXVII, с.244; Й.Йорданов.1984, с.145-146.
   Съхранява се в ИМ - В.Търново.
   Исак Комнин от Кипър - 1.
   Исак II Ангел - 285; вар.В/а/-20; В/с/-68; С/а/-10; D/а/-12; D/в/-12; D/с/-32;
   Алексий III Ангел - 336; вар.А-11; В/а/-6; В/с/-53.

Български имитации, тип A-4; тип B-32.

6. ЦАРЕВЕЦ, ОБЕКТ 6-13 билонови корубести монети.
Й.Йорданов, 1984, с.146. Съхранява се в АИМ-В.Търново.
Исак II Ангел - 4; вар.B/в/-3; C/в/-1.
Алексий III Ангел - 7; вар.A-4; вар.B/а/-1; C-1.
Български имитации, тип A-1; тип B-1

7. ЦАРЕВЕЦ, ОБЕКТ 6-19 билонови корубести монети.
Й.Йорданов, 1984, с.146. Съхранява се в АИМ-В.Търново.
Мануил I Комнин -5, Четвърто билоново монетосечене, вар.A/в/-3;
Исак II Ангел - 5; вар.A/в/-3; B/в/-1.-1.
Алексий III Ангел - 4; вар.A-1; вар.B/с/-2; -1.
Български имитации-8, тип A-2; тип B-2, тип C-4

8. СТРЕЛБИЩЕТО - 4356 билонови корубести монети.
К.Дочев, Й.Алексиев. Нумизматика, 1981, 2, с.10-23. Съхранява се в ИМ-В.Търново.
Йоан II Комнин - Второ билоново монетосечене-1.
Мануил I Комнин - 146.
Първо билоново монетосечене-1.
Трето билоново монетосечене-41; Първа фаза-31; Втора фаза-10.
Четвърто билоново монетосечене-104, вар.A/а/-3; A/в/-5; A/с/-13; B-29; C-36; D/а/-14; D/d/-3.
Андроник I Комнин-33; вар.A-10; B-23.
Исак II Ангел - 1707, вар. A/а/-17; A/в/-166; B/а/-5; B/в/-952; B/с/-10; C/а/-73; C/в/-178; D/а/-201.
Алексий III Ангел - 2019, вар.A-330; B/а/-52; B/в/-173; B/с/-1096; C/а/-13; C/в/-138; D-96.
Български имитации-443; тип A-137; тип B - 220; тип C-86.
Теодор Врана-2.
Теодор I Ласкарис - 3, Първо билоново монетосечене, Никея.
Латински имитации, серия A-B, Константинопол, тип A-2.

9. ЦАРЕВЕЦ ДВОРЕЦА III -9 билонови корубести монети.
Т. Герасимов. Царевград Търнов, с.246; Й. Йорданов.1984, с.147.
Български имитации - 9; тип B-3; тип C-6.

10. ЦАРЕВЕЦ ДВОРЕЦА IV -55 билонови корубести монети.
Т. Герасимов. Царевград Търнов, с.247; Й. Йорданов.1984, с.147.
Съхранява се в ИМ - В.Търново.
Исак II Ангел-2.
Алексий III Ангел-1.
Български имитации - 25; тип A-5; тип B-6, тип C-14.
Латински имитации, малък модул, серия A-H-27; тип A-25; тип G-2.

11. ЦАРЕВЕЦ, СЕВЕРОЗАПАДНИЯ СКЛОН, ОБЕКТ 12 - 5 медни корубести монети.
Непубликувана. Съхранява се в АИМ - В.Търново.
Алексий III Ангел -1, вар.B/с/.

Български имитации, тип C-2.
Латински имитации, серия A-H, малък модул; тип A-6; тип F-1.

12. ЦАРЕВЕЦ, ЮЖЕН СКЛОН, ОБЕКТ 41 - 10 билонови корубести монети.
Непубликувана. Съхранява се в АИМ - В. Търново.
Алексий III Ангел -1, вар.B/с/.
Български имитации, тип C-2.

13. ТЪРНОВО III - 112 медни корубести монети.
Непубликувана. Съхранява се в частна колекция.
Български имитации - 20; тип A-1; тип B-2; тип C-17;
Латински имитации, серия A-B, Константинопол, тип A-1.
Латински имитации, серия C-D-U; тип D-1; тип H-1;
тип O-2; тип P-1; тип R-1; тип T-5; тип U-4;
Латински имитации, серия A-H, малък модул-69; тип A-57; тип B-2; тип C-3; тип D-3; тип E-2; тип F-2.
Мануил Комнин Дука-3; тип A-2; тип F-1 /препечатан върху тип A/;
Йоан III Ватаци-2.

14. МАНАСТИРСКИ КОМПЛЕКС "СВ.ДИМИТЪР" -17 медни нарязани монети.
Непубликувана. Съхранява се в АИМ - В.Търново.
Български имитации, тип C-2.
Латински имитации, серия C-D-U - 12.
Мануил Комнин Дука - 1, тип F.
Йоан Комнин Дука, серия III-2; тип B-1; тип N-1.

15. ЦАРЕВЕЦ, СЕВЕРОЗАПАДЕН СКЛОН, ОБЕКТ 10 - 66 медни нарязани монети.
Непубликувана. Съхранява се в АИМ - В.Търново.
Български имитации, тип C-1.
Латински имитации, серия A-B, Константинопол, тип B-1.
серия A-C, Солун, тип B-2.
серия C-D-U; тип D-1; тип F-2.
тип G-1; тип T-4 /малък модул/.
серия A-H; тип A-32; тип E-4; тип F-4.
Теодор Комнин Дука -2; тип C и тип G-1.
Мануил Комнин Дука -6; тип A-2; тип C-1; тип D-2; тип G-1.
Йоан Комнин Дука - 6; серия III, тип F-3; тип N-1;
Йоан III Ватаци -3; тип H-1; тип K/Солун/-1;

16. ЦАРЕВЕЦ, ЮЖЕН СКЛОН - 28 медни корубести монети.
Намерени при изкопаване основи на гимназия през 1890 г.
Неизвестно съхранение.

17. МАНАСТИРСКИ КОМПЛЕКС "СВ.ДИМИТЪР" - 9 медни корубести монети.
Непубликувана. Съхранява се в АИМ - В.Търново.
Латински имитации, серия A-H, тип D-1.

Константин Асен-4; тип I, вар.Б/б/-2; тип III-2.
Мицо Асен-1.
Михаил VIII Палеолог-3.

18. ЦАРЕВЕЦ, БАЛДУИНОВА КУЛА - 8 сребърни монети на Теодор Светослав.
Т.Герасимов. ИАИ, XXXI, 1969,с.231. Съхранява се в АИМ-София.

19. ЦАРЕВЕЦ 14 сребърни монети на Теодор Светослав.
Н.Мушмов. ИБАД, IV, 1914, с.275.

20. МАНАСТИРСКИ КОМПЛЕКС "ВЕЛИКАТА ЛАВРА" - 5 сребърни монети на Теодор Светослав. Непубликувана. Съхранява се в АИМ-В.Търново.

21. ТЪРНОВО IV-67 сребърни монети на Иван Александър с Михаил Асен
ИБАД, II, 1911, с.278.

22. ЦАРЕВЕЦ ДВОРЕЦА V-791 сребърни монети на Иван Александър с Михаил Асен.
Т. Герасимов. Царевград Търнов, с.251; К.Дочев. Нумизматика; 1983, 2, с.3-14; Съхранява се в ИМ-В.Търново.
Първа фаза-122; Втора фаза-699.

23. ТЪРНОВО V -около 20-30 сребърни монети на Иван Александър с Михил Асен.
Находката е намерена при изкопни работи на южния склон на Трапезица през 1984. Непубликувана. Във фонда на АИМ-В.Търново се съхраняват 7 екземпляра.

24. ЦАРЕВЕЦ, СЕВЕРОЗАПАДЕН СКЛОН, ОБЕКТ 22-10 сребърни монети на Иван Александър с Михаил Асен и 34 билонови монети на Иван Шишман.
К.Дочев.Нумизматика, 1984, 2, с.32-33. Съхранява се в АИМ - В.Търново.

25. МАНАСТИРСКИ КОМПЛЕКС "ВЕЛИКАТА ЛАВРА" - 9 сребърни монети.
К.Дочев.Нумизматика, 1984, 2, с.40. Съхранява се в АИМ - В.Търново.
Иван Срацимир - 3 от Трета фаза, без знак под трона.
Иван Шишман -6; Трето сребърно монетосечене.

26. ТЪРНОВО VI - 386 сребърни монети.
Неустановено местонамиране. Непубликувана. Съхранява се в ИМ-В.Търново.
Иван Шишман-292; Четвърто сребърно монетосечене.
Баязид I-154.

27. ЦАРЕВЕЦ, ЮЖЕН СКЛОН, ОБЕКТ 41-63 медни монети.
Непубликувана. Съхранява се в АИМ - В.Търново.
Йоан II Орсини-1.
Иван Александър с Теодора II-2.
Иван Срацимир с Ана-2.

Иван Срацимир - тип "монограм на царското име/бюст на Христос"-1.
Имитативни монети от 70-те и 80-те години на XIV в.57.

28. МАНАСТИРСКИ КОМПЛЕКС "ВЕЛИКАТА ЛАВРА" -10 сребърни влашки монети.
К.Дочев. Нумизматика, 1991, 1-2, с.43-47. Съхранява се в АИМ-В.Търново.
Владислав I /1361-1377/.
дукати - 6; бани - 4.

СПИСЪК НА ОСНОВНАТА ЛИТЕРАТУРА

1. ИЗВОРИ.

V. Bogisic et C. Jirecek. Liber Statutorum Civitatis Ragusii compositus anno 1272 (Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium), Zagrabiae, 1904.

N. Choniatae. Historia (Corpus fontium historiae Byzantine), vol. 11/1 recen I.A.van Dieten, Berlin, 1975.

Georgi Acropolitae Opera, rec. A. Heisenberg, I-II, Lipsiae, 1903 = Гръцки извори за българската история, VIII, С., 1972, с.151-213.

Georgi Pachymmeris de Michaele et Andronico Paleologic, libri XIII, rec I.Beckerus I-II, Bonnae, 1835 = Гръцки извори за българската история, X, С, 1980, с.149-217.

Joannis Cantacuzeni imperatoris historiarum libri IV cura L. Schopeni, I-III, Bonae, 1828-1832 = Гръцки извори за българската история, X, С., 1890, с.219-396.

Nicephori Gregorarae Byzantina historia, I-II, Bonae, 1829-1830, Bonae, 1855 - Гръцки извори за българската история XI, С., 1983г. с. 123-193.

F. B. Pegolotti. La pratica della mercatura, edit. by A. Evans, Cambridge Massachusets, 1936.

G. Tafel und G. Thomas. Urcunden zur aitern Handels und Staats geschihte der Republik Venedig mit besonderer Beziechung auf Byzans und die Lavante (Fontes Rerum Austriacarum), Vienna, 1856, vol.2.

Жофроа дьо Вилардуен. Завладяването на Константинопол /превод и ред. И. Божилов/, С., 1985.

В. Гюзелев. Средновековна България в светлината на нови извори, С., 1981.

И. Дуйчев. Из старата българска книжнина, II, С., 1944.

Й. Иванов. Български старини из Македония, С., 1970.

М. Попруженко. Синодик царя Борила /Български старини, VIII/, С., 1928.

М. Решетар. Дубровачка нумизматика, Сремски Карловци, 1924.

2.НУМИЗМАТИЧНА ЛИТЕРАТУРА.

С. Авдев. За имитационния произход на перперите на Андроник II и Андроник III. - Нумизматика, 1978, 1, с.16-27.

С. Авдев. Сечени ли са перпери във Варна и Месембрия през XIV в. Нумизматика, 1979, 3, с.7-14.

С. Авдев. Сребърните монети на цар Михаил Асен /1337-1355/. Нумизматика, 1980, 3, с.13-22.

Нумизматика, 1983, 4, с.13-16.

К. Дочев. Хронология на монетосеченията на цар Иван Шишман /1371-1395/. - Нумизматика, 1984, 2, с.30-41.

К. Дочев. За произхода на някои типове латински имитативни монети. - Нумизматика, 1985, 4, с.6-19.

К. Дочев. Нов тип български анонимни монети от XIV в. - Нумизматика, 1987, 2, с.31-34.

К. Дочев. Иконографски и хронологични уточнения за някои български монетосечения от XIV в. - Нумизматика, 1989, 1, с.14-22.

К. Дочев. Още веднъж за медните монети, отдавани на цар Теодор I Петър /1186-1197/ или византийския владетел Теодор Мангафа /1189-1190/. - Нумизматика, 1990, 1, с.29-38.

К. Дочев. Колективна находка с влашки сребърни монети /XIV в./ от манастира "Великата лавра" В. Търново. - Нумизматика, 1991, 1-2, с.43-47.

К. Дочев, Й. Алексиев. Колективна находка билонови скифати от В.Търново. - Нумизматика, 1981, 2, с.10-23.

Й. Йорданов. Българско имитативно монетосечене от началото на XIII в. - Нумизматика, 1978, 3, с.3-18.

Й. Йорданов. Монетосеченето на Тодор Мангафа - узурпатор на Филаделфия през 1189-1190 и 1204-1208 г. - Нумизматика, 1979, 1-2, с.20-27.

Й. Йорданов. Монетосеченето на Мичо Асен /1256-1263/ във Велики Преслав. - Нумизматика, 1981, 4, с.21-41.

Й. Йорданов. Монети и монетно обръщение в Средновековна България, /1081-1261/,С.,1984.

Й. Йорданов. Монетосеченето на българските владетели в Добруджа /втора половина на XIV в./ , В: Средновековна българия и Черноморието, Варна, 1982, с.119-120.

Н. Мушмов. Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе, С., 1912.

Н. Мушмов. Монетите и печатите на българските царе, С., 1924.

В. Пенчев. Сребърното монетосечене на цар Георги Тертер /1280-1292/. Системата на тегловния и бройния стандарти при сребърните български монетосечения през XIII-XIV в. - Нумизматика, 1983, 1, с.23-36.

В. Пенчев. Колективна находка от сребърни монети /XIV в/ от с.Тишевица, Врачански окръг. - Нумизматика, 1983, 2-3, с.15-44; с.27-43.

В. Пенчев. Бележки към някои български средновековни монетосечения. - Нумизматика, 1984, 1, с.12-30.

В. Пенчев. Имитационни монетосечения в България през XIV в. -

Нумизматика, 1984, 2, с.14-30.

В. Пенчев. Сребърното монетосечене на цар Иван Срацимир в светлината на колективните находки от гр. Дунавци, Видински окръг и Русе. Нумизматика, 1983, 4, с.17-39.

В. Пенчев. Монетите от средновековното селище над Севтополис, В: Севтополис, С., 1984, с.137-159.

В. Пенчев. Опит за уточняване на датировката на монетосеченията на Мицо и Яков Светослав. - Нумизматика, 1985, 2, с.20-24.

В. Пенчев. Сребърна монета на Иван Шишман, препечатана върху монета на Иван Срацимир. - Нумизматика, 1989, 4, с.29-30.

П. Петров. Средновековни монети от Търново и Видин. - Нумизматика, 1983, 2, с.42-44.

С. Ракова. Находки от средновековни венециански монети от България. - Нумизматика, 1984, 3, с.31-39.

М. Станков. Нови типове монети на цар Михаил Шишман /1323-1330/ и на цар Иван Александър /1331-1371/. Нумизматика, 1983, 3, с.19-26.

Й. Юрукова. Монети на латински феодални владетели в Гърция, намерени в Родопите, В: Родопски сборник, 1, 1965, с.219-226.

S. Bendall. Thessalonican Coinage of the Mid Thirteen Century in the Light of a new Hoard.- N.chronicle, XVIII, 1978, p.105-114.

S. Bendall and P. Donald. The Billon Trachea of Michael VIII Paleologigos (1258-1282), London, 1974.

S. Bendall and P. Donald. The Later Palaeologan Coinage (1282-1453), London, 1979.

T. Bertele. Nimismatigue Byzantine. Suive de deux études inédites sur les monnaies des Paléologues (Edition française mise á jour et augmetée de planches par Cécile Morrisson), Wetteren, 1978.

P. Grierson. The Date and Fineness of Byzantine "neatly-clipped" Trachea. - N.circular, 2, 1975, p.58.

M. Hendy. Coinage and Money in the Byzantine Empire (1081-1261), Washington, 1969.

M. Hendy. Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300-1450, Cambridge, 1985.

E. Isacescu. Tezaurul de monede medievale de la Pacului lui Soare.-SCN, Bucuresti, V, 1971, p.345-353.

I. Jordanov. Une trouvaille colective de monnaies du Moyen age (XIII e S) pres du villáge de Dolna кabda, district de Targoviste. - Byzantinobulgarica, VI, 1980, p.173-211.

S. Ljubic. Opis jugoslavenskih novaca, Zagreb, 1875.

O. Luchian, G. Buzdugan, C. Oprescu. Monede si bancnote romanesti, Bucuresti, 1977.

D. M. Metcalf. Neatly-clipped Trachea and the Qustion of Byzantine Monetary Expedientis in the late Twelht Century. - N.circular, 10, 1973, p.370-371.

D. M. Metcalf. "The Peter and Paul Hoard". Bulgarian and Latin Imitative Trachea in the Time of Ivan Asen II. - N.chronicle, 13, 1973, p.114-172.

D. M. Metcalf. Coinage in South - Eastern Europe (820-1396), London, 1979.

E. Oberlander-Târnoveanu. Numismatical Contributions to the History of the South-Eastern Europe at the End of the 13-th Century. Reveu Roumaine D'Histoire, XXVI, 3, 1987, p.249-250.

E. Oberlander-Târnoveanu. Quelques remarques sur les émissions monétaires médivales de la Dobrudja méridionale aux XIVe - XV e siècles-Revue Roumaine d'Historie, XXVII, 1988, 1-2, p.107-122.

J. Touratsoglou. Unpublished Hoards of Billon Trachea from Greeк Macedonia and Thrace. - Balkan Studies, 14, 1973, p.131-166.

A. Veglery and A. Millas. Rare copper Coins of the Lascarids (1204-1261) and Palaeologids (1258-1453). N.circular, 85, 1977, p.94-96.

В.ИСТОРИЧЕСКА И ДРУГА ЛИТЕРАТУРА.

Й. Андреев. Отношенията между България и Неаполитанското кралство през втората половина на XIII в. - И пр. 1978, 4, с.59-74.

В. Берон. Археологически и исторически изследвания, Търново, 1886.

И. Божилов. Фамилията на Асеневци /1186-1460/ - генеалогия и просопография, С., 1985.

А. Данчева-Василева. България и Латинската империя /1204-1261/, С., 1985.

В. Златарски. История на българската държава през средните векове, III, С., 1972.

История на финансовата и кредитна система на България , Варна, 1981.

История на Велико Търново, 1, с.1986.

П. Мутафчиев. История на българския народ /681-1323/, с.1986.

П. Ников. Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци. ИИД, VII-VIII, 1928, с.41-112.

П. Петров. Възстановяване на българската държава 1185-1197, с.1985.

Ф. Успенский. История Византийской империи, Москва-Ленинград, 1948.

G. Tsancova-Petcova and B. Primov. Dubrovnik, Byzantium and Bulgaria of the End of the Tweith Century. - Etudes historigues, III, 1966, p.79-94.

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА.

ГНМ - Годишник на Народния музей в София.
ИАИ - Известия на археологическия институт.
ИБАИ - Известия на Българския археологически институт.
ИБИД - Известия на Българското историческо дружество.
ИИД - Известия на историческото дружество.
ИОНМ В.Търново - Известия на окръжния народен музей - В.Търново.
Сп. БАН - Списание на Българската академия на науките.
N. chronicle - Numismatic chronicle.
N. circ. - Numismatic circular.
RBN - Reveu Belge de Numismatique.

ТАБЛИЦИ

С ГРАФИЧНИ МОНЕТНИ ИЗОБРАЖЕНИЯ, СТАТИСТИЧЕСКИ И МЕТРОЛОГИЧНИ ДАННИ

ВЛАДЕТЕЛ НОМИНАЛ		1 Алексий I В скифата	2 Йоан II В скифата	3 Йоан II АЕ тетартерон
Лице		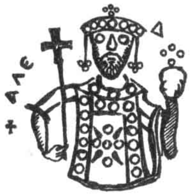	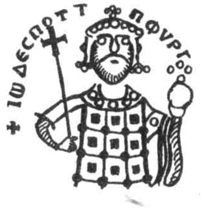	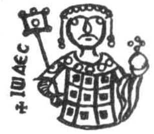
Опако		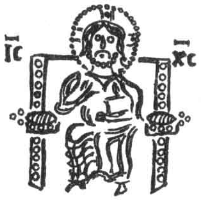	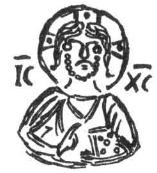	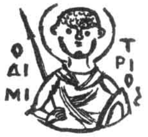
Колективни находки			2	
Единични находки		1		1
Тегло и размер	нормални	28мм 2,95г	30мм 3,40г	17мм 1,35г
	орязани			
Брой		1	2	1

ТАБЛИЦА I
1. Алексий I Комнин, III реформено билоново монетосечене, Константинопол.
2. Йоан II Комнин, II билоново монетосечене, Константинопол.
3. Йоан II Комнин, меден тетартерон, Тесалоника.

НОМИНАЛ		1 В скифата	2 В скифата	3 АЕ тетартерон	4 АЕ тетартерон
Лице		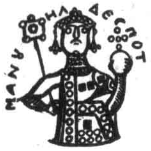	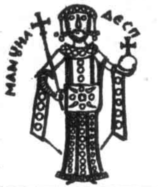	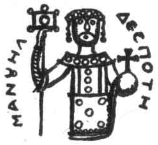	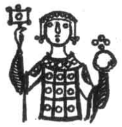
Опако		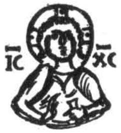	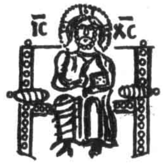	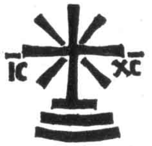	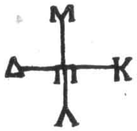
Колективни находки		2			
Единични находки		2	1	1	2
Тегло и размер	нормални	26мм 2,30г	29мм 4,30г	19мм 2,45г	18мм 1,45г
	орязани				
Брой		4	1	1	2

ТАБЛИЦА II
1-2. Мануил I Комнин, I и II билонови монетосечения, Константинопол.
3. Мануил I Комнин, меден тетартерон, Тесалоника.
4. Мануил I Комнин, меден тетартерон, нелокализирана гръцка монетарница.

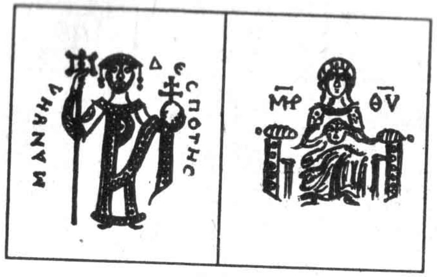

Хрон. фаза	Официнен вариант	Колект. находки	Единич. находки	Тегло и размер нормални	орязани	Брой
Първа фаза	A 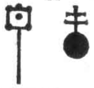	14	14	26—30мм 3,70г (24)	20—23мм 2,10г (4)	28
	B 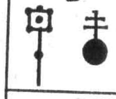	30	10	26—29мм 3,80г (30)	20—22мм 2,15г (10)	40
	C 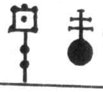		3	26—28мм 4,40г (1)	20—23мм 1,60г (2)	3
Обезличени		1	3	4		4
Общо I фаза		45	30	(59)	(16)	75
Втора фаза	B 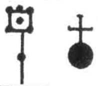	1	2	26—28мм 2,30г		3
	C 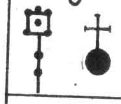	1	1	25—27мм 2,45г		2
	D 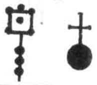	11		26—28мм 3,75г		11
Обезличени		1				1
Общо II фаза		14	3			17
ОБЩО						92

ТАБЛИЦА III
Официнни отличителности на монетите от III билоново монетосечене на Мануил I Комнин, Константинопол.

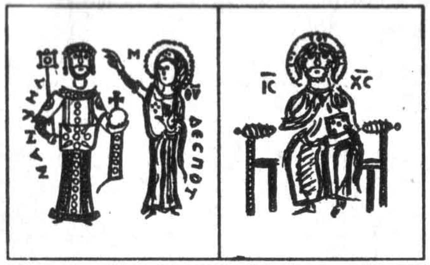

Официнен вариант	Колективни находки	Единични находки	Тегло и размер нормални	орязани	Брой
A (a) 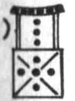	4	2	26—28мм 3,40г (3)	20—22мм 1,75г (3)	6
A (b) 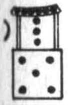	9	8 8	26—28мм 3,60г (8)	20—22мм 2,10г (9)	17
A (c) 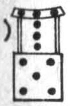	15	6	26—28мм 3,60г (11)	20—22мм 1,75г (10)	21
B 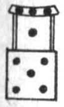	37	22	26—29мм 3,50г (36)	19—22мм 2,10г (23)	59
C 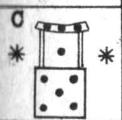	46	19	25—29мм 3,60г (45)	19—22мм 2,00г (200	65
D (a) 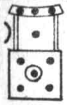	18	9	25—28мм 3,40г (13)	20—22мм 2,10г (14)	27
D (b) 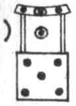	4	6	26—28мм 3,40г (5)	18—20мм 1,60г (5)	10
D (c) 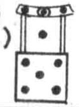	3	1	26—28мм 3,65г (4)		4
Обезличени	7	9	(7)	(9)	16
ОБЩО	143	82	(132)	(93)	225

ТАБЛИЦА IV
Официнни отличителности на монетите от IV билоново монетосечене на Мануил I Комнин, Константинопол.

НОМИНАЛ		AV скифата	B скифата
Лице		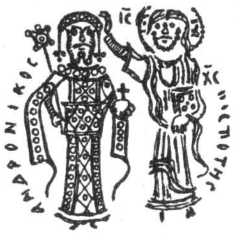 ΑΝΔΡΟΝΙΚΟϹ ΔΕϹΠΟΤΗϹ IC XC	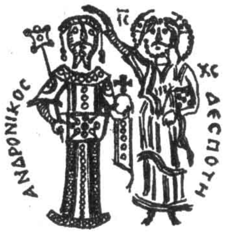 ΑΝΔΡΟΝΙΚΟϹ ΔΕϹΠΟΤΗ IC XC
Опако		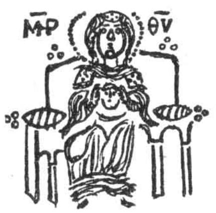	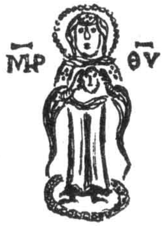
Колективни находки			40
Единични находки		1	16
Тегло и размер	нормални	28мм 3,38г	25–28мм 3,50г (24)
	орязани		19–22мм 2,15г (21)
Брой		1	56

ТАБЛИЦА V
1. Андроник I Комнин, златно иперпероново монетосечене, Константинопол.
2. Андроник I Комнин, билоново монетосечене, Константинопол.

НОМИНАЛ		EL скифата
Лице		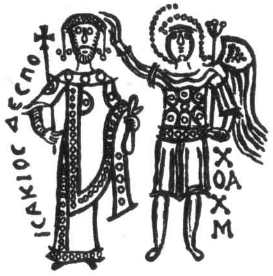 ΙϹΑΚΙΟϹ ΔΕϹΠΟ ΧΟ ΑΧ Μ
Опако		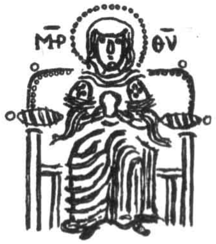
Колективни находки		4
Единични находки		1
Тегло и размер	нормални	27–29мм 3,50г
	орязани	
Брой		5

ТАБЛИЦА VI
Исак II Ангел, електроново монетосечене, Константинопол.

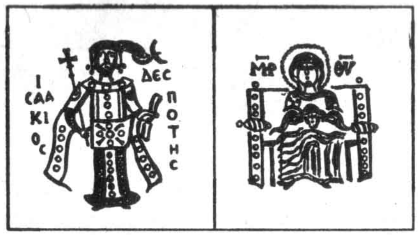

Официнен вариант	Колективни находки	Единични находки	Тегло и размер нормални	орязани	Брой
A (a) 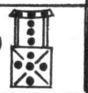	15		25—27мм 3,60г (13)	20мм 2,10г (2)	15
A (b) 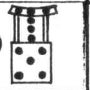	209	14	25—28мм 3,40г (189)	19—22мм 2,40г (34)	223
B (a) 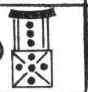	5	1	26—28мм 3,70г (6)		
B (b) 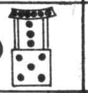	1082	58	24—27мм 2,90г (952)	20—22мм 2,20г (188)	1140
C (a) 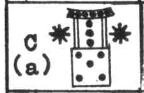	14	2	24—26мм 3,05г (16)		16
B (c) 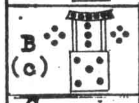	85	2	25—27мм 3,05г (84)	19—20мм 1,85г (3)	87
C (b) 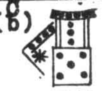	185	18	25—27мм 3,00г (195)	19—21мм 2,10г (8)	203
C (c) 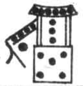	6	1	25—26мм 3,40г (7)		7
D (a) 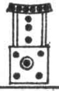	224	7	25—27мм 2,80г (220)	20—21мм 1,90г (11)	231
D (b) 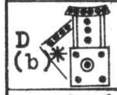	38	3	25—26мм 2,60г (36)	20мм 2,10г (5)	41
D (c) 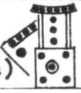		2	26мм 3,30г (2)		2
Обезличени	246	3	(249)		249
О Б Щ О	2109	111	1969	251	2220

ТАБЛИЦА VII
Официнни отличителности на монетите от билоновото монетосечене на Исак II Ангел, Константинопол.

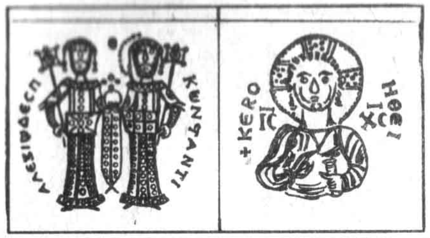

ХРОНОЛОГ. ФАЗИ	КОЛЕКТИВНИ НАХОДКИ	ЕДИНИЧНИ НАХОДКИ	ТЕГЛО И РАЗМЕР нормални	орязани	Брой
Първа фаза	20		26—29мм 3,60г		20
Втора фаза A 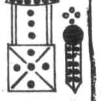	442	9	26—29мм 3,55г (329)	19—23мм 2,20г (122)	451
B (a) 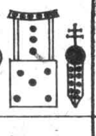	55	1	25—27мм 3,10г (56)		56
B (b) 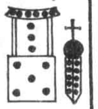	193	12	25—27мм 3,00г (175)	19—22мм 2,40г (30)	205
B (c) 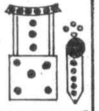	1162	62	24—26мм 2,90г (1039)	20—21мм 2,30г (185)	1224
C (a) 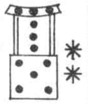	26	3	25—27мм 2,90г (26)	20—21мм 1,90г (3)	29
C (b) 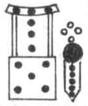	167	15	24—27мм 2,95г (182)		182
D 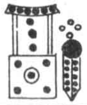	114	5	24—27мм 2,85г (119)		119
Обезличени	276	3	(279)		279
О Б Щ О	2455	110	(2225)	(340)	2565

ТАБЛИЦА VIII
Официнни отличителности на монетите от билоновото монетосечене на Алексий III Ангел, Константинопол

Имитат. тип	Лице	Опако	Колектив. находки	Единич. находки	Тегло и размер нормални	 орязани	Брой
1 A	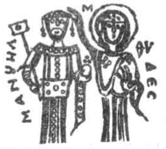	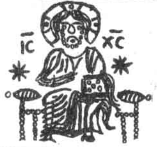	150	51	23–27мм 2,80г (196)	19–21мм 1,70г (5)	201
2 B	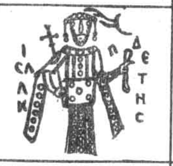	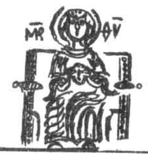	254	48	24–27мм 2,50г (298)	18–20мм 1,30г (4)	302
3 C (I)	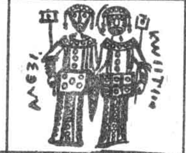	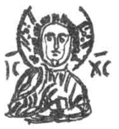	14	24	23–26мм 2,70г (38)		38
4 C (II)	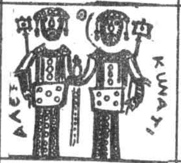	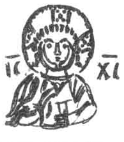	78	161	23–26мм 2,60г (226)	18–20мм 1,20г (13)	239
5 C (III)	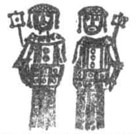	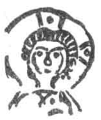	15	29	22–25мм 2,15г (40)	1,00г (4)	44
6 C (IV)	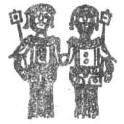		8	10	22–24мм 2,40г (18)		18
7 C (V)	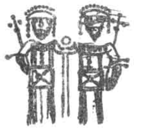	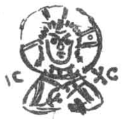		1 2,20г	23мм		1
ОБЩО		519	324	(817)	(26)	843	

ТАБЛИЦА IX
Българско имитативно монетосечене от медни скифати.
1. Тип А
2. Тип В
3–7. Тип С

Имитат. тип	Лице	Опако	Колектив. находки	Единич. находки	Тегло и размер нормални	 орязани	Брой
1 Тип А АЕ скифата	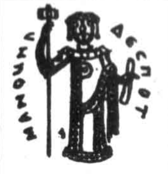	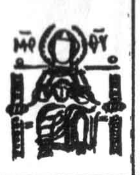	7	14	22–25мм 2,00г (18)	1,00г (3)	21
2 Тип В АЕ скифата	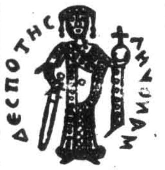	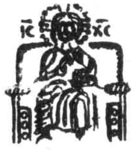	1	5	22–25мм 2,00г (1)	19мм 1,00г (5)	6
3 Тип С АЕ скифата	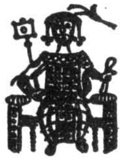	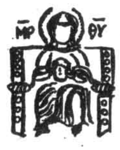		6	22–25мм 1,85г (2)	18мм 0,90г (4)	6
4 Тип А АЕ скифата	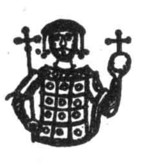	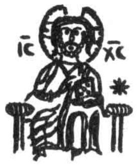		14	23–26мм 1,80г (7)	18–20мм 0,80г (7)	14
5 Тип В АЕ скифата	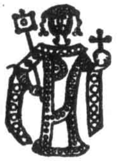	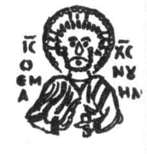	2	13	22–26мм 2,05г (8)	16–19мм 1,10г (7)	15
6 Тип С АЕ скифата	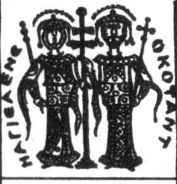	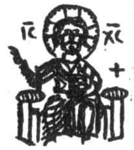		15	23–27мм 2,20г (4)	18–20мм 0,90г (11)	15
ОБЩО			10	67	(40)	(37)	77

ТАБЛИЦА X
Латинско имитативно монетосечене от медни скифати с голям модул, Константинопол и Тесалоника.

Имитат. тип	Лице	Опако	Колектив. находки	Единич. находки	Тегло и размер		Брой
					нормални	орязани	
1 Тип D AE скифата	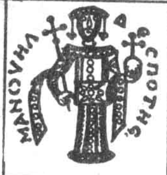	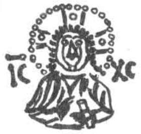	3	125	24–26мм 2,80г (15)	15–20мм 1,10г (113)	128
2 Тип E AE скифата	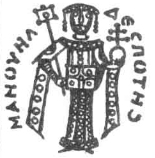	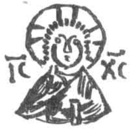		20	24–26мм 2,80г (11)	16–18мм 1,00г (9)	20
3 Тип F AE скифата	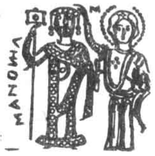	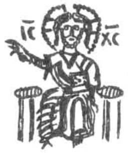	4	43	23–25мм 1,70г (16)	17–20мм 1,05г (31)	47
4 Тип G AE скифата	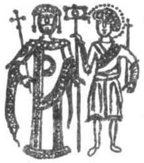	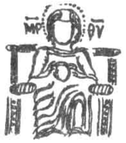	1	18	22–23мм 1,90г (14)	15–18мм 1,20г (5)	19
5 Тип H AE скифата	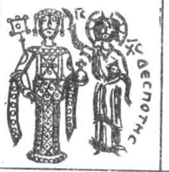	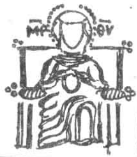	1	27	20–22мм 1,40г (6)	16–20мм 0,80г (22)	28
6 Тип J AE скифата	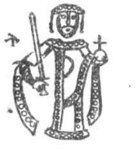	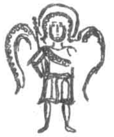	1	13	20–22мм 1,60г (11)	16–18мм 1,00г (3)	14
7 Тип N AE скифата	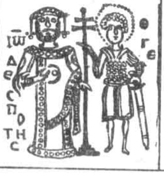	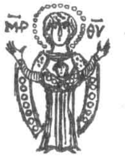	2	57	20–21мм 1,80г (2)	15–18мм 0,85г (57)	59

ТАБЛИЦА XI
Латинско имитативно монетосечене от медни скифати с голям модул, Константинопол – Дубровник.

1	2	3	4	5	6	7	8
8 Тип O AE скифата	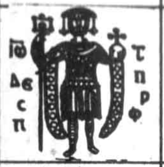	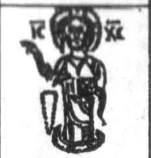	2	42	20–23мм 1,60г (9)	16–18мм 1,10г (35)	44
9 Тип Q AE скифата	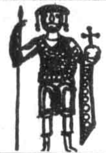	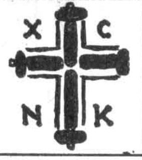		13	20мм 1,20г (6)	16–18мм 0,90г (7)	13
10 Тип P AE скифата	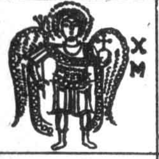	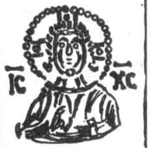	3	79	22–25мм 2,10г (13)	15–18мм 1,00г (69)	82
11 Тип R AE скифата	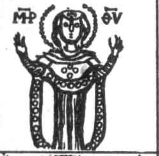	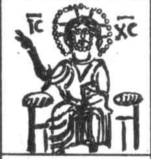	1	53	21–24мм 2,10г (4)	16–20мм 0,95г (50)	54
12 Тип S AE скифата	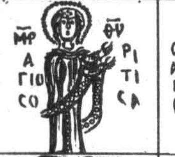	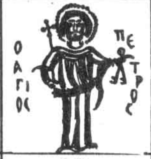		9	21–23мм 2,00г (3)	15–17мм 0,80г (6)	9
13 Тип T AE скифата	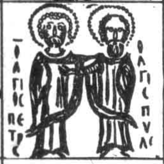	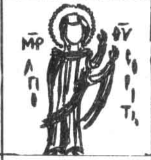	10	85	18–23мм 1,60г (75)	15–17мм 0,80г (20)	95
14 Тип U AE скифата	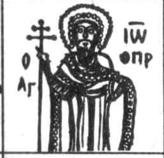	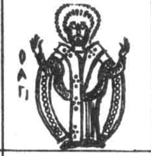	4	16	20–23мм 1,60г (12)	14–17мм 0,65г (8)	20
15 Тип V AE скифата	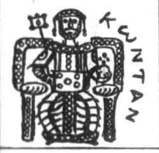	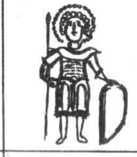		4	20–22мм 1,50г (4)		4
ОБЩО			32	604	(201)	(435)	636

ТАБЛИЦА XII
Латинско имитативно монетосечене от медни скифати с голям модул, Константинопол – Дубровник.

Имитат. тип	Лице	Опако	Колектив. находки	Единич. находки	Тегло и размер		Брой
					нормални	орязани	
1 Тип А АЕ скифата	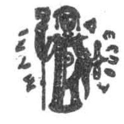	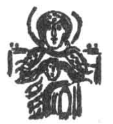	122	1333	15–21мм 1,10г (1248)	0,65г (207)	1455
2 Тип В АЕ скифата	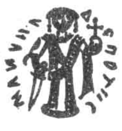	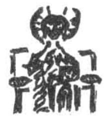	2	56	14–20мм 1,00г (51)	0,70г (7)	58
3 Тип С АЕ скифата	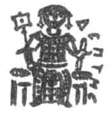	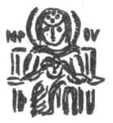	3	30	17–19мм 0,80г (27)	0,60г (6)	33
4 Тип D АЕ скифата	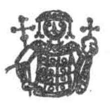	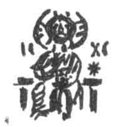	3	75	17–19мм 0,95г (73)	0,60г (5)	78
5 Тип Е АЕ скифата	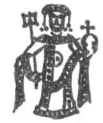	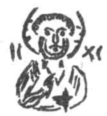	7	74	16–20мм 0,95г (56)	0,55г (25)	81
6 Тип F АЕ скифата	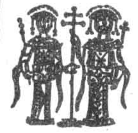	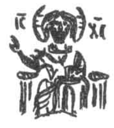	7	48	15–19мм 1,00г (39)	0,60г (16)	55
7 Тип G АЕ скифата	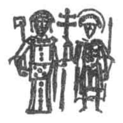	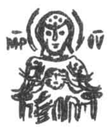	5	85	16–20мм 0,90г (80)	0,60г (10)	90
8 Тип Н АЕ скифата	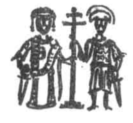	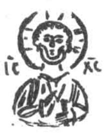		8	15–18мм 0,75г		8
ОБЩО			149	1709	(1582)	(276)	1858

ТАБЛИЦА XIII
Латинско имитативно монетосечене от медни скифати с малък модул, нелокализирани монетарници /Константинопол, Дубровник, Тесалоника/.

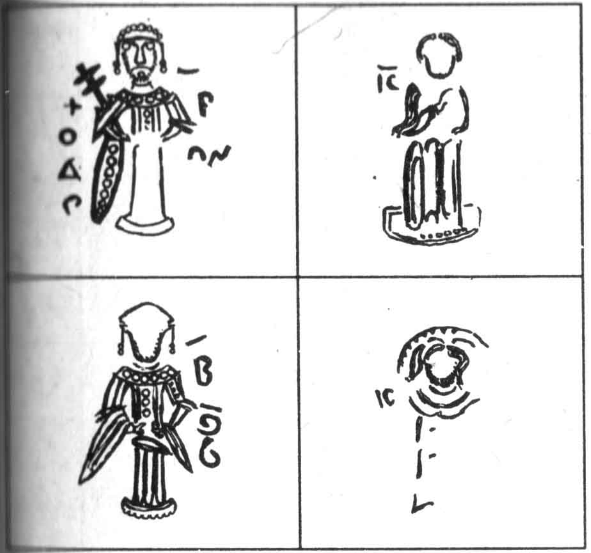

ТАБЛИЦА·XIV
Теодор Врана, монетосечене от медни скифати, Адрианопол.

НОМИНАЛ о		1 B скифата	2 B скифата	3 B скифата	4 B скифата	Общо
Лице		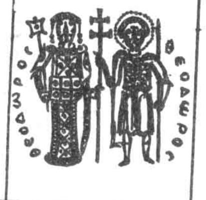	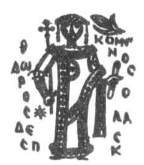	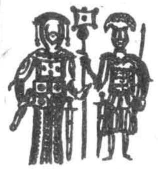	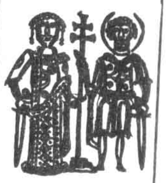	
Опако		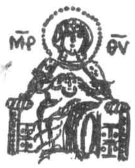	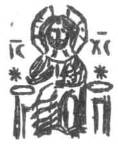	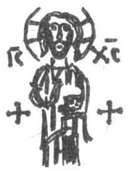	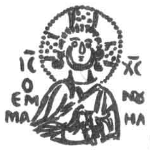	
Колективни находки		3				3
Единични находки		7	11	2	1	21
Тегло и размер	нормални	25–27мм 3,20г (5)		23мм 1,40г (2)	23мм 1,20г (1)	8
	орязани	18–20мм 1,00г (5)	16–19мм 0,90г (11)			16
Брой 4		10	11	2	1	2

ТАБЛИЦА XV
Теодор I Ласкарис, билонови монетосечения
1–2. Никея.
3–4. Магнезия.

Номинал	Лице	Опако	Колектив. находки	Единич. находки	Тегло и размер нормални	орязани	Брой
1	2	3	4	5	6	7	8
1 Магнезия AV скифата	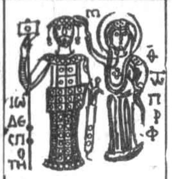	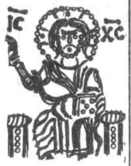	8	5	25–29мм 4,20г (9)	20–21мм 3,20г (4)	13
2 B скифата	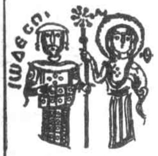	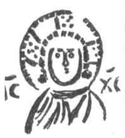		1	23–25мм 1,50г (1)		1
3 B скифата	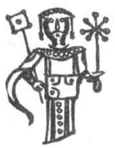	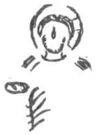		2		20мм 1,15г (2)	2
4 B скифата	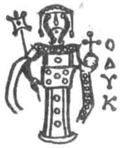	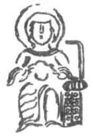		3	24мм 1,90г (1)	16–19мм 0,95г (2)	3
5 B скифата	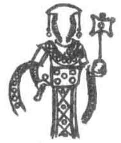	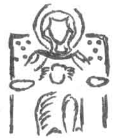		4	20–23мм 1,30г (4)		4
6 B скифата	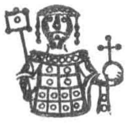	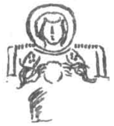		1	24мм 1,00г (1)		1

ТАБЛИЦА XVI
Йоан III Ватаци, Магнезия.
1. Иперперонво монетосечене.
2–6. Билоново монетосечене.

1	2	3	4	5	6	7	8
7 Магнезия B скифата	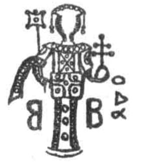	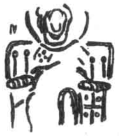	2		23–25мм 1,50г (2)		2
8 AE тетартера	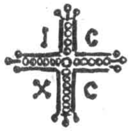	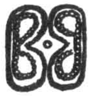		1	19мм 3,30г (1)		1
ОБЩО Магнезия:			10	17	(19)	(8)	27
9 Солун B скифата	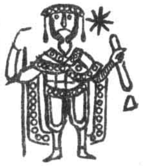			2	25–27мм 1,30г (1)	16–19мм 0,85г (1)	2
10 B скифата	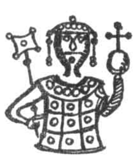	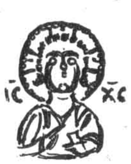	1	6	18–20мм 1,45г (7)		7
ОБЩО Солун:			1	8	(8)	(1)	9
ОБЩО			11	25	(27)	(9)	36

ТАБЛИЦА XVII
Йоан III Ватаци.
7. Билонова скифата, Магнезия.
8. Меден тетартерон, нелокализирана монетарница.
9–10. Билонови скифати, Тесалоника.

Номинал	Лице	Опако	Колектив. находки	Единич. находки	Тегло и размер		Брой
					нормални	орязани	
1 AR скифата	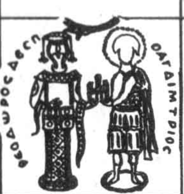	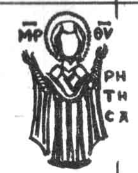		1	27мм 2,10г (1)		1
2 B скифата	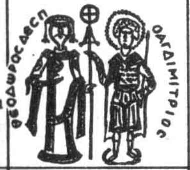	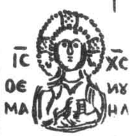		11	20–22мм 2,15г (2)	18–20 1,40г (9)	11
3 B скифата	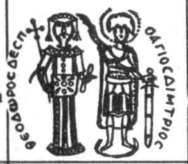	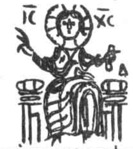		4		1,10г (4)	4
4 B скифата	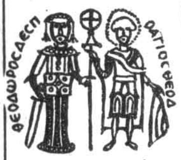	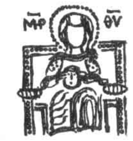		5		1,10г (5)	5
5 B скифата	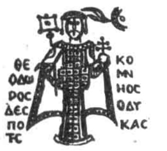	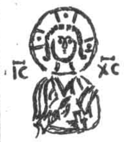	1	6	17–21мм 1,50г (2)	0,80г (5)	7
ОБЩО			1	27	(5)	(23)	28

ТАБЛИЦА XVIII
Теодор Комнин Дука, Тесалоника.
1. Сребърна трахея.
2–5. Билонови скифати.

Номинал	Лице	Опако	Колектив. находки	Единич. находки	Тегло и размер нормални	орязани	Брой
1 В скифата	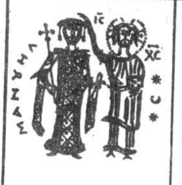	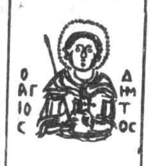	4	27	16–25мм 1,0–1,3г (21)	16–20мм 0,80г (10)	31
2 В скифата	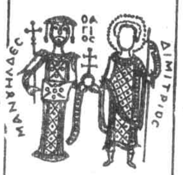	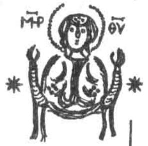	3	31	14–25мм 0,80–1,50г (29)	0,80г (5)	34
3 В скифата	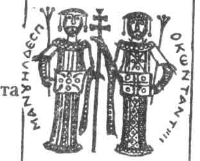	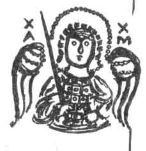	2	8	23–26мм 1,20г (2)	17–20мм 0,80г (8)	10
4 В скифата	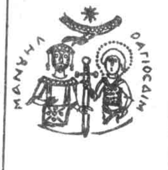	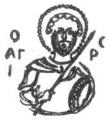	1	14	16–25мм 1,0–1,40г (15)		15
5 В скифата	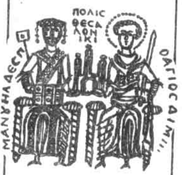	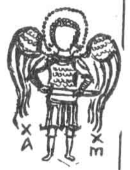	3	25	16–24мм 0,8–1,20г (22)	15–17мм 0,60г (6)	28
6 В скифата	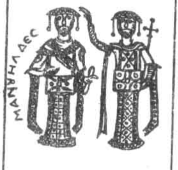	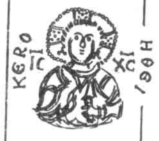		1		0,70г (1)	1
ОБЩО			13	106	(89)	(30)	119

ТАБЛИЦА XIX
Мануил Комнин Дука, билонови скифати, Тесалоника.

Номинал	Лице	Опако	Колектив. находки	Единич. находки	Тегло и размер нормални	орязани	Брой
1 В скифата	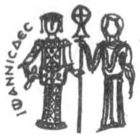			3	20–23мм 1,10г (1)	19мм 0,70г (2)	3
2 В скифата	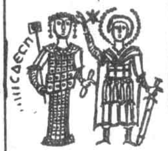	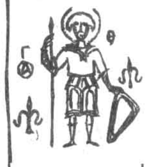		3		0,65г (3)	3
3 В скифата	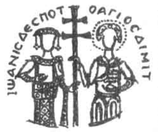	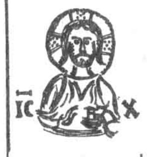		3	22–26мм 1,60г (2)	0,60г (1)	3
4 В скифата	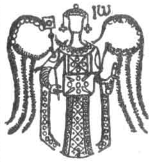	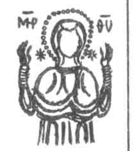		1		20мм (1)	1
5 В скифата	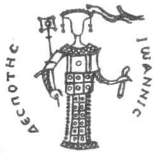	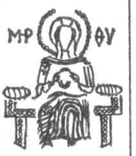		1	21–25мм 1,60г (1)		1
ОБЩО				11	(4)	(7)	11

ТАБЛИЦА XX
Йоан Комнин Дука, Тесалоника, билоново монетосечене, серия I.

Номинал	Лице	Опако	Колектив. находки	Единич. находки	Тегло и размер нормални	 срязани	Брой
1	2	3	4	5	6	7	8
1 В скифата	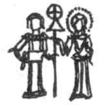			1	19мм 0,90г		1
2 В скифата	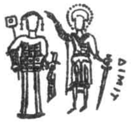	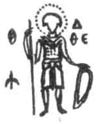		1	18мм 0,60г		1
3 В скифата	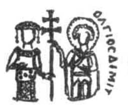	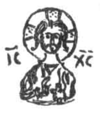		1	18мм 0,70г		1
4 В скифата	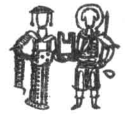	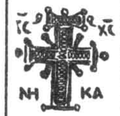		1	21мм 1,00г		1
5 В скифата	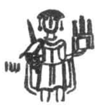	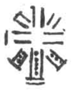		1	18мм 0,85г		1
6 В скифата	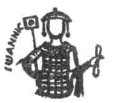	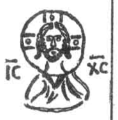		1	19мм 0,70г		1
7 В скифата	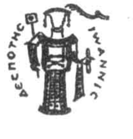	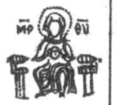		3	17–19мм 0,60г		3

ТАБЛИЦА XXI
Йоан Комнин Дука, Тесалоника, билоново монетосечене, серия II.

1	2	3	4	5	6	7	8
8 В скифата	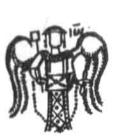	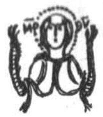		1	18мм 0,60г		1
9 В скифата	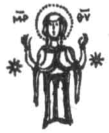	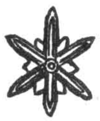		1	21мм 0,95г		1
10 В скифата	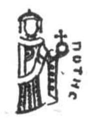	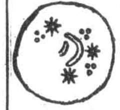			20мм 1,30г		1
ОБЩО				12	(12)		12

ТАБЛИЦА XXII
Йоан Комнин Дука, Тесалоника, билоново монетосечене, серия II.

Номинал	Лице	Опако	Колектив. находки	Единич. находки	Тегло и размер		Брой
					нормални	срязани	
1	2	3	4	5	6	7	8
1 В скифата	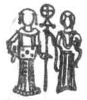			18	10–15мм 0,50г (18)		18
2 В скифата	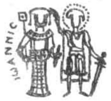		1	16	10–15мм 0,60г (15)	0,40г (2)	17
3 В скифата	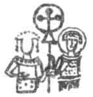			3	15мм 0,70г (3)		3
4 В скифата	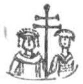	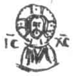		7	10–16мм 0,50г (7)		
5 В скифата	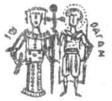	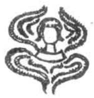	3	23	14–16мм 0,60г (24)	0,40г (2)	26
6 В скифата	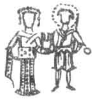	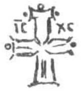		2	13–15мм 0,45г (2)		2
7 В скифата	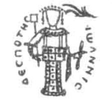	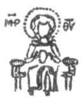		8	14–16мм 0,55г (8)		8
8 В скифата	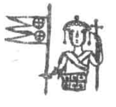	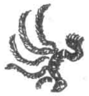	1	2	16мм 0,60г (3)		3
9 В скифата	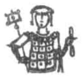		2	10	13–16мм 0,45г (12)		12

ТАБЛИЦА XXIII
Йоан Комнин Дука, Тесалоника, билоново монетосечене, серия III.

1	2	3	4	5	6	7	8
10 В скифата	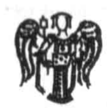	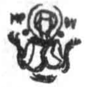		16	13–16мм 0,55г (16)		16
11 В скифата	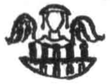			2	12–14мм 0,60г (2)		2
12 В скифата	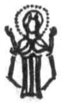			1	13мм 0,35г (1)		1
13 В скифата	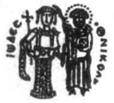	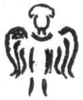		3	14–17мм 0,70г (3)		3
14 В скифата	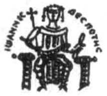			4	14мм 0,40г (4)		4
15 В скифата	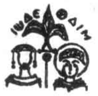			2	15мм 0,65г (2)		2
16 В скифата	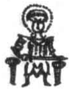			7	10–15мм 0,55г (7)		7
17 В скифата	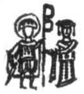			2	10–15мм 0,55г (2)		2
ОБЩО			7	126	(129)	4	133

ТАБЛИЦА XXIV
Йоан Комнин Дука, Тесалоника, билоново монетосечене, серия III.

Владетел номинал	Лице	Опако	Тегло и размер	Брой
1 Иван Асен II B скифата	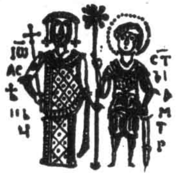	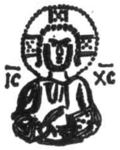	27–28мм 2,75–2,50г	3
2 Мицо AE скифата	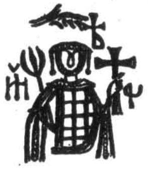	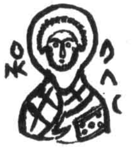	26–29мм 2,50г	10
3 Георги Тертер и Тодор Светослав AE скифата	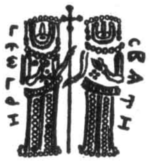	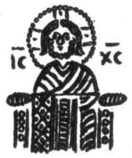	22–25мм 1,90г	39

ТАБЛИЦА XXV

1. Иван Асен II, медно скифатно монетосечене, Тесалоника.
2. Мицо Асен, медно скифатно монетосечене, нелокализирана монетарница /Търново—Преслав/.
3. Георги I Тертер с Теодор Светослав, медно скифатно монетосечене, Търново.

Монетен тип номинал	Лице	Опако	Размер и тегло	Брой
1 Тип I А(а) AE скифата	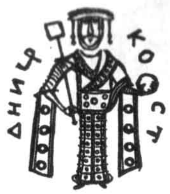	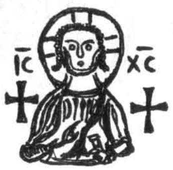	24–26мм 2,05г	24
2 Тип I А(б) AE скифата	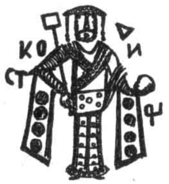	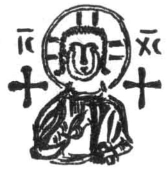	24–26мм 2,05г	26
3 Тип I Б(а) AE скифата	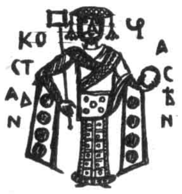	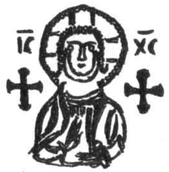	24–26мм 2,00г	57
4 Тип I Б(б) AE скифата	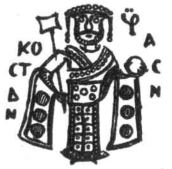	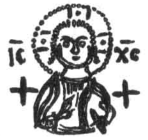	22–24мм 1,85г	54

ТАБЛИЦА XXVI

Константин Асен, медно скифатно монетосечене, Търново.

1	2	3	4	5
5 Тип II AE скифата	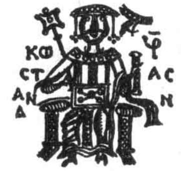	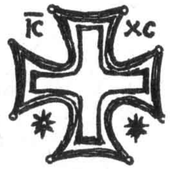	26–28мм 2,30г	69
6 Тип III AE скифата	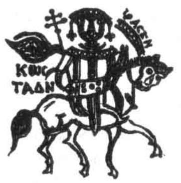	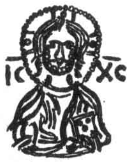	24–27мм 2,10г	92
7 Тип IV AE скифата	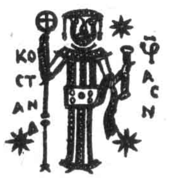	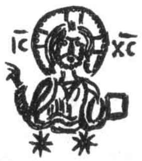	23–25мм 1,90г	96
8 Тип V AE скифата	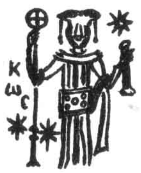	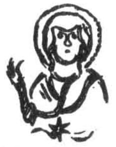	27мм 2,95г	1
9 Тип VI AE	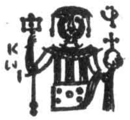	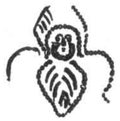	18–22мм 1,10г	39
ОБЩО				458

ТАБЛИЦА XXVII
Константин Асен, медно скифатно монетосечене, Търново.

1	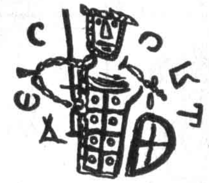	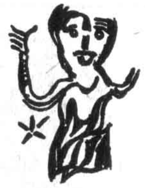
2	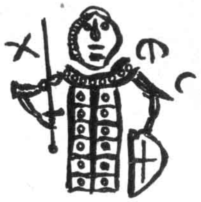	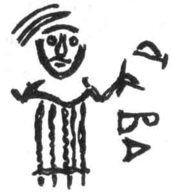
3	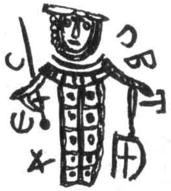	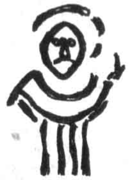

ТАБЛИЦА XXVIII
Яков Светослав, медно скифатно монетосечене, нелокализирана монетарница.

НОМИНАЛ ВАРИАНТ	Лице	Опако	Тегло и размер	Брой
1 Вар. А AR плоски ядра	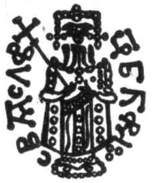	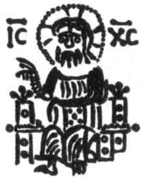	20мм 1,60г	5
2 Вар. Б AR плоски ядра	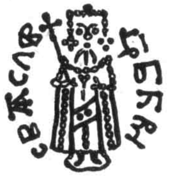	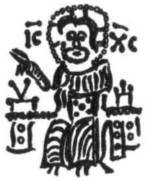	20мм 1,52г	7
ОБЩО				12
3 Вар. А AE скифата	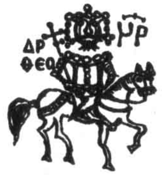	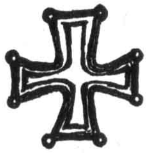	19–22мм 1,45г	43
4 Вар. Б AE скифата	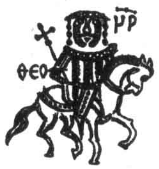	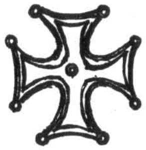	18–20мм 1,15г	13
ОБЩО				56

ТАБЛИЦА XXIX
Теодор Светослав, Търново.
1–2. Сребърно монетосечене.
3–4. Медно скифатно монетосечене.

НОМИНАЛ	Лице	Опако	Тегло и размер	Брой
1 AR плоски ядра	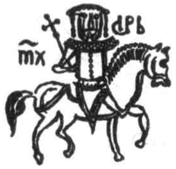	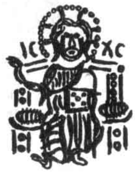	21–22мм 1,65г	4
2 AE скифата	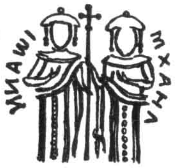	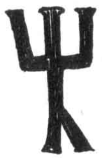	22мм 1,48г	1
3 AE плоски ядра	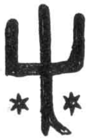	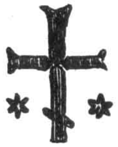	21мм 1,20г	1

ТАБЛИЦА XXX
Михаил III Шишман Асен, Търново
1. Сребърно монетосечене.
2. Михаил III Шишман Асен с Иван Стефан, медни скифати.
3. Михаил III Шишман Асен, медни монети с плоски ядра.

НОМИНАЛ	Лице	Опако	Тегло и размер	Брой
1 AR плоски ядра	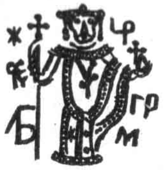	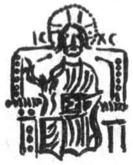	21–23мм	5
2 AE плоски ядра	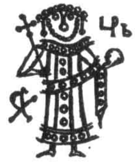	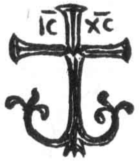	20–22мм 1,10г	46
3 AE скифата	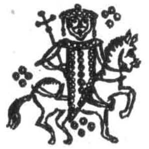	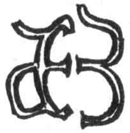	20–21мм 1,15г	8
ОБЩО				59

ТАБЛИЦА XXXI
Иван Александър, Търново.
1. Сребърно монетосечене.
2–3. Медно монетосечене с корубести и плоски ядра.

Хронологична фаза	МОНОГРАМИ		Размер (мм)	Тегло (г)
	Лице	Опако		
Първа хронологична фаза (1337–1340г.)	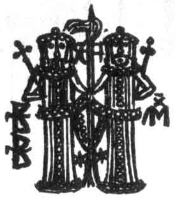	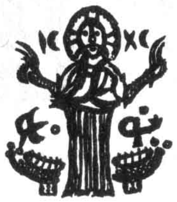	19–20	1,60
Втора хронологична фаза (1340–1355г.)	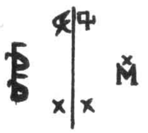	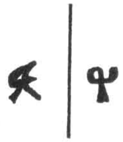	19–21	1,40–1,50
Трета хронологична фаза (1355–1371г.)	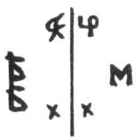	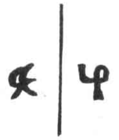	17–19	1,00–1,30
Четвърта хронологична фаза (1371–1380г.)	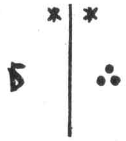	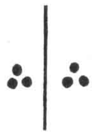	15–17	0,60–0,80

ТАБЛИЦА XXXII
Иван Александър с Михаил Асен, сребърно монетосечене, Търново.

ВАРИАНТ	Лице	Опако	Тегло и размер	Брой
1 Вар. А АЕ скифата	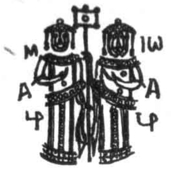	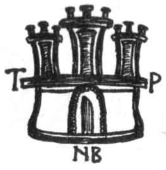	22–24мм 1,30г	85
2 Вар. Б АЕ плоски ядра	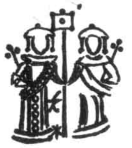	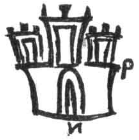	19мм 1,70г	2
3 Вар. В АЕ скифата	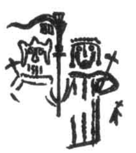	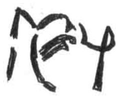	19мм 1,25г	1
О Б Щ О				88

ТАБЛИЦА XXXIII
Иван Александър с Михаил Асен, медно скифатно монетосечене.
1–2. Монетарница в Търново.
3. Нелокализирана монетарница.

ВАРИАНТ	Лице	Опако	Тегло и размер	Брой
1 Вар. А АЕ скифата	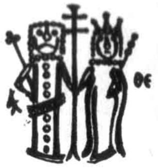	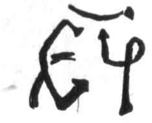	19мм 0,75–1,15г	2
2 Вар. Б АЕ скифата	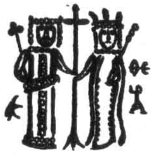	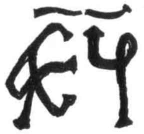	18–20мм 0,85г	20
3 Вар. В АЕ скифати плоски ядра	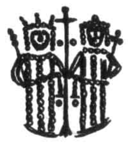	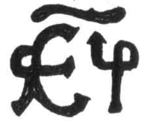	16–18мм 0,80г	241

ТАБЛИЦА XXXIV
Иван Александър с Теодора II, медно скифатно монетосечене, Търново.

Монетен тип	Лице	Опако	Тегло и размер	Брой
1 Тип I AE плоски ядра	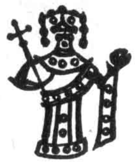	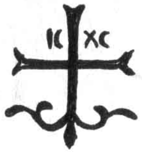	18–20мм 1,10г	26
2 Тип II AE плоски ядра	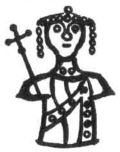	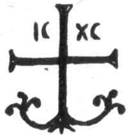	19–20мм 1,15г	18
3 Тип III AE скифата	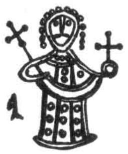	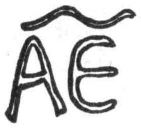	18–20мм 1,20г	16
4 Тип IV плоски ядра AE	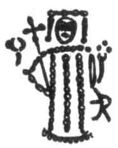	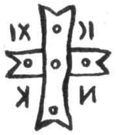	18мм 0,60–1,20г	2
5 Тип V AE скифата	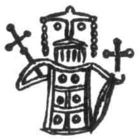		16–18мм 0,60г	8
О Б Щ О				70

ТАБЛИЦА XXXV
Иван Александър, медни монетосечения в нелокализирани монетарници.

Монетен	Лице	Опако	Тегло и размер	Брой
1 Тип I AE скифата	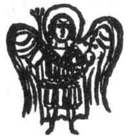	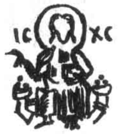	20–22мм 1,50г	10
2 Тип II AE плоски ядра	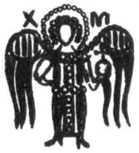	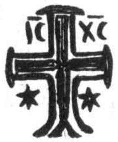	19–20мм 1,00г	6
3 Тип III AE плоски ядра	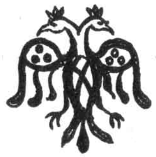	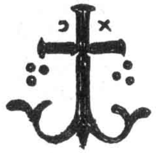	15–18мм 0,90г	49
О Б Щ О				65

ТАБЛИЦА XXXVI
Анонимни медни монетосечения по времето на Иван Александър, Търново

Монетосечене	Лице	Опако	Размер	Тегло	Брой
1 Първо сребърно монетосечене (1371–1380?)	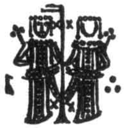	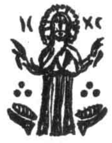	15–17	0,60	8
2 Второ сребърно монетосечене (коронационно) (1371г.)	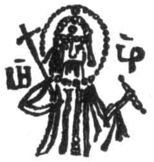	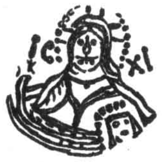	18	1,16	1
3 Трето сребърно монетосечене (1380–1382)	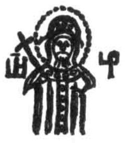	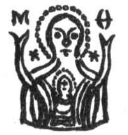	16–17	0,60–0,70	4
4 Четвърто сребърно монетосечене (1382–1388)	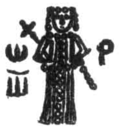	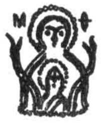	15–16	0,50–0,60	319
О Б Щ О					332

ТАБЛИЦА XXXVII
Иван Шишман, сребърни монетосечения, Търново.

Монетосечене	Лице	Опако	Размер и тегло	Брой
1 Първо билоново монетосечене (1371–1385)	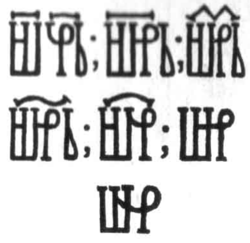	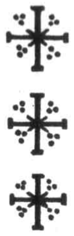	20–23мм 1,40г 16–18мм 1,00г 13–15мм	121 78 103
Общо за първо билоново монетосечене:				302
2 Второ билоново монетосечене (1380–1385)	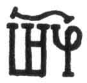	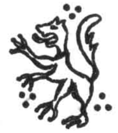	18–20мм 1,10г	56
Общо за първо и второ билонови монетосечения:				358
3 Медно монетосечене (1371–1393) а) скифати	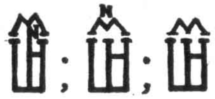	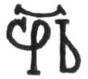	21–23мм 1,20г	96
б) плоски ядра Вар. А Вар. Б	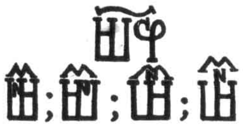	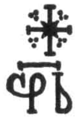	16–19мм 0,75г 15–18мм 0,80г	28 174
Общо медни монети:				298
Общо билонови и медни монети:				656

ТАБЛИЦА XXXVIII
Иван Шишман, билонови и медни монетосечения, Търново.

Монетен тип	Лице	Опако	Размер и тегло	Брой
1 Тип I AE плоски ядра	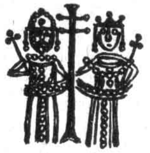	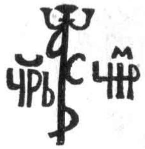	17–18мм 0,70г	6
2 Тип II AE плоски ядра	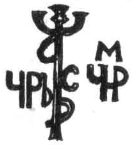	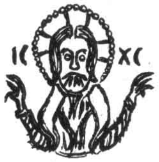	17–18мм 0,80г	33
3 Тип III AE плоски ядра или скифати	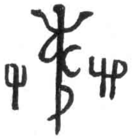	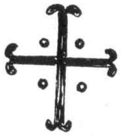	16–17мм 0,60г	4
О Б Щ О				43

ТАБЛИЦА XXXIX
Иван Срацимир, медно монетосечене, Видин.

Лице	Опако	Размер и тегло	Брой
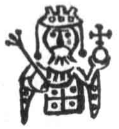	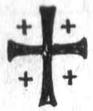	14–16мм 0,80г	26
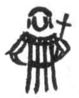 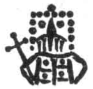		15–17мм 0,85г 14–16мм 0,65г	19 11
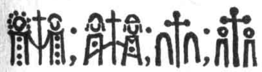 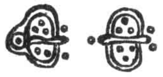		15–17мм 0,70г 15–17мм 0,80г	41 31
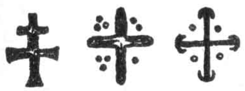		16–18мм 0,80г	74
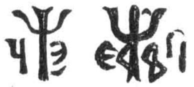 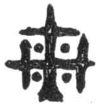	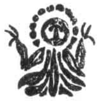	16–18мм 0,65г 18мм 0,80г	11 2
Комбинации от безмислена украса		17–19мм 0,75г	96
Неотпечатани ядра		15–18мм 0,75г	93
О Б Щ О:			404

ТАБЛИЦА XL
Имитативни медни монетосечения в България от XIV в., нелокализирани монетарници.

Номинал	Лице	Опако	Тегло и размери	Брой
1	2	3	4	5
1 В скифата	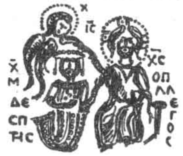	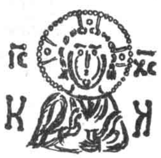	24-26 мм 1,70 г	6
2 В скифата	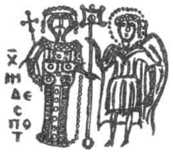	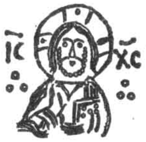	22-25 мм 1,70 г	9
3 В скифата	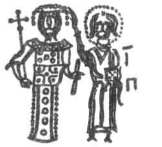	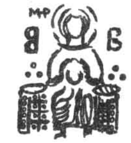	23 мм 1,40 г (отчупена)	8
4 В скифата	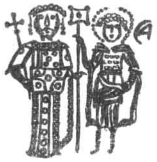	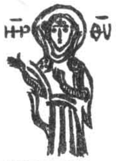	22-24 мм 1,85 г	8
5 В скифата	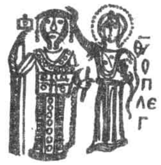	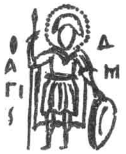	22-26 мм 1,80 г	2
6 В скифата	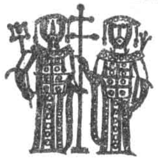	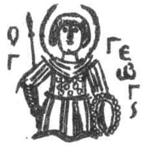	23-24 мм 1,70 г	5
7 В скифата	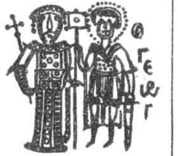	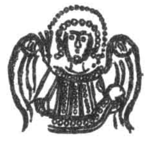	23-25 мм 2,00 г	7

ТАБЛИЦА XLI
Михаил VIII Палеолог, билоново монетосечене, Константинопол.

1	2	3	4	5
8 В скифата	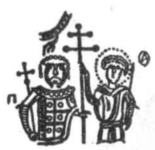	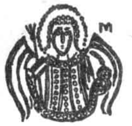	23 мм 1,75 г	2
9 В скифата	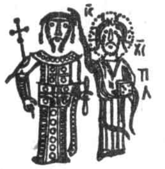	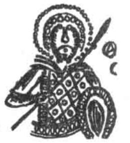	22-25 мм 2,00 г	3
10 В скифата	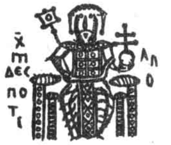	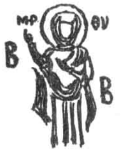	23 мм 1,40 г (отчупена)	3
11 В скифата	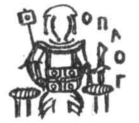	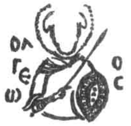	23 мм 1,75 г	2
12 В скифата	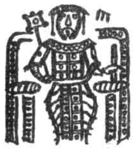	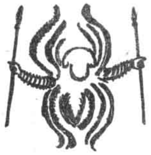	23 мм 1,30 г	4
13 В скифата	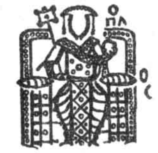	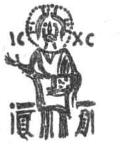	23 мм 1,30 г (отчупени)	4
14 В скифата	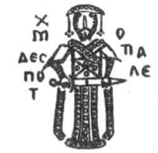	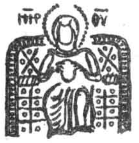	23-24 мм 1,65 г	4

ТАБЛИЦА XLII
Михаил VIII Палеолог, билоново монетосечене, Константинопол.

1	2	3	4	5
15 В скифата	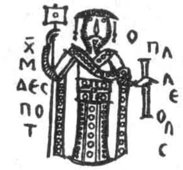	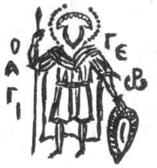	23-26 мм 1,90 г	9
16 В скифата	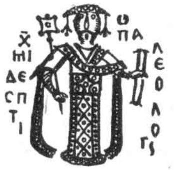	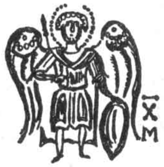	23-25 мм 1,80 г	33
17 В скифата	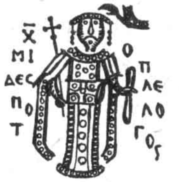	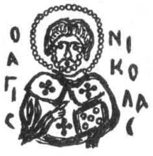	21-24 мм 1,60 г	27
18 В скифата	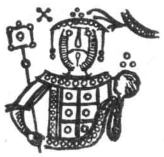	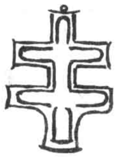	20 мм 1,30 г (обрязана)	1
19 В 4 скифата	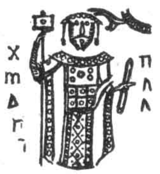	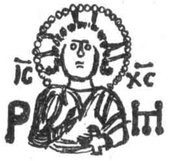	24 мм 1,75 г	
ОБЩО				134

ТАБЛИЦА XLIII

Михаил VIII Палеолог, билоново монетосечене, Константинопол.

Номинал	Лице	Опако	Тегло и размери	Брой
1	2	3	4	5
1 В скифата	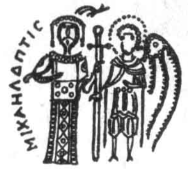	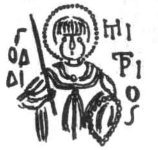	25 мм 1,60 г	2
2 В скифата	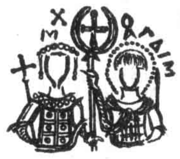	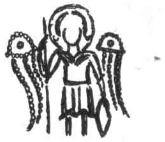	20 мм 0,90 г (орязана)	1
3 В скифата	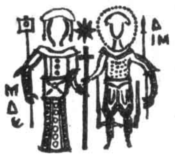	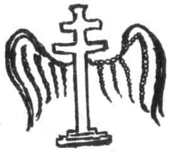	25 мм 1,55 г	1
4 В скифата	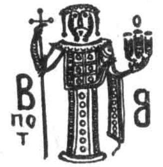	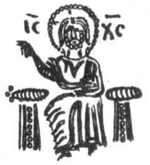	21-23 мм 1,70 г	4
5 В скифата	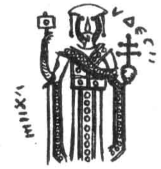	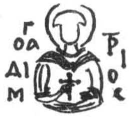	25 мм 1,65 г	1

ТАБЛИЦА XLIV

Михаил VIII Палеолог, билоново монетосечене, Тесалоника.

1	2	3	4	5
6 В скифата	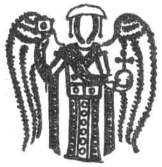	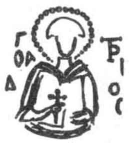	25 мм 1,50 г	1
7 В скифата	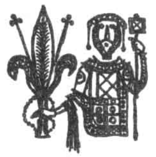	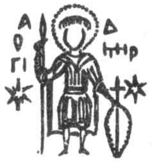	24 мм 1,40 г	3
8 В скифата	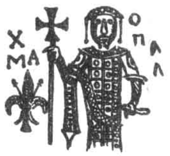	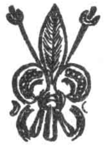	23-27 мм 1,30 г	2
9 В скифата	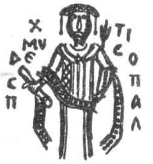	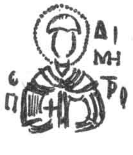	23-27 мм 1,40 г	3
Общо				19

ТАБЛИЦА XLV

Михаил VIII Палеолог, билоново монетосечене, Тесалоника.

Номинал	Лице	Опако	Тегло и размери	Брой
1	2	3	4	5
1 В скифата	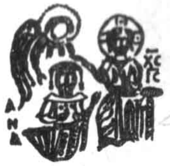	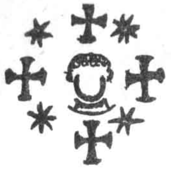	22-25 мм 1,45 г	8
2 В скифата	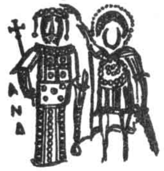	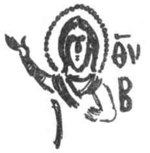	21-22 мм 1,00 г	2
3 В скифата	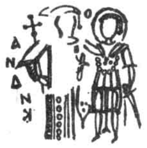	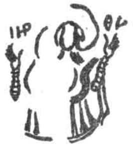	21 мм (отчупена)	1
4 В скифата	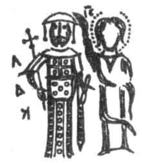	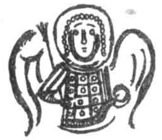	21 мм 1,25 г	1
5 В скифата	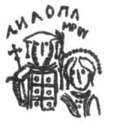	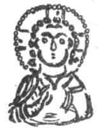	23 мм 1,30 г (отчупени)	2
6 В скифата	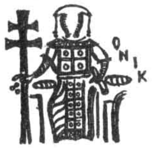	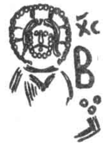	22 мм 1,10 г	1

ТАБЛИЦА XLVI

Андроник II Палеолог, билоново и медно монетосечене, Константинопол.

1	2	3	4	5
7 В скифата	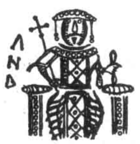	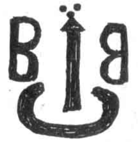	21-23 мм 1,65 г	5
8 В скифата	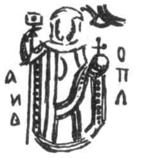	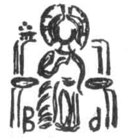	20-21 мм 1,20 г (орязани)	2
9 В скифата	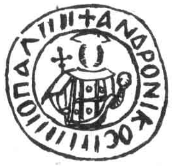	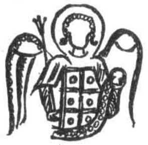	22-24 мм 1,75 г	3
10 В скифата	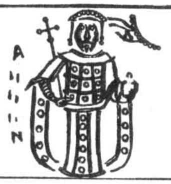	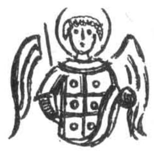	23 мм 1,50 г	2
11 В скифата	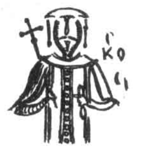	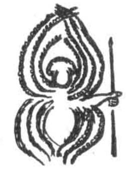	22 мм 1,15 г	1
12 В скифата	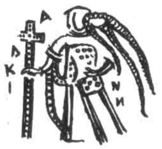	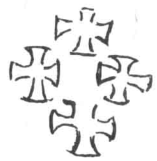	23 мм 1,40 г (препечатка)	1

ТАБЛИЦА XLVII

Андроник II Палеолог, билоново и медно монетосечене, Константинопол.

1	2	3	4	5
13 В скифата	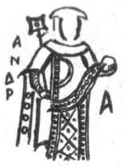	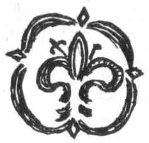	20 мм 0,80 г (орязани)	2
14 В скифата	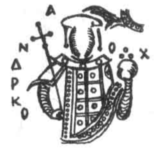	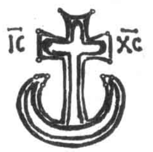	22 мм 1,50 г	10
15 В скифата	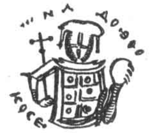	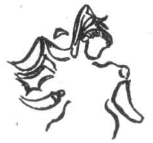	21-23 мм 1,60 г	15
16 В скифата	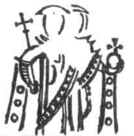	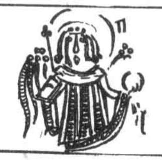	22-24 мм 1,60 г	8
17 В скифата	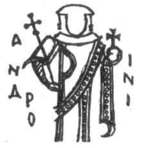	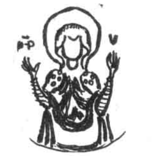	17-20 мм 1,45 г	1
Общо				65

ТАБЛИЦА XLVIII

Андроник II Палеолог, билоново и медно монетосечене, Константинопол.

Номинал	Лице	Опако	Тегло и размери	Брой
1	2	3	4	5
1 В скифата	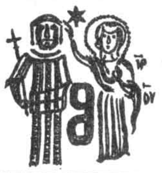	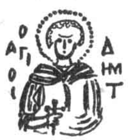	19-24 мм 1,10 г	22
2 В скифата	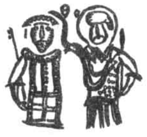	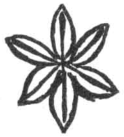	21 мм 1,25 г	1
3 В скифата	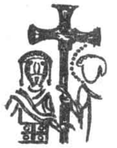	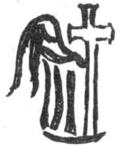	20-23 мм 1,25 г	2
4 В скифата	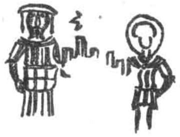	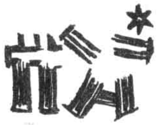	23 мм 1,30 г	1
5 В скифата	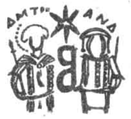	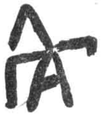	18-19 мм 0,95 г	5
6 В скифата	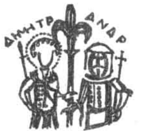	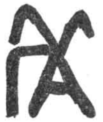	18-20 мм 0,85 г	7
7 В скифата	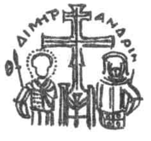	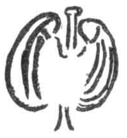	18-21 мм 1,10 г	5

Т А Б Л И Ц А XLIX
Андроник II Палеолог, билоново монетосечене, Тесалоника.

1	2	3	4	5
8 В скифата	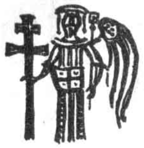		20-23 мм 2,00 г	2
9 В скифата	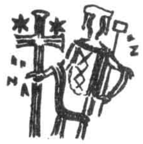	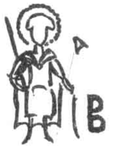	21 мм 1,15 г	2
10 В скифата	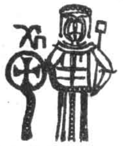	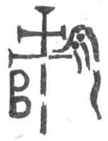	17-19 мм 1,00 г	10
11 В скифата	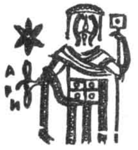	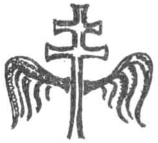	20-23 мм 1,10 г	19
12 В скифата	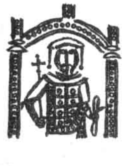	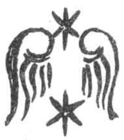	20-22 мм 1,10 г	6
13 В скифата	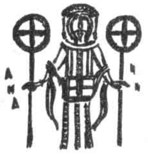	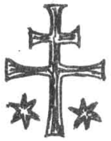	18-22 мм 1,10 г	26
14 В скифата	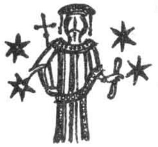	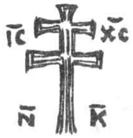	18-21 мм 1,00 г	10

Т А Б Л И Ц А L
Андроник II Палеолог, билоново монетосечене, Тесалоника.

1	2	3	4	5
15 В скифата	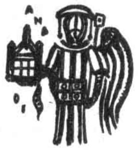	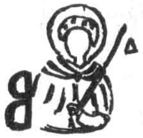	18-21 мм	12
16 В скифата	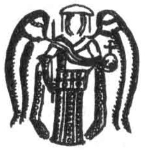	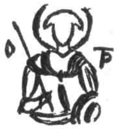	20 мм 1,05 г	1
17 В скифата	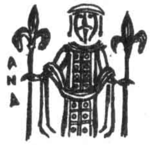	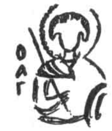	21-23 мм 1,25 г	8
18 В скифата	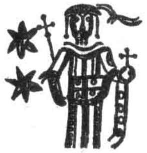	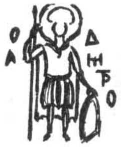	18-23 мм 1,10 г	28
19 В скифата	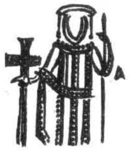		22 мм 1,25 г	1
20 В скифата	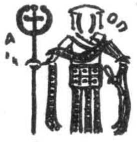	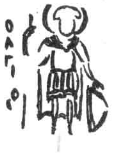	20-22 мм 1,10 г	5
21 В скифата	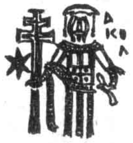	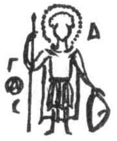	19-24 мм 1,40 г	15

ТАБЛИЦА LI
Андроник II Палеолог, билоново монетосечене, Тесалоника.

1	2	3	4	5
22 В скифата	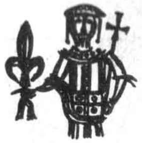	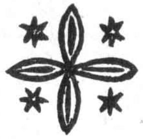	18-21 мм 0,95 г	3
23 В скифата	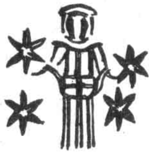	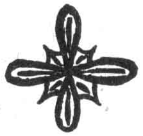	20-22 мм 1,10 г	6
24 В скифата	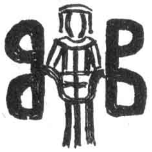	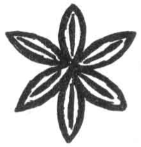	20 мм 1,25 г	7
25 В скифата	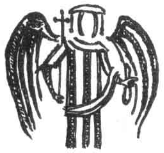		20-22 мм 1,15 г	5
26 В скифата	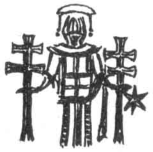	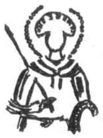	20-24 мм 1,20 г	9
27 В скифата	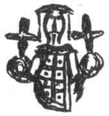	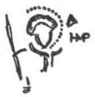	20-24 мм 1,50 г	3
28 В скифата	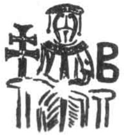		21 мм 1,55 г	2
Обезличени				22
Общо				236

ТАБЛИЦА LII
Андроник II Палеолог, билоново монетосечене, Тесалоника.

Номинал	Лице	Опако	Тегло и размери	Брой
1	2	3	4	5
AV скифата	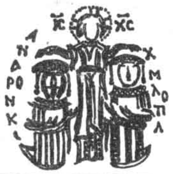	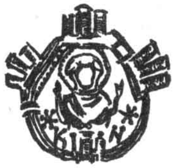	нормални 24-26 мм 4,20 г 20-22 мм 3,00 г (орязани)	3 4
1 B скифата	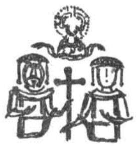		20-22 мм 1,25 г (отчупени)	4
2 B скифата	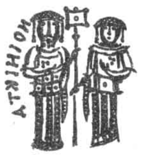	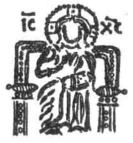	22-24 мм 1,70 г	8
3 B скифата	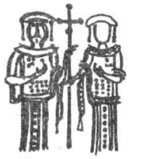	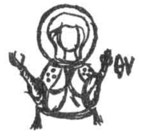	21-24 мм 1,20 г	2
4 B скифата	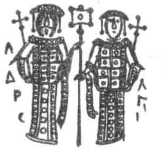	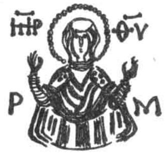	22-24 мм 1,75 г	13
5 B скифата	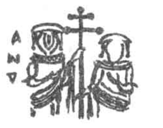	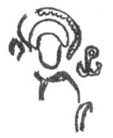	23 мм 1,50 г	1
6 B скифата	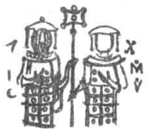	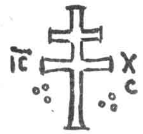	23 мм 1,40 г	1

ТАБЛИЦА LIII

Андроник II с Михаил IX Палеолог, златно и билоново монетосечения, Константинопол.

1	2	3	4	5
7 B скифата	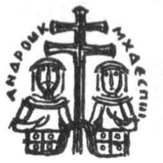	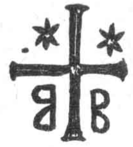	20-24 мм 1,80 г	9
8 B скифата	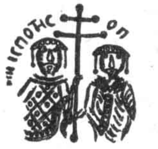	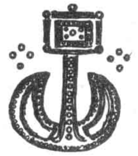	22-24 мм 1,40 г	6
9 B скифата	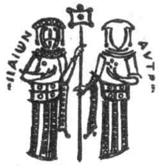	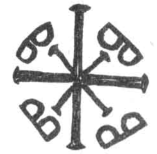	23-24 мм 1,70 г	4
10 B скифата	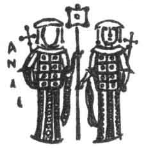	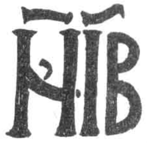	22 мм 1,30 г	3
11 B скифата	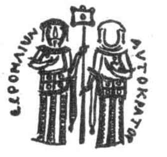	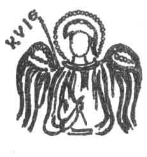	20-21 мм	4
12 B скифата	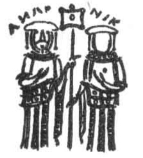	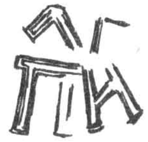	20 мм 1,20 г (орязани)	2
13 AE тетартера	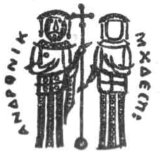	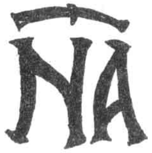	21-22 мм 1,70 г	12

ТАБЛИЦА LIV

Андроник II с Михаил IX Палеолог, златно и билоново монетосечения, Константинопол.

1	2	3	4	5
14 AE тетартера	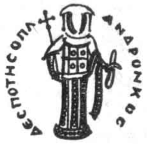	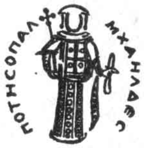	20 мм 1,78 г	3
15 AE тетартера	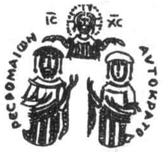	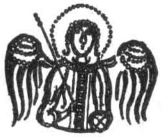	19-22 мм 1,75 г	53
16 AE тетартера	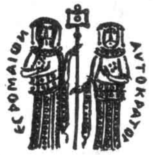	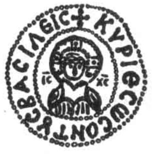	20-21 мм 1,70 г	61
17 AE тетартера	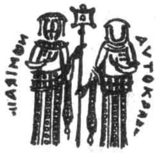	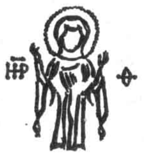	19-20 мм 1,20-160 г	2
18 AE тетартера	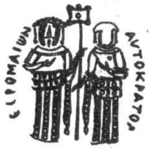	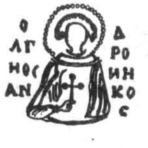	20-23 мм	15
19 AE тетартера	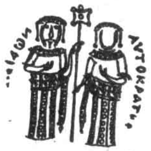	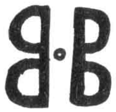	20-22 мм (отчупени)	2

ТАБЛИЦА LV

Андроник II с Михаил IX Палеолог, медно монетосечене, Константинопол.

1	2	3	4	5
20 AE скифата	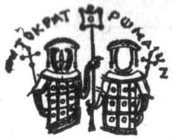	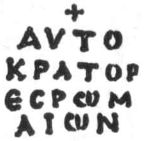	21-22 мм 1,70 г	32
21 AE скифата	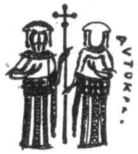	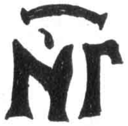	19-21 мм 1,60 г	14
22 AE скифата	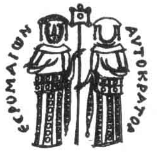	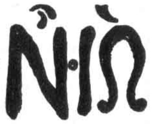	19-21 мм 1,70 г	8
23 AE скифата	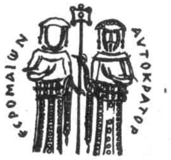	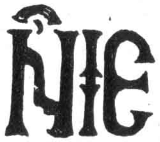	20-21 мм 1,65 г	6
24 AE скифата	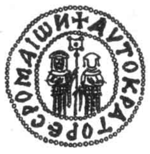	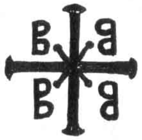	21-23 мм 1,75 г	5
25 AE скифата	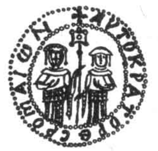	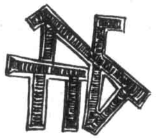	21-23 мм 1,60 г	16
26 AE, скифата	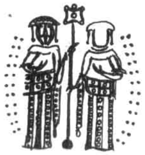	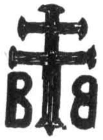	20-22 мм 1,60 г	12
Обезличени				26
Общо				331

ТАБЛИЦА LVI

Андроник II с Михаил IX Палеолог, медно монетосечене, Константинопол.

Номинал	Лице	Опако	Тегло и размери	Брой
1	2	3	4	5
1 В скифата	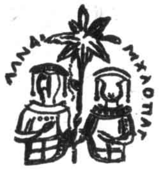	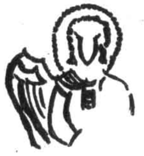	24 мм 1,90 г	1
2 В скифата	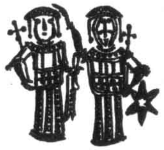	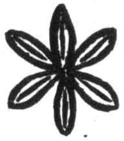	19-21 мм 1,30 г	16
3 В скифата	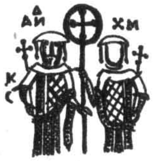	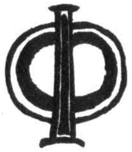	21-25 мм 1,40 г	17
4 В скифата	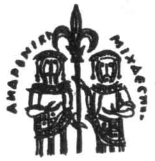	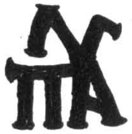	21-25 мм 1,20 г	12
Общо				46

ТАБЛИЦА LVII

Андроник II с Михаил IX Палеолог, билоново монетосечене, Тесалоника.

Номинал	Лице	Опако	Тегло и размери	Брой
1	2	3	4	5
1 АЕ скифата	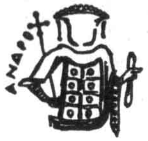	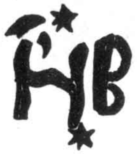	24 мм 2,05 г	1
2 АЕ тетартера	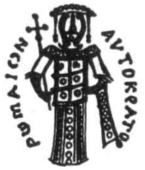	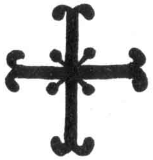	19-21 мм 1,70 г	31
Общо				32

ТАБЛИЦА LVIII

Андроник III Палеолог, медно монетосечене, Константинопол.

Номинал	Лице	Опако	Тегло и размери	Брой
1	2	3	4	5
1 AE стамина	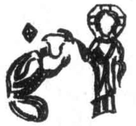	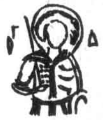	18-20 мм 1,00 г	5
2 AE скифата	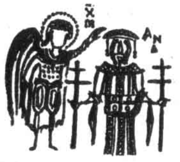	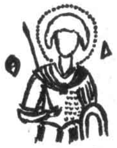	20-24 мм 1,45 г	19
3 AE стамина	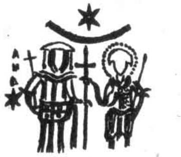	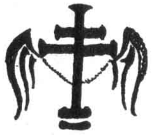	19-23 мм 1,40 г	7
4 AE стамина	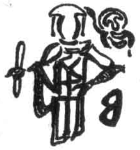	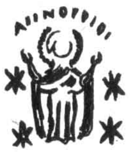	21 мм 1,75 г	1
5 AE стамина	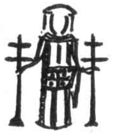	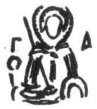	19-22 мм 1,20 г	3
6 AE стамина	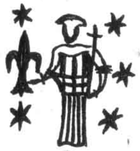	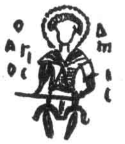	18-20 мм 1,10 г	7

ТАБЛИЦА LIX

Андроник III Палеолог, медно монетосечене, Тесалоника.

1	2	3	4	5
7 AE стамина	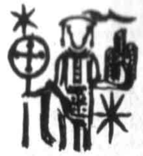	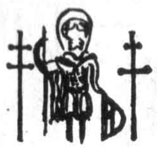	18-22 мм 0,90 г	3
8 AE стамина	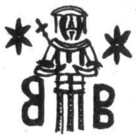	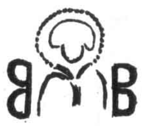	17-21 мм 1,20 г	6
9 AE стамина	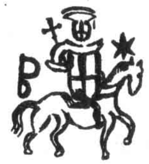	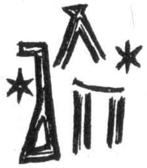	19-21 мм 1,0-1,20 г	2
10 AE скифата	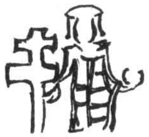	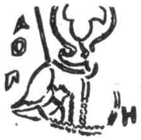	22 мм 0,95 г	1
11 AE стамина	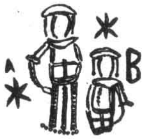	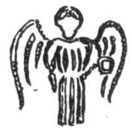	18 мм 1,50 г	2
Общо				64

ТАБЛИЦА LX

Андроник III Палеолог, медно монетосечене, Тесалоника.

Номинал	Лице	Опако	Тегло и размери	Брой
1	2	3	4	5
1 AE скифата	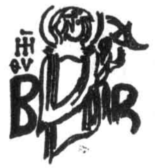	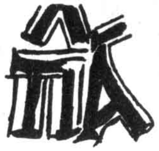	24 мм 2,15 г	1
2 AE стамина	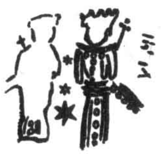	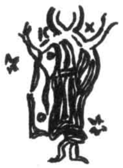	18 мм 2,07 г	1

ТАБЛИЦА LXI

1. Анонимно издание от медни скифати на Палеолозите, Константинопол.
2. Йоан V Палеолог с Ана Савойска, медна стамина, Константинопол.

Номинал	Лице	Опако	Тегло	Размери	Брой
1	2	3	4	5	
1 B торнезе Людовик Бургундски	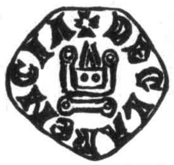	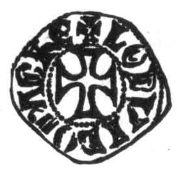	0,60 г	19 мм	1
2 AP торнезе Гийом дьо ла Рош	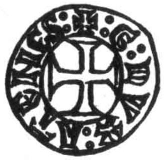	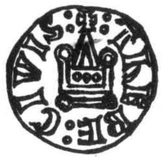	счупена	18 мм	1
3 B торнезе Ги II дьо ла Рош	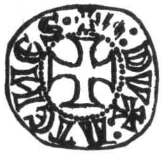	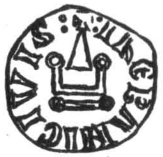	0,95 г	19 мм	1
4 B/AE торнезета Йоан II Орсини	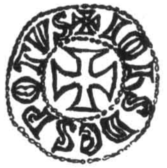	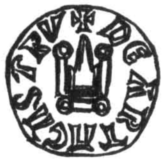	0,75 г	16-19 мм	117

ТАБЛИЦА LXII

Сребърни, билонови и медни торнезета на Ахейския принципат, Атинското дукство и Епирското деспотство.

Номинал	Лице	Опако	Тегло	Размери	Брой
1	2	3	4	5	
1 Урош II Милутин (1282-1321) AR грош	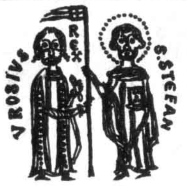	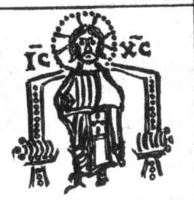	2,10; 1,25(оряз.) 0,80 г	19-21 мм	3
2 Стефан Урош (1355-1367) AE стамина	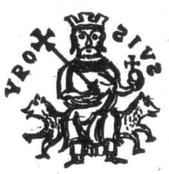	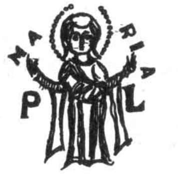	1,30	19-20 мм	4
Общо					7

ТАБЛИЦА LXIII

Сърбия, сребърни и медни монетосечения.

Номинал	Лице	Опако	Тегло	Размери	Брой
1	2	3	4	5	
1 Владислав I динари	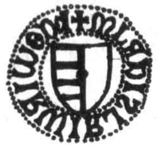	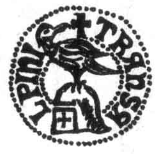	0,80 г	16-18 мм	3
2 Владислав I динари	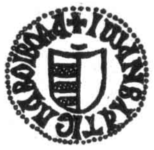	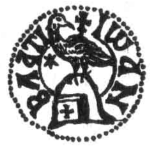	0,85 г	17 мм	2
3 Владислав I бани	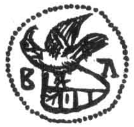	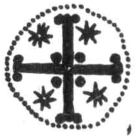	0,37 г	13-14 мм	3
4 Раду I AE бани	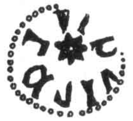	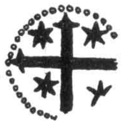	0,25 г	13 мм	1
5 Мирча I дукати	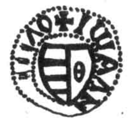	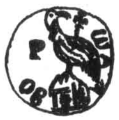	0,30 г	15 мм	1
6 Мирча I дукати	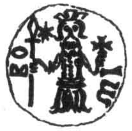	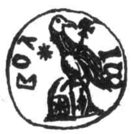	0,36 г	15-16 мм	4
Общо					16

ТАБЛИЦА LXIV

Влахия, сребърни и медни монетосечения.

ТАБЛИЦА 1

1. Алексий I Комнин, предреформен меден фолис, Константинопол.

2. Алексий I Комнин, билонова скифата, III реформено монетосечене, Константинопол.

3. Йоан II Комнин, билонова скифата, II монетосечене, Константинопол.

4. Йоан II Комнин, меден тетартерон, Тесалоника.

5-10. Мануил I Комнин, билонови скифати, Константинопол.

11. Андроник I Комнин, златен иперперон, Константинопол.

12. Андроник I Комнин, билонова скифата, Константинопол.

ТАБЛИЦА 2

1. Исак II Ангел, електронова трахея, Константинопол.

2-4. Исак II Ангел, билонови скифати, Константинопол.

5-9. Алексий III Ангел, билонови скифати, Константинопол.

10-11. Български имитации, тип А, медни скифати, нелокализирани монетарници.

12. Българска имитация, тип В, медна скифата.

ТАБЛИЦА 3

1-4. Български имитации, тип С, медни скифати.

5. Латинска имитация, тип А, голям модул, медна скифата, Константинопол.

6. Латинска имитация, тип В, голям модул, медна скифата, Константинопол.

7. Латинска имитация, тип А, голям модул, медна скифата, Тесалоника.

8. Латинска имитация, тип В, голям модул, медна скифата, Тесалоника.

9. Латинска имитация, тип С, голям модул, медна скифата, Тесалоника.

ТАБЛИЦА 4

Латински имитации, голям модул, серия C-D-U медни скифати, Константинопол-Дубровник. 1. Тип C; 2-3. Тип D; 4. Тип E; 5. Тип F; 6. Тип H; 7. Тип J; 8. Тип N; 9. Тип O; 10. Тип O1; 11. Тип P;

ТАБЛИЦА 5

1-4. Латински имитации, голям модул, серия C-D-U, медни скифати, Константинопол-Дубровник: 1. Тип S; 2. Тип T; 3. Тип U; Тип V.

5-12. Латински имитации, малък модул, серия A-H, медни скифати /нелокализирани монетарници/- 5. Тип A; 6. Тип B; 7. Тип C; 8. Тип ; O; 9. Тип E; 10. Тип F; 11. Тип G; 12. Тип H.

13-14. Теодор Врана, медни скифати, Адрианопол.

ТАБЛИЦА 6

1-2. Теодор I Ласкарис, I и II билонови монетосечения, Никея.

3. Теодор I Ласкарис, билонова скифата, Магнезия.

4-5. Йоан III Ватаци, златно иперпероново монетосечене, Магнезия.

6-9. Йоан III Ватаци, билонови скифати, Магнезия.

10. Теодор II Ласкарис, билонова скифата, Тесалоника.

ТАБЛИЦА 7

1-3. Мануил Комнин Дука, билонови скифати, Тесалоника- 1. Тип A; 2. Тип C; 3. Тип F.

4-8. Йоан Комнин Дука, билонови скифати, Тесалоника, серия I.

9-12. Йоан Комнин Дука, билонови скифати, Тесалоника, серия II.

13-17. Йоан Комнин Дука, билонови скифати, Тесалоника, серия III.

ТАБЛИЦА 8

1-12. Йоан Комнин Дука, билонови скифати, Тесалоника, серия III.

13. Иван Асен II, медна скифата, Тесалоника.

14-18. Константин Асен, медни скифати, Търново- 14. Тип I, вар.А/а/;

15. Тип I, вар.А/б/; 16. Тип I, вар Б/а/; 17-18. Тип I, вар.Б/б/.

ТАБЛИЦА 9

1-10. Константин Асен, медни скифати, Търново 1. Тип II. 2. Препечатка-тип II върху тип I, вар. Б/а/; 3-4. Тип III; 5. Препечатка-тип III върху тип II; 6. Препечатка-тип III върху медна скифата на Мицо Асен. 7. Тип IV; 8. Тип V; 9-10. Тип VI.

11-12. Мицо Асен, медни скифати, /Търново-Преслав?/.

ТАБЛИЦА 10

1-2. Яков Светослав, медни скифати, нелокализирана монетарница.

3. Георги I Тертер, сребърна аспра, Търново?, препечатка.

4. Георги I Тертер с Теодор Светослав, медна скифата, Търново.

5-6. Теодор Светослав, сребърно монетосечене, Търново.

7-8. Теодор Светослав, медно монетосечене, Търново.

9. Михаил III Шишман Асен, сребърно монетосечене, Търново.

10. Михаил III Шишман Асен с Иван Стефан, медна скифата, Търново.

11. Михаил III Шишман Асен, медна монета с плоско ядро, Търново.

ТАБЛИЦА 11

1. Иван Александър, сребърно монетосечене, Търново.

2-6. Иван Александър с Михаил Асен, сребърно монетосечене, Търново;

2. Първа фаза; 3-4. Втора фаза. 5. Трета фаза; 6. Четвърта фаза.

7-8. Иван Александър, медни скифати, тип I и тип II, Търново.

9-10. Иван Александър с Михаил Асен, медни скифати, Търново.

11. Иван Александър с Михаил Асен, медна монета с плоско ядро, Търново.

12. Иван Александър с Михаил Асен, медна скифата, нелокализирана монетарница.

ТАБЛИЦА 12

1-4. Иван Александър с Теодора II, медно скифатно монетосечене, Търново - 1 Вар. А; 2. Вар. Б; 3-4. Вар. В.

5-8. Иван Александър, медно монетосечене, нелокализирани монетарници - 5. Тип I; 6. Тип II; 7. Тип III; 8. Тип IV.

9-11. Анонимни медни монетосечения по времето на Иван Александър, Търново - 9. Тип I; скифати; 10. Тип II, плоски ядра; 11. Тип III, плоски ядра.

ТАБЛИЦА 13

1-3. Иван Шишман, II, III и IV сребърни монетосечения, Търново.

4-6. Първо билоново монетосечене, Търново.

7-8. Второ билоново монетосечене.

9. Иван Шишман, медни скифати.

10-11. Иван Шишман, медни монети с плоски ядра.

12. Иван Шишман, медна монета, препечатка върху татарски пул.

ТАБЛИЦА 14

1. Иван Срацимир, сребърно монетосечене, III фаза, Видин.

2. Иван Срацимир с Ана, медна монета с плоско ядро, Видин.

3. Иван Срацимир, медна монета с плоско ядро /тип II/, Видин.

4. Йоан Добротица, медна монета с плоско ядро, Дръстър?.

5. Тертер, медна монета с плоско ядро, контрамаркирана, Дръстър?.

6-16. Имитативни медни монети от XIV в., нелокализирани монетарници.

ТАБЛИЦА 15

1-12. Михаил VIII Палеолог, билоново монетосечене, Константинопол.

ТАБЛИЦА 16

1-4. Михаил VIII Палеолог, билоново монетосечене, скифати, Константинопол.

5-10. Михаил VIII Палеолог, билоново монетосечене, скифати, Тесалоника.

ТАБЛИЦА 17

1-10. Андроник II Палеолог, билоново монетосечене, скифати, Константинопол.

11. Андроник II Палеолог, меден тетартерон, Константинопол.

ТАБЛИЦА 18

1-13. Андроник II Палеолог, бироново монетосечен, скифати, Тесалоника.

ТАБЛИЦА 19

1-11. Андроник II Палеолог, билоново монетосечене, скифати, Тесалоника.

ТАБЛИЦА 20

1-2. Андроник II с Михаил IX Палеолог, златно иперпероново монетосечене, скифати, Константинопол.

3-9. Андроник II с Михаил IX Палеолог, билоново монетосечене, Константинопол.

10-12. Андроник II с Михаил IX Палеолог, медни тетартерони, Константинопол.

ТАБЛИЦА 21

1-10. Андроник II с Михаил IX Палеолог, медни тетартерони, Константинопол.

11-12. Андроник II с Михаил Палеолог, билонови скифати, Тесалоника.

ТАБЛИЦА 22

1-2. Андроник II с Михаил IX Палеолог, билонови скифати, Тесалоника.

3. Андроник III Палеолог, меден тетартерон, Константинопол.

4-12. Андроник III Палеолог, медни стамини, Тесалоника.

ТАБЛИЦА 23

1. Андроник III Палеолог, медна стамина, Тесалоника.

2. Андроник III Палеолог с Йоан V Палеолог, медна стамина, Тесалоника.

3.Анонимна медна скифата на Палеолозите, Константинопол.

4.Йоан V Палеолог с Ана Савойска, медна стамина, Тесалоника.

5-6. Йоан II Орсини, медни торнезата, Арта.

7-8. Венеция, сребърни грошове, Лоренцо Тиеполо и Пиетро Градениго.

9-10. Имитация на сребърни венециански грошове.

ТАБЛИЦА 24

1. Хан Ногай, сребърен дирхем, Исакча.

2. Хан Чака, сребърен дирхем, Исакча.

3-4. Златна орда, хан Джанибег, медни пулове, Крим.

5-6. Златна орда, анонимни медни пулове, Крим?

7-8. Влахия, Владислав I, сребърни динари.

9-10. Влахия, Владислав I, сребърни бани.

ТАБЛИЦА 1

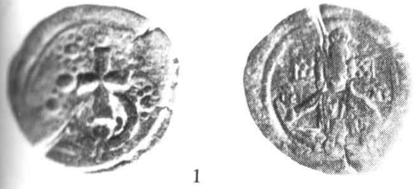
1

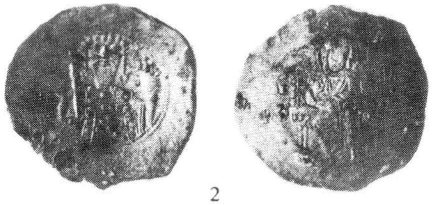
2

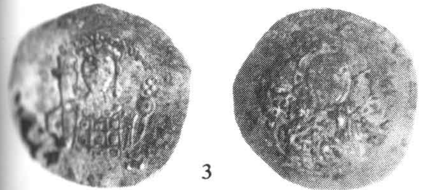
3

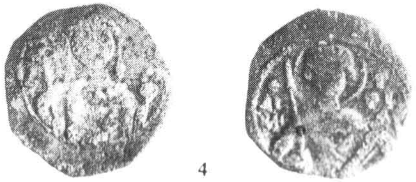
4

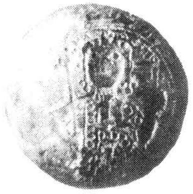
5

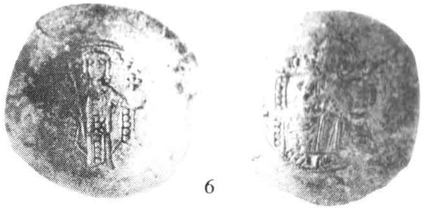
6

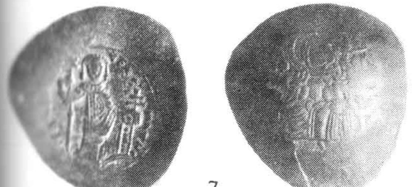
7

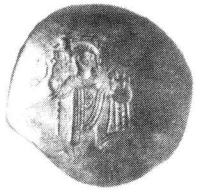
8

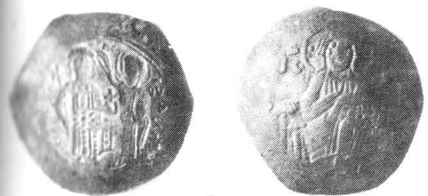
9

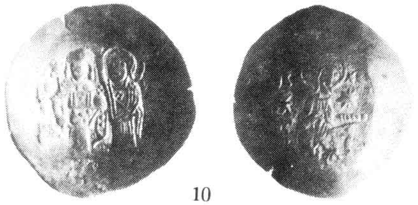
10

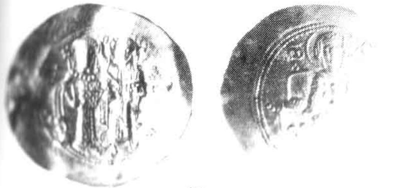
11

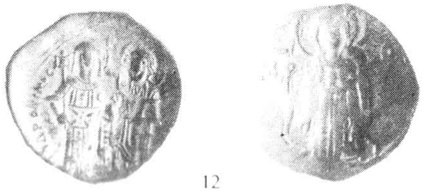
12

ТАБЛИЦА 2

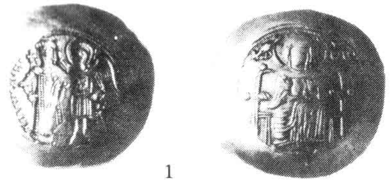
1

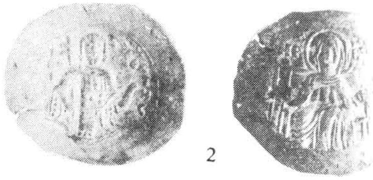
2

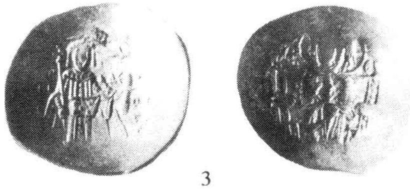
3

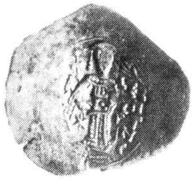
4

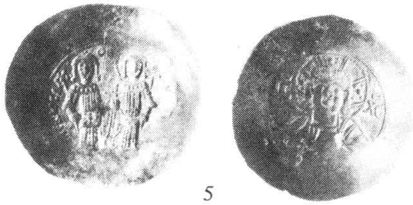
5

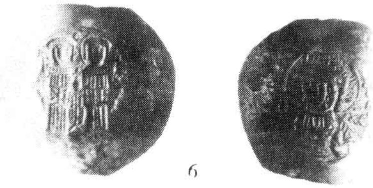
6

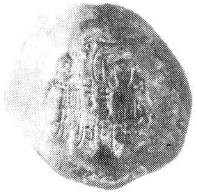
7

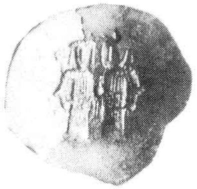
8

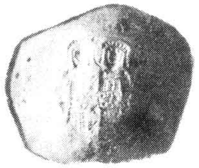
9

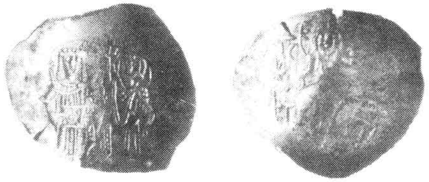
10

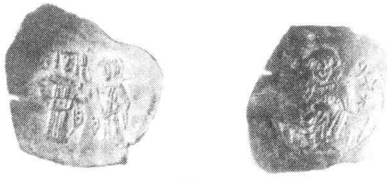
11

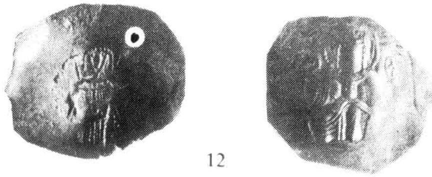
12

ТАБЛИЦА 3

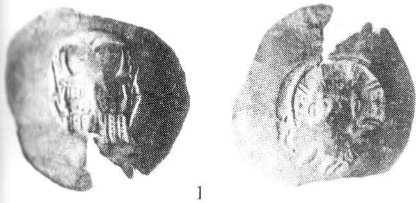
1

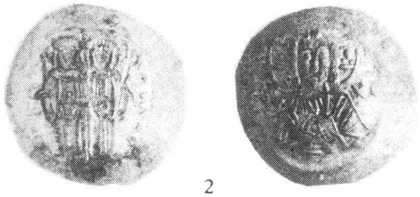
2

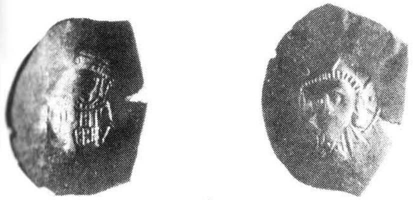
3

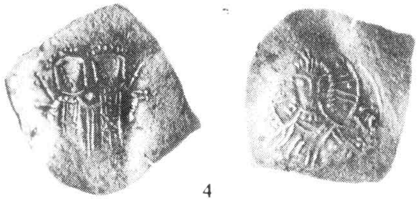
4

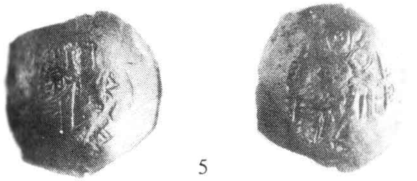
5

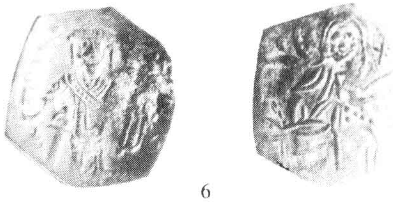
6

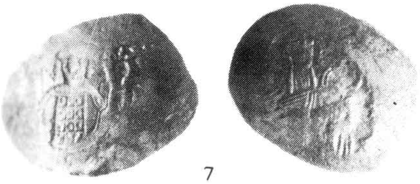
7

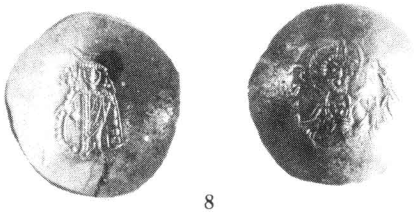
8

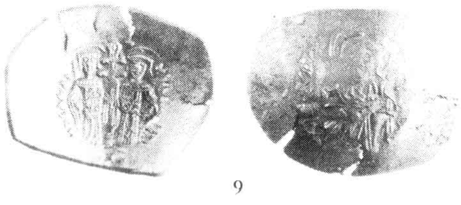
9

ТАБЛИЦА 4

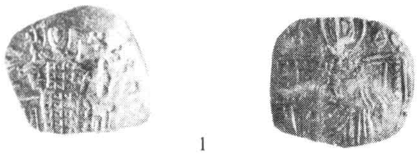
1

2

3

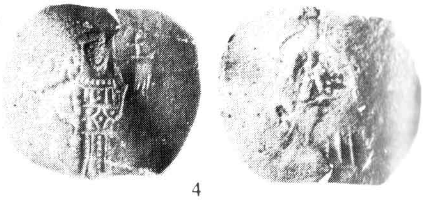
4

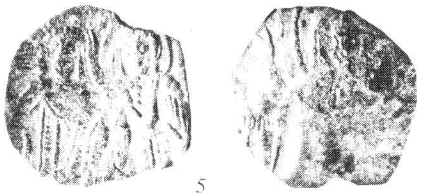
5

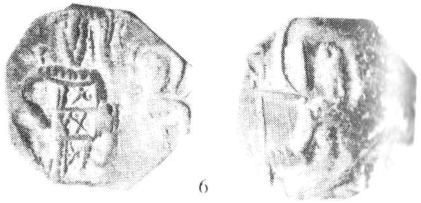
6

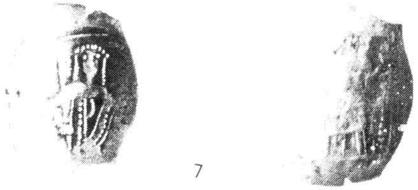
7

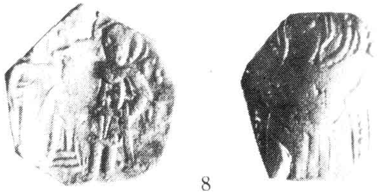
8

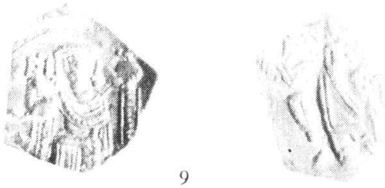
9

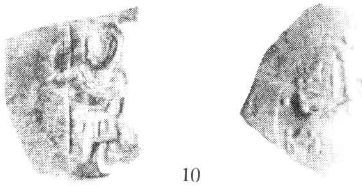
10

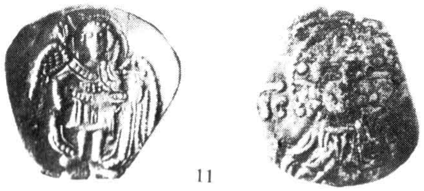
11

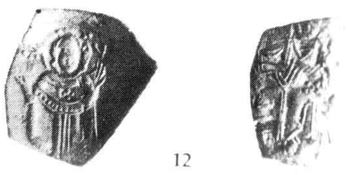
12

ТАБЛИЦА 5

1

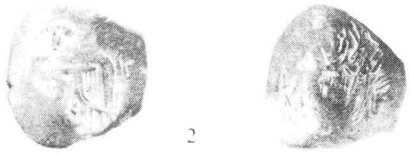
2

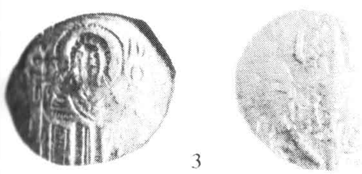
3

4

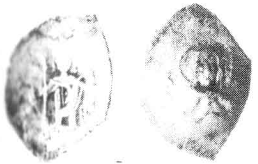
5

6

7

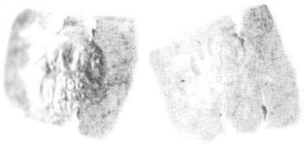
8

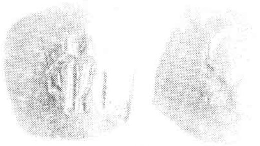
9

10

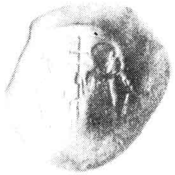
11

12

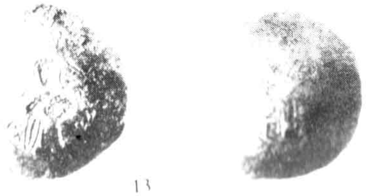
13

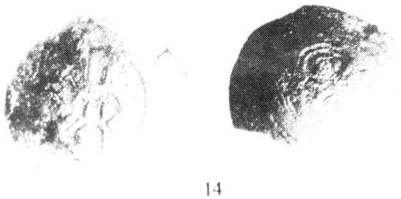
14

ТАБЛИЦА 6

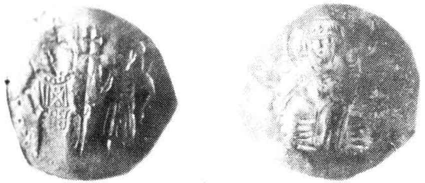
1

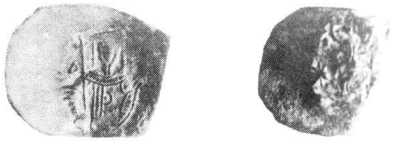

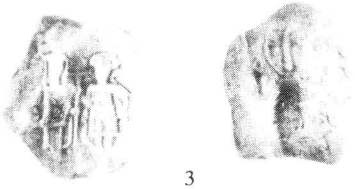
3

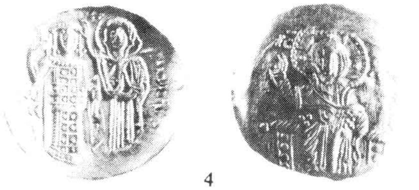
4

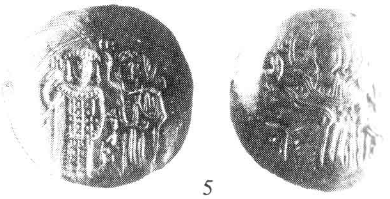
5

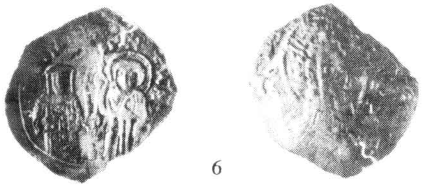
6

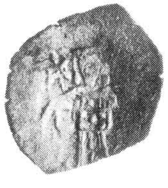
7

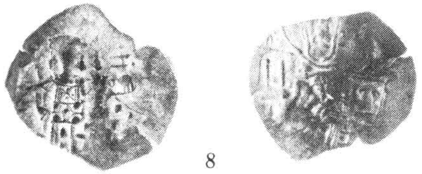
8

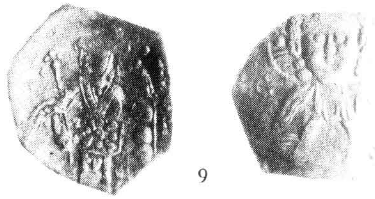
9

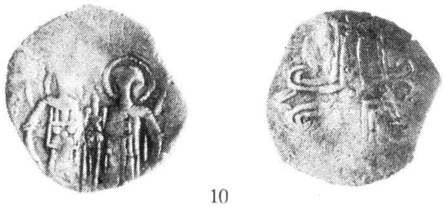
10

ТАБЛИЦА 7

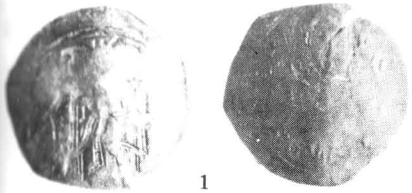
1

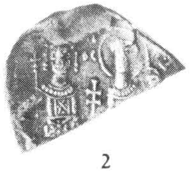
2

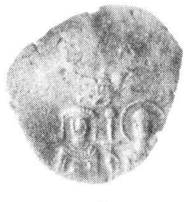
3

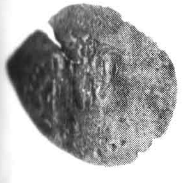
4

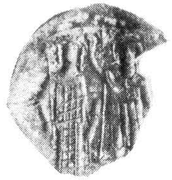
5

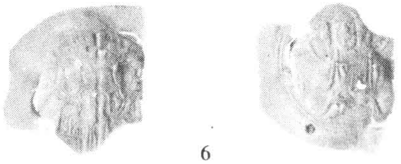
6

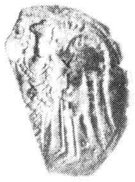
7

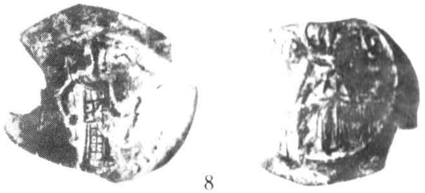
8

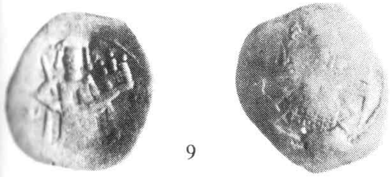
9

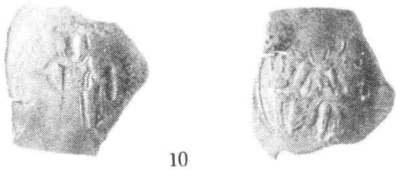
10

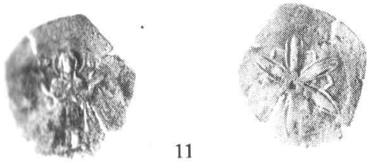
11

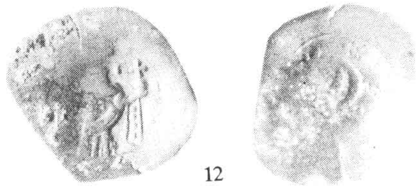
12

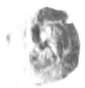
13

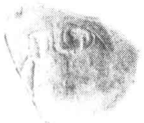
14

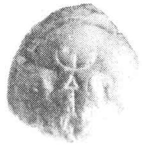
15

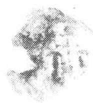
16

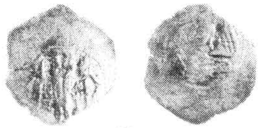
17

ТАБЛИЦА 8

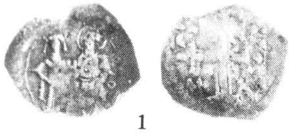
1

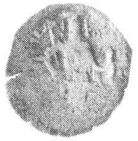
2

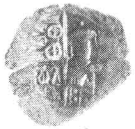
3

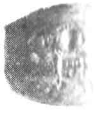
4

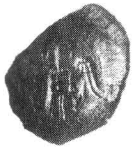
5

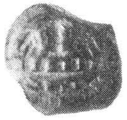
6

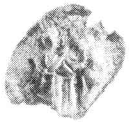
7

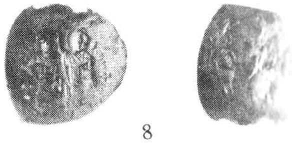
8

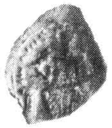
9

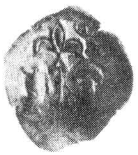
10

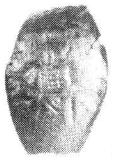
11

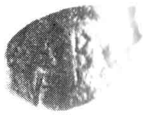
12

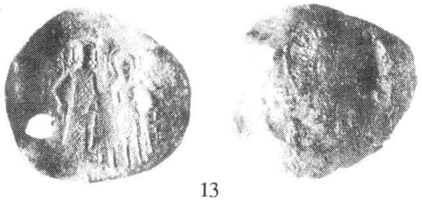
13

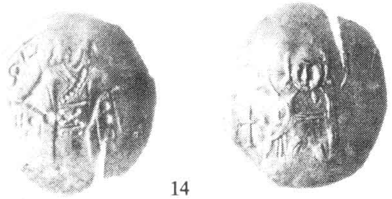
14

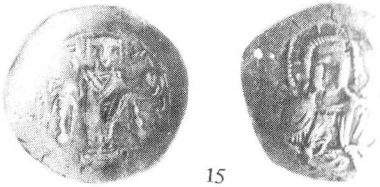
15

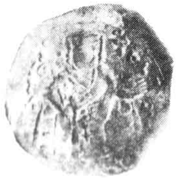
16

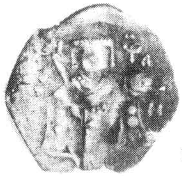
17

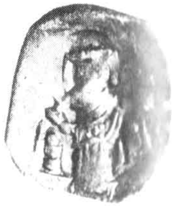
18

ТАБЛИЦА 9

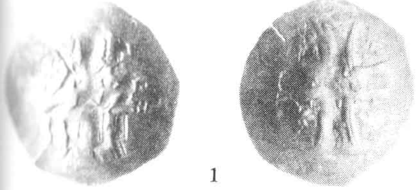
1

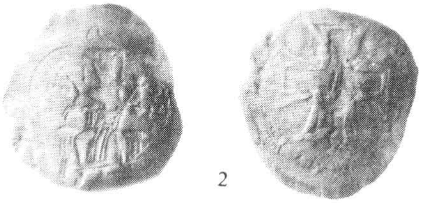
2

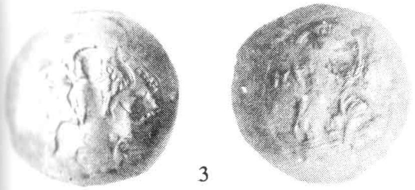
3

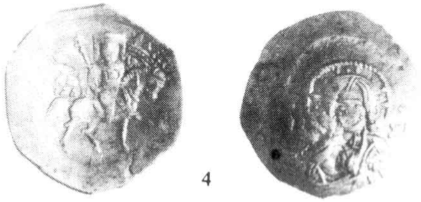
4

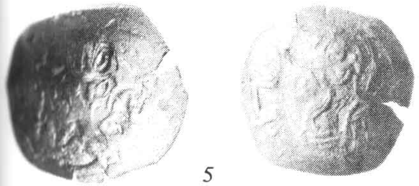
5

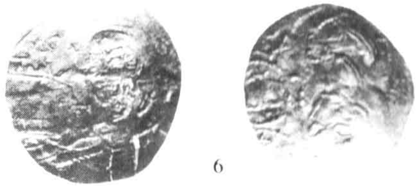
6

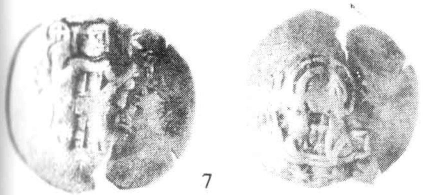
7

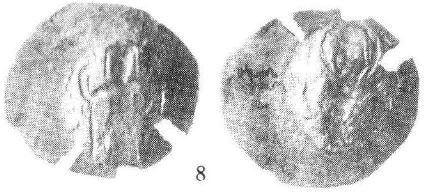
8

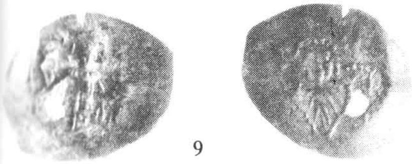
9

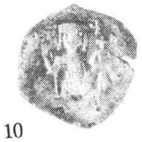
10

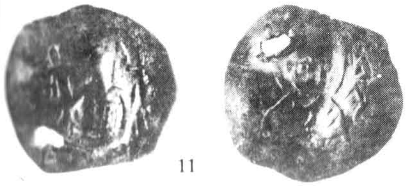
11

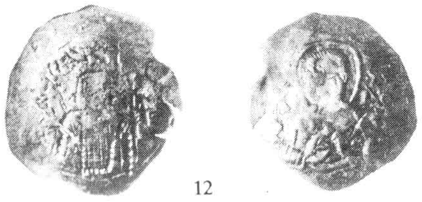
12

ТАБЛИЦА 10

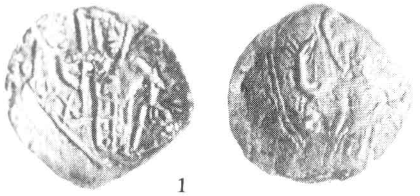
1

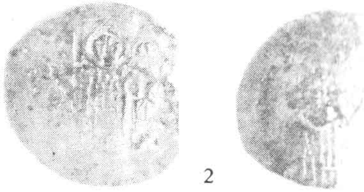
2

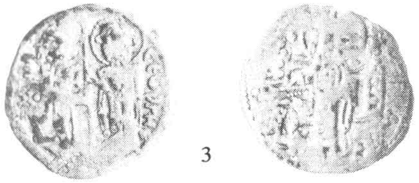
3

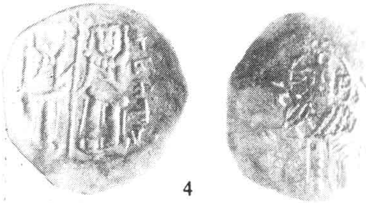
4

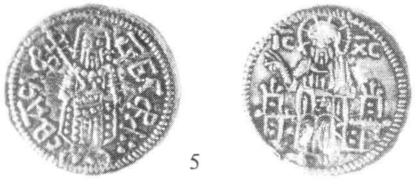
5

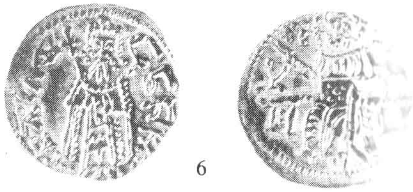
6

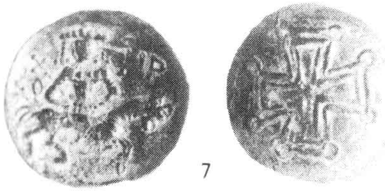
7

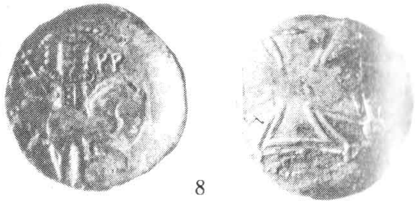
8

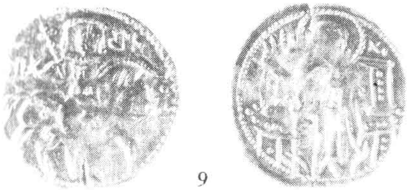
9

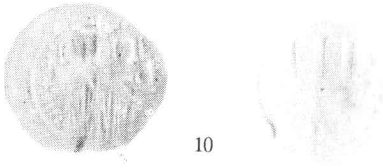
10

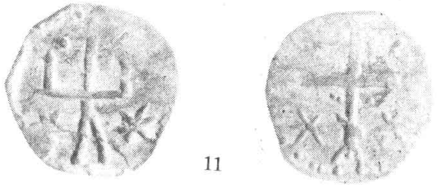
11

ТАБЛИЦА 11

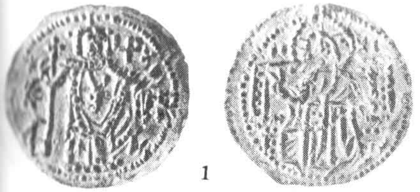
1

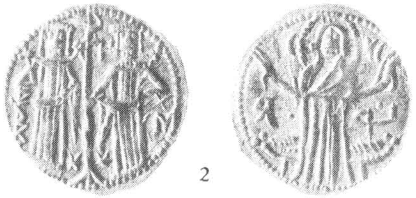
2

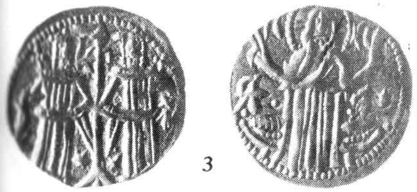
3

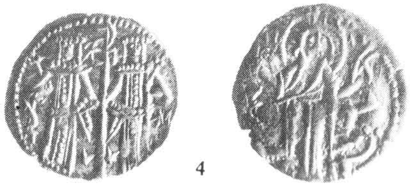
4

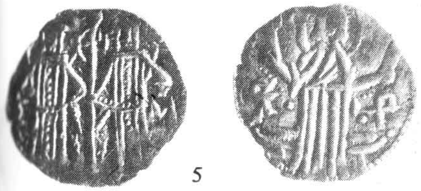
5

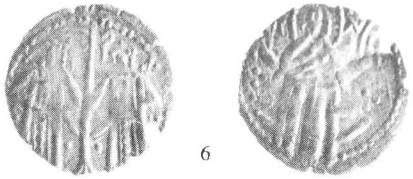
6

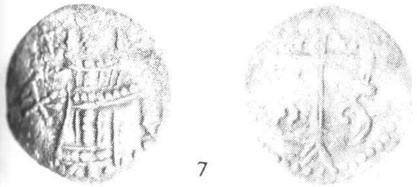
7

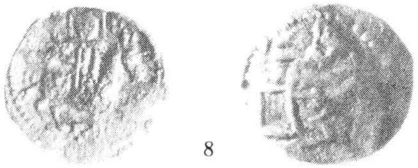
8

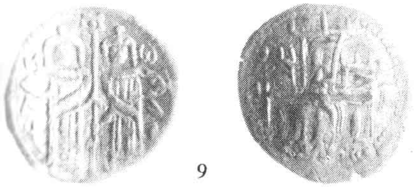
9

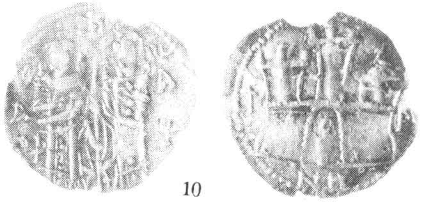
10

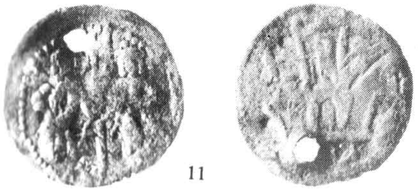
11

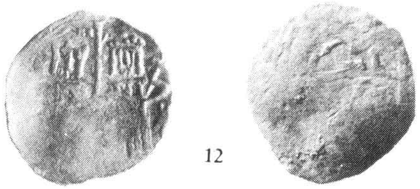
12

ТАБЛИЦА 12

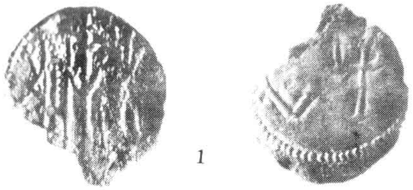
1

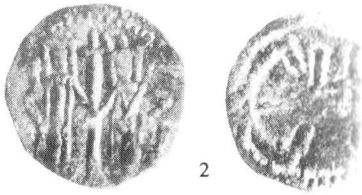
2

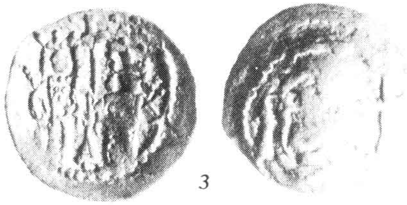
3

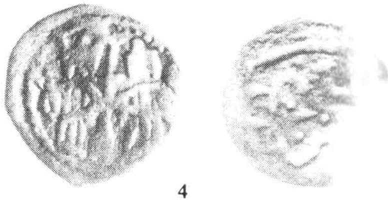
4

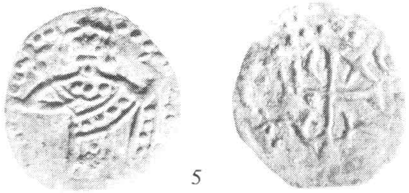
5

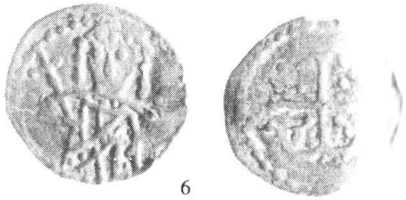
6

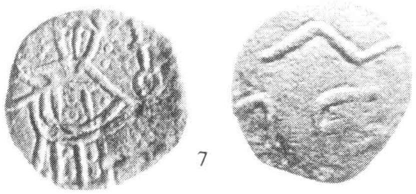
7

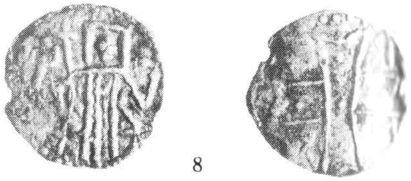
8

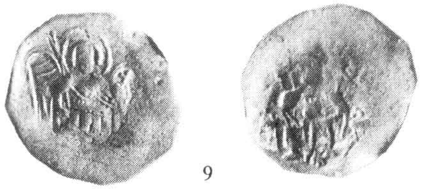
9

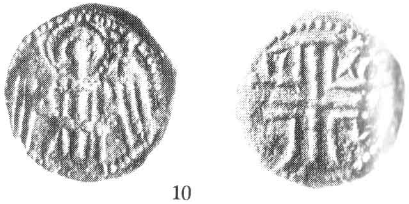
10

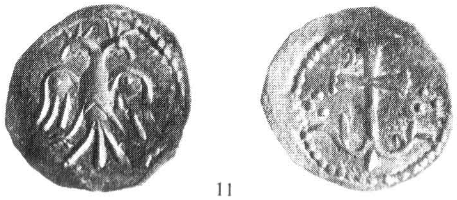
11

ТАБЛИЦА 13

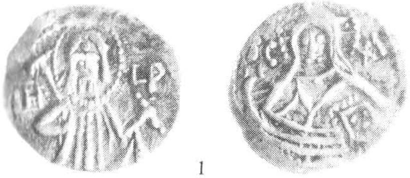
1

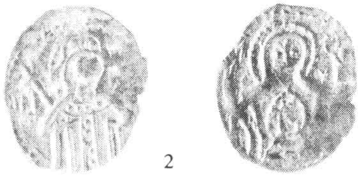
2

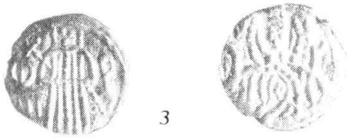
3

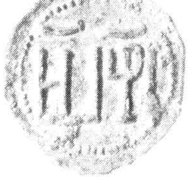
4

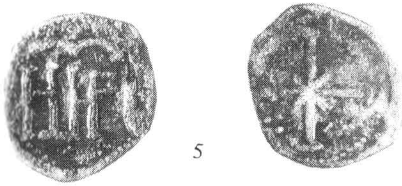
5

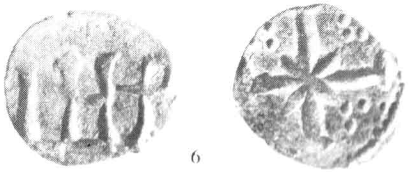
6

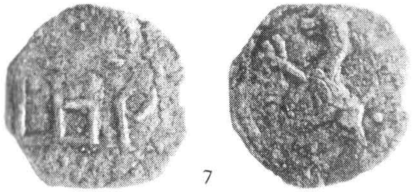
7

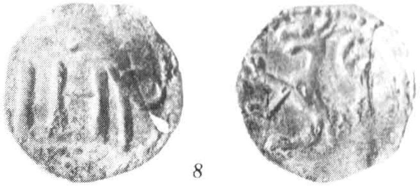
8

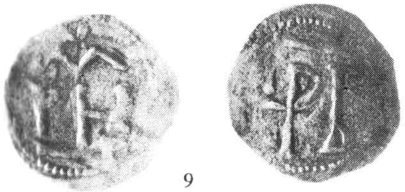
9

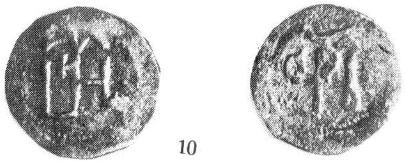
10

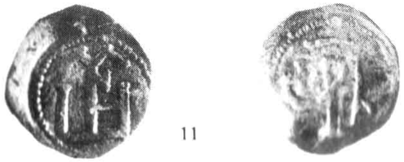
11

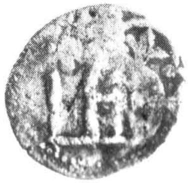
12

ТАБЛИЦА 14

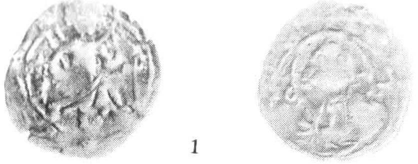
1

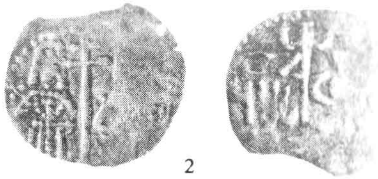
2

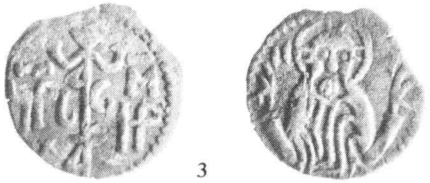
3

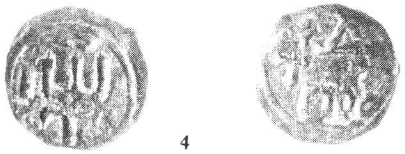
4

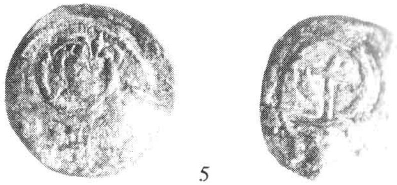
5

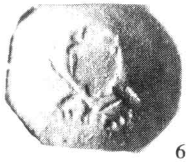
6

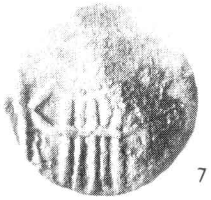
7

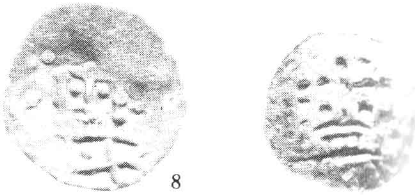
8

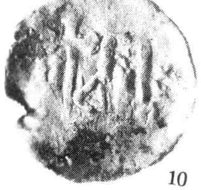
10

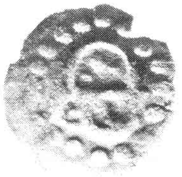
11

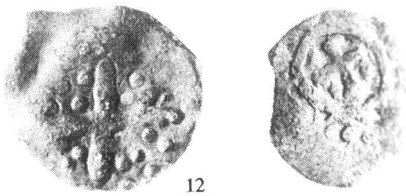
12

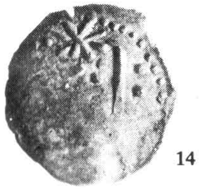
14

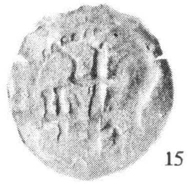
15

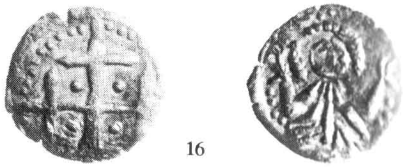
16

ТАБЛИЦА 15

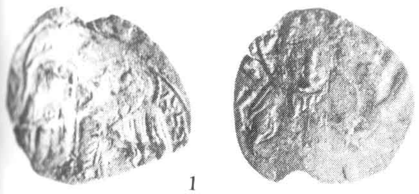
1

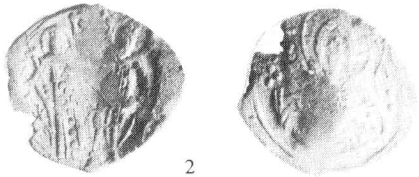
2

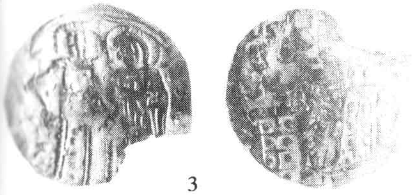
3

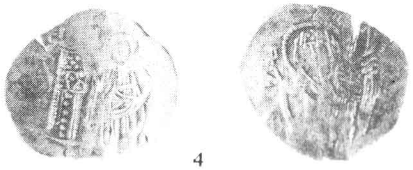
4

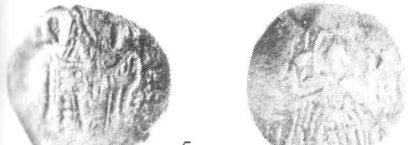
5

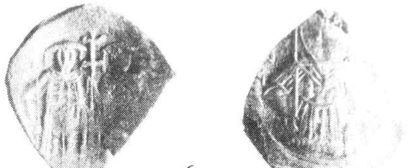
6

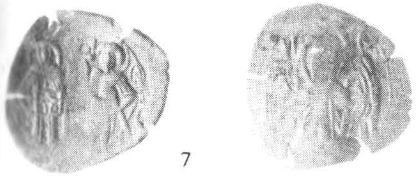
7

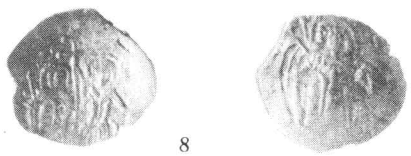
8

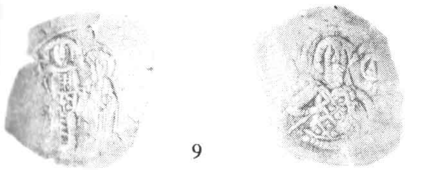
9

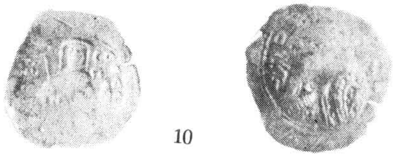
10

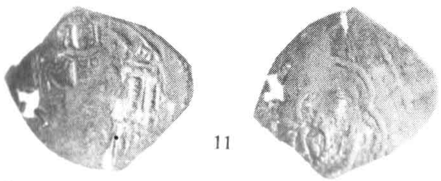
11

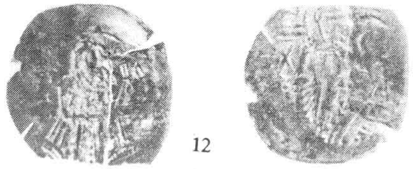
12

ТАБЛИЦА 16

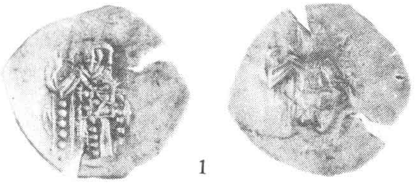
1

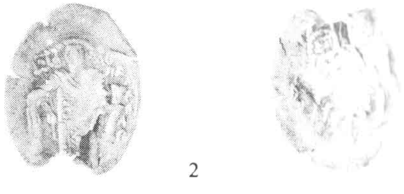
2

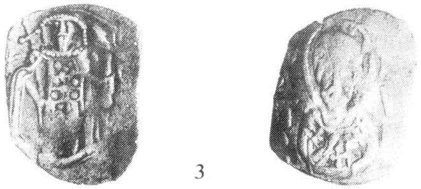
3

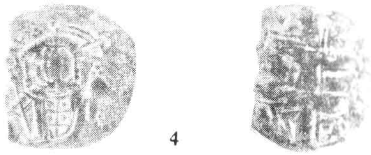
4

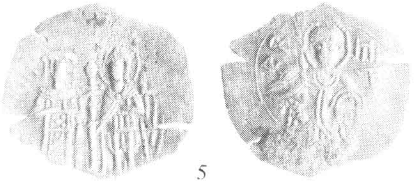
5

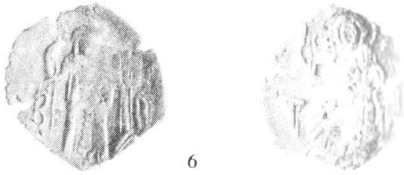
6

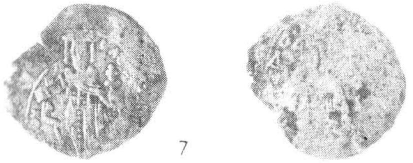
7

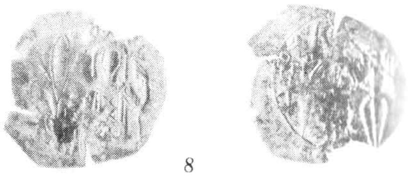
8

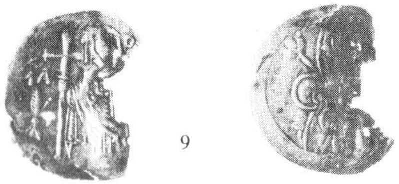
9

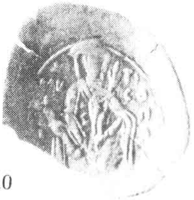
10

ТАБЛИЦА 17

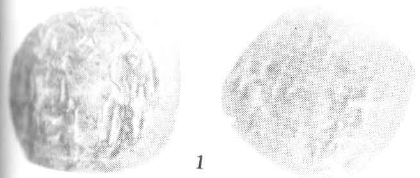
1

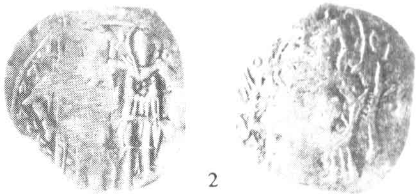
2

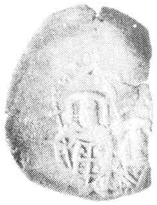
3

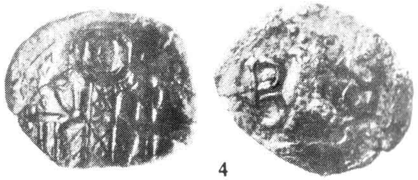
4

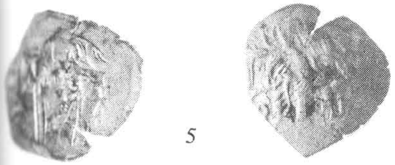
5

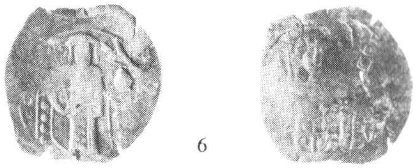
6

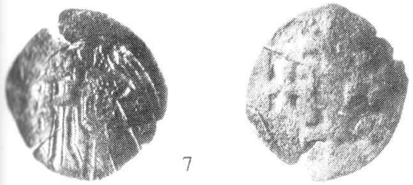
7

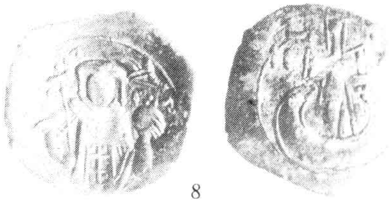
8

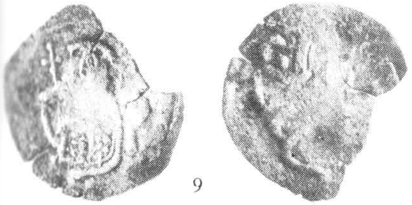
9

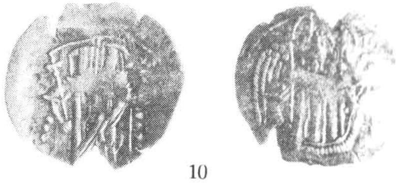
10

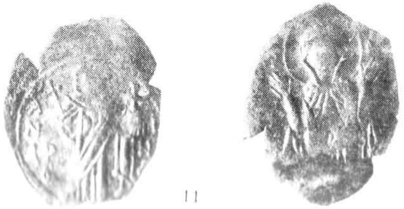
11

ТАБЛИЦА 18

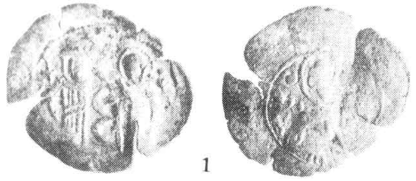
1

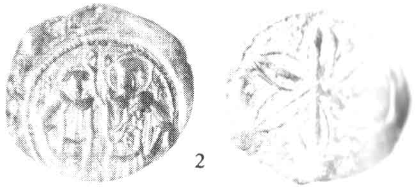
2

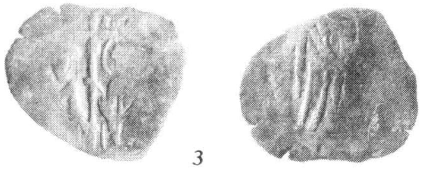
3

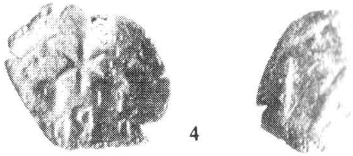
4

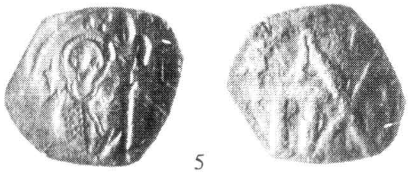
5

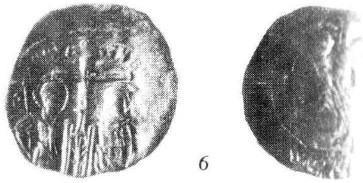
6

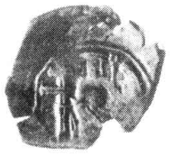
7

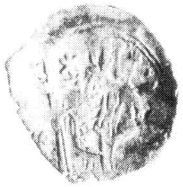
8

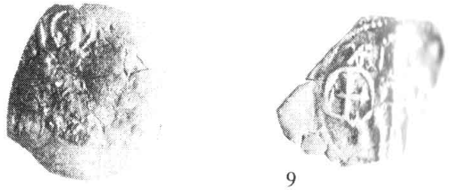
9

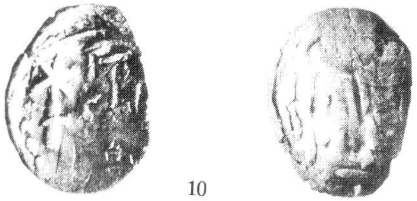
10

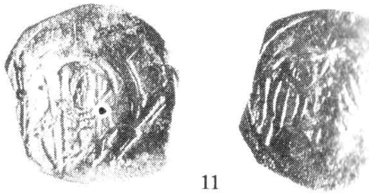
11

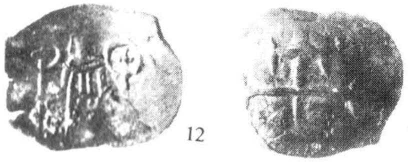
12

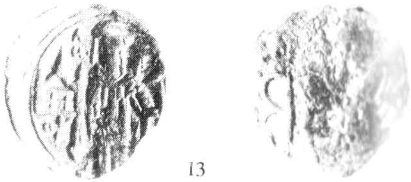
13

ТАБЛИЦА 19

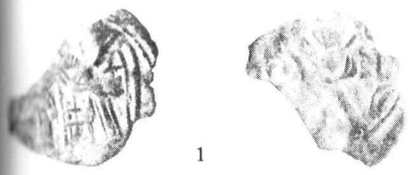
1

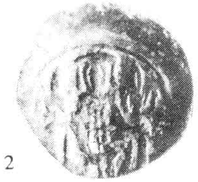
2

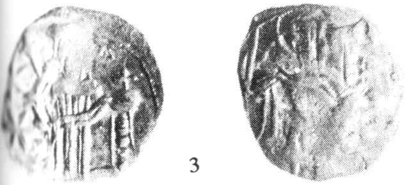
3

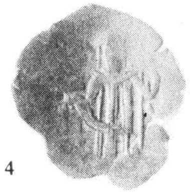
4

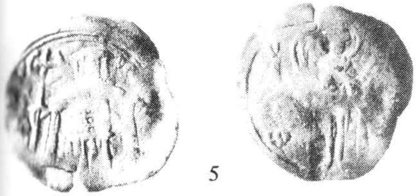
5

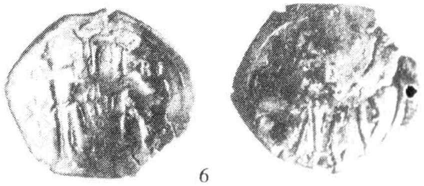
6

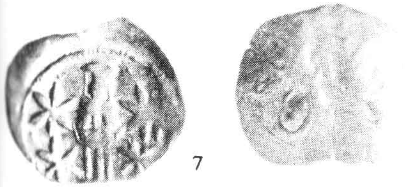
7

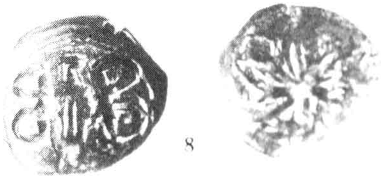
8

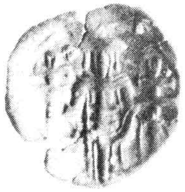
9

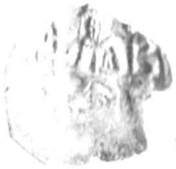
11

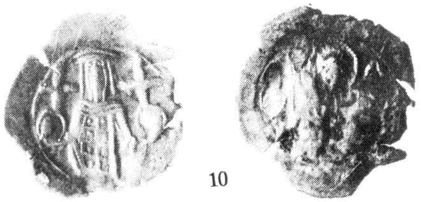
10

ТАБЛИЦА 20

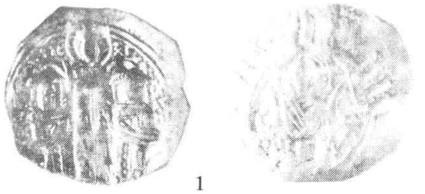
1

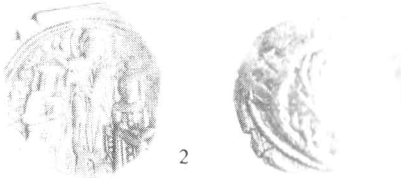
2

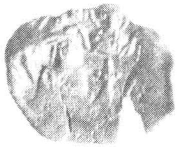
3

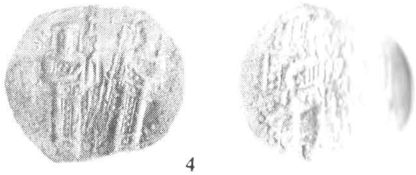
4

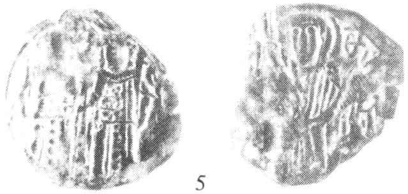
5

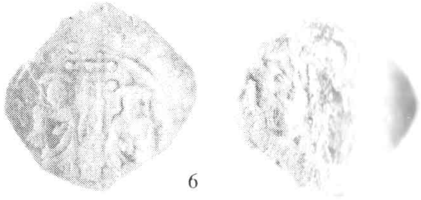
6

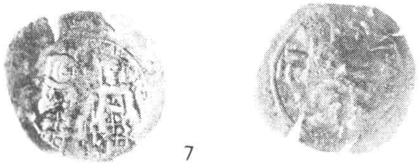
7

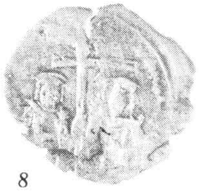
8

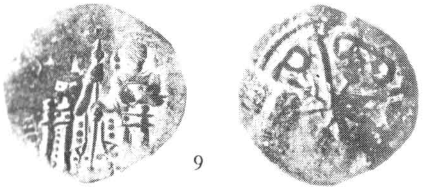
9

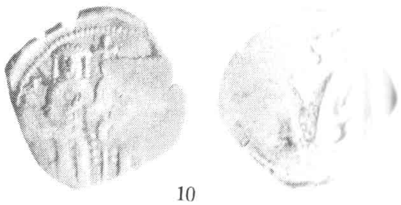
10

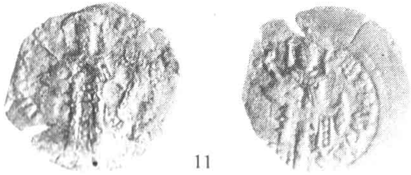
11

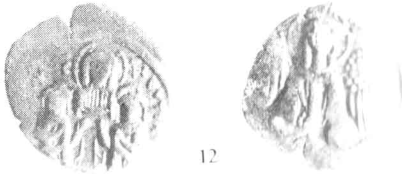
12

ТАБЛИЦА 21

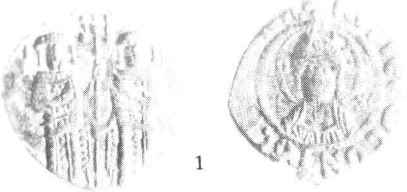
1

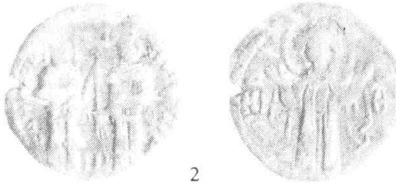
2

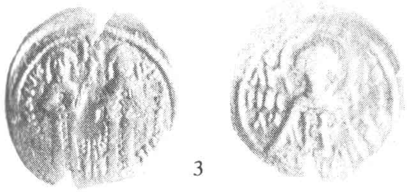
3

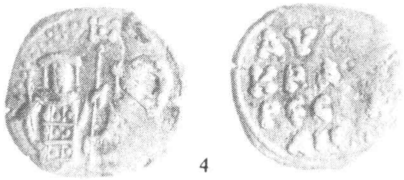
4

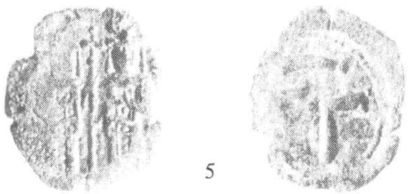
5

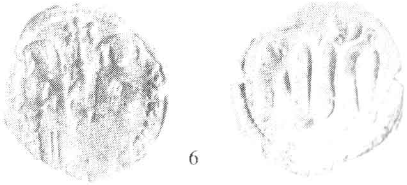
6

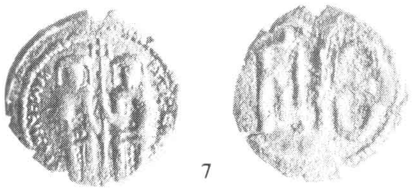
7

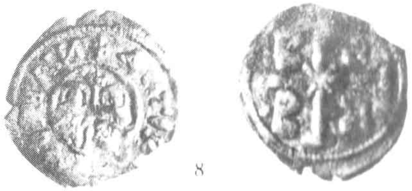
8

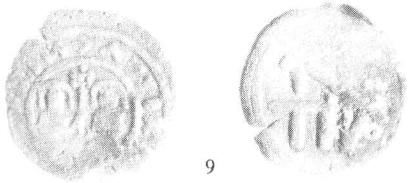
9

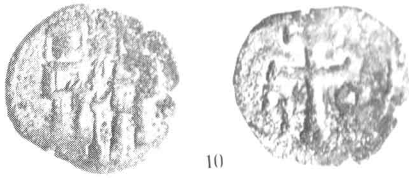
10

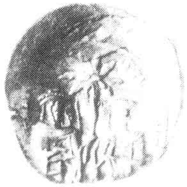
11

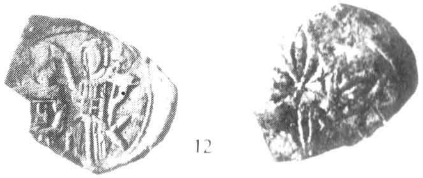
12

ТАБЛИЦА 22

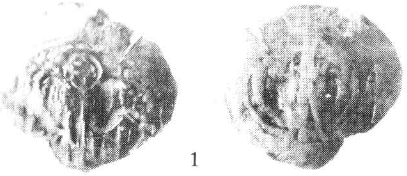
1

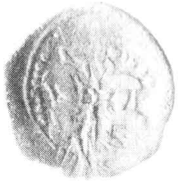
2

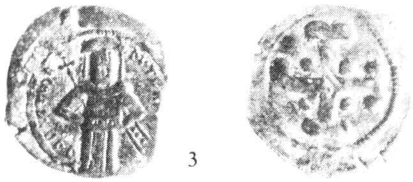
3

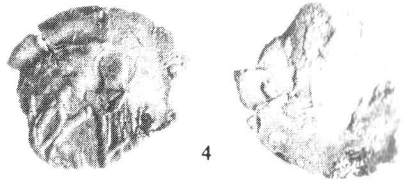
4

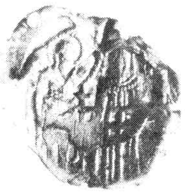
5

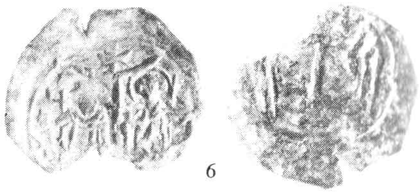
6

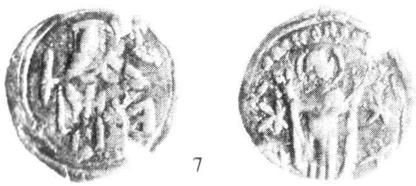
7

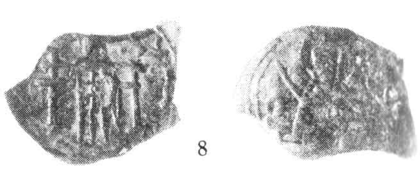
8

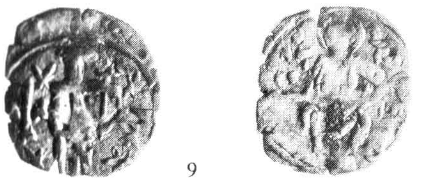
9

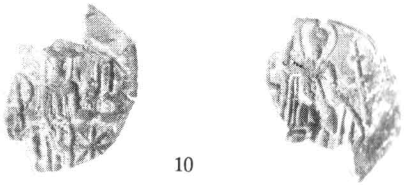
10

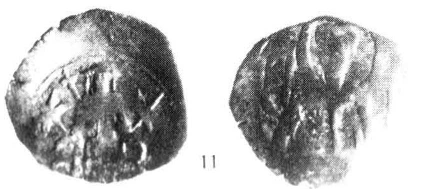
11

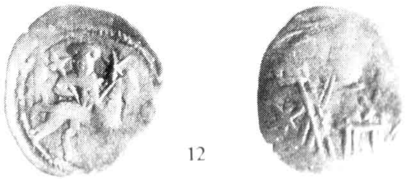
12

ТАБЛИЦА 23

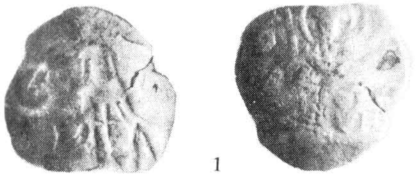
1

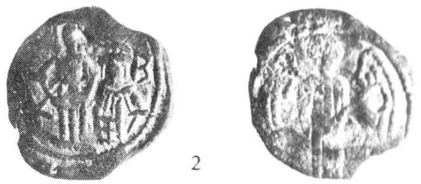
2

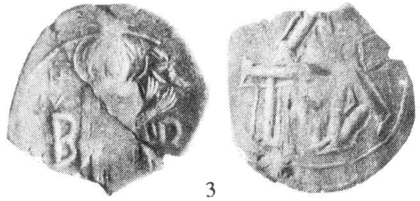
3

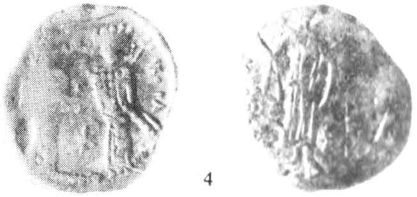
4

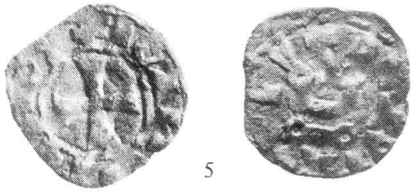
5

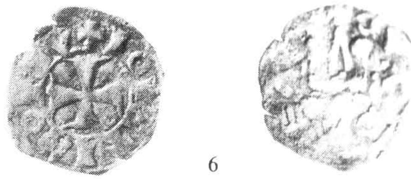
6

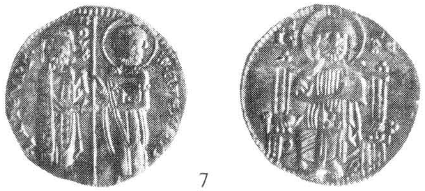
7

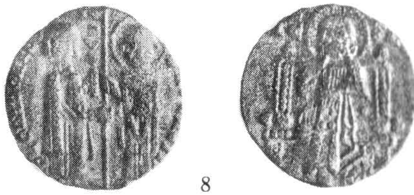
8

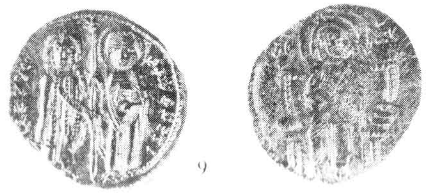
9

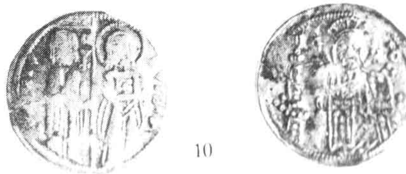
10

ТАБЛИЦА 24

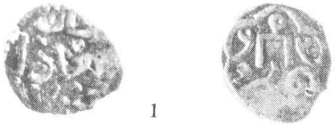
1

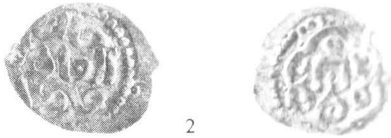
2

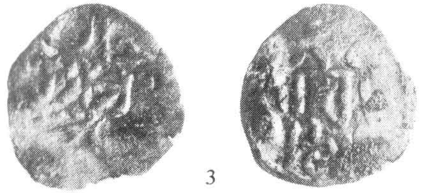
3

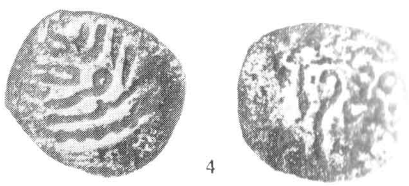
4

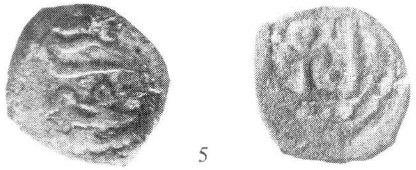
5

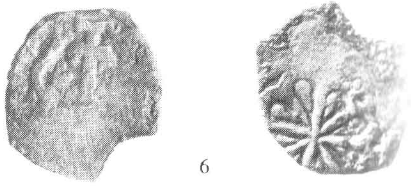
6

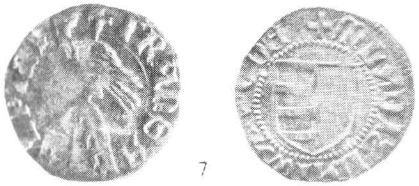
7

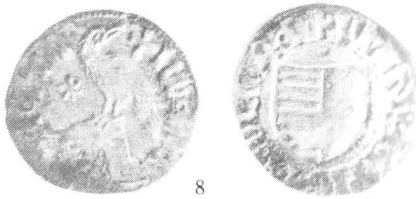
8

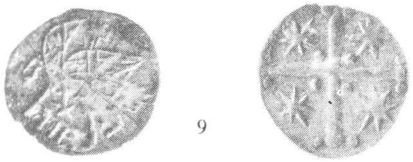
9

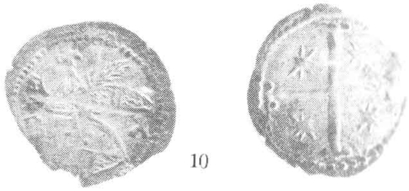
10

ПЛАНОВЕ И КАРТИ

Обр. 1. Карта на някои по-важни градски центрове на Балканския п-ов /XII-XIV в./

Обр. 2. План на средновековния Търнов.

Обр. 3. План на местонамирането на колективните монетни находки в Търново /XII-XIV в./

Обр. 4. Карта на търговските връзки на Търново, според намерените чуждестранни монети.

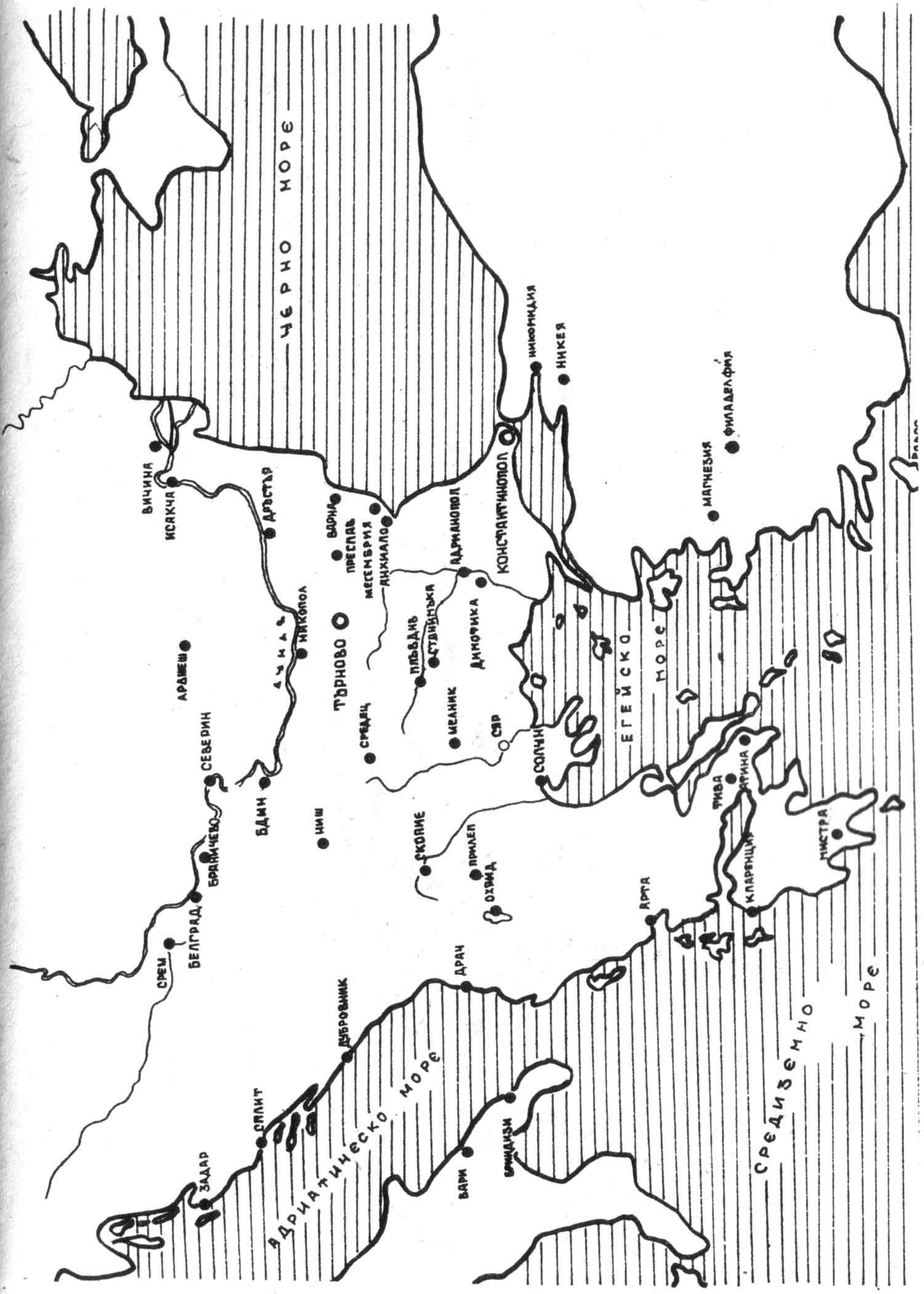
ЧЕРНО МОРЕ
ЕГЕЙСКО МОРЕ
АДРИАТИЧЕСКО МОРЕ
СРЕДИЗЕМНО МОРЕ
ВИЧИНА
ИСАКЧА
ДРЪСТЪР
ВАРНА
ПРЕСЛАВ
МЕСЕМВРИЯ
АНХИАЛО
АДРИАНОПОЛ
КОНСТАНТИНОПОЛ
НИКОМИДИЯ
НИКЕЯ
ФИЛАДЕЛФИЯ
МАГНЕЗИЯ
НИКОПОЛ
ТЪРНОВО
ПЛОВДИВ
СТАНИМАКА
ДИМОТИКА
МЕЛНИК
СЯР
СОЛУН
СРЕДЕЦ
АРАДЖЕШ
СЕВЕРИН
ВДИН
НИШ
СКОПИЕ
ПРИЛЕП
ОХРИД
БРАНИЧЕВО
БЕЛГРАД
СРЕМ
ДУБРОВНИК
ДРАЧ
АРТА
ТИВА
АТИНА
КЛАРЕНЦА
МИСТРА
СПЛИТ
ЗАДАР
БАРИ
БРИНДИЗИ

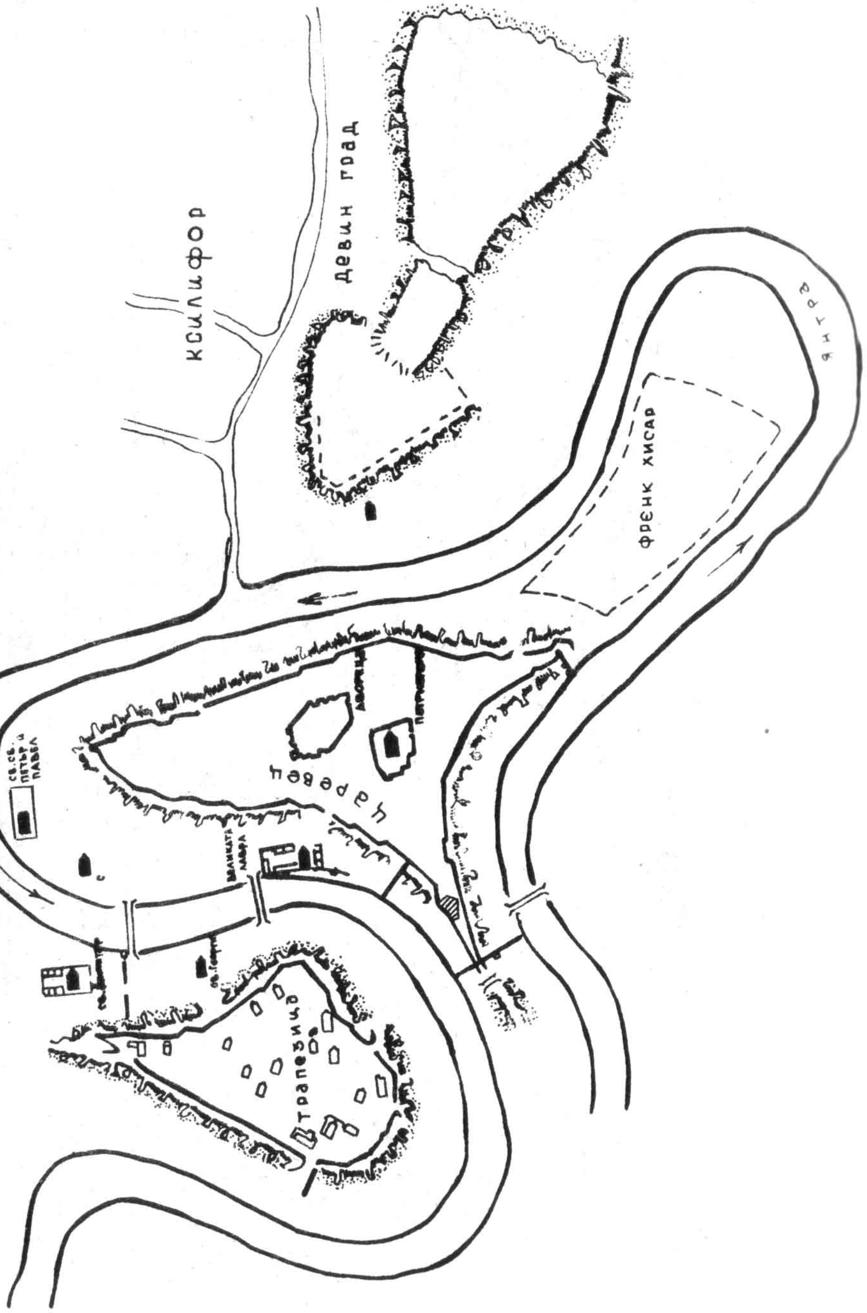
Ксилифор
Девин град
Френк хисар
Янтра
Янтра
Царевец
Двореца
Патриаршия
св. св. Петър и Павел
Великата лавра
Трапезица

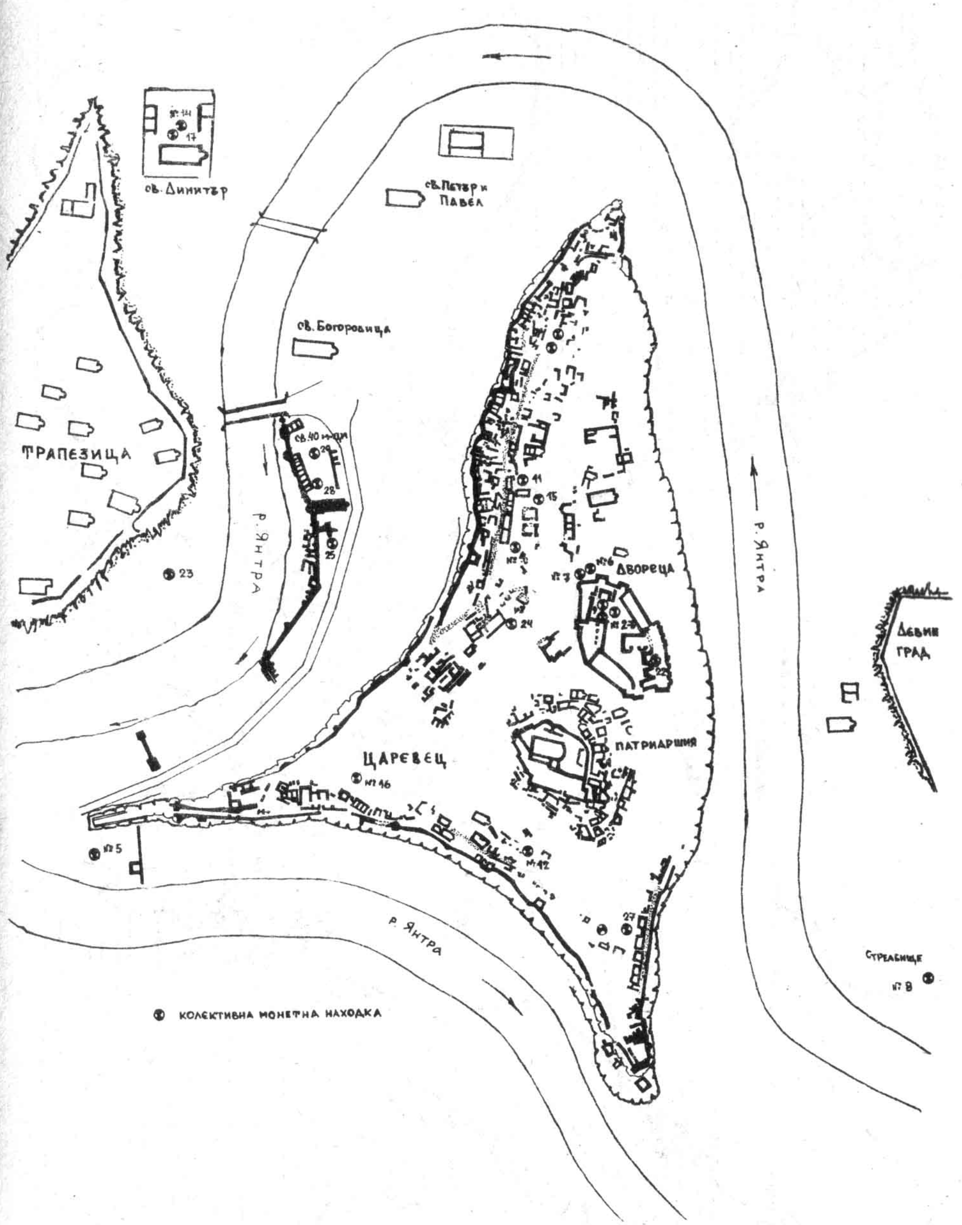
св. Димитър
№ 14
17
св. Петър и Павел
св. Богородица
св. 40 мъченици
26
28
29
23
Трапезица
р. Янтра
41
15
№ 6
№ 7
Двореца
22
24
Патриаршия
Царевец
№ 46
№ 5
№ 42
27
р. Янтра
р. Янтра
Девин град
Стрелбище
№ 8
колективна монетна находка

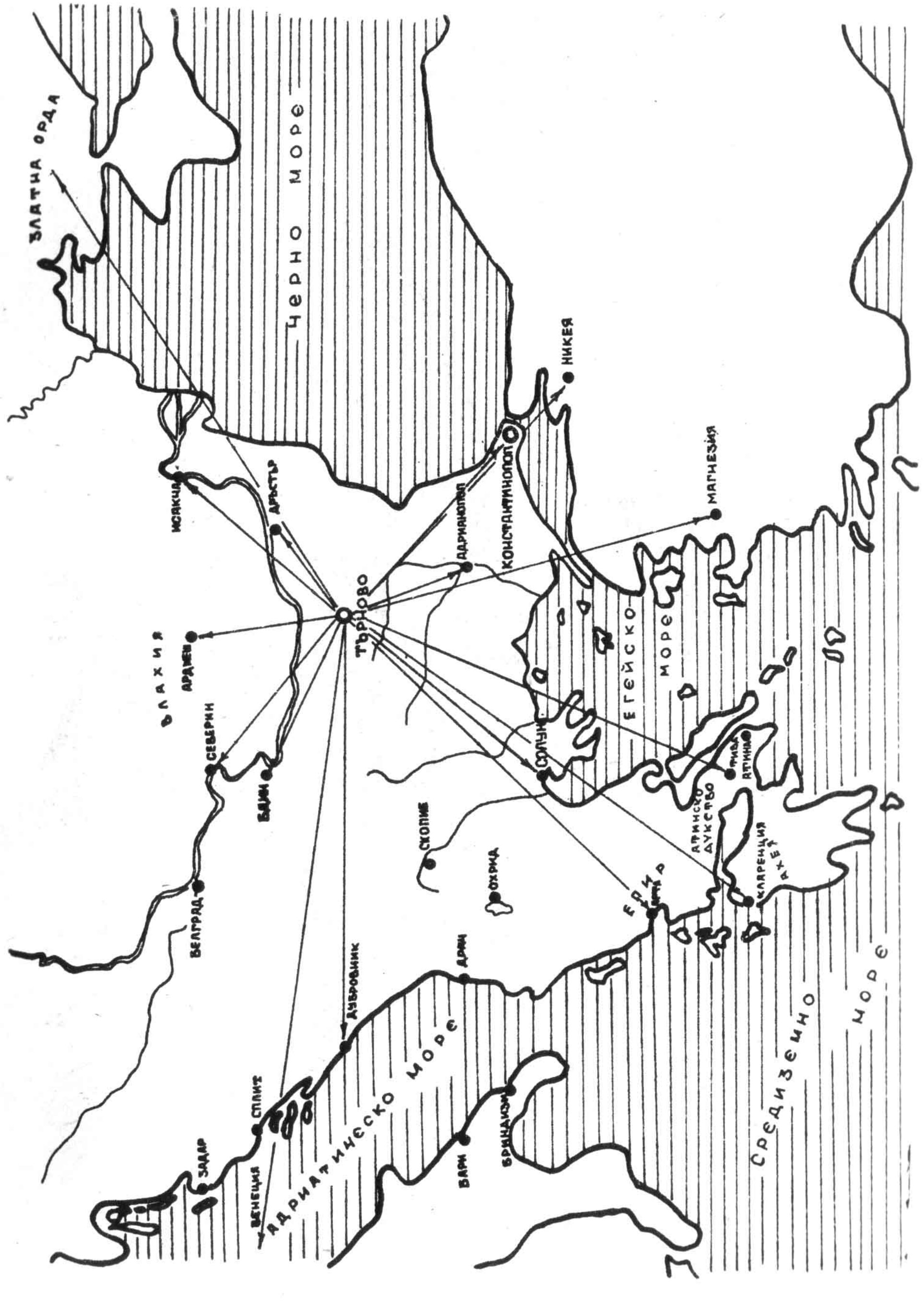
Златна орда
Черно море
Никея
Магнезия
Константинопол
Адрианопол
Дръстър
Исакча
Търново
Влахия
Арджеш
Северин
Бдин
Белград
Солун
Скопие
Охрид
Егейско море
Атинско дукство
Атина
Кларенция
Ахея
Епир
Драч
Дубровник
Сплит
Задар
Венеция
Адриатическо море
Бари
Бриндизи
Средиземно море

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ

А

Агнес /1183-1208/, съпруга на Теодор Врана, 41
Адрианопол, 24, 25, 29, 40, 41
Александър Македонски /336-323/, 4
Алексий Врана, византийски пълководец, 40, 41
Алексий III Ангел /1195-1203/, 13, 14, 19, 20, 22-24, 26, 66, 175-177, 179
Алексий I Комнин /1081-1118/, 11-15, 66, 128, 162, 174-176
Али Паша, турски пълководец, 114
Амадей Савойски, 95
Ана /1356-1391/, съпруга на Иван Срацимир, 117-119
Ана Савойска /1341-1364/, 118, 157
Анастасий I /491-518/, 4
Ангели, византийска династия, 26, 176
Ангелов Н., 8
Андроник, светец, 151
Андроник I Комнин /1183-1185/, 13, 14, 17, 41, 175, 176
Андроник II Палеолог /1282-1328/, 49, 61, 87, 112, 115, 128, 129, 137, 139, 146-153, 182, 183, 185, 187
Андроник III Палеолог /1328-1341/, 92, 94, 97, 98, 103, 112, 115, 129, 154, 156, 160, 168
Анри дьо Ерно /1206-1216/, латински император, 24, 41
Априлов В., 6
Арджеш, град в Румъния, 169
Армения, 30
Арта, град в Югозападна Гърция, 161
Арчар, село във Видинско, 95
Асен I /1186-1196/, вж.Иван Асен I
Асеневци, 4, 65, 66, 69, 76, 79
АС Ь NЪ, 70, 72, 73
Атика, 159, 160
Атинско дукство, 159, 161, 184
Ахея, 159
Ахейски принципат, 159, 160, 184
Ахтар С.П., 6

Б

Балдуинова кула, 25, 126
Балкански полуостров, 3, 28, 31, 47, 66, 162, 177
Баязид I /1389-1404/, 108, 114
Белград, 7
Белгун, 40, 61
Беломорска Тракия, 29

Бендъл С., 49, 130
Беотия, 159,
Берон В., 7
Бертéле Т., 130
Богинич В., 7
Богородица, 17-19, 25, 26, 28, 31, 33-35, 45, 48, 49, 55, 58, 59, 131, 133, 137, 140, 141, 148
Богородица Агиосоритиса, 35, 54, 74, 157
Богородица Оранта, 36, 56, 59, 60, 111, 138, 146, 147, 151, 155
Бодянский, руски професор, 7
Бонифаций Монфера /1204-1207/, 28
Борил /1207-1218/, 22, 24, 66
Борилов синодик, 40
Буг, река в Белорус, 167
България, 3, 4, 12, 14, 22, 23, 27, 29-31, 41, 47, 66, 67, 69-71, 79, 87, 93, 103, 109, 119, 125, 128, 129, 162, 163, 165, 166, 169, 176, 177-180, 183, 185, 187

В

Валтер дьо Бриен /1308-1311/, 159
Великата лавра, манастир в Търново, 9, 117, 182, 188
Велико Търново, 3-9, 11, 12, 14, 22, 23, 25, 27, 31, 40, 44, 47, 49, 52, 53, 65, 69-72, 76, 77, 82, 84, 86-90, 92, 95-97, 99-103, 112-114, 117, 118, 122, 124-126, 128, 129, 141, 149, 153, 159, 160, 162, 165, 167, 169, 174-177, 180-183, 185-189
Венеция, 3, 28-31, 66, 67, 83, 128, 159, 162, 163, 178, 180, 186, 187
Верoя /Стара Загора/, 23, 24
Видин, 117, 119, 126, 169, 186
Видинска находка, 124
Видинско, 163
Видинско царство, 94, 117
Виза, град в Турция, 87
Византия, 3, 4, 11, 14, 25, 26, 29, 30, 40, 66, 69-71, 87, 94, 109, 112, 128, 129, 159, 162, 166, 168, 174-176, 182, 183, 187
Византийска империя, вж.Византия
Виргинска грамота, 69
Владислав I /1364-1377/, влашки войвода, 169, 170
Влахия, 3, 159, 169, 187
Волжска България, 168
ВЕЛГУNОС, 40
ВРANАС, 40

Г

Гавраил, Архангел,, 103
Генуа, 128, 187
Георги, светец, 44, 82, 84, 131-134, 148
Георги Акрополит, византийски хронист, 69
Георги Пахимер, византийски хронист, 69

Георги I Тертер /1280-1292/, 8, 82, 83, 92, 109, 121, 128, 129, 182, 183, 185
Герасимов Т., 8, 61, 65, 76, 96, 118, 121, 130
Ги I /1225-1263/, 159
Ги II /1287-1308/, 159, 161
Гийом дьо Вилардуен /1246-1278/, 159
Гийом дьо ла Рош /1280-1287/, 159, 161
Гостивар, град в Македония, 82
Григорович В., 6

Д

Дарданели, 28
Девин град, сред. квартал в Търново, 4, 8, 9
Джанибег, татарски хан, 168
Джуджичи, татарска фамилия, 167
Джакомо Тиеполо, 28
Димитър, светец, 16, 50, 51, 53, 54, 56-59, 61-64, 67, 79, 80, 103, 131, 135-137, 141, 142, 144-146, 153-156
Св.Димитър, манастир в Търново, 9, 182, 188
Димотика, град в Североизточна Гърция, 24, 31
Добротица, български деспот, 121, 122
Добруджа, 121
Добруджанско деспотство, 121
Долна Кабда, село в Търговищко, 52, 53
Дон, река в Украйна, 167
Донълд П., 49, 61, 130
Дръстър /Силистра/, 121, 122, 125, 126, 186
Дубровник, град в Хърватско, 29-31, 37, 65-67, 82, 83, 94, 162, 163, 178-180, 186, 187
Дубровнишка грамота, 66
Дука, византийска фамилия, 53
Дунав, 167

Е

Елена, светица, 32, 99
Епир, област в Югозападна Гърция, 3, 29
Епирска държава, 83

З

Западна България, 82, 162
Западна Македония, 82
Златна орда, 3, 159, 167, 168, 187

И

Ивайло /1277-1279/, 183
Иван Александър /1331-1371/, 7, 8, 82, 92-104, 107-109, 112, 115, 117, 124, 125, 128, 129, 163, 168, 185-187

Иван Асен I /1186-1196/, 40, 70, 176
Иван Асен II /1218-1241/, 7, 52, 65, 67, 70, 76, 79, 103, 178, 187
Иван Асен III /1279-1280/, 29
Иван Асен IV /1331-1344/, син на Иван Александър, 107
Иван Срацимир /1256-1391/, 94, 95, 104, 107, 110, 115, 117-120, 124, 125, 186
Иван Стефан /1330-1331/, 89, 90
Иван Шишман /1371-1395/, 7, 8, 93-95, 107-115, 117, 118, 125, 186, 187
Иванко, добруджански деспот, 121
Изабела дьо Вилардуен /1297-1301/, 159
Източна Тракия, 28, 40, 70, 87, 168
Иконийски султанат, 30
Инокентий III /1198-1216/, римски папа, 65
Ираклий /610-641/, 4
Ирина /Дука Комнина/, 76, 89
Ирина Ласкарис, 69, 70
Ирина Палеолог, 94
Исак II Ангел /1185-1195/, 13, 14, 17-19, 22, 25, 29, 40, 66, 70, 175-177
Исакча, град в Румъния, Северна Добруджа, 167, 168

Й

Йоан III Ватаци /1222-1254/, 6, 44, 46-49, 61, 69, 128, 179-181, 185
Йоан Добротица, 12, 122
Йоан дьо Гравина /1318-1333/, 159
Йоан II Комнин /1118-1143/, 12-15, 175, 176
Йоан Комнин Дука /1237-1244/, 27, 52, 53, 58, 60, 61, 67, 179, 180
Йоан Кръстител, светец, 30
Йоан II Орсини /1323-1335/, 155, 160, 161, 184
Йоан Предтеча, светец, 36
Йоан V Палеолог /1341-1391/, 128, 129, 156
Йонийско море, 28
Йорданов И., 8, 22, 23, 28, 52, 53, 121

К

Казанлък, 23
Калиакра, 121
Каломан I /1241-1246/, 66, 69
Каломан II /1256/, 69, 76
Калоян /1197-1207/, 22, 24, 41, 66
Карл I Анжу /1278-1285/, 159
Карл II Анжу /1285-1289/, 159
Карпати, планинска верига, 167
Кларенция, град в Южна Гърция, 159, 160
Клокотница, село в Хасковско, 52, 65
Комнини, византийска династия, 9, 12, 26, 28, 40, 41, 44, 47, 124, 159, 175-177, 186
Константин, светец, 19, 23, 26, 32, 44, 56, 99, 131
Константин, син на Иван Срацимир, 118
Константин Асен /1257-1277/, 8, 67, 69-72, 76, 79, 83, 84, 86, 99, 103, 129, 181-183, 187
Константин IX Мономах /1042-1055/, 11
Константин Тих, вж. Константин Асен
Константинопол, 12, 14-18, 27-29, 31, 37, 38, 41, 47, 69, 70, 97, 112, 128, 130, 137, 146, 154, 157, 159, 174, 176-179, 183, 186, 187
Кортен, село в Сливенско, 23
Крайова, град в Румъния, 169
Кратово, град в Македония, 94
Крим, 167, 168
Крит, остров, 29
Кърджали, 159
KALOPETRUS, 40
KALOPETRUS FLACHUS, 40

Л

Ласкариди, византийска династия, 162
Латинска империя, 3, 26, 29, 30, 41, 67, 177, 179
Лоренцо Тиеполо /1268-1275/, 164
Ловеч, 126, 186
Любич С., 96
Людовиг IX /1226-1270/, 159, 160
Людовиг Бургундски /1313-1316/, 159, 160

М

Магнезия, град в Мала Азия, 28, 44, 46, 47
Македония, 79, 93
Мала Азия, 40, 44
Мануил I Комнин /1143-1180/, 12, 13, 16-18, 22, 25, 66, 175-177
Мануил Комнин Дука /1230-1237/, 49, 52, 53, 55, 65, 67, 180
Мануил Комнин /1238-1263/, трапезундски император, 6
Мария-Ирина Палеолог, 98
Марко, светец-евангелист, 163-165
Марко Лионардо, венециански консул, 109
Мелник, 159
Метакалф Д.М., 9, 22
Мирчо I /1386-1418/, 121, 125, 169, 170
Михаил, Архангел, 19, 34, 35, 56, 64, 102-104, 130, 132-135, 137-140, 149, 151, 153, 154
Михаил II Асен /1246-1256/, 66, 89
Михаил IV Асен /1331-1355/, 7, 8, 92-96, 98, 102, 107-112, 185
Михаил VIII Палеолог /1258-1282/, 70, 71, 76, 83, 128-130, 182
Михаил IX Палеолог /1294-1320/, 115, 129, 146-153, 183
Михаил Шишман Асен /1323-1330/, 76, 82, 89, 90, 92, 94, 96, 104, 129, 160, 163, 168, 183

Мицо Асен /1256-1263/, 69, 71, 76, 77, 79, 119, 182
Момина крепост, средновековен квартал в Търново, 8, 188
Мраморно море, 28
Мурад I /159-189/, 114
Мушмов Н., 8, 92, 96, 118
Мъглиж, село в Казанлъшко, 23
МАГГАФАС, 40

Н

Неаполитанско княжество, 83
Неофит Рилски, 6
Никея, град в Мала Азия, 28, 30, 31, 45, 52, 66, 67, 69, 83
Никейска империя, 44, 47, 69
Николае Басараб, влашки войвода, 118
Никита Хониат, византийски хронист, 28
Никола, светец, 53, 63, 77, 134
Николова Я., 8
Никопол, 114
Ново Бърдо, град в Македония, 94
Ногай, татарски хан, 83, 167, 168
Ногаиди, татарска фамилия, 167

О

Оберлендер Е., 121
Овеч /Провадия/, 77
Одесос /Варна/, 4
Одрин, вж. Адрианопол
Омуртаг /814-831/, 4

П

Палаузов С., 6
Пакуил луй Соаре, остров на Дунава, Румъния, 169
Палеолози /1258-1453/, византийска династия, 44, 103, 128, 129, 141-143, 145, 149, 156, 157, 162, 183, 187
Патриаршия, арх.комплекс в Търново, 7, 178
Пеголоти Франческо, 47, 109, 112
Пелопонес, 159
Пенчев В., 86, 96, 121
Персия, 168
Петър, св.апостол, 36
Петър /1186-1197/, 176
Петър и Павел, св.св. апостоли, 30, 36
Петър и Павел, монетно съкровище, 52
Пиетро Градениго /1289-1311/, 162, 164
Пиза, 128, 187
Плочник, сред. крепост в Сърбия, 114
Преображенски манастир, в близост до Търново, 7
Преслав, 8, 76, 77
Първо българско царство, 4, 65, 66
ПЕТРОС, 40
PETRUS, 40

Р

Рагузци /дубровчани/, 29
Раду I /1377-1383/, 169, 170
Раковски Г.С., 7
Рейналдо Зено /1253-1268/, 162, 163
Регински мир, 69
Родопи, 69, 94, 163
Романия /Византия/, 28, 29
Румъния, 93, 169
Русия, 6, 7
Русокастро, село в Бургаско, 92, 97, 103, 168

С

Самуил /987-1014/, 6
Сакчи, вж. Исакча
С А Щ, 93
Светослав Ярославович, руски княз, 6
Северин, град в Румъния, 169
Северна Гърция, 23
Северна България, 9, 117, 118, 125, 177
Северозападна България, 65, 79, 82, 89, 114, 117
Североизточна България, 76, 77, 96, 100, 114
Серафими, небесни ангели, 53, 74, 140
Симеон /896-927/, 6
Скафида, средновековна крепост край село Димчево, Бургаско, 87
Смилец /1292-1298/, 76
Смирна, град в Турция, 6
Солун, 12, 14, 16, 17, 27, 29, 31, 32, 37, 38, 44, 47, 50-55, 57, 61, 65, 69, 128, 135, 141, 152, 156, 159, 160, 174, 176, 177, 180, 183, 187
Солунска империя, 52
София, 82
Софийска област, 113
Софроний, монах, 7
Сплит, Хърватия, 82
СССР, 93
Стефан, светец, 166
Стефан V /1270-1277/, 79
Стефан Неман /1165-1193/, 69
Стефан Урош /1355-1367/, 165, 166
Странджа, 87

Стрелбището, местност край В.Търново, 8, 14, 177
Сулина, град в Румъния, 169
Сьор Ж., 7
Сърбия, 3, 6, 65, 71, 82, 83, 94, 128, 159, 165, 187
ΣТЛАВАПЕТРОС, 40

Т
Тасос, о-в в Бяло море, Гърция, 4
Теодор, светец, 44-46, 55, 57, 58, 132, 141
Теодора II /1348-1371/, 98, 99, 102, 107, 115, 118, 124
Теодор Врана /1206-1208/, 24, 25, 40, 41, 179
Теодор I Ласкарис /1208-1222/, 28, 30, 38, 44, 45, 179
Теодор II Ласкарис /1254-1258/, 44, 46, 47, 49, 51, 69, 70, 128, 179
Теодор Комнин Дука /1224-1230/, 52-55, 103, 179
Теодор Мангафа /1189-1190/, 40
Теодор-Петър /1186-1197/, 40
Теодор Светослав /1300-1322/, 6-8, 82-84, 86, 87, 92, 94, 129, 163, 167, 183, 185
Тертер, 121, 122
Тесалия, област в Северна Гърция, 29
Тесалоника, вж. Солун
Тива, град в Южна Гърция, 161
Тишевица, село във Врачанско, 82, 89
Токтамъш, татарски хан, 121
Токть, татарски хан, 167, 168
Тракия, 24, 41, 69
Трапезица, сред. квартал в Търново, 4, 6, 7, 93, 188
Тревненски балкан, 70, 176
Трифон, светец, 44
св. Троица, манастир край В.Търново, 7
Троя, античен град в Източна Мала Азия, 76
Тулча, гр. в Румъния, 169
Търговице, гр. в Румъния, 169
Търново, вж. В. Търново
Търновско царство, 114

У
Урош II Милутин /1282-1321/, 165, 166

Ф
Фердинанд /1887-1918/, 7, 8
Филаделфия, град в Мала Азия, 40
Филип Огюст /1180-1223/, 41
Филип Савойски /1301-1307/, 159
Филип Тарентски /1307-1313/, 159
Филипопол, 24
Флоренция, 47, 187

Фотинов К., 6
Франкски княжества, 159
Френк Хисар, сред. квартал в Търново, 188

Х
Хаджиначов Д., 7
Хенди М., 8, 22, 23, 26, 28, 47, 52, 53, 60
Херувим(и), 53, 62, 63, 133, 137
Хиподрума /Константинопол/, 28
Христос, 15-18, 20, 25, 26, 32-36, 40, 45, 46, 48, 50, 53, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 68, 72-74, 84, 88, 90, 95-97, 102, 104, 111, 117-120, 125, 131-136, 138, 139, 141, 146, 147, 150, 157, 163, 164, 166
Христос Емануил, 28, 46, 54, 57
Христос Пантократор, 89
Христос Халкитис, 44

Ц
Царевец, сред. крепост - квартал в Търново, 4, 7, 8, 9, 79, 82, 93, 126, 168, 175, 181, 182, 188
Централна България, 114, 162, 176

Ч
Чака, татарски хан, 167, 168
Червен, село в Русенско, 99-102, 126, 186
Черна вода, град в Румъния, 169
Черно море, 167
Черноморие, 70, 87

Ш
Шкорпил К., 7
Шумен, 100, 126, 186

Ю
Югозападна България, 69, 177
Югоизточна България, 40, 176
Южна България, 23, 175-177, 185
Южна Русия, 79
Юрукова Й., 9

Я
Яков Светослав /1263-1275/, 79, 80, 182
Якопо Контарини /1275-1280/, 164
Янтра, река, 4
Янчов С., 7

Research Fellow
Constantin Dochev

COINS AND CURRENCY IN TURNOVO /XII – XIV AD/

(RESUME)

The present research work is the first one to give a complete and detailed description of the coin site-finds and hoards founds in Turnovo, from the time when Turnovo was the capital of the Second Bulgarian Kingdom /1186 – 1393/. 13400 coins falling into 326 coin types have been examined, which is the largest quantity of medieval coins found in Bulgaria from the period of XII – XIV AD. These are golden, silver, billon and copper coins from Byzantium, The Latin Empire, The Bulgarian Kingdom, Nikaea, Epirus, Venice, Wallachia, The Golden Horde etc.

At the end of the XIIth and the beginning of the XIIIth century The Bulgarian Kingdom carried on with the practice of using Byzantine golden, billon and copper coins of the Comninus altogether 5178 coins of the Comninus type were found in Turnovo.

From 1204 up to 1257 copper trachies of the Bulgarian and Latin imitative coinage were the common practice in the old capital. The production of Latin imitations was set up by Venice and Dubrovnik, and the imitations were spread in circulation in Bulgaria as a commercial coinage. These conclusions highlight in a new way the nature and the peculiarities of the Bulgarian, currency during the first half of the XIIIth century, when the Bulgarian tsars put into practice commercial coinages minted in Constantinopole, Thessalonica and Dubrovnik instead of coining their own money. Along with the imitative copper coins of the above mentioned period, a smaller number of coins of the souvereign ruler of Adrianopolis, Theodor Vrana /1206 – 1208/, were in circulation in Turnovo at that time as well as coins of the Emperor of Nikaea /1208 – 1261/, of the Emperors of Thessalonica /1224 – 1244/ and the Bulgarian tsar Ivan Assen II /1218 – 1241/.

Tsar Costantine Assen /1257 – 1277/, in the first years of his rule, carried out a monetary reform, starting a circulation of his own convertible concave copper coins. In his day an engraving school and a well-organised coin production were set up. During tsar Theodor Svetoslav's reign /1300 – 1322/ an intensive coinage of silver coins started and it continued during the rules of his successors in Turnovo.

The coinage in Turnovo reached its peak under tsar Ivan Alexander /1331 – 1371/. The mint of the capital turned an output of several million silver and copper coins, circulated not only in Bulgaria but in the other Kingdom on the Balkan peninsula. This intensive coinage continued under tsar Ivan Shishman /1371 – 1395/ until Turnovo was captured by the Turks in the summer of 1393.

The Byzantine monetary and metrologic system adopted in Bulgaria at the end of the XIIth century was preserved, though with some slight changes, until the end of the XIVth century. The silver and copper coins of Turnovo were struck according to the Byzanine litra of 327.35g and were calculated with regards to the golden or silver hyperpyra (real or accounting unit).

During the end of the XIIIth and the first half of the XIVth century large quantities of the coins minted by the Paleaologids /1258 – 1453/ were in current usage in Turnovo alongside with the Bulgarian coins. There were found 128 types of the Paleaologids coins. This published, is a contribution to the study of one of the most difficult periods of the Byzantine coinage. The other foreign currencies were presented in smaller quantities and they testify to the commercial exchange Turnovo had with neighbouring and far-off countries. These are silver and copper coins from Epirus, Venice, Serbia, The Latin Principalities in Greece, The Golden Horde, The Kingdom in Vidin etc.

Apart from the detailed examination of the Bulgarian and foreign coins, the plentiful numismatic material highlights the economic life in Turnovo during the period of XII – XIV centuries. The numerous coin site-finds indicate an upcoming development of currency. The rates of development of commodity-monetary turnover has always surpassed the available financial means for a turnover.

The quantitative ratio between the Bulgarian and the foreign coins changed with the time depending on the demand for a monetary turnover as well as on the intensity of the Bulgarian coinage. In the currency of Turnovo there is a clear cut tendency towards a gradual limitation of the foreign coins in practice, particularly strong was the tendency in the XIVth century, due to the well-organised coin production at the mint in the capital.

There is a catalogue enclosed with the research work, the catalogue giving a full description of all the coin types found from the period XII – XIV centuries. Every coin type is represented graphically in a table with all the necessary metrologic data. Only the well preserved coins are given additional illustrations and photos.